

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

**Харківського гуманітарного університету
«Народна українська академія»**

Том XXVIII

Харків
Видавництво НУА
2022

УДК 08
В90

Збірник наукових праць засновано 1995 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 7367 від 03.06.2003 р.

*Друкується за рішенням Ученої ради Харківського гуманітарного
університету «Народна українська академія».
Протокол № 8 від 23.05.2022.*

**Індексується в Міжнародній наукометричній базі
*Index Copernicus.***

Редакційна колегія

Астахова К. В., д-р іст. наук, проф. (голов. редактор); *Астахова В. І.*, д-р іст. наук, проф.; *Батаєва К. В.*, д-р філос. наук, проф.; *Волкова С. В.*, д-р філол. наук, проф.; *Герасіна Л. М.*, д-р соціол. наук, проф.; *Дорошенко Г. О.*, д-р екон. наук, проф.; *Іванов Ю. Б.*, д-р екон. наук, проф.; *Коллін С.- О.*, канд. екон. наук, проф.; *Компанієць В. В.*, д-р екон. наук, проф.; *Корабльова Н. С.*, д-р філос. наук, проф.; *Краснопольський В. Е.*, д-р пед. наук, проф.; *Лозовий В. О.*, д-р філос. наук, проф.; *Михайльова К. Г.*, д-р соціол. наук, проф.; *Міттельштедт Е.*, д-р екон. наук, проф.; *Ребрій О. В.*, д-р філол. наук, проф.; *Робак І. Ю.*, д-р іст. наук, проф.; *Тимошенкова Т. М.*, канд. філол. наук, проф.; *Томашевський Р.*, д-р іст. наук, проф.; *Хаустова В. Є.*, д-р екон. наук, проф.; *Чепак В. В.*, д-р соціол. наук, проф.; *Шевченко І. С.*, д-р філол. наук, проф.; *Щудло С. А.*, д-р соціол. наук, проф.; *Яременко О. Л.*, д-р екон. наук, проф.

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
Тел. 714-92-62; 714-20-07

ISSN 1993-5560

© Народна українська академія, 2022

RESEARCH BULLETIN

**of Kharkiv University of Humanities
«People's Ukrainian Academy»**

Volume XXVIII

Kharkiv
PUA Publishers
2022

Collection of Scientific Works was founded in 1995

State registration Certificate number is KB № 7367 of 03.06.2003

*Published with the authorization of the Kharkiv University
of Humanities «People's Ukrainian Academy» Scientific Council Protocol
№ 8 of 23.05.2022.*

Indexed in the Index Copernicus.

Editorial Board

Astakhova K., Dr.Sc. (History) (editor in chief); Astakhova V., Dr.Sc. (History); Bataeva K., Dr.Sc. (Philosophy); Volkova S., Dr.Sc. (Philology); Herasina L., Dr.Sc. (Sociology); Doroshenko G., Dr.Sc. (Economics), Ivanov Yu., Dr.Sc. (Economics); Collin S.-O., Ph.D. (Economics); Kompaniec V., Dr.Sc. (Economics); Korablova N., Dr.Sc. (Philosophy); Krasnopolskyi V., Dr.Sc. (Pedagogics); Lozoviy V., Dr.Sc. (Philosophy); Mykhaylyova K., Dr.Sc. (Sociology); Mittelstaedt E., Dr.Sc. (Economics); Rebrii O., Dr.Sc. (Philology); Robak I., Dr.Sc. (History); Tymoshenkova T., Ph.D. (Philology); Tomaszewski R., Dr.Sc. (History); Khaustova V., Dr.Sc. (Economics); Chepak V., Dr.Sc. (Sociology); Shechenko I., Dr.Sc. (Philology); Shchudlo S., Dr.Sc. (Sociology); Yaremenko O., Dr.Sc. (Economics).

Ukraine, 61000, Kharkiv, 27 Lermontovska Str.
Kharkiv University of Humanities "People's Ukrainian Academy"
Phone numbers: 714-92-62; 714-20-07

ISSN 1993-5560

© People's Ukrainian Academy, 2022

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Вельмишановні читачі! Ми пропонуємо Вам «Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» – щорічне наукове видання, том XXVIII. Двадцять вісім багатосторінкових книжок, у яких відображено величезну, результативну дослідницьку роботу, націлену на пошук шляхів удосконалення сучасних освітніх систем. Майже 15 тисяч сторінок, понад 1600 публікацій. Це багато чи мало? Думається, що для навчального закладу, який тільки-но відзначив своє тридцятиріччя, видання наукового щорічника протягом 28 років без жодного відхилення від графіків – це само по собі вже безумовне досягнення.

Але й до цього часу ми досить часто чуємо роздратовані запитання типу: та кому це потрібно? Хто це читатиме? Хіба це наука? Навіщо видавати кожного року наші власні «опуси», якщо можна один раз на п'ять років підбивати підсумки нашої наукової діяльності? Звичайно, можна! Можна взагалі не друкувати власних видань, а за потребою пристроювати власні твори в будь-яких інших виданнях. Можна й взагалі не займатися науково-дослідною роботою, а лекції студентам читати з чужих конспектів з пожовклими сторінками. Та можна навіть і лекцій не читати, а ставити свій підпис у залікову книжку студента за певну винагороду, хоча в останньому випадку це вже пов'язане з криміналом, а не з наукою.

Але існує досить обґрунтоване твердження, що без наукової роботи, без ефективних наукових шкіл немає й не може бути справжнього ВНЗ. Не можливе існування вищого навчального закладу, спроможного вести якісну підготовку спеціалістів для потреб сьогодення, не кажучи вже про завтрашній день, без цілеспрямованої, постійної участі в наукових дослідженнях кожного викладача. І зовсім не обов'язково, щоб кожен з них був Ейнштейном, Менделєєвим, або Ілоном Маском, адже в науковій літературі вже давно визначено, як мінімум, три категорії вчених: першовідкривачі, експериментатори та транслятори [1, с. 19-31], і в кожній з них є свої важливі й необхідні суспільству функції.

Вища школа покликана готувати кадри інтелігенції. А інтелігенція тому й зветься інтелігенцією, що саме вона рішучіше, точніше та глибше розуміє та оцінює явища навколишньої дійсності, бачить перспективи та націлює суспільство на постійне самовдосконалення. Хочемо підкреслити, що ми бачимо принципову різницю між інтелігентами та інтелектуалами, хоч і ті й інші функціонально досить близькі. Але інтелектуали, яка правило, працюють на задоволення власних, у першу чергу, матеріальних потреб,

на власний гаманець, а інтелігенти власні інтереси тісно пов'язують з інтересами людей, кожної людини зокрема, своєї країни та світу загалом [2, с. 139-143].

Іншими словами «інтелектуал» – це інтелект плюс гроші, споживча ідеологія, робота заради збагачення та кар'єри, а «інтелігент» – це теж інтелект, але плюс моральність, духовність, чисті та високі ідеали, вірність загальнолюдським цінностям. Таку точку зору відстоювали Достоевський, Толстой, Гюго, Стендаль, Булгаков та багато інших великих діячів світової культури.

Девіз Народної української академії «Освіта. Інтелігентність. Культура», і він фактично визначає нашу стратегічну мету – підготовку саме інтелігенції на основі якісної освіти та інтелігентності самих викладачів. А якісна освіта можлива лише на підставі досягнень науки. На жаль, навіть у найновіших наукових публікаціях яскраво простежується тенденція розгляду науково-дослідної функції ВНЗ тільки як допоміжної діяльності у сфері вивчення освітянських процесів. Більше того, загальноосвітня школа з її невичерпним педагогічним потенціалом зі сфери НДР практично виключається зовсім. Сьогодні маємо достатньо вагомих аргументів, які дозволяють стверджувати, що жоден навчальний заклад, який поважає себе, не спроможний розвиватися відокремлено від тих глобальних процесів, що відбуваються у сфері науки.

Тим більше, що Велика хартія університетів розглядає взаємний обмін інформацією та документацією, а також зростання кількості спільних наукових проєктів як головний засіб постійного прогресу знань. Для того, щоб дослідницька функція університетів працювала ефективно, вузівська наука має брати реальну участь у розвитку різноманітних сфер соціального життя. Але не викликає сумніву й те, що сучасний ВНЗ повинен бути не лише культурним та інтелектуальним центром, але й центром фундаментальних досліджень, перспективних розробок і не лише в сфері освіти. І тільки це повною мірою зможе забезпечити науковий фундамент освіти, інтеграцію науки й навчання.

«Освіта є головною сферою формування інтелігентності, – пише президент Національної академії педагогічних наук України В. Г. Кремень, – саме інтелігентні представники науки й освіти формують особистість через знання, уміння подати приклади культури мислення, яка виступає головною умовою становлення особистості, що відповідає критеріям інтелігенції» [3, с. 20]. Тобто якісна підготовка сучасного фахівця можлива лише за умови постійного поглиблення інтеграції науки та освіти, їх послідовної взаємодії й взаємодосконалення.

Очевидно, що сьогодні до кардинальних змін у системі освіти повною мірою не готовий ніхто, бо людство не має минулого досвіду вирішення проблем і викликів, які постали перед системою освіти на межі ХХ–ХХІ століть. «У такому світі, як зараз, людина ніколи не жила, – зазначає К. В. Астахова. – Накопичений століттями досвід сьогодні не дає системного уявлення про те, як жити й вчитися у світі, який миттєво перевернувся, у якому раптово зруйнувалися всі правила та норми людського буття» [4, с. 16].

Це означає, що треба негайно знаходити нові шляхи вирішення тих неймовірно складних завдань, що висуває сучасна дійсність. Без наукових досліджень та обґрунтованих рекомендацій реалізувати це неможливо. Самодіяльність у цьому випадку не спрацює. Зараз на порядок денний досить активно виходить «освіта розуміння», яка дозволяє формувати здібності до постійних змін і нестабільності, до протиставлення стресу, до життя без захоплення загальним споживацтвом, якщо при цьому треба зберігати людяність, порядність, гідність і високі професійні якості. Водночас людині треба навчитися читати, писати, рахувати, мислити, ухвалювати самостійні, нестандартні рішення, одночасно поважаючи думки інших людей.

Досягнення цього потребує, щоб викладач, який узяв на себе місію навчання інших, і сам мав би досить чітке уявлення про закони природи та суспільства, про досягнення науки, про культуру та духовність. Він має бути готовим до нової нормальності, де постійні зміни та відсутність стабільності – норма, як і життя в умовах висококонфліктного середовища. Дати все це «в одному пакеті» може лише освіта, звичайно не без підтримки родини, держави, громадянського суспільства. І, безумовно, на фундаменті міцних наукових аргументів.

Освіта супроводжує людину протягом усього її життя – хоче вона цього чи ні, розуміє чи не дуже. Освіта – це всебічна потреба на все життя. Вона повинна стати світоглядною необхідністю, а це потребує цілеспрямованого формування. Саме тому першочерговим завданням будь-якого навчального закладу має стати формування мотивації, професійної в тому числі, починаючи з раннього шкільного й навіть дошкільного віку. І в школі, і в роки студентства людині має бути цікавою навчальна й позанавчальна робота, які в принципі не варто розмежовувати досить категорично.

Немотивованому учню не допоможуть ні батьки, ні репетитори. Можуть успішно вирішувати цю проблему лише висококласні педагоги-професіонали поступово й цілеспрямовано через формування зацікавленості та розуміння учнями сенсу та особистої корисності цієї

нелегкої праці, а ще через любов та повагу до своїх учителів, своєї родини, своєї Alma mater. Звідси один з принципово важливих висновків: школа – і загальноосвітня, і вища – покликані забезпечити не лише рівний доступ до якісної освіти, але й досягти такої якості, за якої бажання навчатися стане внутрішньою, природною потребою. А це можливо лише при достатньо високому рівні наукової й методичної підготовки викладача, його захопленості тією дисципліною, яку він викладає, її науковим підґрунтям. Інакше ті, кого він намагається навчити, не сприймуть його, не повірять, а значить не отримують якісної підготовки.

Водночас кожен викладач покликаний нести в аудиторію не лише наукові знання, але й особисте ставлення до нього. Це особисте ставлення знаходить свій вираз не лише під час аудиторних занять, але й у постійному спілкуванні з майбутніми спеціалістами, у публікаціях, монографіях, дисертаціях, в особистому внеску в науку.

Звідси і відповідь на питання: «Кому потрібне видання цих щорічних наукових збірок? Хто їх читатиме?». Та перш за все це потрібно самому автору, оскільки підготовка будь-якої статті (якщо це, звичайно, не компіляція) – це ще один крок до підвищення його професіоналізму, його постійне самовдосконалення й готовність нести свої знання іншим. Але «Вчені записки» – це не лише шлях до власного самовдосконалення та самоствердження. Це ще й можливість поділитися своїми роздумами, своїм власним баченням проблем з колегами, одержати нову інформацію, дізнатися про наукове бачення тієї чи іншої проблеми в роботах інших дослідників.

Наукові школи з проблем освіти, що існують в Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія» більш ніж чверть століття, послідовно відстоюють твердження про те, що головну, визначальну роль у процесі підготовки інтелігенції відіграє виховання.

Ця точка зору останнім часом стає все більш популярною навіть у сучасних західних публікаціях [див., напр., 5, с. 21-22]. З таких позицій виступали й більш ранні мислителі.

Так, на межі XIX–XX ст. відомий історик і публіцист, чиновник вищого рангу епохи Миколи II П. М. Мілюков (1859–1943) у своїй книзі «3 історії російської інтелігенції» писав: «Головне в людині формується умовами виховання – обставинами життя та умовами існування. На становлення людяності в людині впливає все до малопомітних дрібниць» [6, с. 15]. А через 120 років, уже в XXI ст., професор ХГУ «НУА» Чибісова Н Г., розвиваючи цю думку, пише: «Виховання є стрижневою частиною всього навчального процесу та всієї сукупності поза навчальною діяльністю. Саме як головна органічна частина освітньої системи воно розцінюється

нами як процес управління розвитком індивіда через створення придатного культурно-освітнього середовища, наповнення його різноманітними формами та методами, які дозволяють максимально розкрити та розвинути здібності й обдарування кожної особистості» [7, с. 163].

Але, беручи участь у формуванні інтелігентності своїх вихованців, викладач і сам повинен відповідати найкращим якостям інтелігентної людини, бо уявлення про людей, довіра до їхніх порад, настанов і закликів, намагання бути схожими на них створюється на підставі оцінок їхньої поведінки, ідей і принципів, які вони відстоюють [8, с. 51].

Такий підхід поділяють далеко не всі. Відображаючи в значній мірі позиції інтелектуалів, деякі автори стверджують, що місія вищої школи – дати знання майбутнім фахівцям, забезпечити на перспективу можливості їхніх високих доходів за рахунок високоякісної професійної діяльності. Виховання до структури підготовки таких спеціалістів не входить.

Відстоювати ту чи іншу позицію можливо лише за умов поглибленого розуміння предмета дискусії, усебічного наукового обґрунтування власної точки зору. Саме тому ми вважаємо видання нашого щорічника важливим, корисним і цікавим для багатьох читачів, навіть не пов'язаних безпосередньо з вищою школою. Слід визнати, що за кілька останніх років підготовка «Вчених записок» суттєво ускладнилася. Емоційне вигорання людей через пандемію коронавірусу, економічна та політична нестабільність у світі, падіння моральних настанов суспільства та втрачання ціннісних орієнтирів породили песимізм і відчай, падіння зацікавленості не лише в науково-дослідній роботі, але в роботі взагалі. Втрата впевненості в життєвих перспективах, у можливості реалізувати себе та забезпечити гідне існування своїм близьким дуже змінила поведінку людей і їхнє ставлення до навколишньої дійсності.

І все ж таки наукове життя не припинилося, і Ви тримаєте в руках XXVIII том «Вчених записок ХГУ «НУА». А це понад 40 статей і нарисів, значну частину яких присвячено проблемам освіти (26 публікацій). Це цілком природно, оскільки обличчя НУА визначають наукові школи, які проводять системні наукові дослідження з проблем безперервної освіти, зокрема експеримент з соціального партнерства освітніх установ зі своїми стейкхолдерами.

У цьому томі взяли участь 11 професорів, зокрема представники Польщі, Германії та Швеції, 18 доцентів, а поряд з ними – молоді дослідники-початківці, для яких ця публікація – перша спроба виходу на сторінки справжнього наукового видання. Рубрикація в цьому томі традиційна для нашого щорічника. В окремих розділах представлено не лише результати роботи наукових шкіл (історія освіти – науковий керівник

д-р іст. наук, професор, ректор ХГУ «НУА» Астахова К.В.; безперервна освіта в об'єктиві часу – керівник д-р соціол. наук, професор, проректор з НМР Михайльова К. Г.; економічні проблеми сучасної освіти – керівник канд. екон. наук, доцент Тимохова Г. Б.; проблеми лінгвістики, лінгводидактики та перекладу – керівник канд. філол. наук, професор Тимошенко Т. М.). У спеціальних підрозділах презентовано нові наукові видання, у яких представлено результати НДР-2021, а також інформацію про найбільш значущі події наукового життя НУА. Спеціальний підрозділ містить найкращі студентські наукові роботи. Він має назву «Студентська трибуна».

Читайте! Вивчайте! Пишіть! Приєднуйтеся до нашої дослідної роботи, узагальнена тема якої: «Особливості формування інтелектуального потенціалу суспільства у XXI столітті».

Редакційна колегія

Список бібліографічних посилань

1. Астахова, В. И., Астахова, Е. В. (ред.). (2005). *Научные школы: проблемы теории и практики*. Харьков: Изд-во НУА, 306 с.
2. Усик, Ю. Ю. (ред.). (2007). *Глоссарий современного образования*. Харьков: Изд-во НУА, 520 с.
3. Астахова, В. И., Зеленина, Е. Л., Тимошенко Т. М. (2021). *Социальные функции образования в XXI веке: традиции и новации*. Харьков: Изд-во НУА, 35 с.
4. Астахова, Е. В. (2021). Академический оплот периода новых реалий. *Новый коллегіум*, 3, с. 16–19.
5. Грэм, П. А. (2011). *Америка за школьной партией*. Москва: Изд. дом ВШЭ, 286 с.
6. Миллюков, П. Н. (1903). *Из истории русской интеллигенции*. Изд. 2-е. С.-Петербург, 308 с.
7. Астахова, Е. В. (ред.). (2015). *Дорогу осилит идущий...* Харьков: Изд-во НУА, 664 с.
8. Бакиров, В. С. (2020). Высшая школа: нелегкий труд трансформации. В: *Высшая школа Харьковщины: 80-е годы XX – начало XXI века (воспоминания, интервью, документы)*. – Харьков: Изд-во НУА, 540 с.

References

1. Astakhova, V. I., Astakhova, Ye. V. (eds.). (2005). *Nauchnyye shkoly: problemy teorii i praktiki*. Khar'kov: Izd-vo NUA, 306 p.

2. Usik, YU. YU. (red.). (2007). *Glossariy sovremennogo obrazovaniya*. Khar'kov: Izd-vo NUA, 520 s.
3. Astakhova, V. I., Zelenina, Ye. L., Timoshenkova T. M. (2021). *Sotsial'nyye funktsii obrazovaniya v KHKHÍ veke: traditsii i novatsii*. Khar'kov: Izd-vo NUA, 35 p.
4. Astakhova, Ye. V. (2021). Akademicheskii oplot perioda novykh realiy. *Novyy kollegium*, 3, pp. 16–19.
5. Grem, P. A. (2011). *Amerika za shkol'noy partoy*. Moskva: Izd. dom VSHE, 286 p.
6. Milyukov, P. N. (1903). *Iz istorii russkoy intelligentsii*. Ed. 2. S.-Peterburg, 308 p.
7. Astakhova, Ye. V. (red.). (2015). *Dorogu osilit idushchiy...* Khar'kov: Izd-vo NUA, 664 p.
8. Bakirov, V. S. (2020). Vysshaya shkola: nelegkiy trud transformatsii. In: *Vysshaya shkola Khar'kovshchiny: 80-ye gody KHKH – nachalo KHKHÍ veka (vospominaniya, interv'yu, dokumenty)*. Khar'kov: Izd-vo NUA, 540 p.

**Трансформація соціальних
функцій освіти й методів
навчання:
виклики і перспективи
у XXI столітті**

УДК37.091-027.551НУА

*К. В. Астахова***НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ: ДЕЯКІ МАРКЕРИ ПОЗИТИВНИХ НАПРАЦЮВАНЬ ДІЙСНО ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ**

У статті проаналізовано деякі аспекти перших трьох десятиліть діяльності першого в Україні приватного науково-навчального комплексу, що реалізує на практиці модель неперервної гуманітарної освіти, Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

Розглядаються такі напрями функціонування, як: внесок навчального закладу в розвиток освітньої системи країни; вплив на реформування освіти; вивчення, аналіз, розробка та впровадження в практику діяльності нової соціальної функції освіти – соціального партнерства.

Особливу увагу звернено на необхідність використання напрацювань і досвіду інноваційних освітніх структур, які виникли на початку 90-х років в Україні внаслідок кардинальних політичних і соціально-економічних перетворень. При цьому зроблено акцент на вивченні не лише позитивних напрацювань, але й тих експериментів і нововведень, що себе не виправдали, проте, враховуючи їхні невеликі масштаби, не призвели до зниження якості.

Ключові слова: якість освіти, критерії, рейтинг, внесок у розвиток системи освіти, культурно-освітнє середовище, соціальне партнерство, випускники.

Астахова Е. В. Народная украинская академия: некоторые маркеры позитивных наработок реально действующей модели непрерывного образования.

В статье анализируются некоторые аспекты первых трёх десятилетий деятельности первого в Украине частного научно-учебного комплекса, реализующего на практике модель непрерывного гуманитарного образования, Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия».

Рассматриваются такие направления функционирования, как: вклад учебного заведения в развитие образовательной системы страны; влияние на реформирование образования; изучение, анализ, разработка и внедрение в практику деятельности новой социальной функции образования – социального партнёрства.

Особое внимание обращено на необходимость использования наработок и опыта инновационных образовательных структур, возникших в начале 90-х годов в Украине в результате кардинальных политических и социально-

экономических изменений. При этом делается акцент на изучении не только позитивных наработок, но и тех экспериментов и нововведений, которые себя не оправдали, но, учитывая их небольшие масштабы, не привели к снижению качества.

Ключевые слова: качество образования, критерии, рейтинг, вклад в развитие системы образования, культурно-образовательная среда, социальное партнёрство, выпускники.

Astakhova Katerina. People's Ukrainian Academy: certain markers of best practices for a working lifelong learning model.

The article analyzes certain aspects of the first three decades of activity of Kharkiv University of Humanities "People's Ukrainian Academy", the first private Ukrainian scientific and educational complex to implement the Lifelong Learning model.

Such fields of concern as the contribution of the educational institution to the development of the country's educational system, the impact on education reform, the study, analysis, development and implementation of social partnership, a new social function of education, are considered.

Special attention is paid to the necessity of drawing on the practices and experience of innovative educational structures that emerged in the early 1990s in Ukraine as a result of dramatic political and socio-economic changes. Moreover, the study of both best practices and those experiments and innovations that fell short of expectations without resulting in a decrease in quality given their small scale is underlined.

Key words: education quality, criteria, rating, contribution to the educational system development, cultural and educational environment, social partnership, alumni.

Сьогодні сприймається сучасниками як епоха інтенсивних соціокультурних, економічних, технологічних, демографічних та інших змін, які мають глобальні масштаби. У цій ситуації турбує майбутнє соціальних і культурних інститутів. Це стосується і вищої освіти.

Є сенс здивуватися до становлення й розвитку окремих інституцій, що утворилися і зуміли закріпитися на освітньому полі. Цих освітніх новоутворень не багато. Вони виникали як інноваційні, прагнули до змін, проте не всі зуміли витримати випробування часом. Досвід тих, хто «вижив», цікавий не лише з точки зору стійкості.

Якщо уважно придивлятися до процесів, що відбуваються у вищій освіті, можна побачити багато цікавого. Один з незвичайних маркерів – освіта поступово перестає бути державним проектом та переходить до сфери відповідальності самої людини. На цьому фоні досвід позабюджетних освітніх інституцій може виявитися корисним.

Ідеться не про «вивчення досвіду». По-перше, досвід сьогодні практично не працює, бо кардинально змінився світ. По-друге, більш захопливим може виявитися аналіз нововведень, що прагнули втілити в життя приватні навчальні заклади. Щось з цього не витримало перевірки часом і, зрозуміло, є інформацією для роздумів, щось, навпаки, виявилось корисним і привело до позитивних наслідків. Тому може розглядатися як «точки зростання», які потрібні в сучасних умовах.

У травні 1991 року в Харкові виник перший у країні науково-навчальний комплекс позабюджетного фінансування, що прагнув реалізувати на практиці модель безперервної гуманітарної освіти. За перші три десятиліття Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія» зміг утвердитися в освітньому колі та країні.

Три десятиліття – значний за сучасними вимірами період. Це дає підстави для спроби визначити, що дав ХГУ «НУА» освіті та людям.

Термін «якість», що постійно наявний у контексті освітньої діяльності, не завжди додає розуміння процесам, що відбуваються. «Якість освіти», «управління якістю освітою», «культура якості»... Поеднанням, які традиційно використовуються в освітньому дискурсі, немає числа. Як правило, під терміном «якість» мають на увазі сукупність властивостей та ознак, що визначають відповідність зразку.

Проте проблема критеріїв якості освіти залишається відкритою. Навіть «рейтингоманія», що стандартизувала підходи до оцінки діяльності університетів, не дає однозначної відповіді на запитання «що добре, а що погано». Аналіз ключових параметрів рейтингів дає можливість легко побачити: підставою більшості з них є оцінка ресурсів, тобто дається відповідь на запитання «Скільки?», а не «Як?»

Методологій рейтингування у світі велика кількість. Наприклад, академічний рейтинг університетів світу (ARWU), що готує Центр досліджень університетів світового рівня (CWCU) Шанхайського університету Цзяо Тун, за основу бере ключові показники, серед яких: кількість випускників і співробітників – лауреатів Нобелівської чи

Філдсовської премій, високоцитованих дослідників та ін. Інший рейтинг, за версією британського видання Times Higher Education, позиціонується як експертно-аналітичний і враховує рівень досягнень університетів на підставі комбінації статистичного аналізу їхньої діяльності, аудованих даних і результатів експертних опитувань. Існують численні рейтинги, де висновки робляться за результатами наукових досліджень і публікацій, за показниками освітнього процесу. Але домінують кількісні параметри: кількість студентів, випускників, викладачів з науковими ступенями та званнями, обсяги бібліотечних фондів, комп'ютерної та медіатехніки, кількість стажувань за межами країни та ін. Оцінка ресурсних можливостей дозволяє оцінити потенціал навчального закладу. При цьому статистичні параметри навряд чи наближають до розуміння, що є якісною освітою, а що – не дуже.

Видається, чим більше в університеті академіків і лауреатів престижних наукових премій, тим краще. Практика ж університетського повсякдення не завжди це підтверджує. Часто трапляється: чим вище статус, наукова кваліфікація та досягнення викладача, тим менше часу та інтересу в нього залишається до звичайних студентів. Суперечливо виглядає з точки зору оцінки якості освіти критерій публікаційної активності викладачів, їхня присутність у науко-метричних базах даних. Для представників точних і природничих наук ситуація зрозуміла. Що до фахівців соціогуманітарних наук, то Scopus чи Web of Science навряд чи відображають статус-кво. Скоріше навпаки, бо технології підвищення індексів і самовисування з наукою мають мало спільного.

Намагання «спіймати» поняття якості у сфері вищої освіти то наближає до омріяної мети, то знову відводить від неї.

Спроба оцінити внесок окремого навчального закладу в систему освіти, роздивитися кореляцію результатів його діяльності з поняттям «якісна освіта» не видається марною. Тим більше, що ХГУ «НУА», по-перше, інноваційний за своєю суттю, а, по-друге, існує в освітньому просторі вже три десятиліття.

Традиційний ювілейний підхід до аналізу діяльності навчального закладу припускає викладення різних статистичних параметрів, перелік досягнень. Шлях зрозумілий, проте сучасний світ настільки транспарентний і перевантажений інформацією, що знайти будь-які цифри чи події з історії навчального закладу досить легко. Крім того,

НУА в попередні роки, готуючись до ювілеїв, опублікувала декілька монографій, які містять опис історичних подій, статистику, документи, аналітичні статті, перелік досягнень [1]. Досить змістовний репозиторій ХГУ «НУА» [2], де відображено науково-дослідні розвідки, методичні напрацювання, матеріали конкретно-соціологічних досліджень та ін.

Тому в статті хотілося б спробувати проаналізувати внесок ювіляра в розвиток освіти, придивитися до впливу на суспільне життя. Відповідно, предметом аналізу є внесок науково-навчального комплексу, а об'єктом – його діяльність протягом тридцяти років.

Беручи до уваги позиції, окреслені раніше, видається доцільним сконцентрувати увагу не на кількісних параметрах (скільки випустили, опублікували, працевлаштували, перемогли та отримали), а на принципово важливих, які є підстави віднести до категорії суттєвих напрацювань, що представляють собою реальне прирощена наукових знань та освітньої практики.

На рівні гіпотези припустимо, що ХГУ «НУА» як науково-освітній комплекс, що реалізує на практиці модель неперервної гуманітарної освіти, є унікальним одиничним явищем у системі освіти країни. За структурою, організаційно-управлінськими властивостями він не має аналогів.

Структура комплексу, відповідно до місії, цілепокладання, побудована на культурі діалогу, на визнанні того, що освіта може бути якісною лише тоді, коли базується на діалозі, на людиноцентричності.

Зазначені підходи значно легше декларувати, ніж утілювати, тим більше в умовах переходу освіти на мегарівні, що з точки зору фінансової обґрунтованості цілком виправдано. Проте реальні суб'єкт-суб'єктні відносини та особистісний аспект освітньої діяльності можна зберігати лише за умови «почути» учня, вступити з ним у діалог.

Що дає право стверджувати про наявність цих підходів у навчальному комплексі? По-перше, концептуальні позиції, сформульовані в стратегії розвитку НУА й розуміння необхідності таких підходів до побудови освіти. По-друге, співвідношення кількості викладачів і студентів, відомий «коефіцієнт», який у НУА завжди був у рази нижчим, ніж в інших освітніх структурах. При середньому коефіцієнті у вищій школі країни 1:15 (тобто на одного викладача припадає 15 студентів), за час існування НУА показник по університету

коливався в межах 1:5,5 – 1:11, а по структурному підрозділу НУА – Спеціалізованій економіко-правовій школі – від 1:6 до 1:9.

Фінансово такий коефіцієнт себе не виправдовує, але з точки зору суб'єкт-суб'єктних підходів він виправданий. У іншому випадку викладач замінюється на «інструктора», здатного підказати студентів, де й що можна «взяти» для вивчення дисципліни, але не більше того. До діалогу часу вже не вистачить.

По-друге, від початку існування НУА багато уваги приділяла впровадженню заходів, здатних забезпечити умови для розвитку тих, хто випереджає програму, та вирівнювання тих, кому важко дається її подолання. Це система додаткових занять, індивідуальних консультацій, додаткових і дострокових сесій, індивідуальних графіків, інститут тьюторів і кураторів. На перший погляд – нічого нового. Проте коли все це реально працює, формується можливість побудови індивідуальної освітньої траєкторії. Навчені працювати студенти не гальмують, очікуючи, поки інші засвоять матеріал, а ті, хто мав сумну передісторію навчання, починають розуміти «правила гри» та підключатися. Не все ідеально, але в сукупності дає позитивні результати.

Кожен університет добре знає проблеми розширення студентського складу. Перетворення вищої освіти з елітної на масову дало змогу посісти студентські лави не лише підготовленим. «Неготових», незважаючи на впровадження ЗНО та порогові бали, вистачає. І це біда не лише вітчизняна. Вирішувати її намагаються всі освітні системи, бо для конкретного університету чим кращі абітурієнти, тим легше з ними працювати. Але з точки зору потреби країни в значній кількості людей, здатних адекватно реагувати на сучасність та бути готовими до викликів, ситуація не така вже проста. Тому системи освіти більше зацікавлені в інституціях, спроможних працювати, не знижуючи якості, з різними за віком, підготовкою, мотивацією студентами.

Одним із важливих напрацювань НУА є створення культурно-освітнього середовища (далі КОС), за допомогою якого педагогічна повсякденність ніби «просочує» людину, яка навчається в освітньому закладі. Будується «реєстр елементів», що разом із корпоративною культурою, принципами функціонування організації, іншими впливовими деталями утворюють своєрідне «навколишнє середовище». Перебування в такому КОС, взаємодія з ним через участь

в освітньому процесі, різних формах соціальної активності формує систему поглядів, оцінок, сукупність яких, з часом, дає «людину академічну».

За слушним зауваженням відомого соціолога Володимира Ядова, інтелігентність виникає (чи не виникає) внаслідок впливу на людину епохи, батьків і середовища. І якщо перші два параметри людина сама не обирає, то останній визначає на власний розсуд.

Сказане полегшує розуміння КОС НУА та увагу, що їй надають. Заклад прагне відтворювати «навколишнє середовище», яке складає сприятливі умови для формування особистості, набуття компетенцій, без яких сучасна людина обійтися не може. Зрозуміло, кожен суб'єкт освітнього процесу використовує можливості навчального закладу по-різному. Проте тут виникає зона відповідальності освітньої інституції, яка не просто забезпечує КОС, а й відпрацьовує шляхи її трансляції.

Для НУА це органи студентського та учнівського самоврядування, профспілкова організація, численні громадські ради (професорська, бібліотечна, художня та ін.), реально чинні активи студентських груп. Такий підхід дозволяє спрямовувати в позитивне русло соціальну активність учасників освітнього процесу, забезпечити їхню взаємодію та прийняття КОС, яке притаманне НУА.

Аналізуючи напрацювання у сфері КОС, необхідним видається досягнення розуміння того, що сприймається як само собою зрозумілим. Практично всі університети, загальноосвітні заклади мають власну корпоративну культуру. Між тим НУА вдалося просунути цим шляхом далі за інших. Саме тут за звичайним знаходиться екстраординарне: сформовано КОС навчально-наукового комплексу, до зони впливу якого входять вікові категорії від 1,5–6 років до 80+ (освітні програми для осіб «третього віку»); КОС успішно транслюється вже на друге покоління, бо на навчання до закладу прийшли діти випускників; відстеження й аналіз особистісного та кар'єрно-професійного зростання випускників (цим займаються лабораторія планування кар'єри та Лабораторія проблем вищої школи) свідчать про деякі відмінності від середньостатистичних показників. Випускники НУА краще зберігаються в професії (82-83%), мають більше дітей у родинях (1,9-2,1), менше розлучаються (12% при 62% по країні).

Далекосяжні висновки передчасні. Необхідні більш ретельні дослідження та час. Проте багато роботодавців, які працюють

з випускниками НУА, зазначають якість підготовки, прагнення до саморозвитку, самоосвіти й підвищення кваліфікації. Саме з «цього ряду» і високі показники кількості випускників, що повертаються до Alma mater для здобуття другої вищої освіти, навчання на програмах PhD, MBA. Це дозволяє серйозно ставитися до висновків щодо наявності деяких відмінностей випускників НУА.

Вивчення «фактору середовища» НУА попереду, але його наявність – це факт. Експеримент, що поводитьсь в навчальному комплексі, дав змогу побачити, якого досвіду набуває людина із щоденного перебування в конкретному освітньому середовищі, долучаючись до своєрідного «реєстру елементів», які складають КОС НУА [3].

До переліку внесків НУА в розвиток освіти можна віднести напрацювання у сфері соціального партнерства: конструктивної взаємодії організацій з різних секторів (держава, бізнес, ЗМІ та ін.) під час вирішення освітніх і соціально-економічних проблем, що забезпечує синергетичний ефект від «складання» ресурсів на «користь» кожній зі сторін та населення [4, с. 64].

Соціальне партнерство є новою соціальною функцією освіти. Фахівці відзначають: соціальне партнерство не є статичним соціальним становищем. Це процес постійного досягнення рівноваги інтересів усіх суб'єктів, що розвиваються [4, с. 64].

Протягом усього періоду існування НУА вимушена постійно будувати стосунки з владою, органами державного управління. Цей вид державно-приватного партнерства зазнає постійних змін і теж не є статичним. Якщо дослідити основні етапи розвитку таких стосунків, то можна виокремити основні маркери та акценти. Особливо в межах таких зон, як розподіл ролей партнерів і ресурсних ризиків. Уже зазначалося: формування соціального партнерства поки не має системного характеру. Освітні інституції в міру свого розуміння будують таке партнерство. Практично з кожним із суб'єктів цих взаємовідносин підходи складаються різні. І це закономірно, бо звичайний світ практично скінчився, динаміка суспільних відносин прискорилося та суттєво змінилася. Як змінилися і всі суб'єкти соціального партнерства.

Держава, органи управління освітою, громадські об'єднання, студенти – усі змінилися не лише самі по собі, а ще й відчутно «наростили» вимоги до освітніх закладів. У ситуації балансування між традиціями та інноваціями, університети почали вибудовувати власні

стосунки зі стейкхолдерами. При цьому їм не завжди вдається дотриматися паритету між задоволенням і формуванням освітніх потреб.

НУА, спираючись на власне розуміння місії та призначення освітньої інституції, використовуючи принципи функціонування, закладені в «Концепції розвитку НУА на період до 2035 р.» [5], формувала свої відносини в межах соціального партнерства на підставах фундаментального посилу, який стверджує, що освіта не є послугою.

Неможливо вибудувати з усіма суб'єктами соціального партнерства окремі «правила гри». Для систематизації відносин НУА впроваджуються комплексні довгострокові програми – своєрідні додатки до «Концепції розвитку». Ідеться про такі програми, як «Кадри», «Програма супроводу випускників», «Абітурієнт», «Програма неперервної практичної підготовки студентів та взаємодії з роботодавцями» та ін. Ці документи не панацея, але в них зазначено цілі, стратегію, форми й методи взаємодії з групами впливу. Разом із комплексними програмами відповідно до специфіки та запитів партнерів опробовуються інші форми взаємодії: відносини з випускниками розвиваються на підставі традиційних та інноваційних форм. Навчальний заклад враховує суттєві зміни, що відбулися у відносинах університетів зі своїми вихованцями. Зовсім недавно навчальні заклади були більше зацікавлені в розвитку контактів з випускниками, ніж навпаки, бо випускники – потенційні роботодавці, викладачі, спонсори. Проте зона тяжіння університетів розширюється. Сучасні навчальні заклади – це величезні можливості спілкування, найбільшими цінностями стають інформація, швидкість її здобуття та довірчі контакти. Університети є точками концентрації інтелектуального обміну. При цьому ті, хто входить до аури університету, не сплачують за пошук, за контакти, за інтелектуальне спілкування. Усе це «люди університету» мають безоплатно, бо вони – входять до системи. І це спрацьовує. Зростання ролі інформації як економічного ресурсу, належність до певної спільноти стають критичними умовами успіху.

З кожним із суб'єктів соціального партнерства результативність відносин різна. Ураховуючи експериментальний характер навчального закладу, його позабюджетність, наукові розвідки соціального партнерства, досвід НУА може бути у пригоді. Навчальному закладові

вдалося не лише відчутти перехід від формально-примусової моделі до ініціативно-гуманістичної, зорієнтованої на узгодження інтересів, ціннісних настанов, вимог стейкхолдерів, але й просунути на шляху створення моделі соціально-партнерських відносин навчального закладу. НУА закладає основу для появи покоління людей, які знайомі із засадами партнерських відносин і мають досвід їхнього будування.

На прикладі ХГУ «НУА» освітня система країни має унікальне одиничне явище, інституціональну форму, що дозволяє реалізувати на практиці модель неперервної гуманітарної освіти з досить ефективними для суспільства наслідками.

Список бібліографічних посилань

1. Астахова, Е. В. (ред.). (2001). *Народная украинская академия: вчера, сегодня, завтра...* Харьков, 188 с.; Астахова, В. И., Астахова, Е. В. (ред.). (2006). *Очерки истории Народной украинской академии* [online]. Харьков: Изд-во НУА, 519 с. Available at: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/462> [Accessed 14 Sept. 2021]; Астахова, Е. В. (ред.). (2015). *Дорогу осилит идущий...* Харьков: Изд-во НУА, 645 с.; Астахова, Е. В. (ред.). (2021). *Диалоги со временем*. Харьков: Изд-во НУА, 656 с.
2. ХГУ «НУА». *Электронный архив Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия»* [online]. Available at: dspace.nua.kharkov.ua [Accessed 24 Sept. 2021].
3. Звіти про проведення соціологічних досліджень науковою лабораторією проблем вищої школи ХГУ «НУА». [online] В: *Электронный архив Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия»*. Available at: Режим доступа: dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/216 [Accessed 14 Sept. 2021];
4. Костина, Е. Ю. (2015). Социальное партнёрство в деятельности современных университетов. *Вестник высшей школы*, 12, с. 63–67.
5. ХГУ «НУА», (2019). *Концепция, основные направления и стратегические задачи развития Народной украинской академии до 2035 года*. Харьков, 195 с.

References

1. Astakhova, Ye. V. (red.). (2001). *Narodnaya ukrainskaya akademiya: vchera, segodnya, zavtra...* Khar'kov, 188 p.; Astakhova, V. I., Astakhova, Ye. V. (red.). (2006). *Ocherki istorii Narodnoy ukrainskoy akademii* [online]. Khar'kov: Izd-vo NUA, 519 p. Available at:

<http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/462> [Accessed 14 Sept. 2021]; Astakhova, Ye. V. (red.). (2015). *Dorogu osilit idushchiy...* Khar'kov: Izd-vo NUA, 645 p.; Astakhova, Ye. V. (red.). (2021). *Dialogi so vremenem*. Khar'kov: Izd-vo NUA, 656 p.

2. KhHU «PUA». *Elektronnyy arkhiv Khar'kovskogo gumanitarnogo universiteta «Narodnaya ukrainskaya akademiya»* [online]. Available at: dspace.nua.kharkov.ua [Accessed 24 Sept. 2021].

3. Zvíti pro provedennya sotsiologíchnikh doslídzen' naukoyu laboratoríeyu problem vishchoí shkoli KHGU «NUA». [online] In: *Elektronnyy arkhiv Khar'kovskogo gumanitarnogo universiteta «Narodnaya ukrainskaya akademiya»*. Available at: [Dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/216](http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/216) [Accessed 14 Sept. 2021];

4. Kostina, Y. Y. (2015). Sotsial'noye partnerstvo v deyatel'nosti sovremennykh universitetov. *Vestnik vysshey shkoly*, 12, pp. 63–67.

5. KhHU «PUA», (2019). *Kontseptsiya, osnovnyye napravleniya i strategicheskiye zadachi razvitiya Narodnoy ukrainskoy akademii do 2035 goda*. Khar'kov, 195 p.

УДК 37-027.12

*В. И. Астахова***НЕ СОЗДАНЫ МЫ ДЛЯ ЛЕГКИХ ПУТЕЙ**

В статье рассматриваются состояние и перспективы обновления мирового образовательного пространства в условиях глобального системного кризиса, охватившего все сферы жизнедеятельности общества и образование, естественно, в том числе. Выделяется наиболее острые проблемы, трудности и препятствия на пути реформирования образования, приведения его в соответствие с требованиями и установками XXI века.

В то же время на конкретных примерах и фактах успешного функционирования Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия» – первого в Украине инновационного учебно-научного комплекса непрерывного образования в статье обосновывается вывод о том, что решение даже самых сложных задач, преодоление, казалось бы, абсолютно непреодолимых препятствий, возможно при условии четкого видения целей и задач движения, готовности команды к их выполнению.

Значительное внимание в работе уделено анализу тех недостатков, проблем и трудностей, с которыми приходилось сталкиваться по ходу внедрения инноваций, а также авторской трактовке перспектив дальнейших преобразований в образовательной сфере. Важно отметить, что образование рассматривается в статье как единый, целостный социальный организм без разделения его на традиционные структурные элементы.

Ключевые слова: непрерывное образование, интеграционные процессы в системе образования, воспитание как приоритетная функция образовательного процесса, культурно-образовательная среда, интеллигентность, универсальные компетенции.

Астахова В. І. Не створені ми для легких шляхів.

У статті йдеться про стан і перспективи оновлення світового освітнього простору в умовах глобальної системної кризи, яка охопила всі сфери життєдіяльності суспільства та освіти зокрема. Висвітлено найбільш гострі проблеми, труднощі й перешкоди на шляху реформування освіти, приведення її у відповідність до вимог і орієнтирів XXI століття.

Водночас на основі конкретних прикладів і фактів успішного функціонування Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» – першого в Україні інноваційного навчально-наукового комплексу неперервної освіти – у статті обґрунтовано висновок про те, що вирішення навіть найбільш складних завдань, подолання, здавалося б,

абсолютно нездоланих перешкод, можливе за умови чіткого бачення цілей і завдань руху, готовності команди до їх виконання.

Значну увагу приділено аналізу недоліків, проблем і труднощів, з якими довелося зіткнутися в ході впровадження інновацій, а також авторській інтерпретації перспектив подальших перетворень в освітній сфері. Важливо відзначити, що освіту розглядаємо в статті як єдиний, цілісний соціальний організм без поділу його на традиційні структурні елементи.

Ключові слова: неперервна освіта, інтеграційні процеси в системі освіти, освіта як пріоритетна функція освітнього процесу, культурно-освітнє середовище, інтелігентність, універсальні компетенції.

Astakhova Valentyna. We are not meant for easy ways.

The article deals with the state and perspectives of the renewing of the world educational sphere under the conditions of the global crisis that is spread on all the areas of life of the society including education.

The most actual problems, difficulties on the way of the reforming of the educational sphere are considered as well as all the requirements of the 21st century.

At the same time, taking the example of the successful functioning of the People' Ukrainian Academy, the first in Ukraine innovational educational complex of long life education, the author comes to the conclusion, that the solution of the most difficult tasks is quite possible, when the aim is defined and when the team is ready to work.

Much attention is paid to the analysis of the problems and difficulties, that are faced, while innovations are brought into life, also a great attention is drawn to the author's vision of the future changes in educational sphere.

It is important to mention that education is considered in the article as a unified system without the division on traditional structural elements.

Key words: long lasting education, integration processes in educational system, upbringing as a priority of educational process, cultural and educational sphere, intelligence, universal competences.

Влюбляйте в себя, в свой предмет, в свое учебное заведение, в свои идеи. Прикоснитесь к ним своим сердцем, и мотивация ваших воспитанников сложится на всю жизнь, как и память о вас. Вы должны быть красивы во всем – в этом ядро профессионализма.

Грегори Бейтсон

Поиск оптимальных путей обновления образовательных систем, становления новой образовательной парадигмы происходит

в современном мире практически с середины минувшего столетия, причем постоянно ускоряющимися темпами. Понимание важности четкого определения ценностных ориентиров образования и его долгосрочного прогнозирования активно проникает во все слои общества. Подтверждением этому служит постоянно возрастающее внимание к проблемам образования со стороны и международных организаций, и национальных правительств большинства стран мира.

Документы ЮНЕСКО [1], европейские программы развития образования в XXI веке, научная литература, выходящая в последние десятилетия [см., напр., 2], утверждали определяющую роль образования в дальнейшем развитии человечества, считая главным направлением образовательной политики цивилизованных стран становление непрерывного образования, превращение их в сообщества, где учатся все на протяжении всей жизни.

В Украине уже к началу 90-х годов стало очевидным, что во многих, если не в большинстве, учебных заведений идет процесс деградации, снижения качества обучения, отставания от требований времени. Было ясно, что будущая система образования потребует коренного пересмотра большинства существующих представлений о традиционной образовательной практике, соответствующей социальному заказу 30-50-х годов – подготовить высококвалифицированного специалиста, способного качественно выполнять свои функциональные обязанности в стандартных ситуациях.

На содержание образования, где главенствующей была идея о познании мира и его подчиненности причинным связям, открывающимся человеку в знаниях, пригодных для решения стандартных задач, уже явственно вошло в противоречие с условиями динамичности, нестабильности и неоднозначности мира. Поиск новых моделей, ориентированных на творчество, деятельностное знание и высокие моральные принципы, становился актуальнейшей задачей и науки, и практики. Да и работодатели все более настойчиво стремились подбирать кадры не столько по принципу *hard skills* (жесткие, прочные навыки, которые можно проверить в ходе экзамена, глубокие профессиональные знания, иностранный язык, владение компьютером), сколько *soft skills* (мягкие, подвижные навыки, универсальные компетенции, которые сложно измерить количественными показателями, хотя именно они являются

определяющими). К ним относятся коммуникабельность, умение работать в команде и с командой, креативность, пунктуальность, уравновешенность, ответственность, способность быстро обучаться и переучиваться, готовность к диалоговому общению, умение быстро перенимать лучший опыт и легко адаптироваться в новой обстановке.

Такие глубокие изменения в требованиях к воспитанникам учебных заведений показывали, что сохранять прежнюю, репродуктивную систему образования, при которой преподаватель выступает ретранслятором знаний, дальше уже нельзя. Единственно правильной установкой для педагога стало требование научить учиться постоянно. Поэтому новая парадигма образования получила в своей основе понятие «незавершенность», **вместо формулы «образование на всю жизнь» пришла новая трактовка «образование через всю жизнь».**

Это определило жесткое требование по индивидуализации обучения студентов и школьников по формированию у них креативности мышления, творческого подхода к любому начинанию, самоорганизации и самостоятельности в принятии решений. Достичь этого в нынешних условиях совсем не просто, поскольку образование перестало быть терминальной или целевой смысложизненной ценностью для подавляющего большинства населения, оно теперь не самоценно как идеал саморазвития личности. Преобладает отношение к нему скорее, как к инструментальной ценности, общественно значимому способу достижения других важных социальных и индивидуальных целей. НУА стремится вопреки этой тенденции формировать восприятие образования именно как смысложизненную ценность наряду со здоровьем, например, или ценностью семьи.

Теперь система образования призвана формировать такие качества как профессиональный универсализм, способность адаптироваться к необычной среде, менять сферы и способы деятельности. Из этого вытекает еще одна смена целеполагания: вместо формулы «хороший специалист» теперь должна работать формула «творчески мыслящий, интеллигентный, ответственный профессионал» [3, с. 40-42]. Такова сверхзадача современных учебных заведений в большинстве стран мира и в Украине в том числе.

Национальные системы образования оказались неподготовленными к таким кардинальным изменениям. Слишком неповоротливые, цепляющиеся за старые формы и методы обучения, они зачастую до сих пор пытаются сохранять традиционную систему подготовки.

Пандемия начала 20- годов лишь оголила и усугубила проблему необходимости безотлагательного преобразования мирового образовательного пространства [4].

В этом смысле деятельность небольшой исследовательской группы, сложившейся из числа молодых преподавателей нескольких харьковских вузов в конце 80-х годов и активно разрабатывающей данную тему, оказалась в русле выдвигаемых жизнью задач и требований. Они успешно защищали кандидатские и докторские диссертации, публиковали результаты своих исследований, принимали участие в научных конференциях, семинарах, симпозиумах. В итоге – рождение идеи о создании экспериментального учебно-научного комплекса непрерывного образования [5, с. 90-91].

Концептуальные основы и принципы функционирования инновационного учебного заведения в современную эпоху.

События, происходящие в Украине на рубеже 80-90-х годов, способствовали осуществлению подобных замыслов. Мы, естественно, не имели ни материальной, ни моральной поддержки со стороны большинства власть предержащих, но зато, создавая негосударственное учебное заведение, получили возможность действовать самостоятельно, на свой страх и риск.

Активная работа по модернизации национальных образовательных систем к началу 80-х годов уже носила полномасштабный характер в большинстве цивилизованных стран. К моменту обретения Украиной независимости в 1991 году вопросы реформирования образования звучали и у нас в стране достаточно остро и конкретно. Обеспокоенность состоянием образования проявлялась на всех уровнях – школы и вузы, педагоги и родители, государство и общественные организации в полной мере осознавали необходимость безотлагательных преобразований. Но с какой стороны подходить, какие цели ставить и какими путями идти к их достижению толком не знал никто.

С чего начиналось наше, по замыслу его учредителей инновационное учебное заведение?* За исключением достаточно четко сформулированной идеи о проведении эксперимента по созданию

---

* Инновационным мы считаем такое учебное заведение, которое вносит целевые, перспективно спланированные, практически отработанные качественные и количественные изменения в функционирование системы образования.

учебно-научного комплекса непрерывного образования [6, с. 13], мы начинаем практически с нуля, даже не представляя себе в полной мере всей сложности того пути, на который вступали. Арендванные площади, отсутствие библиотечных фондов, технических средств обучения, хотя бы минимальных источников финансирования и главное, конечно, никакого кадрового обеспечения. Более того, полное непонимание смысла наших изысканий, важности и необходимости наличия не только научных школ, но просто элементарного участия в научно-исследовательской работе для каждого преподавателя не только вуза, но и средней школы и даже дошкольной подготовки.

К этим общим для всех начинающих учебных заведений проблемам добавлялись и наши специфические, порожденные началом эксперимента: создание единой, целостной образовательной структуры, включающей в себя дошкольную, школьную, вузовскую и послевузовскую подготовку, которые должны работать по единым интегрированным учебным планам и программам, в рамках интегрированных кафедр.* Это была наша главная принципиальная инновация, которую долгие годы не воспринимала бюрократическая образовательная система.

И этим мы кардинально отличались от других учебных заведений как частных, так и государственных. Следом за нами стали массово создаваться лицеи, гимназии, школы и даже детские сады при вузах. Но процесс этот продолжался очень недолго и вскоре сошел на нет

---

* Интегрированные кафедры – учебно-научные подразделения, осуществляющие учебную, методическую и научно-исследовательскую работу по одной или нескольким родственным дисциплинам и объединяющие в себе преподавателей всех образовательных уровней, по которым ведется подготовка в учебном заведении, объединенных в рамках единого трудового коллектива общностью целей, задач и совместных путей их решения.

Создание интегрированных кафедр способствует углублению эксперимента по отработке нового образовательного модуля непрерывного образования и обеспечивает его непосредственное становление.

Только таким кафедрам под силу обеспечить наиболее плавного и безболезненного перехода с одной ступени образования на другую, создание единых, интегрированных учебных планов и программ, позволяющих свести к минимуму дублирование материала, обеспечить его последовательное и глубокое усвоение.

Постепенная адаптация школьных учителей в коллективах вузовских кафедр способствует росту их профессиональной квалификации, включение их в научно-исследовательскую работу и творческую экспериментальную деятельность.

поскольку все они создавались как самостоятельные подразделения при вузах, а в нашем понимании это должен был быть единый комплекс с общей системой управления, общими кафедрами, единым кадровым, научно-методическим и технико-экономическим обеспечением на всех уровнях. Жизнь требовала создания именно такой структуры, которая будет строиться как целостный социальный организм, обладающий внутренней детерминацией, наиболее существенными проявлениями которой являются преемственность, динамика и наличие внутренней логики развития. Она должна быть естественно встроена в систему исторически определенного цивилизационного этапа, т.е. в конкретный тип цивилизации, с неизбежностью формирующий и определенную систему образования, его содержание, структуру и методы обучения.

Новый образовательный модуль, создание которого стало целью нашего эксперимента, не должен был стать простым механическим соединением разных образовательных структур и учащихся разного возраста, работающих под одной крышей. Нет! Это должна была быть **принципиально новая образовательная модель, представляющая собой единый, целостный, инновационный учебно-научный организм.** Для этого нужно было прежде всего самими разработчикам идеи отчетливо представить себе эту модель, сформулировать цели и пути их достижения, разработать концепцию и последовательность стратегических и тактических задач и затем убедить, и привлечь к такой крайне сложной работе (причем не всегда адекватно оплачиваемой) ученых и преподавателей-новаторов, и энтузиастов, убедить в целесообразности поддержки эксперимента чиновников, возможных спонсоров и стейкхолдеров. В какой-то мере это про нас были написаны стихи В. Гордейчева:

«Наш путь не прост.
Ломая пни и надолбы
В своем движении вперед и напрямик.
Еще не раз все, что сегодня пишем набело,
Мы завтра зачеркнем как черновик».

Было у нас много «черновики» и, казалось бы, непреодолимых препятствий, но в итоге спустя уже первые пять лет мы получили первые существенные позитивные результаты. В канун своей первой

государственной аккредитации* НУА была уже самодостаточной, независимой учебно-научной, многоступенчатой образовательной структурой, ведущей полноценный, согласованный со всеми руководящими инстанциями учебный процесс и имеющая высокий рейтинг в Харьковском регионе. Решение достаточно сложных задач, которые поставил перед собой коллектив Народной украинской академии, обеспечивалось не только высоким уровнем квалификации профессорско-преподавательского и учебно-вспомогательного персонала, объединенного общей идеей социального эксперимента и творческого поиска, но и вполне приемлемым уровнем материально-технического обеспечения учебного процесса. Достаточно сказать, что учебные площади к 1997 году превысили уже 8 тыс. кв. м, то есть на каждого, кто учился в НУА, приходилось почти 9 кв. м. И пусть пока на условиях долгосрочной аренды, но в нашем полном распоряжении теперь находились актовый и спортивный залы, спортивная площадка, столовая и бар, 29 специализированных аудиторий, учебная библиотека на 50 тыс. томов и мн. др.

В это же время осуществлялся и успешно завершился 1 ноября 1995 г. длительный процесс лицензирования специализированной экономико-правовой школы с углубленным изучением иностранных языков, которая выступает самостоятельным структурным подразделением учебно-научного комплекса. Учебный процесс в специализированной экономико-правовой школе (СЭПШ) всех уровней с самого начала строился на совмещении развивающего и традиционного обучения с использованием новейших методик и интегрированных программ.

За счет чего нам удалось добиться таких результатов? Мы работали одновременно в нескольких направлениях. С одной стороны, необходимо было вести целенаправленные теоретические исследования, связанные с абсолютно новыми для Украины проблемами институционализации непрерывного образования, с подготовкой концепции создания нового образовательного модуля. Первые наши публикации по «непрерывному образованию» появились еще до официальной регистрации Народной украинской академии.

---

* 17 декабря 1996 года решением ГАК МО были аккредитованы специальности «Прикладная лингвистика» и «Прикладная социология», а 3 апреля 1997 года аккредитацию получила специальность «Экономика предприятия».

Аналитические исследования начались в середине 1990-х, когда мы получили право набора в собственную аспирантуру и были утверждены темы первых кандидатских и докторских диссертаций.

Можно с уверенностью утверждать, что до этого времени системных исследований по проблемам непрерывного образования в Украине не проводилось. И только в изданиях НУА появились первые результаты научных изысканий, на базе НУА и по ее инициативе прошли первые региональные и международные научные конференции. К 2005 году подобные конференции, защиты диссертаций и подготовка монографий вошли в НУА в четко отрегулированную систему.

С другой стороны, шла напряженная работа по созданию тоже не имеющих аналогов в мировой практике авторских интегрированных программ и учебных планов, учебно-методических комплексов дисциплин, которые нужно было апробировать и утверждать на уровне МОН Украины. Еще одно направление – новые формы воспитательной работы – становление новых традиций, символов, ритуалов, организация деятельности органов студенческого и ученического самоуправления, музеев и выставок, праздничных мероприятий и т.п. И на этом фоне решение вопросов набора, комплектования интегрированных кафедр, финансового и материально-технического обеспечения.

В значительной мере способствовала ускоренному продвижению вперед всесторонняя проработка концептуальных основ и принципов, стратегических целей и задач для каждого стратегического этапа развития академии. Таких этапов уже в 90-е годы мы выделяли три:

I этап – 1991-2006 годы. Зарождение и становление принципиально новой, уникальной модели учебного заведения, осуществляющего на практике идею непрерывного образования. Начало социального эксперимента по отработке инновационного образовательного модуля, функционирующего на основе частной формы собственности.

II этап – 2006-2020 года. Завершение многолетнего социального эксперимента по созданию учебного заведения непрерывного образования. Полномасштабное функционирование всех элементов

инновационного учебно-научного комплекса. Признание опыта НУА не только в Украине, но и за рубежом. Полная реализация важнейших концептуальных положений, принятых в 2006 году [7].

III этап – 2021-2035 годы. Уточнение и корректировка отдельных стратегических и тактических задач на ближайшие 15 лет. Определение места НУА в образовательном пространстве Украины как экспериментальной площадки для отработки инновационных идей по совершенствованию национальной системы образования и начало нового, регионального партнерства как инновационная функция современного образования». Закрепление лидирующих позиций в развитии парадигмы непрерывного образования [8].

Если первая половина 90-х годов стала решающей в плане кадрового и материально-технического обеспечения, то вторая их половина вошла в историю академии как период окончательного определения основных направлений научно-исследовательской работы, определения кафедральной научной тематики и комплексной темы научных исследований. Ведущей из трех утвержденных Советом в сентябре 1995 года тем стала тема «Формирование интеллектуального потенциала общества на рубеже веков: экономические, политические, социокультурные аспекты и прогнозы». Первые итоги научной деятельности были апробированы на первой международной научно-практической конференции «Совершенствование концепции частного образования в Украине и развитие НИР в частных вузах» (февраль 1995 г.) и опубликованы в депонированной монографии и в первом томе Ученых записок ХГУ «НУА», который вышел ко дню рождения академии в мае 1995 года.

Первая «Концепция и перспективный план развития НУА до 2010 года» была утверждена Советом академии 30.08.2000 общим собранием всех преподавателей и сотрудников. Именно здесь мы впервые вышли на четкое определение фундаментальных основ и принципов функционирования нашего уникального комплекса; здесь впервые был зафиксирован наш девиз **«Образование. Интеллигентность. Культура»**, где образование трактуется как

целенаправленный процесс воспитания и обучения в интересах человека, общества и государства. Главной целью образования является формирование свободной, образованной, имеющей целостное представление об окружающем материальном и духовном мире, творческой и высокоморальной личности [9, с. 251].

Интеллигентность понимается как человечность, гуманность, высокая духовность и ответственность за свои поступки, добропорядочность, способность к пониманию другого, толерантность, безупречное соблюдение чести и достоинства [9, с. 142]. Интеллигенты в нашей трактовке отличаются от интеллектуалов прежде всего гражданственностью, обостренным чувством Родины и ответственности перед ней, чувством справедливости и долга перед людьми, т.е. гуманизмом в отличие от технократизма. И такая трактовка в полной мере отражает суть нашего девиза, поскольку именно образованию принадлежит ведущая роль в формировании гражданских и политических компетенций учащейся молодежи и студенчества, ибо именно в рамках образования реализуется функция интеграции знаний и гражданских позиций. И эта функция актуализируется и усложняется с развитием глобального и мультикультурного мира. **Именно интеллигентность понимается нами в этом смысле как интегральная цель образования** [см. 15].

Надо отметить, что во многих странах мира понятия интеллигентность, духовность вообще не употребляются и в нормативных документах не присутствуют. Для большинства славянских народов духовность является стержнем ментального поля, и базируется она на триаде: интересы, ценности, святыни. Только на материальной основе и потребительстве ничего истинно человеческого сформировать невозможно. Более того, воспитать человека интеллектуально, не воспитав его нравственно, значит вырастить угрозу для общества.

Культура намного древнее и шире образования, которое не может существовать вне культуры. Когда культурные ценности теряют свое значение, в обществе начинает царить бездуховность. Известный философ М. Мамардашвили в связи с этим утверждал: «Культурный человек – это тот, кто в состоянии сострадать. Это горький, мучительный талант, но это наипервейший признак культуры».

Образование, являясь составной частью культуры, выполняет фундаментальные функции обучения, воспитания и развития человека,

передачи духовных ценностей от поколения к поколению. Социальный прогресс оказался возможным только потому, что каждое новое поколение людей овладевало социальным и духовным опытом предков, развивало его и передавало потомкам. Объективно не существует системы образования без воспитания, а воспитания вне культуры. Образование нуждается в гуманистической идеологии, основанной на лучших образцах мировой культуры.

Сфера образования несет принципиально важную функциональную нагрузку в любом обществе. Ее важнейшие функции связаны с трансляцией культурного и знаниевого капиталов последующим поколениям, с формированием мировоззренческих акцентов в жизненных позициях личности, с решением вопросов ее социализации. Вот почему наш девиз не теряет своей актуальности и остается неизменным уже более четверти столетия.

Уже во втором варианте нашей Концепции, рассчитанной на следующий этап развития академии (2006-2020 гг.) были даны откорректированные определения **цели нашей деятельности и путей к ее достижению**. «Наша цель – записано в этом документе – проведение масштабного социально-педагогического эксперимента по созданию и постоянному совершенствованию инновационного учебно-научного комплекса, способного обеспечить элитарную, т.е. самую высококачественную подготовку своих воспитанников на основе базовых принципов непрерывного образования и последовательной реализации своего девиза «Образование. Интеллигентность. Культура» [7, с. 9].

Главная стратегическая задача на предстоящие полтора десятилетия – постоянное повышение качества образовательного процесса на основе системного обновления содержания образования, внедрения инновационных образовательных технологий, реализации компетентностного подхода к подготовке будущей интеллектуальной элиты общества.

Определяя свою стратегию, мы исходили из того, что **качественное образование в любой цивилизованной стране является национальным приоритетом** и обязательным условием выполнения положений международного и национального законодательств по реализации прав граждан на получение образования. Обеспечению качества образования должны быть подчинены все материальные, финансовые, кадровые и научно-методические ресурсы общества,

государственная политика в сфере образования. Высокое качество образования предполагает его органическую взаимосвязь с наукой и практикой, без чего обеспечение необходимого качества становится недостижимым.

Третья концепция дальнейшего развития НУА от 2020 до 2035 года дает уже уточненную в свете требований сегодняшнего и завтрашнего дня формулировку миссии Народной украинской академии, ее триединой цели и стратегических задач [8, с. 29-30].

Миссия включает в себя: создание и постоянное совершенствование инновационного образовательного модуля, обеспечивающего интеграцию и преемственность всех образовательных ступеней на принципах Lifelong Learning (образование через всю жизнь). Опережающий подход к определению содержания и методов обучения. Обеспечение оптимальных возможностей для получения качественного образования на основе индивидуального подхода к каждому, для самосовершенствования на протяжении всей жизни. Иными словами, миссия заключается не в том, чтобы сформировать личность по заранее заданным параметрам, а в том, чтобы обеспечить все необходимые условия для ее успешного самообразования, саморазвития и постоянного самосовершенствования [8, с. 29].

Последовательная реализация нашей миссии предполагает развитие модуля как минимум по трем важнейшим направлениям:

1. Постепенное углубление интеграционных процессов в образовательной деятельности как по горизонтали (интегрированные учебные курсы, учебные планы и программы, личностно-ориентированное обучение, кадровое и научно-методическое обеспечение всех образовательных уровней, деятельность служб Человека и т.п.) **так и по вертикали** (интеграция деятельности всех структурных подразделений НУА: ДШРР – СЭПШ – ХГУ – ПДО и др.) в направлении повышения качества обучения на основе индивидуального подхода, внедрения новых образовательных технологий и научного анализа получаемых результатов. Укрепление НУА как единого образовательного пространства, целостного учебно-научного организма, способного обеспечить комфортные условия для учебы и работы всех субъектов образовательного процесса. Стимулирование развития научных школ, ведущих исследования по проблемам образования. Разработка и постоянное обновление

«сквозных» авторских программ, реализация принципов педагогики партнерства. Мониторинг хода и результатов эксперимента по развитию социального партнерства и становлению взаимодействия со стейкхолдерами. Дальнейшее совершенствование уникального интегрированного модуля непрерывного образования, созданного в Народной украинской академии.

2. Постоянное совершенствование и укрепление культурно-образовательной среды и реализация принципов корпоративной культуры, нацеленных на достижение качественно новых результатов образования и переход от ассоциативно-репродуктивной модели обучения к модели, построенной на деятельностных основаниях. НУА рассматривает **корпоративную культуру** как совокупность правил, принципов и требований, регулирующих взаимоотношения в коллективе на основе общепринятых норм морали и общечеловеческих ценностей. Уровень корпоративной культуры определяется отношением к этим правилам и качеством их выполнения.

В любой сфере деятельности люди ищут пути укрепления корпоративной культуры, поскольку это способствует повышению эффективности их труда. В учебных заведениях корпоративная культура формируется в рамках определенной **культурно-образовательной среды**, которая определяется многими факторами: уровнем организационно-управленческой культуры, уровнем образованности и воспитанности членов коллектива, принципами, которыми они руководствуются, идеалами, которые исповедуют и отстаивают.

Если традиционная система образования ориентирована на «прямую» социализацию – непосредственное воздействие социокультурных факторов на обучающегося, то в рамках компетентностной образовательной модели, которую принимает для себя НУА, формирование компетенций* осуществляется через собственный опыт человека, который корректируется социокультурной средой учебного заведения. Социокультурная среда

---

* Компетенция есть способность (умение) действовать на основе полученных знаний. В отличие от ЗУНов, предлагающих действие по аналогии с образцом, компетенция предполагает опыт самостоятельной деятельности [9, с. 173].

может регулироваться лишь с привлечением «мягких» управленческих методов, при которых формируется сеть партнерских отношений на всех уровнях системы. Элементами этой системы выступают все субъекты образовательной деятельности. К ним относятся студенты, школьники, преподаватели, администрация учебного заведения и т.д. Социокультурная среда создает предпосылки для реализации субъективной позиции обучающегося на самых разных уровнях и является зримым проявлением единства воспитания и обучения.

Социокультурная среда учебного заведения представляет собой взаимодействие четырех компонентов: сообщества, социальных связей, социальных норм, социальных процессов. В этом контексте компетенции выступают как умение и готовность существовать в различных локальных сообществах и сообществе в целом, устанавливать и эффективно реализовывать разнообразные социальные связи на основе понимания и принятия социальных норм, успешно адаптироваться к социальным процессам или инициировать их. Значительную часть задач по формированию социокультурной среды можно решить через организацию воспитательной работы, которую мы определяем, как главную, стержневую функцию любого учебного заведения.

Организационные условия формирования социокультурной среды НУА отражены в структуре учебного заведения, где для каждого из факторов определены полномочия, соподчиненность и зоны ответственности.

С момента возникновения НУА созданы и успешно функционируют службы Человека: социологическая, психологическая, эстетическая, юридическая, здоровья и др.; работают многочисленные общественные организации: профсоюз, студенческий союз, ученическая организация «ИСТОК», совет профессоров, библиотечный совет, художественный совет, совет музея, ассоциация молодых ученых, ассоциация выпускников и др.

Управление социокультурной средой рассматривается нами как специфический механизм **целенаправленного воздействия на содержание образования, формы, методы и средства осуществления образовательных процессов, реализуемого посредством корректировки ценностных установок субъектов управления** (обучающихся и преподавателей). На уровне конкретного учебного заведения ценностно-нормативная база непосредственно

отражается во всех элементах образовательного процесса: в планах, программах, учебниках, в деятельности преподавателей и администрации, но прежде всего – в провозглашенных целях, формах их реализации, политике, миссии образовательного учреждения.

3. Разработка, постоянное совершенствование и практическая реализация концепции воспитательного воздействия в условиях функционирования системы непрерывного образования [11, с. 3-21].

Современная обстановка в мире и в Украине резко активизировали проблемы гражданской ответственности, осознания смысла гражданского долга, формирования патриотизма, верности жизненным принципам и идеалам.

Учащаяся молодежь, студенчество всегда были наиболее сознательной, активной и перспективной частью любого общества, поскольку годы учебы – это время личностного становления и профессионального самоопределения. Именно в этот период человек вплотную сталкивается с теми проблемами и трудностями, преодоление которых определяет его будущее, его жизненные перспективы.

Отсюда необходимость настойчивой, целенаправленной, последовательной воспитательной работы в студенческой и ученической среде и, прежде всего, работы по формированию гражданской ответственности. Современные условия жизни, новые требования, предъявляемые обществом к выпускникам учебных заведений, определили смену приоритетов, поставив во главу угла всей образовательной деятельности именно воспитательную работу, внедрение принципиально новых методов и форм воспитательного воздействия.

В целом система инновационных и традиционных подходов к воспитанию призвана способствовать формированию таких качеств личности, которые позволят ей обеспечить свое гармоничное и достойное место в жизни, верность своим идеалам, конкурентоспособность и успешность [11, с. 10-14].

Особенности организации НИП в НУА.

Очевидно, что реализация миссии НУА и решение сложнейших задач, встающих перед академией ежедневно, требовали серьезных научных изысканий, научно обоснованных ответов на вопросы, которых до нас никто еще не решал. Осуществлять это было по плечу только серьезным, стабильным научным школам. Только они были

в состоянии обеспечить взаимосвязь образования и фундаментальной науки, поддерживая тем самым единство научной и учебной работы на базе наукоемких образовательных и информационных технологий.

Научные школы призваны были обеспечить не только формирование творческих научно-педагогических коллективов, передачу от одного поколения к другому концептуального и методологического аппарата науки, но и приемов и направлений научно-исследовательской деятельности, норм коммуникативного поведения, а также шкалы ценностей в сфере педагогической и научной работы.

Самой главной особенностью вузовских научных школ является выработка новых знаний, которые незамедлительно могут быть использованы в учебном процессе, формируя и у студентов, и у школьников интерес к научным данным, вовлекая их в активный научный поиск, в экспериментальную работу. Причем речь должны идти о вовлечении для начала многих, а затем и поголовно всех – преподавателей и сотрудников, студентов и школьников в активную научную деятельность. Такая постановка вопроса часто вызывает недоумение и даже откровенно критические оценки, но результаты нашей 30-летней работы в этом направлении убеждают нас в правильности такого подхода [12, т. XXVII, с. 48-55; т. XXV-юбил. прилож., с. 11-27].

Мы для себя это всегда четко осознавали и ставили задачу получения нового знания в число основных приоритетов академии. Однако также отчетливо мы понимаем и то, что обеспечить создание и эффективное функционирование научных школ возможно только при условии наличия творческой атмосферы в учебном заведении, заинтересованности всего коллектива в его неуклонном движении к намеченным целям.

Для Народной украинской академии, как и для большинства других учебных заведений, возникших в Украине на рубеже веков, создание такой атмосферы стало одной из самых сложных задач, поскольку формирование научных коллективов, целенаправленно работающих в русле определенной проблематики (для НУА – это проблемы непрерывного образования и социального партнерства) осуществлялось на основе кадров, собранных из разных вузов, с разными научными интересами и годами отработанными темами научных исследований, даже с разной мотивацией к работе в частном

учебном заведении. Сформировать на таком разноплановом фундаменте коллективы единомышленников, разрабатывающих единые комплексные темы, выявить и закрепить их лидеров, причем в кратчайшие сроки – такая задача оказалась по плечу далеко не всем вновь созданным учебным заведениям. И именно на этом многие из них битву за свое самоутверждение проиграли. Народная украинская академия перед этими трудностями не спасовала.

Ценой каких усилий и за счет чего нам удалось сформировать научные школы по истории и социологии образования, по философии и экономике образования, по развивающему обучению и проблемам культурно-образовательной среды, как шел процесс приращения научных знаний и их интеграция с учебно-воспитательным процессом – об этом сегодня уже много сказано ми написано [см. 3, 12, 14], а результатом нашей работы дана соответствующая оценка как в Украине, так и международным научным сообществом [3, с. 93-115].

Вступая в четвертое десятилетие своей трудной, но результативной истории, Народная украинская академия интенсифицирует поиск оптимальных путей своего дальнейшего развития, учитывая при этом, что фундаментом ее успешной деятельности могут быть только весомые научные результаты. Являясь с 1997 года экспериментальной площадкой МОН Украины и автором-учредителем регионального экспериментального комплекса по отработке нового образовательного кластера, НУА идентифицирует себя с углубленной научной деятельностью, с фундаментальными и прикладными исследованиями по проблемам образования, с масштабной работой в области подготовки не только конкурентоспособных профессионалов для рынка труда, но и профессиональной, деловой, политической, культурной и духовной элиты, способной быстро и компетентно реагировать на вызовы времени. Академия стремится не только успешно конкурировать, но и сотрудничать со всеми стейкхолдерами, расширять и углублять принципы социального партнерства, разрабатывать и внедрять в общественное сознание две великие идеи, доставшиеся человечеству в наследство от XX века: идею устойчивого развития и идею культуры мира.

В Концепции развития академии на период 2020–2023 гг. однозначно записано: «НУА сохраняет на перспективу статус инновационного учебно-научного комплекса, ведущего экспериментальную работу по дальнейшему совершенствованию

оригинальной модели непрерывного образования, по определению оптимальных путей укрепления социального партнерства, развития конструктивных отношений со всеми потенциальными стейкхолдерами системы образования» [8, с. 21]. Базовой основой для разработки Концепции, рассчитанной на III этап деятельности ХГУ «НУА» послужил принятый в 2017 году перспективный тематический план НИР на 2017-2035 годы, в рамках которого были подготовлены соответствующие программы постепенного перехода на следующую исследовательскую ступень – к проведению эксперимента по социальному партнерству образовательной системы и разработке следующей комплексной темы «Становление и развитие социального партнерства как инновационная функция современного образования». В рамках этой темы академия была также определена как экспериментальная площадка регионального уровня (ГР № 01174001471) с завершением первого этапа эксперимента в 2022 году. Уже в самом начале 2019 года в нашем издательстве вышла из печати первая публикация по новой теме «Социальное партнерство в образовании: ключевые маркеры анализа», подготовленная четырьмя известными специалистами по данной проблематике, докторами наук, профессорами Астаховой Е. В., Батаевой Е. В., Михайловой Е. Г. и Нечитайло И. С.

Все сказанное выше позволяет утверждать, что концептуальное видение и реализация НИР в НУА непосредственно связаны с принципом непрерывности в нескольких его отправных опорных точках. Одной из таких точек и выступает в современных условиях социальное партнерство как наиболее весомый фактор создания условий для формирования и удовлетворения образовательных потребностей. Такое понимание принципиально важно для осуществления НИР, поскольку оно предполагает учет разнообразных образовательных потребностей в различных плоскостях и по горизонтали, и по вертикали (возрастной, профессиональной, плоскости таланта и пр.). В результате организация НИР в таком содержательном ракурсе позволяет реализовать системный взгляд на субъекты образовательного пространства, механизмы формирования их потребностей и возможностей их реализации.

Такая концентрация интеллектуального капитала учебного заведения на решении актуальных задач современности с вовлечением в этот процесс всех субъектов образовательного пространства,

и стейкхолдеров в том числе, является инновационным способом решения традиционных задач вузовской науки.

Проблемы кадрового обеспечения эксперимента.

Созданное в НУА единое образовательное пространство, внутри которого сформированы условия для постоянного и всестороннего образовательного воздействия на личность, существует благодаря в первую очередь кадровому потенциалу, понимающему и принимающему особенности педагогической и научной деятельности в новых исторических условиях, осознающему, что **личный пример Учителя – есть главный вектор всего образовательного процесса.** Мы утверждаем, что Учитель – это нечто большее чем преподаватель, наставник, просто мудрый и добрый человек, ибо Учитель определяет судьбы своих учеников, отдавая каждому из них частицу своего сердца, разума, души. Настоящий Учитель отзывается в сердце каждого своего ученика и остается в нем навсегда.

Учитель призван помочь человеку найти себя, поверить в собственные силы, в возможность творить добро, сформировать уверенность в том, что общечеловеческие ценности всегда торжествуют над злом и побеждают его. Учительский труд – это вечный поиск, постоянное стремление к новому и неутихающее беспокойство за судьбы своих учеников, это стремление помочь им и наставить каждого из них на путь истинный. Учить должны только счастливые, окрыленные люди. Девиз настоящего Учителя любить и уважать, творить и созидать, ставить духовное выше материального, а общее – выше частного.

Встреча с настоящим Учителем – большое личное счастье для любого человека. Потому что научить человека быть счастливым нельзя, но воспитать его так, чтобы он был счастлив – можно. И в этом главный смысл жизни и труда учителя.

К своему 30-летию академия подошла с достаточно мощным кадровым потенциалом. Кадровое обеспечение соответствовало самым высоким требованиям и по профессиональным и по личностным показателям. Средний возраст профессорско-преподавательского корпуса на 1 января 2021 г. составлял 42,6 года. Женщин в академии абсолютное большинство (81%). Количество собственных выпускников в числе преподавателей 26%, т.е. практически каждый четвертый, причем большинство из них уже имеют ученые степени и звания. Всего же на конец 2020/2021 учебного

года в НУА работали 11 докторов наук (10% от общего числа преподавателей), средний возраст которых 58 лет, и 80 кандидатов наук, доцентов. Средний показатель острепенности преподавателей составляет 77%, по СЭПШ – 10% (5 из 50 человек). Число изданных за годы существования академии монографий превышает 200 наименований. И это при численности кадрового состава 250 человек.

Сегодня, спустя три десятилетия от своего рождения, мы можем с уверенностью говорить не только о стабильной структуре НУА и ее положительных количественных характеристиках, но и полностью сложившейся эффективной системе управления нашим сложным учебно-научным механизмом и, что особенно важно, о последовательной и весьма успешной реализации программы «Кадры», о четкой, результативной кадровой политике, нацеленной в первую очередь на командную работу.

В то же время надо признать, что проблема кадрового обеспечения была для нас наиболее трудно решаемой. Трудности и проблемы в реализации наших планов возрастали по мере нашего взросления и внедрения в жизнь идей непрерывки, во имя реализации которых собственно и создавалась академия. С первых шагов своей деятельности мы утверждали, что непрерывное образование – это не новая образовательная система, а системообразующий принцип функционирования всех элементов образовательного пространства. Задача непрерывки состоит не столько в обогащении человека новыми знаниями, сколько в создании необходимых условий для сохранения и совершенствования его компетенций на протяжении всей жизни. Такая постановка задачи для абсолютного большинства работников сферы образования было новой, неожиданной и крайне сложно воспринимаемой.

Отсюда проблема кадрового обеспечения, с одной стороны, необходимо было готовить кадры новой генерации, способные работать в новых условиях и исключительно на позитивный результат, обеспечивая педагогику партнерства и высокую успешность всех, кто пришел учиться в НУА, независимо от предыстории их образования. С другой стороны, молодые, качественно подготовленные и перспективные доктора и кандидаты наук, которых мы в прямом смысле слова пестовали и лелеяли, вызывали естественный интерес государственных вузов, которые их приглашали, переманивали даже перекупали. Да и требования к качеству работы в НУА многим было не

под силу выдерживать. Трудиться по принципу «Работы много, а денег мало» могли только подлинные энтузиасты, влюбленные в свою учительскую профессию (а не себя в этой профессии) и в нашу крайне привлекательную идею.

В итоге из 12 подготовленных за эти годы на базе НУА докторов наук семеро перешли в госвузы, предлагая у нас работать по совместительству. Наши молодые кандидаты наук работают сегодня практически во всех харьковских вузах. С одной стороны, нас, конечно, радует, что качество их подготовки соответствует самым высоким стандартам, но, с другой – это явление свидетельствует о недобросовестной конкуренции, вызывает естественную обиду, боль и, конечно, ощутимые материальные и моральные потери. А работа в НУА на условиях совместительства была для нас неприемлемой поскольку реализация наших планов требовала мотивированной, целенаправленной, скоординированной деятельности, полной самоотдачи всех и каждого в команде.

Понятно, что уровень любого образовательного учреждения характеризуется и всегда будет характеризоваться именно качеством кадрового состава, его активной вовлеченностью в фундаментальные и прикладные научные исследования, в реализацию идей, исповедуемых в данном учебном заведении. Это качество создается десятилетиями и является, пожалуй, одним из самых ценных, трудно достигаемых, но легко утрачиваемых фундаментальных элементов полноценного университетского образования, которое в современных условиях начинается еще в дошкольном возрасте.

Такую команду, где более 80% преподавателей и сотрудников отдали академии 25-30 лет своей жизни, работая во имя идеи, нам удалось создать и сохранить, несмотря на все кадровые проблемы и потери.

Совместная деятельность на интегрированных кафедрах, творческий поиск продуктивных функциональных связей между преподавателями различных дисциплин и квалификационных уровней обучения, работающих на достижение сообща сформулированной цели, способствовали формированию и развитию психолого-педагогических компетенций педагогов, интегрированию профессиональных и психолого-педагогических знаний каждого члена коллектива, обеспечивая формирование здорового психологического климата – важнейшего условия коллективного творчества.

В состав команды совместно работающих вузовских преподавателей и школьных учителей, школьников и студентов входят люди разного возраста (максимальная разница в возрасте педагогов НУА составляет около пятидесяти лет). Роль их совместного творчества в процессе развития профессионального мировоззрения, усвоения новых требований и стандартов трудно переоценить. Молодые преподаватели, работающие рядом с маститыми учеными над общей проблемой, отмечают позитивную динамику личностной мотивационной сферы.

Научно-образовательный, поисковый процесс, реализуемый в соответствии с педагогическим принципом «работы в команде», позволил не только стимулировать рост компетентности педагогов, но и установить между членами коллектива продуктивные отношения, результатом которых стало не только принятие педагогики партнерства, но и создание многоступенчатого образовательного модуля – Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия».

Достижение поставленных нами целей существенно усложнялось не только полным отсутствием государственного финансирования эксперимента и необходимостью обеспечивать высококачественный набор студентов и школьников, их нестандартную подготовку в свете новейших требований и их трудоустройство, но и таким же полным отсутствием правового поля деятельности частного учебного заведения и функционирования экспериментальной площадки. И все же жизнь требовала определения оптимальных путей развития образования, поиск продолжался, и ответы на вызовы новой эпохи пробивали себе дорогу.

И мы уже к началу 2000-х годов вышли на плановые показатели создания принципиально новой модели учебно-научного комплекса, характеризующегося кардинальными структурными новациями, основанными на общемировых тенденциях и на убежденности в том, что нужно изменять не отдельные элементы системы образования, а всю систему в целом – ее цели, задачи, содержание, направленность деятельности, взаимосвязь и взаимодействие между ее составляющими и т.п.

Однако мы не пошли путем кардинального разрушения существующих структур, путем огульного отрицания достижений прешествующей эпохи. Мы добивались обновления через

постепенную отработку отдельных элементов системы, через совершенствование ее механизмов на основе экспериментальной шлифовки каждой детали. В итоге, спустя 30 лет сложной многоплановой работы, мы получили инновационный, интегрированный учебно-научный комплекс с его сложившимися четкими функциональными связями и структурно-координированным взаимодействием всех подразделений, с единой системой управления, четким закреплением основных аспектов деятельности в правовых документах, в частности, в лицензиях и сертификатах на IV уровень аккредитации вуза в целом, и главное – в проведении общей образовательной политики всеми субъектами комплекса, позволяющей отрабатывать и внедрять интегрированные учебные планы и программы, сквозные методы обучения и воспитания, сочетание общепринятых норм и традиций (аудиторная работа, организация производственной практики, участие в студенческих трудовых отрядах и т.п.) с новыми формами и методами работы во всех сферах и на всех этапах образовательной деятельности (дистанционное обучение, привлечение к преподаванию наиболее успешных практиков, в том числе выпускников НУА и мн. др.).

Заключение.

Подводя итоги нашей тридцатилетней работы, мы имеем все основания утверждать, что многого достигли в реализации своей концепции непрерывного образования: интегрированные кафедры и интегрированные программы, единство концептуальных подходов и требований, взаимопроникновение методов обучения и воспитания, единство научных подходов и исследовательской проблематики, наличие научных школ, разрабатывающих единую комплексную научную тему «Формирование интеллектуального потенциала общества на рубеже веков: экономические, политические, социокультурные аспекты» (государственный регистрационный номер 01999U4470).

И все же самым главным достижением за эти годы мы считаем общественное признание того, что новый интегрированный образовательный комплекс как система, обеспечивающая **взаимосвязь и взаимодействие, взаимопроникновение всех ее структурных элементов**, существует, функционирует и дает положительные, качественные результаты.

Качество это обеспечивается за счет трансформации методов обучения и воспитания, чему, безусловно, способствует создание и развитие интегрированных образовательных систем, когда общеобразовательная школа вступает в ассоциированные отношения с дошкольным учреждением, с вузом и профессиональными институтами общества.

Достижения эти стали возможны только благодаря наличию единой слаженной команды, где каждый является соавтором единой, общественно значимой идеи, работает не в школе и в университете, а в академии – едином учебном заведении, решающем единые задачи, реализующем единые комплексные цели.

Результаты работы команды определяются многими факторами:

- качеством управления и авторитетом лидера;
- организационной работой;
- материальными возможностями.

Но главное – это человеческий ресурс, качество игроков в этой команде. Главное не столько в уровне квалификации, сколько в степени единства, профессионализма, чувстве ответственности всех членов команды.

Да, мы уже создали новую модель, пройдя большой и очень трудный путь. Достаточно сказать, что в своем движении мы были практически первопроходцами, а первым всегда достаются в полном объеме «и синяки и шишки». Быть первопроходцами очень нелегко, – пишет А. Колесников, – один из основателей российской высшей школы экономики – к началу 90-х годов реформирование высшего образования в СССР бурно и хаотично набирало обороты. Стало мелькать вслед за западными публикациями словосочетание «непрерывное образование». Но серьезных публикаций, результатов экспериментальной работы с анализом преимуществ, недостатков и возможных перспектив практически не было. В мире только закладывался фундамент «непрерывки» и шел поиск оптимальных путей реализации этой классической идеи [см. 13, с. 122-123 и др.].

Очень ярко пишет о трудностях первопроходцев выпускница НУА М. Томалак:

Быть первым трудно...

Проще быть вторым.

Идти по тем следам,

Что проложили,

Петь песни те,
Что до тебя сложили,
В беде и счастье
Следовать другим.
Быть первым трудно.
Проще быть вторым,
Но если Вы есть –
Будьте *первыми!*
Если Вы есть – будьте первыми
Кем бы Вы ни были
Из песен – лучшими песнями
Из книг – настольными книгами.
Спросят Вас оробело: «Что же тогда окажется,
Если все будут первыми?
Кто пойдет замыкающим?»
А вы трусливых не слушайте,
Вы их сдуйте, как пену!
Если Вы есть будьте лучшими,
Если Вы есть будьте первыми!
Если Вы есть, то попробуйте
Горечь зеленых побегов
Примеривая, испытайте
Великую ношу первых.
Как самое неизбежное,
Взвалите ее на плечи,
Если Вы есть будьте первыми –
первым трудней и легче!

Теперь, спустя три десятилетия, эти трудности остались позади. Но мы только-только осознали себя, только поднялись в полный рост и совсем еще не оперились, до зрелости еще далеко и с каждым шагом все труднее. Как сохранить и укрепить свои лидирующие позиции? Только посредством углубления интеграционных процессов. Что нужно сделать для этого? Прежде всего, необходимо твердо и неуклонно двигаться в избранном направлении.

Отсюда достаточно конкретные задачи на новый стратегический этап развития НУА:

1. Необходимо постоянно преодолевать противоречие между новыми требованиями к образованию, новыми задачами

и традиционными подходами к их решению, консерватизмом всех субъектов образовательного процесса.

2. Систематически, целенаправленно и перспективно планировать работу с кадрами, повышать их профессионализм и ответственность, ибо профессионализм исключает халтуру. Профессионал – это человек, который никогда не позволит себе работать плохо.

3. Сохранять командные отношения, атмосферу семьи и взаимоподдержки; способствовать развитию партнерских отношений в НУА, совершенствовать корпоративную культуру.

4. Обеспечивать большую самостоятельность школьников и студентов, внедрять совместные интересные творческие дела, усилить единую линию в организации спорта и художественной самодеятельности, в работе клубов по интересам, школьного и студенческого самоуправления.

5. Выработать единые критерии в оценке знаний и поведения, отношения к общественной жизни, единые духовные ценности, атмосферу сотрудничества и взаимопомощи между всеми участниками образовательного процесса.

6. Считать первостепенной разработку единой модели выпускника школы и вуза в плане единых требований профессионализма, духовности, культуры, предъявляемых к учащейся молодежи.

7. Усилить работу по дальнейшей интеграции кафедр, совместной методической работе и работе научных школ.

8. Постоянно совершенствовать педагогику партнерства, принципы коммуникативной деятельности как основу учебно-воспитательной работы в коллективе.

9. Формировать любовь и уважение к Учителю, к родной alma mater, обеспечить гордость за свой вуз и свою школу; девиз «Мой вуз – моя судьба» должен стать неотделимой частью сознания, сердца каждого участника образовательного процесса в любом учебном заведении, претендующем на статус инновационного.

ХГУ «НУА» не предполагает кардинально менять свои тренды и увеличивать масштабы своей деятельности. Многие объективные факторы не стимулируют к «расширительной» перспективе. Вопреки настойчиво продвигаемой в настоящее время идее создания вузов-гигантов, мы предполагаем оставаться небольшим по численности учебным заведением (в пределах 2,5–3,0 тыс. чел.), в котором возможно

в полной мере реализовывать идеи индивидуализации обучения и педагогики партнерства.

Главный инновационный смысл деятельности НУА, который сохраняется и на перспективу, заключается в том, что она культивирует, выращивает на своей экспериментальной площадке большой массив инновационных, т.е. принципиально новых, не используемых ранее образовательных практик, суть которых состоит в кардинальной смене стратегий высшей школы, которая в органическом единстве со школой общеобразовательной и со всеми другими образовательными структурами призвана сегодня обеспечить не узко профессиональную прикладную подготовку специалистов, а формирование высококультурного, интеллигентного человека, понимающего необходимость самосовершенствования на протяжении всей жизни и самоотверженного служения людям, делу, Отечеству.

Принятые по тексту сокращения

МОН Украины – Министерство образования и науки Украины;
ХГУ «НУА» – Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия»;

СЭПШ – Специализированная экономико-правовая школа ХГУ «НУА»;

ГАК – Государственная аккредитационная комиссия;

НИР – научно-исследовательская работа;

УМКД – учебно-методический комплекс дисциплины.

Список библиографических ссылок

1. ООН, (1960). *Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования*. Париж, Франция; ЮНЕСКО/МОТ, (1966). *Рекомендация ЮНЕСКО/МОТ о положении учителей*. Париж, Франция; ООН, (1976). *Рекомендация о развитии образования взрослых*. Найроби, Кения; ЮНЕСКО, (1997). *Рекомендации о статусе преподавательских кадров учреждений высшего образования*. Париж, Франция; ЮНЕСКО, (1998). *Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры*; Совет Министров ЕС, (1999). *Болонская декларация – зона европейского высшего образования*. Болонья, Италия; Конференции министров высшего образования, (2003). *Формирование общеевропейского пространства высшего образования*. Берлин, Германия; ЮНЕСКО, (2013). *Московская декларация о медиа- и информационной грамотности*. Москва. 2013;

Верховна Рада України, (2013). *Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.* Київ, Україна; ООН, (2016). *Образование – сокровище сокровищ.* Париж; Rada.gov.ua, (2014). Про вищу освіту [online]. Київ, Україна. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [Accessed 29 June 2018]; ETUCE, (2020). *Римское коммюнике конференции министров высшего образования европейских стран.* Рим, Италия. и многие другие документы.

2. Альтбах, Ф. (2018). *Глобальные перспективы высшего образования.* Москва: Изд. дом ВШЭ, 548 с.; Грэм П. А. (2011). *Америка за школьной партией (как средние школы США отвечают меняющимся потребностям нации).* Москва: Изд. дом ВШЭ, 286 с.; Андрущенко, В. П. (2020). Освіта в стратегії розбудови організованого суспільства. *Вища освіта України*, 4, с. 3–13; Астахова, В. И. (1984). *Социальные функции высшей школы.* Харьков: Вища школа, 140 с.; Астахова, Е. В. (1999). *Трансформация социальных функций высшего образования в современных условиях.* Харьков: Изд-во НУА, 75 с.; Астахова, Е. В., Батаева, Е. В., Михайлева, Е. Г. и Нечитайло, И. С. (2019). *Социальное партнерство в образовании: ключевые маркеры анализа.* Харьков: изд-во НУА, 189 с.; Атоян, В., Казакова, Н. (2002). Университетские комплексы. Международное сотрудничество. *Высшее образование в России*, 6, с. 3–8; Корчагин, Е. А. (2016). Компетентностный подход и традиционное представление о высшем образовании. *Высшее образование в России*, 11, с. 47–54; Розовски, Г. (2015). *Университет. Руководство для владельца.* Москва: Изд. дом ВШЭ, 326 с.; Тимохова, Г. Б., Статівка, Н. В. та ін. (2021). *Соціальний капітал як фактор економічного зростання суспільства: інституційний аспект аналізу.* Харків: Вид-во НУА, 180 с.

3. Астахова, Е. В. (ред.). (2015). *Дорогу осилит идущий.* Харьков: Изд-во НУА, 646 с.

4. Андрущенко, В. П. (2019). Глобальні тренди розвитку освіти ХХІ століття. *Вища освіта України*, 3, с. 5–14.

5. Астахова, В. И., Астахова, Е. В. (ред.). (2006). *Очерки истории Народной украинской академии.* Харьков: Изд-во НУА, 520 с.

6. ХГУ НУА, (2000). *Концепция и перспективный план развития НУА до 2010 года.* Харьков: Изд-во НУА, 32 с.

7. ХГУ НУА, (2006). *Концепция, стратегические задачи и перспективный план развития Народной украинской академии на период 2006-2020 гг.* Харьков: Изд-во НУА, 55 с.

8. ХГУ НУА, (2019). *Концепция, основные направления и стратегические задачи развития Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия» на 2020–2035 гг.* Харьков: Изд-во НУА, 55 с.

9. Усик, Е. Ю. (ред.). (2007). *Глоссарий современного образования.* Харьков: Изд-во НУА, 524 с.

10. Зобова, Г. Н. (ред.). (2020). *Образование. Интеллигентность. Культура*. Харьков: Изд-во НУА, 156 с.
11. ХГУ НУА, (2004). *Концепция воспитательной работы в условиях функционирования системы непрерывного образования*. Харьков: Изд-во НУА 24 с.
12. Астахова, Е. В. (ред.). (2020, 2021). *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»*, т. XXV (ювілейний), 444 с.; т. XXVII, 362 с.
13. Колесников, А. (2012). *Идея университета. Несколько эпизодов из жизни высшей школы экономики*. Москва: Рос спэн, 312 с.
14. Астахова, В. И. (ред.). (2005). *Научные школы: проблемы теории и практики*. Харьков: Изд-во НУА, 331 с.
15. Астахова, В.И. (2001). *Формирование интеллигентности интеллигенции как социально-политическая проблема*. У: *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків, с. 224–228.

References

1. OON, (1960). *Konventsiya o bor'be s diskriminatsiyey v oblasti obrazovaniya*. Parizh, Frantsiya; YUNESKO/MOT, (1966). *Rekomendatsiya YUNESKO/MOT o polozhenii uchiteley*. Parizh, Frantsiya; OON, (1976). *Rekomendatsiya o razvitii obrazovaniya vzroslykh*. Nayrobi, Keniya; YUNESKO, (1997). *Rekomendatsii o statuse prepodavatel'skikh kadrov uchrezhdeniy vysshego obrazovaniya*. Parizh, Frantsiya; YUNESKO, (1998). *Vsemirnaya deklaratsiya o vysshem obrazovanii dlya XXI veka: podkhody i prakticheskiye mery*; Sovet Ministrov YES, (1999). *Bolonskaya deklaratsiya – zona yevropeyskogo vysshego obrazovaniya*. Bolon'ya, Italiya; Konferentsii ministrov vysshego obrazovaniya, (2003). *Formirovaniye obshcheyevropeyskogo prostranstva vysshego obrazovaniya*. Berlin, Germaniya; YUNESKO, (2013). *Moskovskaya deklaratsiya o media- i informatsionnoy gramotnosti*. Moskva; Verkhovna Rada Ukraïni, (2013). *Pro natsional'nu strategiyu rozvitku osviti v Ukraïni na period do 2021 r.* Kiïv, Ukraïna; OON, (2016). *Obrazovaniye – sokrytoye sokrovishch*. Parizh; Rada.gov.ua, (2014). *Pro vishchu osvitu* [online]. Kiïv, Ukraïna. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [Accessed 29 June 2018]; ETUCE, (2020). *Rimskoye kommyunike konferentsii ministrov vysshego obrazovaniya yevropeyskikh stran*. Rim, Italiya. i mnogiye drugiye dokumenty.
2. Al'tbakh, F. (2018). *Global'nyye perspektivy vysshego obrazovaniya*. Moskva: Izd. dom VSHE, 548 p.; Grem, P. A. (2011). *Amerika za shkol'noy partoy (kak sredniye shkoly SSHA otvechayut menyayushchimsya potrebnostyam natsii)*. Moskva: Izd. dom VSHE, 286 p.; Andrushchenko, V. P. (2020). *Osvita v strategii rozbudovi organizovanogo suspil'stva*. *Vishcha osvita Ukraïni*, 4, pp. 3–13; Astakhova, V. I. (1984). *Sotsial'nyye funktsii vysshey shkoly*. Khar'kov: Vishcha

- shkola, 140 p.; Astakhova, Ye. V. (1999). *Transformatsiya sotsial'nykh funktsiy vysshego obrazovaniya v sovremennykh usloviyakh*. Khar'kov: Izd-vo NUA, 75 p.; Astakhova, Ye. V., Batayeva, Ye. V., Mikhayleva, Ye. G. and Nechitaylo, I. S. (2019). *Sotsial'noye partnerstvov obrazovanii: klyuchevyye markery analiza*. Khar'kov: izd-vo NUA, 189 p.; Atoyán, V., Kazakova, N. (2002). Universitetskiye kompleksy. Mezhdunarodnoye sotrudnichestvo. *Vyssheye obrazovaniye v Rossii*, 6, pp. 3–8; Korchagin, Ye. A. (2016). Kompetentnostnyy podkhod i traditsionnoye predstavleniye o vysshem obrazovanii. *Vyssheye obrazovaniye v Rossii*, 11, pp. 47–54; Rozovski, G. (2015). *Universitet. Rukovodstvo dlya vladel'tsa*. Moskva: Izd. dom VSHE, 326 p.; Timokhova, G. B., Stativka, N. V. et al. (2021). *Sotsial'niy kapital yak faktor yekonomichnogo zrostannya suspil'stva: ínstutitsýniy aspekt analízu*. Kharkív: Vid-vo NUA, 180 p.
3. Astakhova, Ye. V. (ed.). (2015). *Dorogu osilit idushchiy*. Khar'kov: Izd-vo PUA, 646 p.
  4. Andrushchenko, V. P. (2019). Global'ní trendi rozvitku osvítii XXI stolíttya. *Vishcha osvíta Ukraíni*, 3, pp. 5–14.
  5. Astakhova, V. I., Astakhova, Ye. V. (red.). (2006). *Ocherki istorii Narodnoy ukrainskoy akademii*. Khar'kov: Izd-vo PUA, 520 p.
  6. KhHU PUA, (2000). *Kontseptsiya i perspektivnyy plan razvitiya NUA do 2010 goda*. Khar'kov: Izd-vo PUA, 32 p.
  7. KhHU PUA, (2006). *Kontseptsiya, strategicheskiye zadachi i perspektivnyy plan razvitiya Narodnoy ukrainskoy akademii na period 2006-2020 gg*. Khar'kov: Izd-vo PUA, 55 p.
  8. KhHU PUA, (2019). *Kontseptsiya, osnovnyye napravleniya i strategicheskiye zadachi razvitiya Khar'kovskogo gumanitarnogo universiteta «Narodnaya ukrainskaya akademiya» na 2020–2035 gg*. Khar'kov: Izd-vo PUA, 55 p.
  9. Usik, Ye. YU. (red.). (2007). *Glossariy sovremennoho obrazovaniya*. Khar'kov: Izd-vo PUA, 524 p.
  10. Zobova, G. N. (red.). (2020). *Obrazovaniye. Intelligentnost'*. Khar'kov: Izd-vo NUA, 156 p.
  11. KhHU PUA, (2004). *Kontseptsiya vospitatel'noy raboty v usloviyakh funktsionirovaniya sistemy nepreryvnoho obrazovaniya*. Khar'kov: Izd-vo PUA, 24 p.
  12. Astakhova, Ye. V. (red.). (2020, 2021). *Vchení zapiski Kharkívs'kogo gumanitarnogo úniversitetu «Narodna ukraíns'ka akademiya», vol. XXV (yuvíleyniy)*, 444 p.; vol. XXVII, 362 p.
  13. Kolesnikov, A. (2012). *Ideya universiteta. Neskol'ko epizodov iz zhizni vysshey shkoly ekonomiki*. Moskva: Ros spen, 312 p.
  14. Astakhova, V. I. (red.). (2005). *Nauchnyye shkoly: problemy teorii i praktiki*. Khar'kov: Izd-vo PUA, 331 p.
  15. Astakhova, V. I. (2001). Formirovaniye intelligentnosti intelligentsii kak sotsial'no-politicheskaya problema. In: *Metodologíya, teoríya ta praktika sotsiologíchnogo analízu suchasnogo suspil'stva*. Kharkív, pp. 224–228.

УДК 34:378.4/.6

В. В. Астахов

ПРОБЛЕМЫ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ СО СТЕЙКХОЛДЕРАМИ: ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Статья посвящена проблемам правового регулирования взаимоотношений учебного заведения со стейкхолдерами, главными из которых выступают заказчики образовательных услуг. Актуальность темы обусловлена главным образом необходимостью систематизации действующего законодательства, регулирующего образовательную деятельность, что позволит существенно повысить качество образовательной деятельности, наполнив взаимоотношения учебно-образовательных структур и их стейкхолдеров созидательным и творческим потенциалом, снизив при этом все еще встречающийся негатив от взаимного недовольства и зачастую обоснованных претензий. Приведенный в статье анализ содержания образовательных правоотношений убеждает в реальности их существования, что также убедительно свидетельствует о наличии особой сферы жизнедеятельности общества, требующей специфического правового регулирования путем приведения всего массива образовательных норм в систему, способную повысить качество украинской образовательной отрасли и ее конкурентоспособность.

Ключевые слова: правовое регулирование образовательной деятельности, образовательное правоотношение, образовательное законодательство, систематизация образовательного законодательства, образовательный кодекс.

Астахов В. В. Проблеми регламентації взаємовідносин навчального закладу із стейкхолдерами: правовий аспект.

Стаття присвячена проблемам правового регулювання взаємовідносин навчального закладу зі стейкхолдерами, головними з яких є замовники освітніх послуг. Актуальність теми обумовлена головним чином необхідністю систематизації чинного законодавства, що регулює освітню діяльність, що дозволить суттєво підвищити якість освітньої діяльності, наповнивши взаємини навчально-освітніх структур та їх стейкхолдерів творчим потенціалом, знизивши при цьому негатив та невдоволення, які ще зустрічаються в житті. Наведений у статті аналіз змісту освітніх правовідносин переконує в реальності їхнього існування, що також переконливо свідчить про наявність особливої сфери життєдіяльності суспільства, яка потребує специфічного правового регулювання шляхом

приведення всього масиву освітніх норм у систему, здатну підвищити якість української освітньої галузі та її конкурентоспроможність.

Ключові слова: правове регулювання освітньої діяльності, освітні правовідносини, освітнє законодавство, систематизація освітнього законодавства, освітній кодекс.

Astakhov Victor. Problems of regulating the relationship of an educational institution with stakeholders: the legal aspect.

The article is devoted to the problems of legal regulation of the relationship of an educational institution with stakeholders, the main of them are the people who need educational services. The topic is actual as there is always a need to systematize the current laws regulating educational activities, which will significantly improve the quality of these activities, filling the relationship between educational structures and their stakeholders with creative potential, and at the same time reducing the negative attitude and mutual dissatisfaction and it is often true... The analysis of the content of educational legal relations presented in the article convinces in the reality of their existence, which also convincingly testifies the presence of a special sphere of society's life that requires specific legal regulation by bringing the entire array of educational norms into a system that can improve the quality of the Ukrainian educational sphere and its competitiveness.

Key words: legal regulation of educational activities, educational legal relationship, educational legislation, systematization of educational legislation, educational code.

В быстроменяющемся и динамично развивающемся мире все чаще возникают проблемы взаимодействия заказчиков и исполнителей работ и услуг, в том числе образовательных. А поскольку за образованием закреплён статус одной из самых приоритетных сфер развития общества, то возникновение и разрешение противоречий, возникающих в процессе образовательной деятельности, имеет для общества очень важное значение.

Безусловно, речь идет не только о взаимодействии учебных заведений с государственными органами контроля и надзора за системой обучения и воспитания. Постепенно приоритетными становятся проблемы, возникающие у учебных заведений с широким спектром стейкхолдеров, к которым можно отнести не только студентов и их родителей, но и различных работодателей, и общество в целом. Однако, наблюдаемое в настоящее время снижение уровня учебной мотивации у большинства обучаемых, особенно среди

школьників и студентов, основными остаются проблемы взаимодействия последних с учебными заведениями.

В этой связи следует отметить, что нормы действующего законодательства, в том числе, и сравнительно обширный массив нормативно-правовых актов, регулирующих образовательную деятельность, достаточно детально регламентируют процессы взаимодействия учебных заведений с заказчиками образовательных услуг. Однако, в немалой степени регламентацию этого взаимодействия приходится осуществлять с помощью норм, закрепленных в конкретных договорах о предоставлении образовательных услуг тем или иным учебным заведением.

Это обусловлено, прежде всего, тем, что правила, закрепленные в главе 63 Гражданского кодекса Украины (далее – ГКУ) «Услуги» и распространяемые в том числе на образовательную деятельность, имеют в большей степени рамочный характер. Так, например, правило, закрепленное в части 2 статьи 903 ГКУ, гласит, что при невозможности выполнить договор об оказании услуг, возникшей не по вине исполнителя (в нашем случае — вуза), заказчик (обучающийся) обязан выплатить исполнителю разумную плату. И далее: Если невозможность выполнить договор возникла по вине заказчика, он обязан выплатить исполнителю плату в полном объеме, если иное не установлено договором или законом.

Такая общая норма, если она не будет регламентирована в конкретном договоре, позволит недобросовестному заказчику образовательной услуги избежать ответственности по договору, поскольку всегда можно придумать вескую причину пропуска занятий или других нарушений, что в конечном итоге может привести к неполучению квалификации, т.е. недостижению той цели, ради которой обучающийся поступал в учебное заведение. Гипотетически в этом случае существует вероятность того, что учебное заведение будет обязано возместить обучающемуся убытки, что в самом общем виде противоречит всей логике учебной деятельности.

Кроме этого, различными могут быть и последствия нарушения положений статьи 906 ГКУ в зависимости от организационно-правовой формы, в которой создан вуз как юридическое лицо. Так, если последний создан, например, в форме акционерного общества или общества с ограниченной ответственностью, то есть является согласно действующему гражданскому законодательству субъектом

предпринимательства, то это предполагает, что ответственность такого учебного заведения наступает независимо от его вины. Но это противоречит элементарной логике: в условиях, когда вуз добросовестно выполняет свои обязанности, он не должен нести ответственность за то, что студент не выполняет учебный план и не может получить заветный диплом.

Мало того, в данном случае такое учебное заведение будет обладать меньшими конкурентными преимуществами по сравнению с вузами, которые являются неприбыльными юридическими лицами. А это, в свою очередь, противоречит нашей убежденности в необходимости нормативного закрепления равенства правового статуса всех вузов, независимо от формы собственности [1, С. 134], что частично закреплено в п. 4 статьи 27 действующего закона «О высшем образовании», которая гласит, что все украинские вузы «имеют равные права при проведении образовательной, научной и других видов деятельности» [2, п. 7, ст.18; 3, ст. 27]. Безусловно, указанная норма существенно улучшила микроклимат в вузовской среде, в частности снизив частично остроту конкуренции между вузами, основанными на разных формах собственности, однако при этом она все-таки имеет больше декларативный характер, поскольку в переходных положениях к данному закону отсутствуют требования о внесении изменений в положения Налогового кодекса Украины, которые должны закрепить неприбыльный статус частных вузов, что является главным условием их включения в Реестр неприбыльных организаций.

Тем не менее, несмотря на то, что в действующее законодательство постепенно вносятся долгожданные положительные изменения, как общего характера, для всех образовательных учреждений, так и для частных учебных заведений, в том числе касательно пенсионного обеспечения преподавателей частных вузов, социальной защиты студентов из числа сирот, обучающихся в частных учебных заведениях и многие другие, главными, по нашему мнению, остаются проблемы, связанные с отсутствием корреляции норм, регулирующих образовательную деятельность, с нормами других отраслей права — гражданского, трудового, административного и т.д.

А причиной этого является отсутствие единого мнения в научном сообществе, а порой его нежелание признать необходимость создания комплексной правовой отрасли — образовательного права, что позволило бы во многом улучшить ситуацию в системе образования за

счет создания для нее самых оптимальных условий нормативно-правовой регламентации. При этом одним из главных аргументов противников систематизации образовательного права выступает отсутствие у последнего самостоятельного предмета и метода правового регулирования и, в целом, отказ признать, как таковое образовательное правоотношение. По их утверждениям, существующего арсенала нормативных правил достаточно для применения в различных ситуациях, возникающих в образовательной деятельности, будь то административные (власти и подчинения) или гражданско-правовые (например, договорные) отношения.

Однако, следует согласиться с точкой зрения В.В. Спасской о том, что специфика образовательного правоотношения не позволяет отнести его ни к одному из известных типов правоотношений, выделяемых на основании свойств их объекта (пассивных и активных), и поэтому оно должно быть отнесено к интерактивному типу, который характеризуется активным поведением обеих сторон правоотношения — обучаемого и обучающего, что находит отражение, как в материальном содержании образовательного правоотношения, так и в структуре и содержании субъективного права и юридической обязанности [4].

Кроме того, специфика предмета правового регулирования выражается в особенностях составляющих его структурных элементов: субъектов, объекта регулируемых отношений, юридических фактов, способствующих возникновению соответствующих отношений, и практической деятельности людей.

Что касается субъектов образовательных отношений, то нужно указать следующее. В силу того, что передача знаний, умений, навыков и накопленного опыта всегда предполагает наличие носителя этих ценностей (учителя) и человека, испытывающего потребность в получении этих нематериальных ценностей (ученика), распределение социальных ролей и функций в общественном образовательном отношении также является естественным. Носитель знаний и опыта стремится передать эти ценности тем, кто способен их перенять и освоить. Это предполагает тесный процесс взаимного общения, в котором заинтересованы обе стороны – и учитель, и ученик. В результате неосознанные, но имеющие большую ценность нематериальные блага (объект, лежащий в основе взаимного общения сторон) переходят от их изначального носителя (учителя) к другим

людям (ученикам), присваиваются ими, при этом, не обедняя, а иногда и обогащая первого.

Состав участников современных образовательных отношений не ограничивается только традиционными: учитель – ученик. Это объясняется наличием создаваемой и поддерживаемой государством системы образования, которая призвана содействовать реализации права на образование. А поскольку для выполнения этой задачи всегда необходимы определенные условия, то функции образовательного учреждения как обязанный стороны образовательных правоотношений как раз и заключаются в создании таких условий. Функциональная же задача педагогических работников заключается в непосредственном проведении образовательного процесса, создании необходимых условий для того, чтобы обучающиеся могли по завершении обучения достичь планируемого результата и тем самым удовлетворить свои образовательные потребности.

В силу объективной необходимости участия в образовательном процессе малолетних и несовершеннолетних обучающихся, их родители также являются его участниками и, следовательно, участниками образовательных отношений. При этом они выполняют двоякую функцию. С одной стороны, родители (законные представители) являются представителями малолетних обучающихся и в этом качестве призваны решать вспомогательные организационные вопросы. С другой стороны, они, также как их дети, выступают в качестве самостоятельных участников образовательного процесса, имеющих собственные права и обязанности.

Функции родителей, выступающих в качестве самостоятельных участников образовательного процесса и имеющих собственные права и обязанности, предполагают разъяснение детям их целей и задач в образовательном правоотношении, а также оказание им посильной помощи в освоении образовательной программы. Для этого они должны находиться в тесном контакте с учебным заведением, педагогами, непосредственно осуществляющими образовательный процесс, и получать от них информацию об успеваемости и поведении своих детей. Безусловно, эти родительские функции с возрастом детей сужаются.

Отсюда очевидно, что к субъектам образовательных отношений относятся обучающиеся, их родители/законные представители, педагогические работники и образовательные учреждения. Собственно, образовательные отношения, связывающие педагога и обучающегося,

возникают только при участии образовательного учреждения. Если они оформляются напрямую, минуя образовательное учреждение, то становятся предметом непосредственно гражданско-правовой отрасли права, примером чего могут служить репетиторские услуги.

В качестве же объекта образовательных правоотношений выступают знания, умения, навыки, динамической характеристикой которых выступают ключевые компетенции и воспитанность, получаемые обучающимися. Другими словами, объектом образовательных отношений выступает не информация, а интеллектуальные, физические и иные свойства личности, в новом качестве возникающие у обучаемых.

Не вызывает сомнения, что в сферу деятельности образовательного учреждения входит обеспечение получения обучающимся качественного образования и, хотя эта деятельность зачастую регулируется нормами финансового, административного, трудового и иных отраслей права, её основным содержанием остаётся образовательная деятельность, связанная с учебным процессом. Процедура обучения, являясь содержанием деятельности педагогических работников и обучающихся, пронизана их взаимными правами и обязанностями, их активным и целенаправленным поведением, т.е. осознанным, творческим, целенаправленным освоением материала, предусмотренного образовательной программой для гарантированного достижения результата — цели образовательного правоотношения. Причем это также предполагает поддержание учебной дисциплины и контроль качества освоения программы обучающимися.

Таким образом, поскольку общественные отношения попадают в сферу правового регулирования в случае их особой значимости для государства и общества, а также объективной способности их правовому опосредованию, можно утверждать, что образовательные правоотношения существуют. Поэтому все вышесказанное означает не только возможность, но и необходимость формирования новой комплексной отрасли системы права Украины — образовательного права. Это позволит существенно повысить качество образовательной деятельности, наполнив взаимоотношения учебно-образовательных структур и их стейкхолдеров созидательным и творческим потенциалом, снизив при этом все еще встречающийся негатив от взаимного недовольства и зачастую обоснованных претензий.

Список библиографических ссылок

1. Астахов, В. В. (2019). О государственном подходе к «негосударственному» образованию: двадцать пять лет спустя. *Вчені зап. Харків. гум. ун-ту «Народна українська академія»*. Харків: Вид-во НУА, додаток до 25 т., с. 23–143.
2. Rada.gov.ua, (2017). *Про освіту* [online]. Київ, Україна. Available at: https://urst.com.ua/ru/ob_obrazovanii/st-22 [Accessed 29 June 2022].
3. Rada.gov.ua, (2014). *Про вищу освіту* [online]. Київ, Україна. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [Accessed 29 June 2022].
4. Спасская, В. В. (2006). Содержание образовательного правоотношения. *Право и образование*, [online] 6. Available at: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0606/spasskaya20066.doc> [Accessed 29 June 2022].

References

1. Astakhov, V. V. (2019). O hosudarstvennom podkhode k «nehosudarstvennomu» obrazovanyu: dvadtsat' pyat' let spustya. *Vcheni zap. Kharkiv. hum. un-tu «Narodna ukrayins'ka akademiya»*, dodatok do iss. 25, pp. 23–143.
2. Rada.gov.ua, (2017). *Pro osvitu* [online]. Kyiv, Ukrayina. Available at: https://urst.com.ua/ru/ob_obrazovanii/st-22 [Accessed 29 June 2022].
3. Rada.gov.ua, (2014). *Pro vyshchu osvitu* [On Higher Education]. [online]. Kyiv, Ukraine. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/> [Accessed 29 June 2018].
4. Spasskaya, V. V. (2006). Soderzhanye obrazovatel'noho pravootnosheniya. *Pravo y obrazovanye*, [online] 6. Available at: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0606/spasskaya20066.doc> [Accessed 29 June 2022].

УДК 37.011

*Tamara Tymoshenkova***THE CHIEF MISSION OF EDUCATION**

The article addresses the problem of education as a sphere of public activity called upon to solve a number of tasks. Education is not limited to working out the learners' professional knowledge, abilities, skills, competences in some particular field of work.

Education is to inculcate in the learners free thinking, to create the educational and cultural environment, to raise the academic culture.

In western countries academic culture is traditionally understood as a system of values and norms adopted at a certain educational establishment.

We regard academic culture as a system of cultural values, high morals, high quality of labour, responsibility for the labour results, as a culture of pedagogical tolerance and optimism.

Academic culture is to ensure the position of all the educational process subjects: interest in studies, benevolent relationships, pride in common achievements and successes, confidence in the necessity of the work done, readiness to work for common benefit.

Academic culture is enriched due to corporative culture of various educational establishments and is regarded as an inseparable part of the general culture of individuals and the society as a whole.

Academic culture presupposes a fundamental education securing people's correct orientation in determining their life goals, tasks and prospects.

Theoretical training is to be tested practically.

It is the unity of theory and practice that ensures a stable foundation for continuing acquiring new information, for life long self-improvement.

Key words: The mission of the education, professional competences, academic culture, corporative culture, life long self-improvement.

Тимошенко Т. М. Главная миссия образования.

Статья посвящена рассмотрению образования как сферы общественной деятельности, включающей решение целого ряда задач.

Образование не ограничивается выработкой у обучающихся профессиональных знаний, умений, навыков, компетенций в какой-либо ограниченной области деятельности. К числу задач образования относится выработка у обучаемых свободомыслия, творческих способностей, создание образовательной и культурной среды, формирование академической культуры.

В западных странах академическая культура традиционно рассматривается как система ценностей и норм, принятая в определенном учебном заведении.

Мы рассматриваем академическую культуру как систему культурных ценностей, высокой морали, высококачественного труда, ответственности за его результаты, как культуру педагогической толерантности и оптимизма.

Академическая культура призвана обеспечить позицию всех субъектов образовательного процесса: заинтересованность, доброжелательное отношение к окружающим, гордость за общие достижения и успехи, уверенность в необходимости выполняемой работы, готовность трудиться для общего блага.

Академическая культура пополняется за счет корпоративной культуры отдельных учебных заведений и рассматривается как неотъемлемая часть общей культуры как личности, так и общества в целом.

Академическая культура предусматривает фундаментальное образование, позволяющее людям правильно ориентироваться в определении своих жизненных целей, задач и перспектив.

Теоретическая подготовка должна проводиться на практике. Только единство теории и практики обеспечивает прочную основу постоянного приобретения новой информации, самоусовершенствования на протяжении всей жизни.

Ключевые слова: миссия образования, профессиональные компетенции, академическая культура, корпоративная культура, самоусовершенствование на протяжении всей жизни.

Тимошенко Т. М. Головна місія освіти.

Стаття присвячена розгляду освіти як сфери суспільної діяльності, яка включає рішення цілої низки завдань.

Освіта не обмежується виробленням у учнів професійних знань, вмінь, навичок, компетенцій у будь-якій обмеженій галузі діяльності.

До завдань освіти належить вироблення у суб'єктів навчання вільнодумності, творчих здібностей, створення освітнього та культурного середовища, формування академічної культури.

У західних країнах академічна культура традиційно розглядається як система цінностей та норм, прийнята у певному навчальному закладі.

Ми розглядаємо академічну як систему культурних цінностей, високої моралі, високоякісної праці, відповідальності за її результати, як культуру педагогічної толерантності та оптимізму.

Академічна культура закликає забезпечити позицію усіх суб'єктів освітнього процесу: зацікавленість, доброзичливе відношення до оточуючих, гордість за спільні досягнення та успіхи, упевненість у необхідності роботи, яка виконується, готовність працювати для загального блага.

Академічна культура поповнюється за рахунок корпоративної культури окремих навчальних закладів і розглядається як невід'ємна частина загальної культури як особи, так і суспільства в цілому.

Академічна культура передбачає фундаментальну освіту, яка дає можливість людям вірно орієнтуватися у визначенні своїх життєвих цілеспрямувань та перспектив.

Теоретична підготовка мусить перевірятися на практиці. Лише єдність теорії та практики забезпечує надійну основу постійного набування нової інформації, самовдосконалення протягом всього життя.

Ключові слова: місія освіти, професійні компетенції, академічна культура, корпоративна культура, самовдосконалення протягом всього життя.

Education is the main sphere of intelligentsia formation. Namely the intellectual representatives of science and education form a personality by way of knowledge, ability to set an example of thinking culture which is the main condition of a person acquiring the properties of an intellectual.

V. Kremen

Ethics and cultural values, culture development, cultural and educational environment improvement growing in importance during the latest decades are becoming more and more obvious.

Education great mission is propagating the cult of intelligence, free thinking and creativeness, formation of cultural and educational environment. Without this neither high quality of tuition, effectiveness of upbringing influence, nor proper quality of scientific research are possible. All these trends are united within the integrated notion "academic culture" brought about by an integral system of education forming a personality intelligence and general culture.

In European education academic culture is traditionally understood as a combination of norms and values of the educational and scientific activities of the educational establishment.

We regard academic culture as a culture of morality and service to people, a culture of proper behavior and communication of people professionally called upon to ensure transmitting cultural values, as a culture of high morals,

high quality of labour and responsibility for its results, as a culture of tolerance and pedagogical optimism. Academic culture is incompatible with entrepreneurial culture, based upon the principles of commercialization and inevitable corruption.

A detailed and eloquent treatment of academic culture values is given in Bucharest Declaration of ethical values and principles of higher education in Europe: “The key characteristics of a conscientious academic association are honesty, trust, straightforwardness, respect, frankness and accountability [2, p 12]”.

Academic culture is called upon to form a positive emotional reaction of all educational process subjects: interest, benevolence, pride in common achievements and successes, inspiration, belief in the significance of the work done, desire to act together with others for the general benefit.

In a sound society academic culture values are formed freely and naturally, supplemented by the values system of each concrete educational establishment (corporative culture values), are accepted and recognized by everybody as an integral part of the general culture of a person, of a group of people, of the society as a whole as its striking manifestation.

A sound society and a real academic culture are only possible in case of existence of certain moral authorities, standards, principles, otherwise consumer, entrepreneurial “culture” forces out academic culture.

In case when everything is reduced to consumption, when anything can be sold or bought: human body, examination mark, the text of a graduation thesis, this inevitably brings about a hopeless degradation of society. To avert this danger active search for ways of counteracting immorality, improving people’s morals and culture are essential, and in this case much depends upon the level of academic culture. Academic culture requires a fundamental education, that is acquiring such basic theoretical knowledge which will ensure quick orientation in setting a person’s life goals and prospects. But this is not just a theoretical training. Fundamental education cannot be successful without a practical trend. Only a natural unity of theory and practice is able to ensure basis of constant studies, acquiring a new information, self-improvement all life long.

Practical training is to include not only professional, but also social practice at all educational levels, as social practice is an essential component of professional training and formation of a person’s civic maturity.

It develops indispensable skills of behavior and communication culture, work in a team, conscientious fulfilling of one’s functional duties in any

sphere. It promotes not only collectivism, organizational skills, the feeling of one of a team, but first of all responsibility for the work results and for the people participating in the work.

Nowadays the culture of responsibility is growing in importance.

In case of school pupils and students the culture of responsibility is based upon such personal qualities as resourcefulness, honesty, sense of justice, legality, respect for the dignity of a person, of a group, of a community of people.

Список бібліографічних посилань

1. Астахова, В. И., Зеленская, Ю. Л. и Тимошенкова, Т. М. (2021). *Социальные функции образования в XXV веке: традиции и новации*. Харьков, 80 с.
2. Астахова, В. И. (ред.). (2012). *Академическая культура и особенности культурно-образовательной среды в Народной Украинской академии*. Харьков, 15 с.

References

1. Astakhova, V. I., Zelenskaya, Y. L. and Tymoshenkova, T. M. (2021). *Sotsialnye funktsii obrazovaniya v XXV veke: traditsii i novatsii* [Social functions of education in the XXI century: traditions and innovations]. Kharkhov, 80 p.
2. Astakhova, V. I. (ed.). (2012). *Academicheskaya kultura i osobennosty kulturno-obrazovatelnoy sredi v Narodnoy Ukrainskoy Akademii* [Academic culture peculiarities of cultural and educational environment at People's Ukrainian Academy]. Kharkov, 15 p.

УДК [004.738.5:37.091.2]: 004.056.5

В. П. Козыренко, С. И. Козыренко

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЫ УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ В УСЛОВИЯХ УДАЛЕННОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье рассмотрены вопросы, связанные с состоянием и развитием информационных технологий в условиях удаленного обучения. Представлены основные условия успешной интеграции информационных технологий в учебно-воспитательный процесс.

Отмечены основные причины повышения значимости информационной среды для обеспечения учебного процесса, к которым добавилась необходимость организации учебного процесса в условиях удаленного обучения. Данная ситуация связана с кардинальными изменениями как в самом информационном обеспечении, так и решениями в области методики обучения. Возросла актуальность и цифровых компетенций как преподавателей, так и студентов.

Указано на появление достаточно значимых и ощутимых рисков, требующих принятия ответственных решений. К таким рискам отнесен, прежде всего уровень информационной безопасности.

Приведены возникшие трудности и осложнения при переходе к формам удаленного обучения, а также основные направления стратегии расширения возможностей использования современных информационных технологий для удаленного обучения.

Ключевые слова: информационные технологии, удаленное обучение, учебный процесс, цифровая компетенция, информационная безопасность.

Козиренко В. П., Козиренко С. І. Актуальні питання розвитку інформаційного середовища навчального закладу в умовах віддаленого навчання.

У статті розглянуті питання, пов'язані зі станом і розвитком інформаційних технологій в умовах віддаленого навчання. Представлено основні умови успішної інтеграції інформаційних технологій в навчально-виховний процес.

Відзначено головні причини підвищення значущості інформаційного середовища для забезпечення навчального процесу, до яких додалася необхідність організації навчального процесу в умовах віддаленого навчання. Ця ситуація пов'язана з кардинальними змінами як у самому інформаційному забезпеченні, так і рішеннями в області методики навчання. Зросла актуальність і цифрових компетенцій як викладачів, так і студентів.

Вказано на появу досить значущих і відчутних ризиків, що вимагають ухвалення відповідальних рішень. До таких ризиків належить передусім рівень інформаційної безпеки.

Наведено труднощі й ускладнення, що виникли при переході до форм віддаленого навчання, а також основні напрями стратегії розширення можливостей використання сучасних інформаційних технологій в умовах віддаленого навчання.

Ключові слова: інформаційні технології, дистанційне навчання, навчальний процес, цифрова компетенція, інформаційна безпека.

Kozyrenko Victor, Kozyrenko Svitlana. Current issues in the development of the information environment of the educational institution in terms of distance learning.

The article deals with the issues related to the status and development of information technology in the conditions of distance learning. The main conditions for successful integration of information technologies in the educational process are presented.

The main reasons for increasing the importance of the information environment to provide the learning process, to which the need to organize the educational process in a remote learning environment has been added. This situation is connected with cardinal changes both in the information support itself and in decisions in the field of teaching methods. The relevance of digital competencies of both teachers and students has increased.

It has been pointed out that there are quite significant and tangible risks that require responsible decisions. Such risks include, first of all, the level of information security.

The difficulties and complications in the transition to forms of distance learning, as well as the main directions of the strategy to expand the use of modern information technology for distance learning.

Key words: information technology, remote learning, educational process, digital competence, information security.

Цель статьи – рассмотрение вопросов, связанных с состоянием и развитием информационных технологий в условиях удаленного обучения.

Методически обоснованное и целесообразное применение информационных средств для образовательных инноваций должно происходить с учетом и при наличии в учебном заведении основных условий успешной интеграции информационных технологий в учебно-воспитательный процесс [1, 2]:

1. Достаточный уровень программно-технического обеспечения учебно-воспитательного процесса учебного заведения.

2. Наличие информационной образовательной среды, которая представляет собой единую систему, включающую компьютерные и сетевые средства, системное и профессиональное программное обеспечение, электронные обучающие ресурсы, Интернет.

Информационная среда должна постоянно развиваться в соответствии с потребностями учебно-воспитательного процесса и развитием самих информационных технологий.

Основные причины повышения значимости информационной среды для обеспечения учебного процесса:

1. Обострение конкурентной борьбы на рынке образовательных услуг. Показатели состояния информационного окружения вуза входят в рейтинговые оценки.

2. Информационные технологии наиболее прибыльная отрасль, основанная на постоянном обновлении цифровых решений, устройств, программ.

3. Проявление агрессивности в развитии информационных технологий, направленной на повышение затрат, связанных как с развитием, так и эксплуатацией, имеющейся в учебном заведении среды.

4. Активное развитие информационной среды учебного заведения неизбежно приводит к ощутимому росту эксплуатационных затрат при не всегда заметном росте эффективности их применения в учебном процессе и производственной деятельности (нелинейная зависимость).

5. Конкурентные преимущества, полученные на основе информационных технологий, краткосрочны, успешные решения неизбежно копируются и внедряются конкурентами.

К указанным выше причинам добавилась необходимость организации учебного процесса в условиях удаленного обучения. Данная ситуация связана с кардинальными изменениями как в самом информационном обеспечении, так и решениями в области методики обучения. Возросла актуальность и цифровых компетенций как преподавателей, так и студентов.

Масштабность и исключительно высокий уровень технологических решений для удаленного обучения неизбежно приводят к появлению достаточно значимых и ощутимых рисков, требующих принятия ответственных решений. К таким рискам следует отнести, прежде всего

уровень информационной безопасности [3]. Развитие вредоносных технологий взлома защищенных ресурсов и уничтожения данных вышло из-под контроля и опережает средства и технологии защиты информации, которые доступны учебным заведениям.

Цифровизация в условиях удаленного обучения подразумевает [4]:

- создание цифровых образовательных платформ, основанных на интерактивных и мультимедийных технологиях с обеспечением общего доступа учебных заведений к таким ресурсам;
- полное обеспечение широкополосным Интернет всех участников учебного процесса;
- развитие дистанционных и он-лайн технологий обучения с максимально возможным наполнением мультимедийной цифровой информацией.

Нельзя не отметить возникшие трудности и осложнения при переходе к формам удаленного обучения:

1. Создание в рамках учебных заведений своих средств организации видеоконференций связано с большими затратами на аппаратно-программную среду и эксплуатационную поддержку.

2. Существующие средства организации и поддержки видеоконференций имеют различного рода ограничения (время, количество участников). Переход к коммерческим вариантам не всегда возможен.

3. В информационную среду включается большое количество средств, находящихся за пределами учебного заведения (компьютеры и мобильные устройства, сетевые решения).

4. Недостаточный уровень цифровой компетенции участников учебного процесса, возросшая зависимость качества занятия от всех участников, их аппаратно-программных решений.

5. Недостаточная мотивация преподавателей в использовании возможностей таких решений, как виртуальная среда Moodle.

6. В январе 2018 года правительство Украины утвердило Концепцию развития цифровой экономики и общества на 2018-2020 годы, а также план мероприятий по ее реализации. Концепция предусматривала ключевые политики, первоочередные сферы, инициативы и проекты цифровизации Украины. Одно из основных направлений Концепции – цифровизация образовательных процессов и стимулирование цифровых трансформаций в системе образования с дальнейшим развитием цифровых компетенций для обеспечения

готовности к использованию цифровых возможностей. Данное направление практически не выполнено.

Стратегия расширения возможностей использования современных информационных технологий для удаленного обучения включает задачи:

- развитие и активное использования сайта учебного заведения, постоянная актуализация содержимого для предоставления полной и объективной информации об учебном процессе;
- активное привлечение возможностей социальных сетей и постоянно изменяющихся технологий информационного взаимодействия с использованием мобильных устройств;
- создание, поддержка форумов и открытых ресурсов Интернет для обмена информацией;
- проведение интернет-конференций и вебинаров.

В отношении уровня цифровой компетенции в условиях удаленного обучения - этот вопрос требует, как создания работающей системы повышения цифровой компетенции преподавателей учебного заведения, так и принятия соответствующих решений по формированию высокого уровня мотивации, связанного с постоянным технологическим совершенствованием своей учебной и научной деятельности.

Список библиографических ссылок

1. Рубин, Ю. Б. (2004). *Глобализация и конвергенция образования: технологический аспект*. Москва: Маркет ДС Корпорейшн, 540 с.
2. Козыренко, В. П. (2011). Информационно-техническое обеспечение учебно-воспитательной и научной работы в системе непрерывного образования. В: В. И. Астахова, ред. *Непрерывное образование как принцип функционирования современных образовательных систем: (первый опыт становления и развития в Украине)*. Харьков, разд. 2.2, с. 130–139.
3. Барашев, К. С., Козыренко, В. П. (2015) Информационная безопасность высшего учебного заведения. В: *Экспертные оценки элементов учебного процесса*. Харьков, с. 13–15.
4. Козыренко, В. П. (2015). Информационные образовательные технологии в условиях социальных трансформаций. *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»*, [online] т. 22. Available at: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/1292> [Accessed 8 Apr. 2021].

References

1. Rubin, Yu. B. (ed.). (2004). *Globalizaciya i konvergenciya obrazovaniya: tekhnologicheskij aspekt* [Globalization and convergence of education: technological aspect]. Moscow, Market DC Corp. Publ., 540 p. (in Russian).
2. Kozyrenko, V. P. (2011). Informacionno-technicheskoye obespecheniye uchebno-vospitatel'noy i nauchnoy raboty v sisteme neprerivnogo obrazovaniya [Information and technical support of educational and scientific work in the system of continuous education]. In: *Neprerivnoye obrazovaniye kak princip funkcionirovaniya sovremennykh obrazovatel'nykh sistem : monografiya* [Continuing education as a principle of functioning of modern educational systems: (the first experience of formation and development in Ukraine)]. Kharkiv, vol. 2.2, pp. 130–139 (in Russian).
3. Barashev, K. S., Kozyrenko, V. P. (2015). Informacionnaya bezopanost vyshchego uchebnogo zavedeniya [Information security of higher education institutions]. In: *Ekspertnyye ocenki elementov uchebnogo uchebnogo processa*. [Expert assessment of the elements of the educational process]. Khrarkiv, pp. 13–15 (in Russian).
4. Kozyrenko, V. P. (2015). Ynfomatsyonnye obrazovatel'nye tekhnolohyy v uslovyakh sotsyal'nykh transformatsyy [VP Information Educational Technologies in the Conditions of Social Transformations]. *Vcheni zapysky Kharkivs'koho humanitarnoho universytetu «Narodna ukrayins'ka akademiya»*, [online] vol. 22. Available at: <http://www.proquest.com/products-services/ProQuest-Research-Library.html> [Accessed 8 Apr. 2021].

УДК 001.89:37.018–022.332

О. А. Иванова

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Визначено тенденції зростання ролі освіти та науки в забезпеченні економічного розвитку суспільства. Розглянуто місце й роль системи безперервної освіти в сучасному суспільстві, його складові та прояви. Виділено наукову-дослідну роботу як ключову складову моделі безперервної освіти. Представлено характеристику науково-дослідної роботи в системі «школа-університет», особливості її організації на прикладі навчально-наукового комплексу Народна українська академія. Виділено структурні елементи, що реалізують систему організації науково-дослідної діяльності всіх учасників освітнього процесу в Народній українській академії. Представлено особливості, ключові досягнення в науковій роботі навчально-наукового комплексу безперервної освіти – Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія». Відзначено роль наукових шкіл і лабораторій у формуванні науково-дослідної роботи в академії, механізм їх становлення й функціонування, а також особливість наукової роботи в академії як експериментального навчального закладу, що реалізує соціальний експеримент регіонального рівня відповідно до гостро актуальних проблем сучасності. Також охарактеризовано вплив системи організації наукової роботи в системі безперервної освіти на її результативність і активність всіх учасників освітнього процесу. Зроблено висновок про зростання ролі освіти та науки в розвитку суспільства, що супроводжується безперервними змінами в змісті науково-освітньої діяльності, масштабах її поширення й впливу на інші сфери життєдіяльності.

Ключові слова: освіта; модель; безперервна освіта; університет; наукові школи; інтеграція.

Иванова О. А. Организация научной работы в системе непрерывного образования.

Определены тенденции роста роли образования и науки в обеспечении экономического развития общества. Рассмотрены место и роль системы непрерывного образования в современном обществе, его составляющие и проявления.

Выделена научно-исследовательская работа как ключевая составляющая модели непрерывного образования. Дана характеристика научно-

исследовательской работы в системе «школа-вуз», особенности ее организации на примере учебно-научного комплекса Народная украинская академия. Выделены структурные элементы, реализующие систему организации научно-исследовательской деятельности всех участников образовательного процесса в Народной украинской академии. Представлены особенности, ключевые достижения в научной работе учебно-научного комплекса непрерывного образования – Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия». Отмечена роль научных школ и лабораторий в формировании научно-исследовательской работы в академии, механизм их становления и функционирования, а также особенность научной работы в академии как экспериментального учебного заведения, реализующего социальный эксперимент регионального уровня в соответствии остроактуальными проблемами современности. Также охарактеризовано влияние системы организации научной работы в системе непрерывного образования на ее результативность и включенность всех участников образовательного процесса.. Сделан вывод о росте роли образования и науки в развитии общества, сопровождающийся непрерывными изменениями в содержании научно-образовательной деятельности, масштабах ее распространения и влияния на другие сферы жизнедеятельности.

Ключевые слова: образование; модель; непрерывное образование; университет; научные школы; интеграция.

Ivanova Olha. The organization of scientific research work in the system of continuing education.

The tendencies of the growth of the role of education and science in ensuring the economic development of society are determined. The article considers the place and role of the system of continuing education in modern society, its components and manifestations. Scientific research work is highlighted as a key component of the continuing education model. The article describes scientific research work within the framework of the “school-university” system and specific features of its organization as exemplified by the educational and scientific complex Kharkiv University of Humanities “People’s Ukrainian Academy”. The structural elements that effectuate the system of the organization of scientific research activities of all the participants in the educational process in “People’s Ukrainian Academy” are highlighted. The specific features and key achievements in the scientific work of Kharkiv University of Humanities “People’s Ukrainian Academy” – an educational and scientific complex of continuing education – are presented. The role of scientific schools and laboratories in the formation of scientific research work at the Academy, the mechanism of their formation and functioning as well as the peculiarities of scientific work at the Academy as an experimental educational institution that

implements a social experiment at the regional level in accordance with the pressing challenges of our time have been pointed out. The influence of the system of the organization of scientific work in the system of continuing education on its effectiveness and involvement of all the participants in the educational process has been described. The conclusion is made about the growth of the role of education and science in the development of society, accompanied by continuous changes in the content of scientific and educational activities, the scale of its distribution and influence on other spheres of life.

Key words: education; model; continuing education; university; scientific school; integration.

Актуальність досліджень проблеми освіти і науки викликана необхідністю ухвалення зважених рішень у процесі реформування галузі освіти і науки з метою формування та розвитку суспільства нової якості, що засновується на знаннях. Недосконалість розподілу функцій, завдань, повноважень освіти на різних рівнях управління перешкоджає ефективному використанню засобів розвитку освіти. Наукова робота в сучасній освіті є необхідною складовою та перспективним напрямом. Беззаперечним є факт, що сучасне суспільство загалом та українське зокрема не може ані функціонувати, ані розвиватися без науки та наукових досліджень, високих технологій, а також інноваційної діяльності. Вивчення концепцій, стратегій розвитку та законодавства України дає змогу зробити висновки про загальнодержавну увагу й розуміння важливості і необхідність розвитку наукової та інноваційної діяльності та управління ними як пріоритетними напрямками суспільного прогресу. Інтелектуальною платформою наукового та інноваційного розвитку країни виступають саме навчальні заклади вищої освіти, які мають потужний науковий і кадровий потенціал для здійснення наукової та науково-технічної діяльності.

У сучасних умовах наукова робота в навчальних закладах є важливою складовою якості підготовки фахівців на основі нових досягнень, залучення до навчального процесу сучасних науково-педагогічних кадрів, використання сучасних педагогічних методик, які побудовані на науковому пошуку, науковій творчості.

При цьому особливе місце в сучасних умовах посідає науково-дослідна діяльність у навчальному закладі в системі безперервної освіти, яка є ключовим завданням сучасності. Науково-дослідна діяльність викладачів у рамках єдиного освітнього комплексу створює

умови для творчої співпраці всіх учасників навчального процесу. Заняття науково-дослідною роботою для педагогів має стати невід'ємною частиною їхньої діяльності, складовою функціонування навчального закладу.

Основна мета організації науково-дослідної роботи в системі безперервної освіти – об'єднання академічної науки та науки, що реалізується в навчальному закладі. Підготовлені в системі безперервної освіти фахівці мають стати носіями ідей оновлення на основі ідей збереження та примноження кращих традицій вітчизняної освіти та науки, світового досвіду [1]. Безперервна освіта по праву є системотворчим принципом, що лежить в основі всієї організації освіти, тобто становить основу розвитку кожного з елементів будь-якої освітньої системи.

З метою підвищення ефективності організації науково-дослідної роботи для комплексу безперервної освіти необхідний вибір та обґрунтування доцільної структури управління науковою діяльністю. Ця структура повинна логічно об'єднувати всіх учасників освітнього процесу, використовуючи взаємозв'язок та взаємодію, що дозволяють досягти загальної комплексної мети, розбитої на ряд завдань з урахуванням особливостей учасників цієї діяльності, а саме підцілей на кожному освітньому рівні, форм та їх структурних елементів.

Конкретизуючи алгоритм вирішення поставленої проблеми, можна виділити ключові елементи, при внесенні яких до алгоритму побудови ефективної системи управління науковою роботою в сучасній освітній системі, можливо досягти поставленої мети – системного підходу до організації структури управління науковою діяльністю у системі безперервної освіти. З метою ефективної організації науково-дослідної роботи необхідно формування структури, що містять ієрархічні рівні здійснення принципів наступності, інтеграції, системний підхід у ході формування наукової роботи навчального закладу в системі безперервної освіти.

Народна українська академія функціонує як повноцінний освітньо-науковий комплекс безперервної освіти, де мають місце інтеграційні процеси, які поєднують дитячу школу раннього розвитку, спеціалізовану економіко-правову школу, гуманітарний університет та післявузівську освіту. Народна українська академія як єдиний інтегрований освітній комплекс, як система, що забезпечує

взаємозв'язок і взаємодію, взаємопроникнення всіх її структурних елементів, досягла в розвитку концепції безперервної освіти вагомих результатів, серед яких створення інтегрованих кафедр та інтегрованих програм, єдність концептуальних підходів та вимог, взаємопроникнення методів навчання та виховання, єдність наукових підходів до дослідницької проблематики. Найважливішою вимогою до організації науково-дослідної роботи в академії є принцип інтеграції науки та навчального процесу. Це дозволяє реалізувати в необхідному обсязі концепцію наскрізної тематики наукової роботи, пошук таких наукових тем та напрямків, які зможуть бути реалізовані усіма учасниками освітнього процесу на принципах саморозвитку та самовдосконалення.

У теорії та практиці організації наукової роботи на всіх освітніх рівнях здебільшого все ще недостатньо вивчені питання організації системної та цілеспрямованої організації всіх учасників освітнього процесу у системі «школа-вуз». Спостерігається деяка невідповідність технологій організації та управління дослідницькою діяльністю учнів у довузівській та вузівській системах навчання [2].

Основні цілі організації НДР в академії:

- об'єднання академічної науки та науки, що реалізується в рамках навчального закладу;
- надання допомоги випускникам у самовизначенні на науковому полі діяльності;
- забезпечення підготовки кваліфікованих спеціалістів та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації на основі новітніх досягнень науки, культури та освіти;
- розробка наукових проблем навчальних дисциплін, що вивчаються в академії [3].

Основне завдання організації наукової роботи у комплексі НУА – це насамперед створення наукового середовища, особливої дослідницької атмосфери, зацікавленості всіх учасників освітнього процесу в самовдосконаленні. Найважливішою відмінністю університетської освіти є фундаментальність, поєднання навчальної та науково-дослідної роботи. Вся система організації навчальної діяльності, наукових досліджень, самостійної роботи студентів повинна будуватися на основі інтеграції науки, освіти та практичної діяльності. Крім того, участь у науковій роботі, у колективному науковому пошуку

в рамках наукових шкіл та наукових напрямів є потужним чинником формування різнобічного компетентного спеціаліста.

Список бібліографічних посилань

1. Астахова, В. И. (ред.). (2011). *Непрерывное образование как принцип функционирования современных образовательных систем (первый опыт становления и развития в Украине)*. Харьков: Изд-во ХГУ НУА, 216 с.
2. Иванова, О. А. (2018). Организация научно-исследовательской работы в системе непрерывного образования. *Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.»*, т. 24, с. 340–346.
3. Иванова, О. А. (2021). Комплексний підхід до організації науково-дослідної роботи в навчальному закладі неперервної освіти. *Новий Колегіум*, 2, с. 31–37.

References

1. Astakhova, V. I. (ed.). (2011). *Nepreryvnoe obrazovanye kak pryntsyp funktsyonyrovanyya sovremennykh obrazovatel'nykh system (pervyy opyt stanovlenyya y razvytyya v Ukraine)* [Continuing education as a principle of functioning of modern educational systems (the first experience of formation and development in Ukraine)]. Kharkiv: Yzd-vo NUA PUA, 216 p.
2. Ivanova, O. A. (2018). Orhanyzatsyya nauchno-yssledovatel'skoy raboty v systeme nepreryvnoho obrazovanyya [Organization of research work in the continuous education system]. *Vcheni zap. Kharkiv. humanitar. un-tu «Nar. ukr. akad.»* [Research bulletin of Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian akad.»], vol. 24, p. 340–346.
3. Ivanova, O. A. (2021). Kompleksnyy pidkhid do orhanizatsiyi naukovo-doslidnoyi roboty v navchal'nomu zakladi neperervnoyi osvity [A comprehensive approach to organizing the scientific-pre-modern robotics in the beginning of the permanent education]. *Novy Kollegium*, 2, p. 31–37.

УДК 069.1:37

Н. Г. Чибісова

РОЛЬ МУЗЕЙНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ В СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються поняття: соціальний простір, соціальне середовище, музейне середовище, музейний простір, музейне освітній простір. У сучасних умовах музейно-освітній простір активно впливає на людину, здійснює на нього емоційний та інтелектуальний вплив.

Музейний простір сьогодні кардинально змінюється. Його зміни пов'язані як з інтернет технологіями, так і з появою нових архітектурних форм.

Таким чином, музеї використовують нові візуальні стратегії, для того щоб зацікавити глядача і вибудувати з ним новий простір взаємодії.

Музеї в закладах освіти виконують освітньо-виховну функцію. Тому музейний простір перетворюється в музейний освітній простір.

Ключові слова: музей, музейний простір, музейне середовище, освітній простір, музейний освітній простір, музей НУА.

Чибісова Н. Г. Роль музейного образовательного пространства в становлении личности.

В статье рассматриваются понятия: социальное пространство, социальная среда, музейная среда, музейное пространство, музейное образовательное пространство. В современных условиях музейно-образовательное пространство активно влияет на человека, оказывает на него эмоциональное и интеллектуальное влияние.

Музейное пространство сегодня кардинально меняется. Эти изменения связаны как с интернет-технологиями, так и с появлением новых архитектурных форм.

Таким образом, музеи используют новые визуальные стратегии для того, чтобы заинтересовать зрителей и выстроить с ними новое пространство взаимодействия.

Музеи в учреждениях образования выполняют образовательно-воспитательную функцию. В этой связи музейное пространство превращается в музейное образовательное пространство.

Ключевые слова: музей, музейное пространство, музейная среда, образовательное пространство, музейное образовательное пространство, музей НУА.

Chybisova Nataliia. The role of museum educational space in development of personality.

The article examines the concepts: social space, social environment, museum environment, museum space, museum educational space. In modern conditions, the museum and educational space actively influences a person, has an emotional and intellectual influence on him.

The museum space is changing dramatically today. These changes are associated with both Internet technologies and the emergence of new architectural forms.

Thus, museums are using new visual strategies to engage viewers and build a new space of interaction with them.

Museums in educational institutions also perform an educational and upbringing function. In this regard, the museum space turns into a museum educational space.

Key words: museum, museum space, museum environment, educational space, museum educational space, PUA museum.

Соціальний простір – це форма існування суспільства, це силова конструкція, яку створюють індивіди своєї практикою, їй притаманна особлива система (наприклад, держава або інші соціальні інститути).

Поняття «соціальний простір» тісно пов'язане з поняттям «соціальне середовище». Соціальне середовище заповнює соціальний простір.

У сучасних умовах значно зріс інтерес до поняття «соціальне середовище». Останнім часом в літературі з'явилися такі поняття, як «інформаційне середовище», «гуманітарне середовище», «культурне середовище», «культурно-освітнє середовище», «музейне середовище» та ін. Безумовно, інтерес до даних понять обумовлений тими перетвореннями, які несе людству нове інформаційне суспільство, яке, чим далі, тим сильніше об'єднує людини з культурою, пронизує усі сфери людського буття, і все більше об'єднується з освітою. Індивід в цьому процесі виступає суб'єктом, який, з одного боку, приймає нові знання, цінності, закладені в цьому середовищі, а, з іншого боку, сам здійснює вплив на нього.

Середовище діалектично пов'язано з кожною людиною; вони розвиваються паралельно. Під впливом середовища людина змінюється, іншими стають риси, форми, а іноді і її сутнісні характеристики.

Музей – це установа, що займається збиранням, зберіганням, вивченням, реставрацією та експонуванням свідочтв розвитку природи та матеріалізованих цінностей культури, що відображають різні галузі творчої діяльності людини. Як відомо, музейний простір відтворює

історичні особливості процесу розвитку об'єкта від минулого до сьогодення. Об'єктом музейної експозиції можуть бути і художні колекції, і історична особистість, і епоха, і держава, і особливі предмети. У деяких музеях завдяки сучасним технологіям з'явилася можливість заглянути навіть у майбутнє, спрогнозувати варіанти розвитку об'єкта в майбутньому.

Музейне середовище – це заповнений музейний простір, це все те, що входить в музейну експозицію: матеріальні предмети, відео, кіно, музичні матеріали. І всі вони впливають на особистість. З точки зору психології, музейне середовище відтворює візуальні, аудіальні, кінстетичні відчуття і цим захоплює відвідувача, занурює його в своє особливе середовище; виникають особливі зв'язки та взаємодії.

У створенні експозиції використовуються психологічні прийоми когнітивного та емоційного впливу: енергетика прекрасного, музейна тиша, запахи, тон голосу гіда, що впливає на відвідувачів та ін. Отже, музейне середовище здійснює значний культурний вплив.

Спираючись на поняття «освітній простір», можна дати визначення і «музейному освітньому простору». «Музейний освітній простір» – це простір музею, в якому розвиваються культурні компетенції особистості, пов'язані з музейними експонатами. Поняття «музейний освітній простір» включає матеріальні (музейний фонд), предметно-просторові (інтер'єр музею, обладнання, дизайн експозицій) об'єкти, соціально-педагогічні форми і методи роботи з відвідувачами, психологічні чинники (стиль керівництва і взаємин у колективі, система традицій, мікроклімат тощо).

Відповідно, музейне освітнє середовище складається з музейного освітнього простору, музейного приміщення, музейної освітньої експозиції, музейних експонатів, музейної комунікації. Музейна освітнє середовище - це цілісна система умов, впливів і можливостей розвитку особистості, яка народжена музейно-освітньої експозицією. Музейне середовище стає освітнім, якщо його пронизує освітня мета розвитку особистості.

У ХХ столітті музейний простір грає велику роль, з одного боку, це універсальний архів, де зберігається минуле, з іншого, це інструмент роботи із свідомістю людини. Музейний простір – це і бачення майбутнього, і формування майбутньої людини.

Змінюється ритм життя, зростає мобільність, відбувається швидка зміна подій, явищ. Сьогодні активно розвивається сприйняття зорове,

візуальне. Музеї XXI століття – це зміна звичного способу і іміджу, багатofункціональність, можливість підлаштовуватися під запити сучасного відвідувача. Підвищується роль музею майбутнього як інституту залучення людини в світ мистецтва. Музейний простір і виставкові майданчики радикально змінюються. Музеї виникають в нових місцях, таких як міське середовище і природні ландшафти, вони освоюють архітектурні пам'ятники минулого і занедбані промислові споруди. Оригінальні, сміливі і незвичайні ідеї активно втілюються в життя (наприклад, музеї в країнах Скандинавії, ОАЕ, Сінгапурі тощо). Змінюється вигляд будівель, змінюється внутрішній їх простір, а відповідно і музейне середовище.

Музеї змушені використовувати, адаптувати нові візуальні стратегії, для того щоб зацікавити глядача і вибудувати з ним новий простір взаємодії. Реалізації цієї мети сприяє використання інтерактивного інструментарію, що надається інтернет-технологіями (це й мультимедійні екрани, великі телевізори, віртуальні зображення тощо). Крім того, можна спостерігати, як архітектура музею впливає і, багато в чому, обумовлює концепцію музейного простору, що також є додатковим засобом актуалізації уваги глядача. З очевидністю трансформується і сам характер експонування об'єктів - монологічність структури замінюється діалогом, а лінійна концепція уявлення об'єктів замінюється нелінійною. Сучасний культурний простір є носієм потенціалу трансформації, пов'язаною зі стрімким розвитком суспільства. Музеї, які адаптуються до нових візуальних стратегій, прагнуть зацікавити глядача і побудувати з ним новий простір взаємодії.

На сучасному етапі саме виставка в музейній діяльності розглядається як наймобільніша форма музейного простору, що передбачає нетрадиційні рішення художнього образу, в тому числі, за допомогою різних аудіовізуальних програм, в яких різною мірою простежується умовність як один з найважливіших елементів театралізації. У рішенні непростого завдання культурної ідентифікації в сучасних умовах потрібно використовувати потенціал музейного середовища.

Музей в НУА – традиційний, в ньому статична експозиція. Але час потребує змін. І тому академія пішли шляхом створення виставок. Але виставки стали з'являтися не тільки при музейному просторі, але й всередині музейного простору. Так, на базі основної експозиції стали

з'являтися виставки(серед них: виставка, присвячена зброї часів II світової війни, виставка до конкурсу «Історія моєї родини», яка розповідала про побут родин наприкінці XIX – поч. XX ст.; до 30-річчю із Дня народження НУА з'явилася нова виставка. Виставки розташовані на нових переносних конструкціях. Але музей став використовувати не тільки переносні конструкції, банери, але й мультимедійну апаратуру з екраном, музику. У музеї демонструються відеофільми про Академію, про різні сфери її життя (навчальну та позанавчальну), про певні навчальні ступені: Дитячу школу раннього розвитку, Спеціалізовану економічно-правову школу та гуманітарний університет; в музеї є і телевізор, який також допомагає всебічне презентувати експозицію.

Сучасним музеям для залучення більшої аудиторії доводиться проводити екскурсії не в традиційному вигляді, а бути ініціаторами оригінальних форм. Так, в музеї історії НУА для школярів студенти-екскурсоводи проводять невеликі вікторини, конкурси, майстер-класи; на базі музею проходять шкільні уроки, бесіди на певні теми, зустрічі з цікавими людьми.

На сучасному етапі розвитку дуже важлива інтерактивна взаємодія. Так, цікавим в цьому плані є краєзнавчий музей в м. Краків (Польща). У музеї відвідувач може завдяки інтерактивному інструментарію ставити питання і отримувати на нього відповідь, в музеї можна читати та розглядати документи, малюнки, слухати голос минулого, музику; при цьому, віртуальне уявлення поєднується з панорамною експозицією, яка постійно змінюється, доповнюється ін.

Таким чином, в інформаційному суспільстві, створюючи експозицію музею, відтворюючи певне середовище, необхідно чітко орієнтуватися на відвідувачів. І пам'ятати, що в музей приходить конкретна людина зі своїми запитам, знаннями, життєвим досвідом. Будуючи роботу, важливо спиратися на принцип добровільності і враховувати інтереси користувачів, а також важливо стимулювати розширення їх інтересів; навчати, інформувати, емоційно та інтелектуально їх розвивати. Тому музеї в закладах освіти відіграють значну роль в становленні особистості, а музейний простір стає музейним освітнім простором.

Список бібліографічних посилань

1. Мынабаева, А. К. (2016). *Музейно образовательное пространство. Проектирование для развития личности*. Алматы: Казак университет, 157 с.
2. Сиротина, Т.А. (2011). Эстетика музейной среды исторического города. *Ярослав. пед. вестн.*, 3, т. 1 (Гуманитарные науки), с. 260–263.

References

1. Mynabayeva, A. K. (2016). *Muзейno obrazovatel'noye prostranstvo. Proyektirovaniye dlya razvitiya lichnosti*. Almaty: Kazak universitet, 157 p.
2. Siroтина, T. A. (2011). Estetika muzeynoy sredy istoricheskogo goroda. *Yaroslav. ped. vestn.*, 3, vol. 1 (Gumanitarnyye nauki), pp. 260–263.

УДК 378:796/799

М. О. Красуля

ОСОБЛИВОСТІ ОЛІМПІЙСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено оптимізації виховного процесу в навчальних закладах за допомогою олімпійської освіти як необхідної складової цього процесу. Дано визначення терміну «олімпізм», показано історію його виникнення від часів Древньої Греції до сьогодення. Показана роль французького вченого, громадського діяча, організатора і засновника сучасних Олімпійських ігор П'єра де Кубертена у відродженні античної інтернаціональної ідеї олімпізму як філософії життя і цілісного розвитку людини. Виявлено особливості олімпійської ідеології особистості, притаманні їй властивості. Встановлено, що основними ознаками цього поняття є загальнолюдські цінності, які спираються на демократичні і гуманістичні ідеали. Саме вони повинні стати невід'ємним і пріоритетним елементом в системі виховання і освіти. Визначено, що духовна і фізична культури не можуть окремо мати пріоритет, вони є рівноправними і тісно пов'язані між собою, тому необхідно включати елементи олімпійської освіти у виховний процес задля формування гармонійно розвиненої людини. Описано окремі масові заходи, які проводяться в Україні з метою пропаганди олімпійських ідеалів. Показано місце олімпійської ідеології, необхідність її впровадження у виховний процес на прикладі Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія». Обґрунтовано, що виховання за допомогою спорту займає у виховному процесі не останню роль, а спортивно-гуманістичне виховання на заняттях з фізичного виховання є у пріоритеті, бо має гуманістичну спрямованість і орієнтовано на основні цінності олімпійського руху. Пропаганда олімпійської ідеології не тільки сприяє розвитку масової фізичної культури як частини культури суспільства, але й впливає на світогляд молоді, ідеологічне та моральне її виховання. При цьому підкреслено, що впровадження ідей олімпізму у виховний процес потребує удосконалення. Вважаємо, що перспективи подальших розвідок полягають у пошуку й втіленні у виховний процес нових форм роботи як серед учнів, так і серед студентів, запропоновано конкретні заходи для вирішення цієї задачі.

Ключові слова: виховання, олімпізм, духовний та фізичний розвиток, фізичне виховання, спорт, учні, студенти.

Красуля М. А. Особенности олимпийской идеологии как составная часть воспитательного процесса в высшем учебном заведении.

Статья посвящена оптимизации воспитательного процесса в учебных заведениях посредством олимпийского образования как необходимой составляющей этого процесса. Дано определение термина «олимпизм», показана история его возникновения со времен Древней Греции до сегодняшнего дня. Показана роль французского ученого, общественного деятеля, организатора и основателя современных Олимпийских игр Пьера де Кубертена в возрождении античной международной идеи олимпизма как философии жизни и целостного развития человека. Выявлены особенности олимпийской идеологии личности, присущие ей свойства.

Установлено, что основными признаками этого понятия являются общечеловеческие ценности, опирающиеся на демократические и гуманистические идеалы. Конкретно они обязаны стать неотъемлемым и приоритетным элементом в системе воспитания и образования. Определено, что духовная и физическая культуры не могут отдельно иметь приоритет, они равноправны и тесно связаны между собой, поэтому необходимо включать элементы олимпийского образования в воспитательный процесс для формирования гармонично развитого человека. Описаны отдельные массовые мероприятия, проводимые в Украине с целью пропаганды олимпийских идеалов. Показано место олимпийской идеологии, необходимость внедрения в воспитательный процесс на примере Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия». Обосновано, что воспитание с помощью спорта занимает в воспитательном процессе не последнюю роль, а спортивно-гуманистическое воспитание на занятиях по физическому воспитанию в приоритете, так как имеет гуманистическую направленность и ориентировано на основные ценности олимпийского движения. Пропаганда олимпийской идеологии не только способствует развитию массовой физической культуры как части культуры общества, но и влияет на мировоззрение молодежи, идеологическое и нравственное воспитание. При этом подчеркнуто, что внедрение идей олимпизма в воспитательный процесс нуждается в усовершенствовании. Считаем, что перспективы дальнейших исследований заключаются в поиске и воплощении в воспитательный процесс новых форм работы как среди учащихся, так и среди студентов, предложены конкретные меры для решения этой задачи.

Ключевые слова: воспитание, олимпизм, духовное и физическое развитие, физическое воспитание, спорт, учащиеся, студенты.

Krasulia Marina. Peculiarities of Olympic ideology as an integral part of the educational process in the institutions of higher.

The article is devoted to the optimization of the educational process in educational institutions with the help of olympic education as a necessary component of this process. The definition of the term «olympism» is given, the history of its origin from the times of Ancient Greece to the present day is shown. The role of the french scientist, public figure, organizer and founder of the modern Olympic Games Pierre de Coubertin in the revival of the ancient international idea of olympism as a philosophy of life and holistic human development is shown. The peculiarities of the olympic ideology of the personality, its inherent properties are revealed. It is established that the main features of this concept are universal values, which are based on democratic and humanistic ideals. They must become an integral and priority element in the system of upbringing and education. It is determined that spiritual and physical cultures cannot have priority separately, they are equal and closely connected, so it is necessary to include elements of olympic education in the educational process for the formation of a harmoniously developed person. Some mass events held in Ukraine to promote Olympic ideals are described. The place of olympic ideology, the need for its introduction into the educational process on the example of Kharkov Humanities University «People's Ukrainian Academy» is shown. It is substantiated that education with the help of sports plays not the last role in the educational process, and sports and humanistic education in physical education classes is a priority, because it has a humanistic orientation and focuses on the core values of the olympic movement. The outreach of olympic ideology not only promotes the development of mass physical culture as part of the culture of society, but also affects the worldview of young people, their ideological and moral education. It was emphasized that the introduction of the ideas of olympism in the educational process needs improvement. We believe that the prospects for further exploration are to find and implement in the educational process of new forms of work among both pupils and students, specific measures are proposed to solve this problem.

Key words: education, olympism, spiritual and physical development, physical education, sports, pupils, students.

Постановка проблеми. Виховання підростаючого покоління завжди було важливою складовою розвитку особистості. Однією зі сторін виховання є виховання у молоді олімпійської ідеології, суть якої полягає у впровадженні ідей олімпізму у виховний процес. Сьогодні навчальне навантаження значно зросло як у середніх, так і в вищих закладах освіти. Воно стало таким, що поєднувати гарне навчання і прогресування в спорті стало практично неможливим. Спортивні результати сьогодні піднялися настільки високо, що для їх досягнення

аматорський підхід вже непридатний. В сучасних умовах більшість дітей займаються спортом, що називається, «для себе». В даному випадку основними мотивами занять є оздоровлення та гармонізація фізичного розвитку, задоволення потреби в руховій активності, активне дозвілля, цікаве спілкування. Тобто, з'являється таке поняття як «спорт для всіх». Це самостійний напрямок зі своїми організаційними принципами і своєю ідеологією. Його ядром має стати усвідомлення того, що неважливо, який з дитини вийти спортсмен, а важливо яка людина. Тому значно зростає роль виховання у процесі спортивних занять взагалі, а роль олімпійської освіти зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «олімпізм» був запропонований у ХІХ столітті французьким ученим, громадським діячем, організатором і засновником сучасних Олімпійських ігор П'єром де Кубертеном, він відродив античну інтернаціональну ідею олімпізму як філософію життя і цілісного розвитку. Як ідеаліст, через фізичне виховання і спорт він намагався реформувати міжлюдські та міжнародні відносини. На думку П'єра де Кубертена, олімпізм ґрунтується на принципах взаємоповаги політичних поглядів опонента, релігійних вірувань, національних почуттів; терпимості до іншого розуміння і поваги іншої культури, інших традицій, під іншим кутом зору. Олімпійські ідеї П'єра де Кубертена базуються на загальнолюдських цінностях, спираються на демократичні і гуманістичні ідеали, покликані стати невід'ємним і пріоритетним елементом в системі виховання і освіти [5]. П'єр де Кубертен намагався донести, що олімпізм – це філософія життя, яка підносить і єднає в гармонійне ціле найкращі якості душі, тіла і волі, ставить спорт на служіння гармонійному розвитку людини, встановлення соціального порядку і світу. Для Кубертена олімпізм був життєвою філософією, яка сприяє об'єднанню в збалансоване ціле достоїнств тіла, волі та розуму, з'єднанню спорту з культурою і освітою.

Ідея діалектичної єдності духовного і фізичного розвитку належить давнім грекам. Для її реалізації вони використовували принцип «агоністика» (змагання), в мистецтві та науці, в спорті, з метою примноження престижу і слави своїх міст та держав. З 776 року до н.е. змагання стали називатися «Олімпіадами», за назвою поселення Олімпія. Антична демократія породила суспільний ідеал гармонійної, вільної людини, здатної в однаковій мірі успішно докласти свої здібності в будь-якій області громадянської діяльності. Разом з тим,

спортивні змагання стали демонструвати військову силу держав і сприяли їх перемир'ю. Греками була створена загальнодержавна ідеологія – «олімпізм». Для них вона була одночасно національною, міжнародною та релігійною.

Президент Національного Олімпійського комітету України С. Н. Бубка намагався відродити олімпізм як ідеологію спортсмена. В своїх публікаціях він підкреслював необхідність вивчення взаємин і взаємовпливу між розумовими і руховими формами організації фізичної активності [1]. Для цього кожен рік по всій Україні проводяться масові заходи пропаганди олімпійських ідеалів – «Олімпійські уроки», видається література і плакати про історію Олімпійських ігор. У 2006 році НОК видав офіційний документ, який декларує моральні принципи сучасної людини – «Кодекс честі олімпійця України», в якому підкреслюється головна ідея олімпізму – «поставити спорт на службу гармонійного розвитку людини, сприяючи створенню миролюбного суспільства, яке зацікавлене в дотриманні людської гідності». Цей документ відповідає Олімпійській хартії, яку відкриває розділ «Основні принципи олімпізму». В ньому дається визначення олімпізму: «це філософія життя, що підносить і об'єднує в гармонійне ціле гідності тіла, волі та розуму. Поєднуючи спорт з культурою та освітою, олімпізм намагається створити спосіб життя, який базується на радості від зусилля, освітній цінності доброго прикладу, соціальної відповідальності та повазі до універсальних фундаментальних етичних принципів» [7].

Можна виділити такі основні особливості олімпійської ідеології особистості [2]: розуміння і позитивна оцінка концепції гуманізму, його ідеалів, їх ролі в сучасному суспільстві, вміння обґрунтувати цю оцінку; прагнення орієнтуватися в усіх сферах діяльності на гуманістичні ідеали; придбання якостей та здібностей, які дозволяють людині ефективно діяти відповідно до такої орієнтації; участь в тих видах діяльності, що сприяють розвитку особистості, реалізації гуманістичних ідеалів і цінностей; результатами гуманістичної активності є адекватний гуманістичним ідеалам спосіб життя, характер взаємин з іншими людьми; негативне ставлення до осіб, поведінка яких суперечить нормам суспільства.

Взагалі, ні духовна, ні фізична культура не можуть окремо мати пріоритет або бути самоціллю, вони – рівноправні, тісно пов'язані між собою, є засобами формування гармонійно розвиненої людини. Єдність

і мета фізичного і морального виховання: підпорядковувати свою діяльність розумним цілям, направляти її відповідно до моральних цінностей людства. Формування всебічно розвинутої особистості неможливо без оволодіння нею ідеалами гуманізму, філософією життя, в основі якої лежать ідеї олімпізму. Ця філософія поєднує в гармонійне ціле найкращі якості людини (розумові, фізичні, вольові, моральні, патріотичні та інші) [9].

Мета статті. Визначити особливості та місце олімпійської ідеології у виховному процесі в закладах освіти, обґрунтувати необхідність її впровадження на прикладі Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

Основні результати дослідження.

Найчастіше на практиці проблемам ідеології не надають належного значення. Питання наступності поколінь, виховання патріотизму, національної гордості, моральності, повазі до суперника, любові до ближнього не в усіх навчальних закладах є темами для виховних бесід. Однак інформаційна революція може сприяти пропаганді цінностей олімпізму через різноманітні канали з використанням як традиційних соціальних інститутів, так і інноваційних [6].

В Народній українській академії, яка є комплексом з безперервною системою освіти, цьому питанню приділяють особливу увагу, бо виховний процес молоді в академії завжди був у пріоритеті. Процес виховання починається вже в дошкільному віці, продовжується в школі та університеті. Для виховання учнів та студентів впроваджуються різноманітні виховні заходи. І виховання за допомогою спорту займає у цьому не останню роль. На заняттях з фізичного виховання у пріоритеті є спортивно-гуманістичне виховання, яке має гуманістичну спрямованість і орієнтовано на цінності (ідеали, принципи, зразки поведінки і т. д.) олімпійського руху [3].

Відповідно до цього викладачі фізичного виховання, які проводять заняття, направляють свої зусилля на вирішення комплексу соціально-педагогічних завдань [4]:

- розвиток у молоді психічних і фізичних якостей;
- навчання етичним цінностям, справедливості і дисципліні;
- виховання поваги до себе й інших людей;
- навчання терпимості й відповідальності як передумов життя в демократичному суспільстві;

- виховання здатності самоконтролю і розвиток позитивних якостей особистості;
- пропаганда здорового способу життя.

На початку кожного навчального року в академії проводиться тиждень «Олімпійської освіти», на протязі якого студенти переглядають відеофільм щодо історії олімпійського руху, знайомляться з ідеалами олімпізму, беруть участь у теоретичному конкурсі. Останній включає вікторину з історії та традицій Олімпійських ігор, розшифровку спортивної піктограми з олімпійських видів спорту, аналіз схематичного малюнку. Результати цього заходу висвітлюються на сторінці кафедри фізичного виховання на сайті академії та на Facebook: <https://www.facebook.com/media/set/?vanity=fiz.nua.kharkov&set=a.4468918549893896>.

Тема олімпізму є традиційною в доповідях на щорічній Міжнародній студентській науковій конференції на секції зі здорового способу життя.

Наприкінці кожного навчального року для учнів 5-10 класів проводиться спортивно-пізнавальний конкурс «Подорож в Олімпію», а учні 1-4 класів беруть участь у «Малих Олімпійських іграх».

У 2019 році викладачами кафедри підготовлено науковий збірник «Спортсмени України – герої Другої світової війни», ціль якого – на прикладі героїчних вчинків спортсменів виховувати у молоді патріотизм та відповідність за долю своєї Батьківщини [8].

Висновки. У сучасному суспільстві необхідно відродити ідею олімпізму, тим самим поставити фізичне виховання і спорт на службу миру, добра, міжнародного співробітництва, об'єднання і розвитку культурних цінностей, всебічному і гармонійному розвитку особистості, розвитку здібностей людини і нових рекордів у всіх сферах діяльності. Пропаганда олімпійської ідеології сприяє розвитку масової фізичної культури як частини культури суспільства, впливає на світогляд молоді, ідеологічне та моральне її виховання.

Включення олімпійських ідеалів в систему виховання дозволить не тільки поліпшити здоров'я і фізичні якості молоді, але також зробити кожну людину більш чесною, оптимістичною і сильною духом. Це важливо для вдосконалення інтелектуальних, моральних і естетичних здібностей людини.

Перспективами подальших розвідок є:

- вдосконалення виховного процесу учнів і студентів: проведення бесід, лекцій, використання наочного матеріалу, плакатів з ідеології олімпізму;
- проведення шкільної олімпіади з фізичної культури. Це, безсумнівно, наповнить новою духовною суттю виховний процес;
- створення на сторінці кафедри фізичного виховання на сайті академії розділу «Олімпійська освіта», який би забезпечував умови для активного оволодіння молоддю ідеалами і цінностями олімпізму, для перетворення їх в дієві мотиви поведінки і норми гуманістичного способу життя.

Список бібліографічних посилань

1. Белых, С. И. (2015). Идеология физического воспитания и спорта. *Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта*, [online] 9 (127), с. 51–57. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/ideologiya-fizicheskogo-vozpitaniya-i-sporta/viewer> [Accessed 22 August 2021].
2. Косяк, В. А. (2014). Физическое воспитание от стандартизации к гуманизации. В: *Фізичне виховання, спорт та здоров'я у сучасному суспільстві*. Харків: ХНАДУ, с. 64–66.
3. Красуля, М. О. (2021). Виховання ідеології олімпізму у сучасних студентів. В: *Перспективи розвитку наукових досліджень у контексті глобалізації змін: освіта, політика, економіка, міжкультурна комунікація* [online]. Северодонецьк, с. 176–179.
4. Красуля, М. А. (2017). Гуманизация физического воспитания как необходимое условие для саморазвития личности студента. *Вчені записки ХГУ «НУА»*, вып. XXIII. с. 162–169.
5. Кубертен, П. (1997). *Олимпийские мемуары*. Киев: Олимпийская литература, 180 с.
6. Мойсеев, А. С. (2013). *Олимпизм как фактор межкультурных взаимодействий и миролюбия в современном обществе* [online]. Канд. социол. наук: 05.09.2003. Available at: <https://www.dissercat.com/content/olimpizm-kak-faktor-mezhkulturnykh-vzaimodeistvii-i-mirolubiya-v-sovremennom-obshchestve> [Accessed 11 September 2021].
7. *Олимпийская хартия*. (2012). Москва. МОК, 54 с.
8. Красуля, М. О. (ред.). (2019). *Спортсмени України – герої Другої світової війни (1939–1945 р.р.)*. Харків: Вид-во НУА. 167 с. Available at: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/2051> [Accessed 11 September 2021].

9. Parry, J. (2003). *Olympism for the 21st century* [online]. Available at: https://www.academia.edu/5207670/Olympism_for_the_21st_century [Accessed 02 September 2021].

References

1. Belykh, S. Y. (2015). Ydeolohyya fizycheskoho vospytannya y sporta. *Uchenye zapysky unyversyteta ym. P.F. Les-hafta*, [online] 9 (127), pp. 51–57. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/ideologiya-fizicheskogo-vospitaniya-i-sporta/viewer> [Accessed 22 August 2021].
2. Kosyak, V. A. (2014). Fizycheskoe vospytanye ot standartyzatsyy k humanyzatsyy. In: *Fizychni vykhovannya, sport ta zdorov'ya u suchasnomu suspil'stvi*. Kharkiv: KHNADU, pp. 64–66.
3. Krasulya, M. O. (2021). Vykhovannya ideolohiyi olimpizmu u suchasnykh studentiv. In: *Perspektyvy rozvytku naukovykh doslidzhen' u konteksti hlobalizatsiyi zmin: osvita, polityka, ekonomika, mizhkul'turna komunikatsiya* [online]. Severodonets'k, pp. 176–179.
4. Krasulya, M. A. (2017). Humanyzatsyya fizycheskoho vospytannya kak neobkhodimoe uslovye dlya samorozvytyya lychnosti studenta. *Vcheni zapysky KhHU «NUA»*, iss. XXIII, pp : 162–169.
5. Kuberten, P. (1997). *Olympyyskyye memuary*. Kyev: Olympyyskaya lyteratura, 180 p.
6. Moyseev, A. S. (2013). *Olympyzm kak faktor mezhkul'turnykh vzaymodeystviy y myrolyubyya v sovremennom obshchestve* [online]. Kand. sotsyol. nauk: 05.09.2003. Available at: <https://www.dissercat.com/content/olimpizm-kak-faktor-mezhkulturnykh-vzaimodeistvii-i-mirolyubiy-a-v-sovremennom-obshchestve> [Accessed 11 September 2021].
7. *Olympyyskaya khartya*. (2012). Moskva. MOK, 54 p.
8. Krasulya, M. O. (red.). (2019). *Sportsmeny Ukrayiny – heroyi Druhoyi svitovoyi viyny (1939–1945)*. Kharkiv: Vyd-vo NUA. 167 p. Available at: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/2051> [Accessed 11 September 2021].
9. Parry, J. (2003). *Olympism for the 21st century* [online]. Available at: https://www.academia.edu/5207670/Olympism_for_the_21st_century [Accessed 02 September 2021].

УДК 331.54-053.6

*Т. А. Удовицька***АКТУАЛЬНІ ЧИННИКИ ТА «СЦЕНАРІЇ»
ПРОФЕСІЙНОГО ВИБОРУ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ**

Статтю присвячено аналізу актуальних чинників і «сценаріїв» професійного вибору сучасної української молоді, позначені основні його складові: професійна орієнтація, професійне самовизначення і формування професійних уявлень, саме професійний вибір, що включає особистісні уподобання, здібності, можливості, об'єктивні та суб'єктивні соціальні чинники, зміна професійного вибору або його підтвердження, навчання і подальша робота за обраною спеціальністю. Визначено основні відмінності професійного самовизначення і професійного вибору, а саме підкреслено що на професійний вибір можуть впливати об'єктивні соціальні та ситуаційні фактори.

При цьому окреслено основні стратегії професійного вибору в контексті його співвідношення щодо підготовки до вступу до вишу, а саме позначено такі їх типи: 1) вибір предметів зовнішнього незалежного тестування, вибір професії; вибір вишу; 2) вибір професії, вибір предметів зовнішнього незалежного тестування, вибір вишу; 3) вибір вишу, вибір професії, вибір предметів зовнішнього незалежного тестування. Саме такі «сценарії» формування професійного вибору за урахуванням такої складової, як вибір предметів ЗНО та його результати, можна вважати новими та маловивченими.

Особливу увагу приділено впливу Умов прийому до закладів вищої освіти і процедур вступної кампанії на формування і реалізацію професійного вибору. У статті показано, що професійний вибір формується не тільки в процесі навчання в школі і під впливом системи профорієнтації, а й в період вступної кампанії, на підставі чого зроблено висновок про наявність елемента ситуаційності в цьому процесі. На цю ситуаційність вказує і наявність частини абітурієнтів, які є вже студентами, які подавали заяви в кілька вузів на різні спеціальності або вступили туди, куди дозволяли результати зовнішнього незалежного тестування. На основі аналізу даних опитування студентів 1-х–2-х курсів виявлено, що частина з них навчається не за бажаної спеціальністю. І однією з причин такої ситуації респонденти вказали результати зовнішнього незалежного тестування, що не дозволили їм вступити на бажану професійну підготовку. Таким чином позначений ще один фактор впливу на формування і реалізацію професійного вибору - результати ЗНО, який чітко в літературі з цієї проблематики поки що не позначений, але, на думку студентів, має місце. При цьому, частина студентів готова закінчити навчання за тією спеціальністю, на яку вже вступили до ЗВО і потім отримувати другу освіту за

бажаною спеціальністю. Крім цього, значна частина респондентів вказала на часткову поінформованість про сутність і специфіку обраної професії, що ще більше актуалізує змістовне наповнення профорієнтаційної роботи з молоддю.

В кінцевому підсумку показано, що специфіку і результати професійного вибору молоді необхідно розглядати і в контексті порядку прийому до закладів вищої освіти, процедури і вимоги якої впливають на його реалізацію.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійний вибір, молодь, зовнішнє незалежне тестування, заклади вищої освіти, вступна кампанія до закладів вищої освіти.

Удовицкая Т. А. Актуальные факторы и «сценарии» профессионального выбора современной молодежи.

Статья посвящена анализу актуальных факторов и «сценариев» профессионального выбора современной украинской молодежи, обозначены основные его составляющие: профессиональная ориентация, профессиональное самоопределение и формирование профессиональных представлений, именно профессиональный выбор, включающий личностные предпочтения, способности, возможности, объективные и субъективные социальные факторы, изменение профессионального выбора или его подтверждение, обучение и дальнейшая работа по выбранной специальности. Определены основные отличия профессионального самоопределения и профессионального выбора, а именно подчеркнуто, что на профессиональный выбор могут влиять объективные социальные и ситуационные факторы.

При этом обозначены основные стратегии профессионального выбора в контексте его соотношения по подготовке к поступлению в вуз, а именно обозначены следующие их типы: 1) выбор предметов внешнего независимого тестирования, выбор профессии; выбор вуза; 2) выбор профессии, выбор предметов внешнего независимого тестирования, выбор вуза; 3) выбор вуза, выбор профессии, выбор предметов внешнего независимого тестирования. Именно такие «сценарии» формирования профессионального выбора с учетом такой составляющей, как выбор предметов ВНО и его результаты, можно считать новыми и малоизученными.

Особое внимание уделено влиянию Условий приема в учреждения высшего образования и процедур вступительной кампании на формирование и реализацию профессионального выбора. В статье показано, что профессиональный выбор формируется не только в процессе обучения в школе и под влиянием системы профориентации, но и в период вступительной кампании, на основании чего сделан вывод о наличии элемента ситуационности в этом процессе. На эту ситуационность указывает и наличие части абитуриентов – нынешних студентов, которые подавали заявления

в несколько вузов на разные специальности или поступили туда, куда разрешали результаты внешнего независимого тестирования. На основе анализа данных опроса студентов 1-х-2-х курсов выявлено, что часть из них обучается не по желаемой специальности. И одной из причин такой ситуации респонденты указали результаты внешнего независимого тестирования, не позволившие им поступить на желаемую профессиональную подготовку.

Таким образом обозначен еще один фактор влияния на формирование и реализацию профессионального выбора – результаты ВНО, который четко в литературе по этой проблематике пока не обозначен, но, по мнению студентов, имеет место. При этом часть студентов готова закончить обучение по той специальности, на которую уже поступили в ЗВО и затем получать второе образование по желаемой специальности. Кроме этого, значительная часть респондентов указала на частичную информированность о сущности и специфике выбранной профессии, что еще больше актуализирует содержательное наполнение профориентационной работы с молодежью.

В конечном итоге показано, что специфику и результаты профессионального выбора молодежи необходимо рассматривать и в контексте порядка приема в заведения высшего образования, процедуры и требования которого влияют на его реализацию.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, профессиональный выбор, молодежь, внешнее независимое тестирование, заведения высшего образования, вступительная кампания в заведения высшего образования.

Udovitskaya Tatyana. Actual factors and scenarios of the professional choice of modern youth.

The article deals with the analysis of actual factors and ‘scripts’ of professional choice of modern Ukrainian youth. The following main components of professional choice have been outlined and analyzed: professional orientation, professional self-determination and development of professional concepts, readiness for professional choice, professional choice (including personal interests and advantages, abilities, opportunities, objective and subjective social factors), change of professional choice or its acknowledgement, study and further activities within the framework of the chosen specialty. The main differences of professional self-determination and professional choice have been outlined, namely, it has been emphasized that objective and situational factors may impact the professional choice.

The main strategies of professional choice in the context of its correlation to the preparation for admission to a higher educational establishment have been stated, namely, such types have been mentioned: 1) the choice of subjects of external independent testing, choice of profession; choice of a higher educational establishment; 2) choice of profession, choice of subjects of external independent

testing, choice of a higher educational establishment; 3) choice of a higher educational establishment, choice of profession, choice of subjects of external independent testing. It is these 'scripts' of professional choice development, when the choice of subjects of external independent testing and its results is included, which can be considered new and poorly studied. Special attention is given to the influence of Terms of admissions to higher educational establishments and procedures of university admissions process to the development and implementation of professional choice. The article shows that professional choice has been developed not only in the process of studying at school and under the influence of the system of career aptitude system, but also in the period of university admissions process. Based on this fact, the author has deduced the availability of the element of situationality within this process. This situationality is also shown by the part of prospective students, which are now actual students, who submitted applications to several higher educational establishments for various specialties or they have entered such universities where they could manage to enter, following the results of external independent testing.

Due to the analysis of survey conducted with 1st and 2nd year students, it has been found out that part of them do not study the desired specialty. One of reasons for such a situation was, according to the respondents, due to the results of external independent testing, which would not allow them to enter the desired professional training. Thus, one more factor has been stated, impacting the development and implementation of professional choice, which lies in results of external independent testing. This factor has not been stated in the literature for now, however, it is considered important by the students themselves. Part of students, herewith, is ready to finish their training within their chosen specialty and then to receive another training according to their desired specialty. Moreover, the significant part of respondents have stated their partial awareness of the nature and specificity of the chosen profession, thus even more actualizing the organization and details of career aptitude work with the youth.

It has been shown, ultimately, that specificity and results of youth's professional choice need to be considered also within the framework of the mode of admittance to higher educational establishments, where procedures and demands influence its implementation.

Key words: professional self-determination, professional choice, youth, external independent testing, higher educational establishments, an introductory campaign to higher education institutions.

Постановка проблеми. Дослідження деяких аспектів процесу професійного вибору молоді, його особливостей в контексті Умов прийому до закладів вищої освіти, дозволить сформулювати рекомендації щодо організації роботи вишів з майбутніми абітурієнтами

на підставі вистроювання професійного вибору з поєднанням процедур вступної кампанії, які дозволяють абітурієнтам на принципах справедливості, прозорості та конкурсного відбору вступити до бажаного ЗВО, на омріяний факультет, спеціальність, освітню програму.

Професійне самовизначення та професійний вибір вивчався і вивчається багатьма дослідниками з соціологічних, психологічних, педагогічних наук, прізвища яких визначаються в чисельних наукових публікаціях [2, с. 139]. Значна увага приділяється багатьма аспектам цього процесу, у тому числі і факторам, що на нього впливають [6]. Але на сучасному етапі спостерігається трансформація процесу професійного вибору молодими людьми під впливом ряду нових чинників, таких як прийом до вишів на основі зовнішнього незалежного оцінювання та деяких інших можливостей для сучасних абітурієнтів щодо надаються процедурами вступної кампанії. В зв'язку з цим малодослідженою ланкою формування та здійснення професійного вибору є, на нашу думку, вивчення впливу фактору результатів ЗНО на професійний вибір, а також дослідження «сценаріїв» вибору факультетів та спеціальностей саме під час вступної кампанії. Відповідно наукової гіпотези щодо вивчення цих компонентів, результати ЗНО стають ще одним фактором, що впливає на професійний вибір, а «сценарії» обрання спеціальності, факультету та вишу для навчання формуються і під впливом процедур вступу.

Мета статті: визначити особливості процесу професійного вибору в контексті Умов та процедур вступу до сучасних вишів.

Виклад основного матеріалу. Аксіомно, що професійне самовизначення є основою професійного вибору і важливим етапом цього процесу. У зв'язку з цим представляється доцільним позначити ці етапи і визначити їх роль в професійному виборі. На нашу думку ці етапи виглядають таким чином (авт.): професійна орієнтація → професійне самовизначення і формування професійних уявлень → готовність до професійного вибору → професійний вибір (включаючи особисті інтереси і переваги, здібності, можливості, об'єктивні і суб'єктивні соціальні чинники) → зміна професійного вибору або його підтвердження → навчання і подальша робота по обраній спеціальності.

Але у цих процесах і етапах є деякі відмінності, про що говорять і дослідники. Так, на думку А. І. Кравченко: «Вибір професії – усвідомлена або неусвідомлювана перевага при визначенні свого місця

в професійній стратифікації суспільства». При цьому автор підкреслює, що «якщо психологи і педагоги трактують його перш за все або виключно як стихійний і індивідуальний процес пошуку людиною свого майбутнього робочого місця, параметри якого повинні відповідати характеристикам особи (схильностям, темпераменту, соціальному статусу, місцю проживання і т. д.), то соціологи дивляться на цей вибір інакше. Найголовніша відмінність полягає в тому, що соціологи йдуть від інтерпретації вибору професії винятково як індивідуально-особового процесу. Вибір роблять за людину не його особисті схильності, бажання і потреби, а на нього впливають: а) соціальні обставини; б) соціальні агенти, партнери, родичі, друзі і ЗМІ в) певні соціальні і ситуаційні фактори» [5, с. 52]. У таких твердженнях ми явно бачимо головні відмінності професійного самовизначення і професійного вибору, а саме між першим і другому лежать в першу чергу чинники і обставини соціального характеру. У традиційному підході до професійного вибору беруться здібності і схильності старшокласника, в соціологічному – звертають увагу на соціальні чинники, такі як вплив інших людей, соціальне положення старшокласника і т. д. При цьому необхідно звернути увагу і на підхід Г.- М. М. Саппи, якому співвідношення понять «професійне самовизначення» і «вибір професії» дещо відрізняються і яка визначає професійне самовизначення «як тривалий процес побудови внутрішнього суб'єктивного плану на відміну від вибору професії, що стосується поведінки людини. Таким чином, якщо вибір професії – це ухвалення молодою людиною рішення про отримання соціально значущого результату, то професійне самовизначення – це пошук «своєї» професії і «себе в професії», власній професійній ролі в ній, визначення для себе професійних перспектив і їх досягнення» [7, с. 252-253].

Зрештою ми можемо визначити такі особливості професійного вибору: він може відрізнятись від професійного самовизначення, а саме на професійний вибір можуть впливати чинники як суб'єктивного (професійні уявлення та переваги), так і об'єктивного характеру (соціальні та ситуаційні чинники); професійний вибір молоді може впливати на зміни в структурі закладів професійного навчання, а також на ситуацію на ринку праці і зайнятості (а саме перевиробництва в підготовці кадрів по одних напрямках і відсутністю кадрів інших, які не обирає молодь); професійний вибір може мінятися на різних етапах формування і розвитку особистості.

У структурі аналізу професійного самовизначення важливе місце посідає вивчення чинників, які впливають на процес професійного вибору молоді. Практично у кожній науковій статті, що присвячена проблемам професійного самовизначення та вибору молоді, надається характеристика таких чинників. Але наведемо одну з них, яка, на нашу думку, більш всього «виводить» нас на можливість аналізу сценаріїв цього вибору та дозволяє включити до переліку факторів, що впливають на нього, фактор результатів зовнішнього незалежного оцінювання.

Так в процесі реалізації професійного вибору І. В. Арендачук виділяє три основні стратегії вибору старшокласниками навчально-професійної траєкторії:

«1) самовизначення «від предмету» (вибір предметів в сучасних умовах – зовнішнє незалежне тестування і підготовка до нього > вибір навчального закладу) – така стратегія здійснюється старшокласниками (5-15 % від загальної кількості тих, що навчаються), які відрізняються або слабким ступенем готовності до професійного самовизначення, або, навпаки, твердим вибором якогось специфічного роду майбутнього заняття;

2) самовизначення «від професії» (вибір професії > вибір навчального закладу > вибір предметів ЗНО і підготовка до їх складання), характерне для 22-30 % старшокласників – у них простежується сформованість цілеформування і наявність кар'єрно-професійного плану, психологічна готовність до професійного самовизначення, усвідомленість у виборі професії і учбового закладу, відповідальність у виборі (оскільки поточний вибір екзаменаційного предмету вони здійснюють незалежно від ступеня його складності);

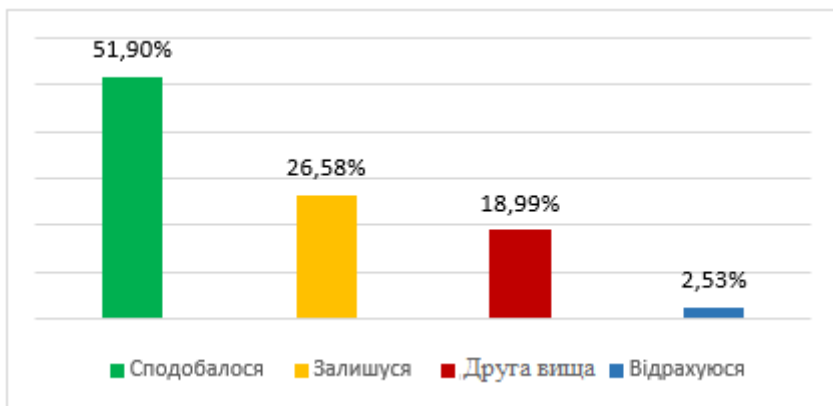
3) самовизначення «від навчального закладу» (вибір навчального закладу > вибір предметів і підготовка до ним > вибір професії або здобуття ще однієї освіти), властиво більшості сучасних школярів випускних класів (33-55%), які мають високий рівень готовності до професійного самовизначення і вибирають престижний виш, його контингент, яке студентський так викладацький, якість освіти (наприклад, рівень соціальної успішності випускників)» [1, с. 19].

У ході дослідження проблеми професійного вибору було проведено анкетне опитування студентів 1-2-го курсів вишів м. Харкова (257 осіб). На наш погляд, їх відповіді в певній мірі дозволять визначити тенденції та особливості формування професійного вибору в сучасних умовах

і порядку вступу до вишів, оскільки вони його вже зробили, приступивши до професійного навчання.

Як вже було зазначено, етап формування професійного вибору є важливим і для його визначення респондентам було запропоновано таке питання «У який період сформувався Ваш професійний вибір?». У результаті було одержано такі відповіді: у 9-му класі – 22 % тих, що відповіли; у 11-му класі – 24 % тих, що відповіли; у 10 класі – 17 % тих, що відповіли; влітку, в період вступної кампанії з професійним вибором визначилися 16 % тих, що відповіли; в останню мить вступили туди, куди була можливість 8 % тих, що відповіли; про майбутню професію мріяли завжди 13 % тих, що відповіли. За результатами відповідей є очевидний висновок, що в більшості респондентів цей вибір сформувався в школі. Але деяка частина молодих людей (24 %) відзначила, що з професійним вибором вони визначилися в період активного етапу вступної кампанії, що актуалізує профорієнтаційну складову уже і в роботі приймальних комісій.

Виходячи з нашого твердження, що професійний вибір не завжди збігається з професійним самовизначенням, ми запитали студентів, чи навчаються вони за бажаною професією. У результаті 67,7 % ствердно відповіли на це запитання, а 32,3 % відзначили, що здобувають професійну освіту не по бажаній спеціальності. На нашу думку, це великий відсоток. Але в ході дослідження ми спробували виявити подальші дії тих респондентів, що вступили на спеціальність, яка не відповідає їх професійним перевагам (рис. 1.). Так вчитимуться на даному факультеті і надалі працювати по даній спеціальності, оскільки вона сподобалася в процесі навчання, 51,9 % опитаних студентів, вчитимуться на даному факультеті для здобуття вищої освіти в принципі 26,58 % опитаних студентів, закінчать навчання на даному факультеті і потім здобуватимуть другу вищу освіту по тій спеціальності, на яку хотів вступати спочатку 18,99 % опитаних студентів, відрахуються після 1 (2) курсу й намагатимуться вступити туди, куди хотіли спочатку 2,53 % опитаних студентів.

Рис. 1. Подальші плани студентів, які навчаються не за бажаною спеціальністю

Для з'ясування ступеня знань молодих людей про майбутню професію ми запитали студентів, що вони знають про неї на момент вибору. Відповіді виявилися наступними: частково знали щось про професію 58,4 % опитаних; чітко мали уявлення про майбутню професію 31,9 % опитаних; зовсім не мали уявлення про обрану професію 9,7 %. Таким чином, для половини студентів молодших курсів їх професія «на страті» опинилася «terra incognita», що ще раз підкреслює важливість змістовної саме профорієнтаційної роботи, а не популяризації факультетів та спеціальностей вишів, що в більшості відбуватися під назвою «профорієнтація». При цьому, більшість тих, хто відповіли, що все-таки мали уявлення про обрану професію, так відповіли про те, що знали про неї на період професійного вибору: знали основні обов'язки і види діяльності в цій професії – 63,8 %; знали її затребуваність на ринку праці і рівень зарплати – 19,6 %; знали її назву і приблизно сферу роботи – 14 %; знав інше – 2,6 %.

При аналізі проблем і протиріч професійного вибору важливою була думка і самих молодих людей про те, чому молоді люди помиляються з професійним вибором (рис. 2). На думку респондентів, таке трапляється тому що молоді люди: обирають професію під впливом сім'ї і інших, не їх особистих бажань; на момент вступу до

вишів вони не всі знають про зміст обраної професії; не знають своїх здібностей до цієї професії; обирають професію просто випадково.

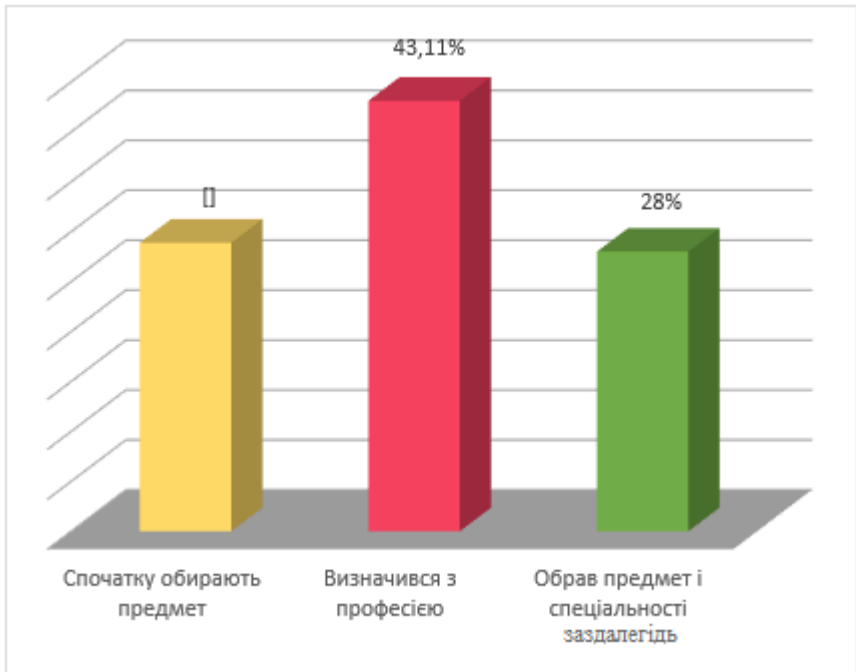
Рис. 2. Чому молоді люди помиляються з вибором професії?

При визначенні чинників, що можуть впливати на професійний вибір, ми запроваджуємо такий чинник, як результати зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти. І про вплив такого чинника ми також дізнавались у респондентів. Так 19,5 % респондентів вважають, що ці результати впливають на можливість здійснення запланованого професійного вибору, а 80,5% – що ні. Як видно, на думку більшості, результати ЗНО не суттєво впливають на можливість здійснити запланований професійний вибір, але для деяких молодих людей – це може бути вирішальний фактор. І вивчення його впливу повинно стати об'єктом міжпроблемних досліджень, а саме з одного боку вдосконалення процедури відбору до вишів на підставі результатів ЗНО, з другого – забезпечення молоді людині реалізувати свої професійні уподобання.

При дослідженні цього впливу інтерес представляє й вивчення послідовності професійного вибору з урахуванням реєстрації на зовнішнє незалежне тестування. Так 28,8 % респондентів спочатку вибрали предмети, з яких краще всього підготовлені, для успішної здачі незалежного тестування, а потім вибирали спеціальність під ці предмети. 43,2 % респондентів спочатку визначилися з майбутньою професією, а потім вибирав предмети незалежного тестування, які потрібні для надходження. Визначився заздалегідь із вибором

і предметів, і вибором спеціальності – 28 % респондентів. Таким чином, для половини студентів пріоритетним все-таки був вибір майбутньої професії. Але відповіді на дане питання підкреслюють чинник результатів зовнішнього незалежного тестування, що впливають на професійний вибір, що у свою чергу «розмиває» для певної частини молодих людей їх професійні орієнтації.

Рис. 3. Розподіл пріоритетів при реєстрації на зовнішнє незалежне тестування й виборі професії

Для з'ясування алгоритму професійного вибору абітурієнтами під час вступної кампанії, можливо враховувати і «сценарії» подання документів на певні спеціальності під час вступної кампанії. Так подавали документи: у ЗВО на одну спеціальність, про яку мріяв – 48,1 % опитаних студентів; у ЗВО на схожі спеціальності – 37,1 % опитаних студентів, у ЗВО на абсолютно різні спеціальності – 11 %

опитаних студентів; на будь-які спеціальності, куди дозволяли предмети і бали ЗНО 3,8 % опитаних студентів. За результатами відповідей ми також можемо зробити висновок про деяку хаотичність при виборі спеціальності практично в 14 % респондентів, що надалі може привести до зміни професійних переваг. На запитання про причини таких «сценаріїв» подачі документів відповіді розподілилися таким чином: 35 % респондентів подавали документи в різні виші для того, щоб просто використовувати надану можливість, а із закладом освіти й спеціальністю навчання вони визначилися давно, 65 % респондентів не були впевнені, що вступають в обраний виш і подавали документи в декілька закладів і на декілька спеціальностей для «підстрахування».

Продовжуючи визначати роль зовнішнього незалежного тестування в професійному виборі, ми спробували з'ясувати, як його результати, на думку студентів, впливають на формування якісного професійно-орієнтованого студентського контингенту. Так опитані студенти вважають, що ЗНО: сприяє вступу до вишів добре підготовлених і професійно-орієнтованих абітурієнтів (34,3 %); ніяк не впливає на вибір професії (33 %), обмежує можливість професійного вибору (32,7 %). Таким чином, частина респондентів вважає, що зовнішнє незалежне тестування з необхідністю вибирати певні предмети для тестування і необхідністю набрати потрібну кількість балів в якійсь мірі обмежують можливість професійного вибору.

Таким чином, вплив ЗНО на процес професійного вибору простежується досить чітко, і ця проблема потребує фундаментального дослідження для вироблення адекватних методів професійної орієнтації і формування професійного вибору в умовах змін прийому у вузи. При цьому, можемо припустити, що так відповіли ті студенти, які склали ЗНО з невисокими балами і не змогли вступити на бажанні спеціальності. Но це тільки припущення.

Як підсумок, ми попросили респондентів сформулювати рекомендації щодо надання допомоги молодим людям в професійному виборі. Серед частіших відповідей були наступні: «надання більшої кількості інформації про сучасні професії», «поєднання практики роботи і навчання за фахом для більшого практичного опанування майбутньою спеціальністю», «надавати більше часу на вибір під час вступної кампанії», «більше проводити пропаганду тих спеціальностей, що потрібні в регіоні».

На підставі результатів проведеного дослідження зроблено висновки й сформульовано такі рекомендації:

1. Для більшості студентської молоді професійний вибір є таким, як планували, і вони навчаються за фахом, про який мріяли, що дозволяє їм відповідально ставитися до навчання й опанування професією. Студенти, для яких даний вибір не відповідав попереднім професійним перевагам, змінили свою думку щодо обраної професії, ознайомившись з нею в процесі навчання.

2. Етап професійного самовизначення й формування професійного вибору для більшості молодих людей належить до шкільного періоду. Також необхідно відзначити, що частина молоді визначилися з вибором безпосередньо в останню мить вступної кампанії, оскільки не мала чіткого професійного вибору.

3. Результати дослідження показали, що більшість абітурієнтів пріоритетно визначилися з професією, а потім вибирали предмети ЗНО для вступу на обрану спеціальність. Але частина абітурієнтів в тих або інших варіантах відповідей визначають результати ЗНО як фактор впливу на їх професійний вибір.

Надана можливість під час вступу подавати документи не лише в декілька ВНЗ, але й на різні спеціальності в одному ВНЗ, приводить, на нашу думку, якщо не до хаотичності професійного вибору, то до його нечіткості і для самих абітурієнтів, і для закладів вищої освіти в частині формування професійно орієнтованого студентського контингенту.

4. Правильний вибір професії розкриває перед молодою людиною шлях до реалізації своїх здібностей і життєвих планів, сприяє ефективному використанню трудового потенціалу на користь особистості й суспільства. Складність цього вибору обумовлена его подвійністю: з одного боку, є об'єкт вибору – світ професій і вид професійної діяльності з широким спектром характеристик, з іншого – кожна молода людина це суб'єкт вибору професії – особистість зі своїми якостями й завдатками, мріями й планами. Не вивчати і не управляти процесом професійного вибору молоді не можна, бо від його характеру залежить не лише соціальне самопочуття й успішність молодих людей, але й інші сфери суспільства, такі як система професійного навчання, у тому числі і вища, ринок праці й зайнятості.

Список бібліографічних посилань

1. Арендачук, И. В. (2017). Проблема выбора профессии современными старшеклассникам. *Профессиональная ориентация*, [online] 1, с. 16–22. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-vybora-professii-sovremennymi-starsheklassnikami> [Accessed 8 Aug. 2022].
2. Байдак, Т. М., Болотова, В. О. (2020). Уявлення сучасних школярів про майбутню професійну діяльність та кареру. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, вип. 86, с. 138–152.
3. *Дослідження якості конкурсного відбору студентів вищих навчальних закладів за результатами зовнішнього незалежного оцінювання*. (2015). Київ: Нора-Друк, 157 с.
4. ХГУ «НУА», (2021). *Кар'єрно-професійні уявлення й переваги студентів: тренди, парадигми, фактори*. Харків: Вид-во НУА, 200 с.
5. Кравченко, А. И. (2017). Выбор профессии как социологический феномен: вопросы теории. *Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология*, [online] 1, с. 49–65. Available at: <https://vestnik.socio.msu.ru/jour/article/view/242/218#> [Accessed 8 Aug. 2022].
6. Ляховченко, Н. В., Петрук, В. А. (2014). Аналіз факторів, що впливають на вибір майбутньої професії старшокласниками. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*, 4, с. 125–128.
7. Саппа, Г.-М. М. (2010). Професійне самовизначення у структурі соціального самовизначення учнівської молоді. *Право і Безпека*, 4, с. 251–254.
8. Сидоренко, О. Л. (2015). *Актуальні причини застосування зовнішнього незалежного оцінювання як забезпечення очікування соціуму*. Харків: Видавництво НУА, 245 с.

References

1. Arendachuk, I. V. (2017). Problema vybora professii sovremennymi starsheklassnikom. *Professional'naya orientaciya*, [online] 1, pp. 16–22. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-vybora-professii-sovremennymi-starsheklassnikami> [Accessed 8 Aug. 2022].

2. Bajdak, T. M., Bolotova, V. O. (2020). Uyavlennya suchasnih shkolyariv pro majbutnyu profesijnu diyal'nist' ta kareru. *Social'ni tekhnologii: aktual'ni problemi teorii ta praktiki*, vip. 86, pp. 138–152.
3. *Doslidzhennya yakosti konkursnogo vidboru studentiv vishchih navchal'nih zakladiv za rezul'tatami zovnishn'ogo nezalezhnogo ocinyuvannya: analitichni materialy*. (2015). Kiïv: Nora-Druk, 157 p.
4. KhGU «PUA», (2021). *Kar'erno-profesijni uyavlennya j perevagi studentiv: trendi, paradigmi, faktori*. Harkiv: Vid-vo NUA, 200 p.
5. Kravchenko, A. I. (2017). Vybor professii kak sociologicheskij fenomen: voprosy teorii. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 18. Sociologiya i politologiya*, [online] 1, pp. 49–65. Available at: <https://vestnik.socio.msu.ru/jour/article/view/242/218#> [Accessed 8 Aug. 2022].
6. Lyahovchenko, N. V., Petruk, V. A. (2014). Analiz faktoriv, shcho vplivayut' na vibir majbutn'oi profesii starshoklasnikami. *Visnik Vinnic'kogo politekhnichnogo institutu*, 4, pp. 125–128.
7. Sappa, G.-M. (2010). M. Profesijne samoviznachennya u strukturi social'nogo samoviznachennya uchniv's'koï molodi. *Pravo i Bezpeka*, 4, pp. 251–254.
8. Sidorenko, O. L. (2015). *Aktual'ni prichini zastosuvannya zovnishn'ogo nezalezhnogo ocinyuvannya yak zabezpechennya ochikuvannya sociumu*. Harkiv: Vidavnictvo NUA, 245 p.

УДК: 159.923.2-057.87

Н. П. Гога

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ (ДОСВІД КАРАНТИНУ ТА ВОЄННОГО СТАНУ)

У статті розглядаються особливості формування професійної ідентичності під впливом турбулентності середовища з урахуванням досвіду навчання в умовах карантину та воєнного стану.

Надано визначення професійної ідентичності як міждисциплінарного поняття, її подібність та відмінність з іншими усталеними термінами, зокрема: професійне самовизначення, професійна компетентність, професійний статус, професійна адаптація та ін.

Розглянуті внутрішні (особистісні) та зовнішні (соціальні) фактори, що впливають на формування професійної ідентичності.

Проаналізовано переваги та недоліки дистанційного навчання, а саме: гнучкість, як можливість продовжувати навчання без фізичної присутності; широкі інклюзивні можливості різних категорій учнів; формування навичок управління часом; розвиток технічних навичок тощо. Водночас розглянуто недоліки дистанційної форми навчання (необхідність високого рівня самомотивації та самоорганізації; низький рівень формування комунікативних навичок; дистанція у взаєминах з викладачем; постійний доступ до технічного забезпечення тощо).

Виділено моделі змішаного навчання, які дозволяють збалансувати переваги та недоліки дистанційного навчання в умовах турбулентності середовища та оптимізувати формування професійної ідентичності з урахуванням суб'єктивних та об'єктивних особливостей функціонування суб'єкта освітнього процесу.

Ключові слова: Професійна ідентичність, студенти, суб'єкти навчання, дистанційне навчання, змішане навчання, турбулентність середовища.

Гога Н. П. Формирование профессиональной идентичности студентов в условиях дистанционного и смешанного обучения (опыт карантина и военного положения).

В статье рассматриваются особенности формирования профессиональной идентичности под влиянием турбулентности среды с учетом опыта обучения в условиях карантина и военного положения.

Представлено определение профессиональной идентичности как междисциплинарного понятия, ее сходство и различие с другими устоявшимися терминами, в частности: профессиональное самоопределение,

профессиональная компетентность, профессиональный статус, профессиональная адаптация и др.

Рассмотрены внутренние (личностные) и внешние (социальные) факторы, влияющие на формирование профессиональной идентичности.

Проанализированы достоинства и недостатки дистанционного обучения, а именно: гибкость, как возможность продолжать обучение без физического присутствия; широкие инклюзивные возможности для разных категорий учащихся; формирование навыков управления временем; развитие технических навыков и т.д. В тоже время рассмотрены недостатки дистанционной формы обучения (необходимость высокого уровня самомотивации и самоорганизации; низкий уровень формирования коммуникативных навыков; дистанция во взаимоотношениях с преподавателем; постоянный доступ к техническому обеспечению и т.д.).

Выделены модели смешанного обучения, которые позволяют сбалансировать достоинства и недостатки дистанционного обучения в условиях турбулентности среды и оптимизировать формирование профессиональной идентичности с учетом субъективных и объективных особенностей функционирования субъекта образовательного процесса.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, студенты, субъекты обучения, дистанционное обучение, смешанное обучения, турбулентность среды.

Hoha Nataliia. Formation of students' professional identity under conditions of distance and blended education (quarantine and wartime experience).

The article deals with the peculiarities of professional identity formation under conditions of environmental turbulence taking into consideration educational experience under quarantine and wartime.

The term of professional identity has been defined as an interdisciplinary concept, its similarities and differences with others established terms, in particular: professional self-determination, professional competence, professional status, professional adaptation, etc.

Internal (personal) and external (social) factors affecting the formation of professional identity have been considered.

Advantages and disadvantages of distance learning have been analyzed, namely: flexibility, as an opportunity to continue study without physical presence; wide inclusive opportunities for different categories of students; forming time management skills; technical skills development, etc. At the same time, the disadvantages of distance learning have been considered (demand of high level self-motivation and self-organization; low level of communication skills formation; distance in relationships with a teacher; permanent access to technical support, etc.).

Models of blended learning that allow to balance the advantages and disadvantages of distance learning under conditions of environmental turbulence and optimization of professional identity formation taking into account subjective and objective peculiarities of functioning the subject of the educational process.

Keywords: professional identity, students, subjects of training, distance learning, blended learning, environmental turbulence.

Проблеми становлення та розвитку особистості завжди знаходяться у фокусі цікавості різних наукових напрямків. Однак останні три роки цей процес набув суттєвих трансформацій, що пов'язано із системними трансформаціями ринку праці та його впливом на соціальний інститут освіти.

Ідентичність в цілому й різні види ідентичності зокрема належать до найбільш досліджуваних міждисциплінарних понять, використовуваних у психології, філософії, соціології. Проте, у зв'язку зі зростанням вимог до професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах і проблемами в становленні особистості професіонала, пов'язаними з пріоритетністю у виборі професії з її затребуваністю на ринку праці, вивчення професійної ідентичності набуває особливої актуальності.

Різні аспекти професійної ідентичності аналізувалися в роботах Т. М. Бужакаса, І. Григи, Н. Р. Гуліної, Н. Д. Завалішиної, Є. П. Єрмолаєвої, Е. Ф. Зеєра, Н. Л. Іванової, Є. В. Конєвої, Н. В. Копилової, Н. Л. Петрової, Ю. П. Поваренкова, Н. З. Пряжнікова, Г.В. Трояна, В. Фрицюк, Л. Б. Шнейдер, І. Хамітової та ін.

Поняття «професійна ідентичність» тісно пов'язане з іншими усталеними у світовій і вітчизняній психології поняттями: «професійне самовизначення», «професійний саморозвиток», «професійний статус», «професіоналізм», «професіогенез», «професійна компетентність», «професійна самореалізація», «професійна адаптація» тощо. Проте якщо ці поняття відображають суть особистісної зміни в ході професійної підготовки й діяльності, то «професійна ідентичність» належить до понять, у яких виражено концептуальне уявлення людини про своє місце в професійній групі та, відповідно, в суспільстві. Окрім того, це уявлення супроводжують певні цінності й мотиваційні орієнтири, а також суб'єктивне ставлення (прийняття або неприйняття) своєї професійної приналежності.

Актуальність аналізу процесу становлення професійної

ідентичності визначається тим, що в умовах нестабільності, постійних соціально-економічних змін існує суперечність між потребою ринку праці в професіоналах і відсутністю системної підтримки суспільством значущості людини праці, пошани до фахівців, що цінують і люблять свою роботу. Особливе місце в становленні професійної ідентичності посідає етап навчання у ВНЗ, в рамках якого закладаються основи формування особистості майбутнього фахівця. Різні аспекти впливу навчання у ВНЗ на становлення особистості розглядалися в роботах Т. А. Антоненка, О. К. Дусавицького, Є. П. Єрмолаєвої, Ф. З. Кабірова, К. М. Кавізіної, Л. Ф. Михальцової, Л. В. Кочневої, Г. С. Костюка, С. Д. Максименка, О. Передери, Г. В. Попової, Ю. Л. Твердохвалової, О. Трухан, О. Г. Солодухової, З. З. Утяганової, Т. Б. Хомуленко та ін.

На процес становлення професійної ідентичності впливає широкий спектр чинників, які умовно можна розділити на дві великі групи, тісно пов'язані між собою: внутрішні (особистісні) та зовнішні (соціальні). До внутрішніх чинників, що впливають на становлення професійної ідентичності, можна віднести: систему цінностей, норм і правил, яких дотримується особистість, її життєві цілі, мотиви діяльності, уявлення про життєвий шлях у цілому, та його професійну складову зокрема тощо. Зовнішні чинники включають систему суспільних стереотипів й установок, зокрема, про престижність або непрестижність тих чи тих професій, затребуваність фахівців певного профілю навчання на ринку праці, перспективність їх працевлаштування, рейтинги вишів тощо. У процесі соціалізації зовнішні чинники впливають на життєві цілі й цінності особистості, у тому числі й професійні. Саме в даному аспекті вивчення професійної ідентичності пов'язане з проблемами особистісного та професійного самовизначення, побудови життєвого й професійного шляху, формування уявлень про життєвий успіх.

Розглянемо ряд визначень професійної ідентичності. Ю. П. Поваренков визначає професійну ідентичність як прийняття на всіх рівнях ціннісних позицій, які допустимі в тому чи тому професійному просторі. А також вважає, що професійна ідентичність є провідним показником у межах професійної діяльності [5].

Дещо інше визначення дає В. О. Толочек: «Це процес і результат оптимального й адекватного узгодження «внутрішніх і зовнішніх умов» особистості суб'єкта праці; відображення «зовнішніх умов через внутрішні», котрі виявляються в ухваленні рішень, виборі, практичних діях, вчинках людей, пов'язаних із їхнім професійним і особистісним

самовизначенням як суб'єкта праці, становлення як особистості та професіонала» [6].

Ю. І. Москаль робить висновок, що в професійній ідентичності взаємозалежні ціннісні та емоційні складові, а її досягнення відбувається за допомогою рефлексії та самоопису або, іншими словами, самоставлення внутрішнього й зовнішнього світів як досвіду соціального та духовного життя особистості [3].

Складність, неоднозначність процесу формування професійної ідентичності в сучасних умовах, зокрема, в умовах, карантину або воєнного стану, робить проблему вивчення психологічних особливостей цього процесу в студентів, які навчаються в дистанційному або змішаному режимі особливо актуальною.

З одного боку, формально структура дистанційної або змішаної освіти є постійною, але змістовно є різниця між навчанням та карантині чи в ситуації військового стану. Ці відмінності стосуються усіх боків особистості, зокрема, психологічного сприйняття, адаптивних можливостей, розуміння свого вибору, загалом бажання вчитися та розвиватися, технічного доступу до навчання, наявності часу, необхідність поєднувати навчання з іншими формами життєдіяльності або з інших обов'язковим навчанням (наприклад, мовленнєвими курсами, підвищеннях кваліфікації або волонтерською діяльністю). У ситуації карантину, яка тривала у 2020-2021 році, навчання, насамперед, виходило на перший план, як можливість відволіктися, не втрачати соціальні зв'язки, комунікативні навички, участь в особистих референтні групи, використання вільного часу для розвитку саме професійної ідентичності. Цікавим є момент, що аналізуючи мотивацію щодо навчання у ситуації воєнного стану, ми можемо навести саме такі причини, але з більш високим рівнем дезадаптації та впливом турбулентності середовища.

Можна виділити наступні переваги дистанційного навчання, які впливають на формування професійної ідентичності [1]:

1. Гнучкість. Ключовою перевагою дистанційного навчання є гнучкість. Ця перевага спонукала багатьох викладачів перейти на дистанційне навчання після спалаху коронавірусу, оскільки електронне навчання дозволяє учням продовжувати брати участь у класі без фізичної присутності.

Під час воєнного стану в Україні дистанційна форма стала оптимальною задля безпеки та об'єднання усіх суб'єктів навчального

процесу в умовах евакуації та переїзду. Особливо це стало важливим в процесі поєднання основного місця навчання в Україні та можливого відвідування мовленнєвих курсів в іншій.

Дистанційне навчання може задовольнити потреби студента у продуктивності. Наприклад, можливо, учневі бракує зосередженості вранці, але він виконує більшу частину своєї роботи ввечері. На відміну від традиційних занять, дистанційне навчання не завжди потребує чергування студентів у певний час.

2. Широкі інклюзивні можливості. Дистанційне навчання може мати деякі переваги для студентів з особливими потребами, зокрема: індивідуалізований та самостійний навчальний процес, який враховує студентів із СДВ або відмінностями у навчанні. Пристосування для студентів з обмеженими фізичними можливостями, коли приїзд стає проблемою.

3. Відсутність транспортних проблем. На період карантину це було пов'язане з можливістю захворіти, під час воєнного часу – це питання особистісної безпеки.

4. Економія часу. Є одним із найкращих плюсів дистанційного навчання є те, що воно економить час протягом дня. Незважаючи на те, що під час дистанційного навчання заняття можуть проводитись в прямому ефірі, велика частина контенту залишається доступною 24/7, у тому числі лекції, записані в прямому ефірі, що призводить до меншої кількості перерв у порівнянні з традиційним середовищем. Саме учень вирішує піти далі або затриматися на поточній темі.

5. Збільшення можливостей для спілкування. Ще одна перевага дистанційного навчання полягає в тому, що воно відкриває світ за межами звичайної аудиторії. Для старших учнів це величезна перевага, особливо для тих, хто навчається в старших класах і коледжах, які можуть шукати роботу. Завдяки дистанційному навчанню студенти можуть спілкуватися з експертами у своїй галузі інтересів, численними вчителями та професорами та багато іншого.

6. Покращення навичок управління часом. Дистанційне навчання призначене для різноманітних учнів, у тому числі для прокрастинаторів і антиципаторів. Від студента залежить, як і коли він виконає свої завдання. І незалежно від того, за тиждень чи за день до терміну, процес здебільшого залежить від студента.

7. Покращення технічних навичок. Програми дистанційного навчання сприяють розвитку цих технічних навичок, які стосуються

багатьох професій: Онлайн-дослідження, обробка текстів, відеоконференції, дошки обговорень, програми для спільної роботи тощо.

Тобто дистанційна форма освіти в наш час набуває все більшої актуалізації. Але можна говорити й о недоліках дистанційної або змішаної форми. До найбільш поширених недоліків відносять. [2]

1. Необхідність високого рівня самомотивації. Оскільки дистанційне навчання є гнучким, вам потрібна хороша організація, планування та робота, щоб це відбулося. Як і в усіх інших формах навчання, існують дедлайни, яких потрібно дотримуватись, іспити, які потрібно скласти, і завдання, які потрібно виконати. Дистанційне навчання найкраще підходить для зрілих мотивованих учнів.

2. Проблеми в особистих контактів з викладачем. Дистанційне навчання не дає вам прямого доступу до викладача. Однак дає вам можливість будь-коли надіслати електронного листа своєму викладачеві або поспілкуватися в Інтернеті.

3. Ізольованість навчання. Хоча заняття проходять у віртуальній аудиторії, повному студентів, динаміка взаємодії змінюється разом із навчанням онлайн. Ви можете відчувати себе відстороненим або самотнім, коли навчаєтесь за програмою дистанційного навчання, але є можливість надсилати електронні листи, публікувати повідомлення на дошках оголошень і брати участь у групових онлайн-обговореннях.

4. Постійний надійний доступ до технологій. Студентам потрібен повний доступ до обладнання, необхідного для виконання вимог курсу. Деяким студентам може бути важко виконати технічні вимоги, які можуть відчувати себе приголомшеними та випробуваними, якщо вони не повністю володіють комп'ютером. Технічні збої та робота з незнайомим навчальним середовищем можуть спричинити стрес і розчарування, але є багато способів подолати ці бар'єри.

5. Проблеми з розвитком емоційного інтелекту та Soft Skills. Студенти на дистанційних курсах не отримують практики вербальної взаємодії з викладачами та іншими студентами.

Таким чином, за умов трансформації сучасної системи освіти, яка ще продовжується, ми можемо говорити про актуальність для становлення особистості загалом та професійної ідентичності, зокрема, про змішану форму навчання, яка може буди представлена наступними моделями [4]:

1. Face-to-Face Driver: матеріал передається безпосередньо вчителем, а електронні ресурси – засіб закріплення знань.
2. Online Driver: учень опановує матеріал самостійно, але при необхідності може проконсультуватися з учителем.
3. Flex model: навчання проводиться онлайн, вчитель - керівник процесу, всі питання, які виникають, учень може обговорити особисто з учителем чи групами.
4. Rotation model: чергування очного та онлайн-навчання.
5. Self-blend: навчання відбувається традиційно, але, якщо є інтерес до певних предметів, вони можуть проходити додатковий онлайн-курс.
6. Online Lab: проведення експериментів у спеціальних програмах та на сайтах, але у приміщеннях навчальних закладів та під контролем вчителів.

Можна припустити, що в умовах постійної турбулентності середовища, будь то пов'язаною з посиленням мобільності учнів та студентів, ситуацією карантину, або, нажаль надзвичайного чи воєнного стану дистанційна та змішана форма навчання може бути підґрунтям формування якісної професійної ідентичності.

Список бібліографічних посилань

1. Clark, A. (2020). *What are the advantages of distance education?* [online]. Available at: <https://www.classcraft.com/blog/advantages-of-distance-education> [Accessed 10 Aug. 2022].
2. *Top 10 Distance Learning Disadvantages* [online]. Available at: https://www.streetdirectory.com/travel_guide/20432/education/top_10_distance_learning_disadvantages.html [Accessed 8 Aug. 2022].
3. Москаль, Ю. (2006). Ідентифікація та ідентичність у суспільному форматі теоретичного аналізу. *Психологія і суспільство*, 1, с. 96–112.
4. Пасічник, О. (2020). *Моделі змішаного навчання: теорія та практика* [online]. Available at: <https://oksanapasicznyk.wordpress.com/2020/10/05/blended-practice> [Accessed 8 Aug. 2022].
5. Поваренков, Ю. П. (2002). *Психологическое содержание профессионального становления человека*. Москва: УРАО, 160 с.
6. Толочек, В. А. (2006) *Современная психология труда*. Санкт-Петербург: Питер, 476 с.

References

1. Clark, A. (2020). *What are the advantages of distance education?* [online]. Available at: <https://www.classcraft.com/blog/advantages-of-distance-education> [Accessed 10 Aug. 2022].
2. *Top 10 Distance Learning Disadvantages*. [online] Available at: https://www.streetdirectory.com/travel_guide/20432/education/top_10_distance_learning_disadvantages.html [Accessed 8 Aug. 2022].
3. Moskal, U. (2006) *Identyfikatsiya ta identychnist' u suspil'nomu formati teoretychnoho analizu* [Identification and identity in the social format of theoretical analysis]. *Psychology and society*, 1, pp. 96–112.
4. Pasichnyk, O. (2020). *Modeli zmishanoho navchannya: teoriya ta praktyka* [online] Available at: <https://oksanapasichnyk.wordpress.com/2020/10/05/blended-practice> [Accessed 6 Aug. 2022].
5. Povarenkov, U. P. (2002) *Psikhologicheskoye sodержaniye professional'nogo stanovleniya cheloveka* [The psychological content of the professional development of a person]. Moskva: URAO, 160 p.
6. Tolochek, V. A. (2006) *Sovremennaya psikhologiya truda* [Modern psychology of work]. Sankt-Peterburg: Piter, 476 p.

УДК 374.7

*В. В. Любарець, Ю. В. Вишневська***ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ**

У статті акцентовано популярність ідеї неперервності освіти дорослих, ключова роль полягає у відновленні стабільності динамічного розвитку суспільства, його громадянської, професійної та побутової культури. Констатовано, що освіта для дорослих дає їм можливість оновлювати власне світобачення, осучаснює інтереси та уподобання, погляди та міркування. Визначено дидактичні принципи, що мають вплив на ефективність освіти для дорослих: фундаменталізації, системний, науковості, духовності, єдності соціалізації та індивідуалізації. Узагальнення дидактичних принципів навчання, виокремлено ключові принципи освіти дорослих: самостійного навчання, спільної діяльності, опори на досвід дорослого, індивідуалізація навчання, системність навчання, контекстність навчання, актуалізації результатів навчання, елективності навчання, розвитку нових освітніх потреб, свідомого навчання. На основі аналізу принципів навчання дорослих, визначено головні характеристиками освітнього процесу: активна, провідна роль здобувачів освіти; побудова та втілення диференційного підходу до програми навчання; співпраця дорослого здобувача зі своїм викладачем та спрямування його на самокерування траєкторії освітньої програми саморозвитку.

Ключові слова: освіта для дорослих, здобувач освіти, принципи, освітній процес, навчання.

Любарець В. В., Вишневская Ю. В. Основные принципы образования взрослых.

В статье акцентирована популярность идеи непрерывности образования взрослых, ключевая роль в восстановлении стабильности динамического развития общества, его гражданской, профессиональной и бытовой культуры. Констатировано, что образование для взрослых позволяет обновлять собственное мировоззрение, осовременивает интересы и предпочтения, взгляды и рассуждения. Определены дидактические принципы, оказывающие влияние на эффективность образования для взрослых: фундаментализацию, системность, научность, духовность, единство социализации и индивидуализации. Обобщение дидактических принципов обучения, выделены ключевые принципы образования взрослых: самостоятельного обучения, совместной деятельности, опоры на опыт взрослого, индивидуализация обучения, системность обучения, контекстность обучения, актуализации результатов обучения, элективности обучения, развития новых

образовательных потребностей, сознательного обучения. На основе анализа принципов обучения взрослых, определены основные характеристики образовательного процесса: активная, ведущая роль соискателей образования; построение и внедрение дифференциального подхода к программе обучения; сотрудничество взрослого соискателя со своим преподавателем и направление его на самоуправление траектории образовательной программы саморазвития.

Ключевые слова: образование для взрослых, соискатель образования, принципы, образовательный процесс, обучение.

Liubarets Vladyslava, Vyshnevskaya Yuliia. Basic principles of adult education.

The article emphasizes the popularity of the idea of the continuity of adult education. A key role in restoring the stability of the dynamic development of society and its civic, professional and domestic culture. It has been noted that adult education makes it possible to update one's own outlook and to update interests and preferences, views and discourse. Didactic principles have been defined that affect the effectiveness of adult education: fundamentalism, systematism, science, spirituality, unity of socialization and individualization. A synthesis on of didactic learning principles highlights the key principles of adult education: self-learning, teamwork, reliance on adult experience, individualization of learning, learning system, learning context, actualization of learning outcomes, elective education, development of new educational needs, conscious learning. Based on the analysis of the principles of adult education, the main characteristics of the educational process are determined: the active, leading role of applicants for education; construction and introduction of a differential approach to the curriculum; Cooperation of the adult applicant with his or her teacher and his or her direction towards self-management of the educational program of self-development.

Key words: adult education, education seeker, principles, education, learning

Урізноманітненість модернізації системи освіти, яка змінюється у відповідності до вимог суспільства, повинна бути адаптована відповідно потребам кожної особистості протягом усього життя. Реформація сучасної освіти дорослих потребує цілісності, доступності та неперервності.

Неперервність навчання у сучасних умовах розвитку суспільства сприймається як загальнолюдська цінність. Нині зростають потреби у безперервності підвищення кваліфікації чи зміни професійної діяльності, а також бажання дорослих навчатися з метою підвищення культурних запитів, потреби в саморозвитку та самовдосконаленні. Трансформація сучасного суспільства потребує формування соціально-

мобільної кваліфікованої особистості, яка готова до постійного пошуку, розвитку, динамічності, прагнене до перетворень як особистістних так і професійних, готова до навчання протягом життя [2, с.43].

Ключова роль потреби навчатися протягом життя у дорослих полягає у відновленні стабільності динамічного розвитку суспільства, його громадянської, професійної та побутової культури. Освіта дорослої людини дає їй можливість оновлювати власне світобачення, осучаснити власні знання про дійсність, займатися діяльністю, на яку раніше не вистачало часу або це виходило за межі компетентності.

Працюючи з дорослими викладачам важливо пам'ятати, що вони вирізняються від інших здобувачів освіти (вихованців, учнів, студентів) мають певний багаж досвіду у навчанні, що впливає на сприйняття ними інформації та вибір методичного супроводу освітнього процесу. Також вони вирізняються вже встановленими стереотипами та упередженнями, аніж учні (студенти), проте з чіткими потребами, поглядами, бажаннями, інтересами та уподобаннями та розумінням очікуваного результату.

Дорослі здобувачі освіти обмежені у часі, так як мають професійні, побутові зобов'язання у своєму житті. Але позитивним є те, що вони з радістю включаються в освітній процес з метою отримання спілкування для розширення та оновлення контактів, створення нових взаємин, започаткування нових проєктів. Потрібно враховувати сформованість дорослих, їх поведінки, можливість працювати довший час і з більшою зосередженістю, виявляти свої думки та переконання. Ефективність та успіх освітнього процесу залежить від врахування розглянутих особливостей дорослих та побутові траєкторії освітньої програми саморозвитку даного процесу на основні дидактичних принципів.

Теоретичний аналіз принципів освіти дорослих розкрито у працях сучасних вітчизняних дослідників: Г. Васильєвої, Г. Кашиної, Н. Рідей, В.Слабко, С. Толочко та інших. Особливого значення для теоретичного осмислення принципів освіти дорослих мають роботи американського дослідника М. Ноулса, який розробив андрагогічні принципи навчання дорослих протягом всього життя. Ураховуючи особливості дорослого як здобувача освіти, М. Ноулз, обґрунтував такі шість андрагогічних принципів:

1) володіння знаннями дорослими про цінність навчання та

корисних наслідків його отримання;

2) самосвідомість дорослої людини, як незалежної особистості, здатної до самоспрямованого навчання;

3) життєвий досвід дорослого, який є джерелом та основою навчання;

4) готовність дорослої людини до навчання впродовж життя;

5) практично-орієнтований підхід до навчання дорослих;

6) мотивація дорослих до навчання зумовлена переважно соціальним замовленням та внутрішніми чинниками [1].

Дидактичні принципи впливають на ефективність освітнього процесу дорослих: фундаменталізації (єдність методологічної, загальноосвітньої, теоретичної і практично-професійної підготовки); системний (передбачає діяльність, яка повинна носити системний, постійний та упорядкований характер, що охоплює всі складові системи); науковості (відображає відповідність змісту професійної підготовки можливостям сучасної науки), духовності (ґрунтується на утвердженні в умовах духовної кризи системи загальнолюдських духовних цінностей), єдності соціалізації та індивідуалізації (в процесі розвитку особистості вимагає пошуку та встановлення оптимального співвідношення різних компонентів природи людини, оскільки професійне становлення детермінується взаємодією індивідуальних і соціальних чинників) [3].

Узагальнюючи дидактичні принципи навчання, виокремлюємо ключові принципи освіти дорослих:

1) самостійне навчання: саморозвиток, самовдосконалення, самоконтроль;

2) спільна діяльність: готовність до взаємодії, робота в групах, створення проєктів;

3) врахування досвіду здобувача освіти для усіх учасників процесу;

4) диференціація освітнього процесу: створення траєкторії індивідуальної програми навчання, яка орієнтована на конкретні освітні потреби й мету навчання з врахуванням досвіду, рівня підготовки, психофізіологічних когнітивних особливостей здобувача освіти;

5) системність у навчанні: дотримання відповідності мети, змісту, прийомів, методів, форм, засобів навчання та діагностики результатів;

6) контекстність навчання: спрямоване на цілі здобувача, орієнтоване на вдосконалення особистості з врахуванням професійної,

соціальної його діяльності в просторових, часових, професійних, побутових умовах;

7) актуалізації результатів навчання: впровадження на практиці знань, умінь, навичок, здатностей та компетентностей з метою удосконалення;

8) елективність навчання: можливість вибору мети, змісту, прийомів, методів, форм, джерел, засобів, термінів, часу, місця навчання, діагностику результатів процесу;

9) розвиток освітніх потреб: побудова процесу траєкторії освітньої програми саморозвитку з метою формування в здобувачів нових освітніх потреб, конкретизація яких здійснюється після досягнення певної мети навчання;

10) свідомість навчання: усвідомлення, осмислення всіх параметрів освітнього процесу і своєї участі в його організації.

На основі зазначених принципів освіти дорослих, головними характеристиками є: активна, провідна роль того, хто навчається; побудова та втілення диференційного підходу до програми навчання; співпраця дорослого здобувача зі своїм викладачем та спрямування його на самокерування траєкторії освітньої програми саморозвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Knowles, M. (1985). *Andragogy in Action. Applying Modern Principles of Adult Learning*. SanFrancisco: Jossey-Bass, 144 p.
2. Любарець, В. В. (2018). *Професійна підготовка майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності для індустрії гостинності: теоретичні обґрунтування*. Суми: П. Ф «Видавництво «Університетська книга»», 382 с.
3. Любарець, В. В. (2019). *Теорія і практика професійної підготовки майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності в умовах інформаційно-освітнього середовища*. Док. пед. наук : 13.00.04. Київ.

References

1. Knowles, M. (1985). *Andragogy in Action. Applying Modern Principles of Adult Learning*. SanFrancisco: Jossey-Bass, 144 p. (in English)
2. Liubarets, V. V. (2018). *Profesiina pidhotovka maibutnix menedzheriv sotsiokulturnoi diialnosti dlia industrii hostynnosti: teoretychni obgruntuvannia*. [Professional training of future managers of socio-cultural activities for the hospitality industry: theoretical justifications]. Sumy: PF «University Book Publishing House», 382 p. [in Ukrainian].

---

3. Liubarets, V. V. (2019). *Teoriia i praktyka profesiinoi pidhotovky maibutnikh menedzheriv sotsiokulturnoi diialnosti v umovakh informatsiino-osvitnoho seredovyscha* [Theory and practice of professional training of future managers of socio-cultural activities in the information and educational environment]. Dok. ped. nauk : 13.00.04. Kyiv. [Ukrainian].

УДК 374.7-053.85

*Роман Томашевський***АКТИВІЗАЦІЯ ОСІБ СТАРШОГО ВІКУ ШЛЯХОМ
ПЕРМАНЕНТНОЇ ОСВІТИ (польсько-українська перспектива
XX – XXI століття)**

У статті проаналізовано тезу про те, що у найближчі роки основним завданням кінцевого етапу життя людини може виявитися культурна активність, аніж економічні чинники виходу на пенсію. Вказана ідея актуальна як для українського, так і польського суспільств. Обмежені економічні можливості українців у групі так званого пізнього дорослішання не применшують факту, що в Україні тривалість старості зростає, з'являється потреба у власній самоосвіті та вихованні. У тексті представлені різноманітні організаційні форми навчання дорослих людей у групі 50+, як прагматичні (перепідготовка, підвищення кваліфікації, підвищення конкурентоспроможності), так і безкорисливе навчання.

У тексті представлено генезу перманентної освіти, яка міститься у самоосвіті, що впливає з експертних висновків чи міжнародних доповідей 1960-80-х років. Наявні інституційні рішення (відкритий університет, університет третього століття, різні центри освіти дорослих) були поширені спочатку у Польщі, а потім в інших країнах Східної Європи. Вони стали як інструментами формування людського капіталу, так і інструментами соціальної роботи та соціальної підтримки. Старіння європейських суспільств перетворює цю сферу освіти на інструмент захисту від соціальної маргіналізації чи відчуження.

Сутність проаналізованих освітніх процесів полягає в активізації людей похилого віку, що має проявлятися у трьох вимірах діяльності: професійному (наприклад, робота пенсіонерів), культурному (участь у навчанні) та соціальному (місцевому, релігійному, сентиментальному тощо). Дослідження описує місцеву систему освіти літніх людей у середньому польському місті (Слупськ). На завершення автор пропонує роздуми про обмеження в безкорисливій освіті дорослих під впливом пандемії covid-19.

Ключові слова: безкорислива освіта, освіта у пізньому дорослому віці, регіональні традиції освіти дорослих (Польща, Україна), освітні спільноти, обмеження covid-19.

Томашевський Роман. Активизация лиц старшего возраста путем перманентного образования (польско-украинская перспектива, XX – XXI вв.).

В статье проанализирован тезис о том, что в ближайшие годы основной задачей конечного этапа жизни человека может оказаться культурная активность, поскольку экономические факторы выхода на пенсию уйдут на второй план. Данная идея актуальна как для украинского, так и для польского обществ. Ограниченные экономические возможности украинцев в группе так называемого позднего взросления не умаляют того факта, что в Украине продолжает увеличиваться длительность периода старости, возникает потребность в собственном самообразовании и воспитании. В тексте представлены различные организационные формы обучения взрослых людей в группе 50+, как прагматические (переподготовка, повышение квалификации, повышение конкурентоспособности), так и бескорыстное обучение.

В тексте представлен генезис перманентного образования, вытекающий из экспертных выводов и международных докладов 1960-80-х годов. Имеющиеся институциональные решения (открытый университет, университет третьего века, разнообразные центры образования взрослых) получили распространение сначала в Польше, а затем в других странах Восточной Европы. Они превратились в инструменты формирования человеческого капитала, а также в инструменты социальной и социальной поддержки. Старение европейских обществ превращает эту сферу образования в инструмент защиты от социальной маргинализации или отчуждения.

Сущность проанализированных образовательных процессов заключается в активизации пожилых людей, что должно проявляться в трех видах активности: профессиональной (например, работа пенсионеров), культурной (участие в обучении) и социальной (местная, религиозная, сентиментальная и т.д.). В материале описана местная система образования пожилых людей в небольшом польском городе (Слупске). Подытоживая, автор размышляет об ограничениях в бескорыстном образовании взрослых, вызванных пандемией covid-19.

Ключевые слова: бескорыстное образование, образование в позднем возрасте, региональные традиции образования взрослых (Польша, Украина), образовательные сообщества, ограничения covid-19.

Tomaszewski Roman. Activation of Older People Through Permanent Education (Polish-Ukrainian perspective of the XX-XXI century)

The article is devoted to the thesis that in the near future the task of the end of life may turn out to be more of cultural activity than the economic sufficiency of retirement. It is referred to both societies: Polish and Ukrainian. The limited economic possibilities of Ukrainians in the group of the so-called late adulthood does not eliminate the facts of prolonging old age and the social need for selfless education. The text presents various organizational forms used in the education of

adults in the 50 plus group, both pragmatic (retraining, professional improvement, increasing competitiveness) and selfless education.

The text presents the genesis of permanent education hidden in self-education and resulting from expert opinions or international reports from the 60-80 s. Institutional solutions from the end of this century (open university, university of the third century, various adult education centers) were disseminated initially in Poland, and then in other countries of Eastern Europe. They have become both tools for building human capital and tools for social work and social support. The aging of European societies makes this sphere of education a necessary safeguard against social marginalization or exclusion.

The essence of the discussed educational processes is the activation and activity of the elderly, which should be manifested in three dimensions of activity: professional (e.g. work of pensioners), cultural (participation in education) and social (local, religious, sentimental, etc.). The study describes the local education system of older people in a Polish medium-sized city (Ślupsk). It ends with a reflection on the limitations resulting from the covid-19 pandemic for adult education in the form of disinterested education of retirees.

Keywords: disinterested education, education in late adulthood, regional traditions of adult education (Poland, Ukraine), learning communities, covid-19 limitations.

«Вирішальними для майбутнього націй стануть не згадки про їх історичні подвиги, але здатність сформувати у якомога більшої кількості людей компетенції до рефлексії, критичне ставлення до світу, культури та власної людяності, компетенцій до постійного навчання та взаємодії з іншими людьми».

Збігнєв Квечінський

Про необхідність критичної освіти,

Торунь 2009

Вступ. Ідея перманентної (безперервної) освіти зробила стрімку кар'єру з другої половини ХХ століття, однак цей процес набув виразних рис лише наприкінці ХХ віку. У випадку дорослих осіб різні форми добровільної участі у надолуженні знань чи їх розширенні повинні були стати своєрідним заміном шкіл (або недосконалості системи освіти). Форми такого типу динамічно розвивалися у Галичині в австрійський (1900 – 1918) або польський (1918 – 1939) періоди. Цими

формами користувалися усі етнічні групи, що проживали на зазначених територіях. Парадоксально, проте радянська ідеологія «освіти, доступної для всіх», знищила можливості безперервної освіти у 1940 – 1945 роках і запропонувала натомість примітивні пропагандистські дії. Характерною рисою багатьох починань у сфері освіти дорослих людей (у тому числі у старшому віці) у 1900 – 1990/1991 років стало те, що вони спиралися на націоналістичні або ідеологічні змісти. Це була характерна особливість усього зазначеного періоду, проте освітній глобалізаційний імпульс повинен змінити даний підхід, певним чином скомпрометувати його. Доказом цієї тези можуть стати слова, розміщені в епіграфі до даної статті, автором яких є авторитет польської академічної педагогіки, професор Збігнев Квечінський (Zbigniew Kwiesiński). Між тим, своєрідний «рецидив» націоналізму та ксенофобії в Європі у другій та третій декадах XXI століття може викликати у нас здивування. Саме тому я вирішив розпочати свій матеріал цим епіграфом.

Світові або європейські рапорти про освіту 1960-80-х років підкреслювали необхідність навчатися протягом усього життя з різних обставин. Це могла бути необхідність змінити спеціальність, вдосконалюватися, покращити власну конкурентність. Або з огляду на типово культурні причини – прагнення отримати освіту без явної користі у постпродуктивний період. Безумовні чинники, що обумовлюють безперервну освіту – демографічні (старіння суспільств, зростання тривалості життя), технологічний поступ, що зменшує кількість робочих місць (внаслідок процесів автоматизації та збільшення продуктивності праці), зникнення спеціальностей «на все життя», повне зникнення окремих професій та поява нових [13, с. 223-226]¹. Явища та тенденції, окреслені на початку статті, набудуть вирішального значення для майбутнього осіб старшого віку та їх ротації внаслідок чергових міжпоколінних змін². Основним викликом виступають питання охорони та захисту гідності людей третього віку («Золотого віку»). Це завдання рівною мірою актуальне для старшого

---

¹ Частина професій носитиме характер «на все життя» (наприклад, лікар), однак їх кількість буде вкрай невелика.

² Заслуговує на увагу культурне зникнення вікових відмінностей, що викликає поступове знищення суспільних авторитетів (особливо у перспективі функціонування малих груп: родина – локальна спільнота).

покоління – подбати про власну честь та гідність, так і для решти поколінь та соціальних чи державних структур[1, с. 217-218].

Генезис безперервної освіти. Обидва суспільства, польське та українське, у 1900 – 1914 роках переживали відродження культури, яке можна окреслити у категоріях «младопольський рух» та «младоукраїнський рух». Характерною рисою зазначених течій було захоплення народною культурою (так зване хлопоманство), але також захоплення освітою. Тому на територіях, де проживали поляки або українці, з'явилися різноманітні форми незалежної освіти, часто-густо всупереч державній владі (царсько-російським або австрійським). Обидві спільноти користувалися ліберальними структурами галицької адміністрації. Завдяки цьому практично усі освітні інститути (від вищих шкіл до прообразів дитячих садочків) або рухи самоосвіти, наприклад типу народних університетів, використовувалися в цілях національного відродження. А також, нажаль, поступово з метою деформованого патріотизму або й шовінізму. Щодо осіб у старшому віці подібна освіта мала досить характерні риси – наздогнати відсутність чи недостатність освіти, якої вони не отримали у молоді роки. Втім, дані освітні рухи не були масовими.

Після 1918 року, а в більшій мірі після 1921 року ситуація змінилася. Більша частина українського суспільства опинилась в колі утопічних ідей комунізму, де основною формою освіти для дорослих осіб стала індоктринація. Це стосувалося також тієї частини поляків, які не змогли репатріюватися до нової батьківщини. Їх освітні долі стали подібними до українських сусідів, наприклад в рамках так званої Мархлевської та Держинської Польських автономних республік в районі Житомира. Натомість на терені Другої Речі Посполитої обидві спільноти, польська та українська, мали великі формальні можливості розвитку освіти дорослих осіб. Їх використовували лише з огляду на економічні чинники. Відомий випадок організації спільного народного університету, який прекрасно функціонував у 1932 – 1939 роках [17, с. 48-50]³. Питання освіти старшого покоління були, однак, у маргінальному стані, оскільки старші особи тривалий час залишались активно зайнятими професійно. До того ж коротка тривалість життя та

---

³ Польсько-український народний університет у Михайлівці, Волинь (Polsko-Ukraiński Uniwersytet Ludowy w Michałowce, Wołyń) користувався підтримкою Крем'янецького ліцею (Liceum Krzemienieckie).

численні хвороби соціально-економічного характеру (між іншим, туберкульоз) не сприяли активізації даного питання.

Після 1945 року ситуація навколо освітньої активності старших осіб кардинально змінилася в обох суспільствах – польському та українському – адже комуністична влада на низовому рівні вже обмежувала освітні ініціативи в суспільстві. Доктрина продуктивності людини у комуністичній утопії призвела до того, що з початку 1960-х і до початку 1990-х років освіта дорослих (в тому числі осіб старшого віку) була цілковито підпорядкована виключно освітнім цілям або ідеї підвищенню кваліфікації. У цьому ж руслі трактувалися педагогіка праці та андрагогіка – як субдисципліни наук про виховання. Особливо виразно цей процес проходив у Польщі після 1956 року. Теорія навчання протягом усього життя (перманентна освіта) цікавила вчених на досить абстрактному рівні аж до 1970-х років, поки так зване «відкриття» Едварда Герека на Захід не зробило можливим проникнення до Польщі нових педагогічних ідей. У цьому руслі з'явилися нова педагогічна субдисципліна – геронтологія, що стала доповненням андрагогіки у науках про виховання та доповненням геріатрії та геронтології у медичних науках. Істотним став також імпульс, викликаний у польській педагогічній думці міжнародними освітніми рапортами 1960-70-х років. Усі зазначені рапорти підкреслювали питання освіти дорослих та старших осіб не лише в рамках економічних чинників (видовження тривалості професійної активності), але насамперед культурних – терапії старших осіб у постпрофесійний період через освіту.

У цей період (1969 – 1975) виникли кілька нових освітніх явищ у західній Європі та у Польщі, які натомість досить незначним чином торкнулися України (і усього СРСР). Першим з них можна назвати ефект соціального бунту так званого Покоління '68 на Заході та у Польщі. Другим феноменом став перший Університет третього віку, відкритий професором П'єром Велласом у 1973 році (PierreVellas), та університет, відкритий у Великобританії у 1969 році. Третім явищем можна назвати появу першого Університету третього віку університету Золотого віку) у радянській зоні впливу, 1975 рік [6, с. 44, 48-49]⁴.

---

⁴ У 1975 році при Центрі післядипломної медичної освіти у Варшаві (Centrum Medycznego Kształcenia Podyplomowego Warszawie) професор Халіна Шварц створила перший у Центральній та Східній Європі УТВ.

У комуністичних державах, натомість, реакція на постулати міжнародних педагогічних рапортів у питаннях освіти дорослих набула специфічної форми. Її найкращою ілюстрацією може стати такий факт: у 1975 році створили 54 Центри безперервної освіти, які абсолютно підлягали ідеологічному нагляду комуністів, тобто, контролювалися державною владою. На цьому етапі влада не думала і навіть не допускала самої думки про безкорисливу освіту старших осіб. Лише невеличкою мірою цю лакуну заповнював католицький костел, адже у польських умовах домінування католицького костюлу – найбільшої та незалежної релігійної організації – уможлиблювало спеціалізацію духовних осіб. Адже саме тоді виникло академічне душпастирство та душпастирство старших осіб. Нажаль, релігійне підґрунтя (чисто доктринальне) отримало перевагу в ініціативі польського католицького костела перед професійною культурною діяльністю серед старших осіб. З жалем мушу констатувати, що цей процес надалі актуальний у душпастирській практиці польських церков (католицькій, православній, греко-католицькій, реформаторській та інших). І це незважаючи на те, що в освітньому просторі Польщі з'явилися релігійні Університети третього віку та релігійні клуби сеньйорів (осіб після 60 року життя). Зазначені тенденції, однак, оминули радянську Україну, окрім загального контролю та уніфікації над усіма формами освітньої активності суспільства. Поступовий і повільний розвиток Університетів третього віку, ініційований професоркою Халіною Шварц, відбувався певною мірою поза контролем комуністичної влади. Однак значно гіршим чином завершилася ініціатива створити у Польщі відкритий університет на зразок британського відкритого університету. Незважаючи на практично повну готовність цього осередка у 1986 році (він спирався на досвід так званого Відкритого польського університету 1930-х років, періоду Другої Речі Посполитої, плюс користувався підтримкою Ягеллонського університету у Кракові), комуністична влада зробила усе можливе, щоб цей проект знищити [10, с. 69 і далі]⁵. Лише перелом 1989 року дозволив скасувати усі перешкоди і зробив можливою безкорисливу освіту для старших осіб. Нажаль, мені невідомі дані щодо перемін в освіті дорослих осіб та

---

⁵ У 1982 – 1987 рр. я мав можливість обмінятися поглядами щодо цього закладу з його організатором, доктором Францишком Янушкевичем (Franciszek Januszkiewicz). В певному сенсі я став свідком знищення цієї прекрасної освітньої ідеї.

безкорисливої освіти старших людей в СРСР та радянській Україні. Ці дані (якщо вони існували) приховувалися від зовнішнього світу, у тому числі від «братських» соціалістичних держав. Єдиним відомим у Польщі документом став радянський рапорт про стан освіти від 19 липня 1973 року, який побіжно представив у польській літературі професор Чеслав Купісевич[8, с. 128-134]. У згадуваному рапорті радянська освіта, і в тому числі українська, розглядалася як передова, і повинна була стати зразком для усього цивілізованого і відсталого (як виникало з рапорту) світу.

Перспектива досвіду ХХ століття та освітні виклики ХХІ століття в освіті третього віку («Золотого віку»). Зростання економічної дистанції між технологічно-культурними цивілізаціями Західної та Східної Європи можна зменшити лише шляхом комплексних змін в освіті, що адресована усім поколінням. Адже усі матеріальні зміни – це виключно технічне питання і по суті не таке вже й тривале. Проте зміни ментального характеру є найскладнішим викликом і стосуються насамперед учнів-студентів та осіб третього віку («Золотого віку»). Дане твердження виникає з того факту, що найбільш еластичною соціальною групою є молодь інформаційних суспільств, натомість найбільш консервативною та такою, що гальмує ініціативи покоління онуків, може стати група третього покоління (Золотого віку), адже ця група виступає носієм старих цінностей та сентиментів[12; 13]⁶. Отже, освіта Золотого віку виходить за межі виключно терапевтичні (освітні) – вона вкрай необхідна з метою згуртування поколінь перед обличчям глобалізації та нового культурного імпульсу епохи постмодернізму. Тому я абсолютно згідний з поглядом, що *«...завданням кінця життя більшою мірою може виявитись культурна активність, ніж економічна достатність пенсії»*.

---

⁶ Представники покоління, яке сьогодні складає Золотий вік, часто були втягнуті у крайній націоналізм чи комунізм, їм не вдалося здійснити самоочищення. Замовчуючи провину, вони мимоволі можуть скинути цей баласт на своїх онуків. (Зазначені питання підняла професорка Гесін Шван у своїй праці *Politikund Schuld. DiezerstörlicheMacht desSchweigens*, виданій у Франкфурті-на-Майні у 1997 р., а також у рефераті *«Політичний вимір провини, про яку змовчали»* („*Polityczny wymiar milczanejwiny*”), який вона виголосила у Варшавському університеті у 2001 році).

Покоління третього віку – це не лише сфера суспільного чи ідеологічного консерватизму, це одночасно прихований та невикористаний потенціал. Проблемою однак є те, що даний потенціал спрямований на деструкцію та суперечку з поколінням 20-30-літніх, або на постійне співставлення власного досвіду (навіть негативного) з динамікою та потенціалом молодих поколінь. У цьому аспекті мені хотілося б поділитись власним досвідом та рефлексіями і навести три різні приклади. У 1986 році я здавав кандидатський іспит з філософії у Варшавському університеті у професора Яна Леговича (1909 р.н.). Тоді цей майже 80-річний чоловік поведився і виглядав як 50-річний, при цьому інтелектуальний ресурс професора нагадував людину у віці 40 років⁷. У 1997 – 2001 роках я був керівником кандидатської дисертації («докторату») магістра Здіслава Станкевича, який у 2001 році отримав ступінь кандидата наук[14]⁸, будучи у віці 72 років. В той же час він відкрив у Слупську Університет третього віку, де у 2002 році я читав лекцію на запрошення вже доктора Станкевича.

Між 1977 та 1990 роками, тобто в останній фазі попереднього ладу Польщі (ПНР) сформувалися чіткі й явні тенденції в освіті дорослих осіб. На 57% впала кількість учасників шкіл для дорослих та на 62% знизився індекс дорослих студентів вищих шкіл[21, с. 16-18]⁹. У 1990 році мала місце остання хвиля демографічного зростання і одночасно розпочалися зміни у демографічній структурі польського суспільства – молоді люди, освітньо та професійно активні, почали поступатися місцем третьому віку (Золотому віку). В результаті між 1990 та 2020рр. у Польщі стався своєрідний вибух покоління Золотого віку. Ця група зростала через цілком природні чинники – збільшення кількості пенсіонерів та додатковий приріст чималої кількості молодих пенсіонерів, котрі втратили робочі місця внаслідок вимушеного припинення професійної активності. Як наслідок – вікові границі між другим та третім віком виявилися дуже невиразними і значно знизилися. Сьогодні ця межа коливається між 40 та 50 роком життя – подібні приклади ми бачимо у Слупську, в Університеті третього віку.

---

⁷ Професор Легович провів свою молодість і значний період освіти у Львові, тому в певному сенсі вписується у львівсько-варшавську філософську школу. Він був також активним учасником освіти дорослих.

⁸ Кандидатська дисертація опублікована у формі монографії у 2006 р.

⁹ Комунізм декларував повагу до праці, однак адепти цієї ідеології зробили усе, щоб робота викликала у людини огиду.

Безумовною є лише друга границя, що визначається біологічним чинником – смертю людини. Зростання тривалості життя поляків означає, що з'являється період тривалістю в середньому 30 років, який треба якось впорядкувати. Відсутність стратегії для цих тридцяти років призводить часто-густо до втрати гідності старшої людини. Це виникає з іншого розуміння честі та гідності людини Золотого віку. Дане поняття спирається на три виміри активності:

- **професійна активність**, добровільна (працюю, щоб бути активним) або вимушена (працює, оскільки мені не вистачить пенсії);
- **культурна активність**, котра призводить до участі в освіті або відмові від неї, що означає самоусунення;
- **суспільна активність** у сімейному вимірі, релігійному, політичному або просто з сентиментальних причин.

Найбільшу загрозу, натомість, представляє минуле, в якому приховується знецінення роботи (так зване відчуження людини від праці) або будь-якої іншої активності¹⁰. В дійсності економічна ситуація польських пенсіонерів покращилася. Її можна класифікувати з огляду на фази або етапи: етап **виживання** – пенсії у 1960-80-х роках, етап **вегетації** – пенсії у 1990-ті рр., етап нових **викликів** – пенсії після 1999 року. Це призвело до популяризації безкорисливої освіти старших людей. У 2010 році населення Польщі складало близько 40 млн. осіб (у тому числі близько 2 млн. студентів, з них понад половина – дорослі особи). Сьогодні, у 2020 році, кількість поляків зменшилася до 39,5 млн. осіб, кількість студентів – до 1,3 млн. осіб. За підрахунками вчених вже у 2035 році кількість поляків зменшиться до 35 млн. осіб, однак кількість студентів поступово зростатиме до 1,7 млн. осіб. Ця зміна означає: якщо у 1990 році на 26 працюючих осіб припадав 1 студент, у 2015 році один студент припадатиме на 3-4 працюючі особи. При цьому вік студента збільшуватиметься у бік Золотого віку.

Причина вказаних тенденцій лежить у площині ринку праці та ринку освітніх послуг як регуляторів освіти дорослих осіб, а також безкорисливої освіти покоління Золотого віку. Істотним також є існування у польському суспільстві так званого університету. Сьогоднішнє покоління третього віку мало обмежений доступ до вищої освіти. Від 1992 року кількість вузів зросла вкрай швидкими темпами.

---

¹⁰ Поняття відчуження людини від власної праці – одна з тих ідей марксистської філософії, яким практичний комунізм завдав найбільшої шкоди.

Апогей наступив 2010 році – тоді у Польщі функціонували понад 450 вузів (в тому числі 1/3 державних та 2/3 приватних)¹¹. Останні формально-правові бар'єри були усунені у 2012 – 2015 роках, коли рішенням Конституційного Суду (або вердиктом інших судів) було скасоване явище, яке я називаю освітньою сегрегацією з огляду на вік людини. Дані рішення підтвердили право дорослих осіб (у тому числі третього віку) безкоштовно навчатись у вищих навчальних закладах більше ніж на одній спеціальності. Міф про університет у польському суспільстві надалі тримається на високих позиціях і прямо пропорційний участі осіб третього віку у всіх формах інституціонального навчання, або ж безкорисливої освіти (типу Університетів третього віку).

Програма 50+ та Університет третього віку у Поморській Академії у Слупську. Європейський Рік Активності Старших Людей та Міжпоколінної Солідарності (2012) унаочнив зміни у вищій освіті: лавиноподібно зростала кількість Університетів третього віку, яких сьогодні нараховується у Польщі близько 600. Чотири подібні осередки функціонують сьогодні у районі міста Слупськ. Поморська Академія у Слупську першою в місті у 2012 році організувала стаціонарну форму навчання за формулою 50+. В Сеймі створено відділ у справах Університетів третього віку за участі депутата від Слупська Збігнева Конвінського. В дійсності Слупський Університет третього віку (УТВ) виник у 2001 році при центрі культури, однак за юридичними вимогами його організаційна та формально-правова діяльність могла відбуватися лише за підтримки Поморської академії. В результаті кількість осіб старшого віку, що брали участь у заняттях, зросла з близько 20 до 150 (у 2012 році), а 2019 року їх кількість склала близько 300 осіб.

Більше того, в районі Слупська виникли чотири Університети третього віку: в Устці (близько 15 км від Слупська), у Редзіково (3 км від Слупська), у містечках Дарлово (20 км від Слупська) та Славно (25 км від Слупська). Поморська академія прийняла формальний патронаж над Слупським УТВ, який завдяки цьому є найбільш динамічним закладом безкорисливої освіти осіб Золотого віку. Цей університет динамічно співпрацює із зарубіжними подібними закладами. Його слухачі часто виїжджають організованими групами до партнерських УТВ у країнах Європейського Союзу. У 2012 році

---

¹¹ У 1990 році у Польщі був 91 вищий навчальний заклад.

Поморська академія та її УТВ приймали у себе міжнародну дводенну конференцію європейських УТВ. Варто підкреслити роботу двох осіб: доктора Здіслава Станкевича, який 2001 року у віці 73 років захистив докторат (кандидатську дисертацію) та став ініціатором Слупського УТВ, а також роботу пані Уршули Вирви, чергового керівника УТВ. Її заслугою є введення УТВ під патронаж Поморської академії. Вона незвичайна людина і можна сказати, що слупчани старшого віку повинні подякувати саме їй за організацію згадуваної конференції.

Інші УТВ також користуються формальною підтримкою та співпрацюють з Поморською академією. Це обумовлене прийнятим у 2012 – 2014 роках правилом, що кожний осередок безкорисливої освіти осіб третього віку типу УТВ повинен мати координатора в особі вищої школи. Такого типу регуляційні правила були введені під впливом французької моделі УТВ. Це означає також, що більшість викладачів УТВ – це академічні працівники Поморської академії, їх лекції у 90% проводяться на волонтерських засадах. В результаті кошти утримання УТВ при Поморській академії дуже символічні, однак ефекти мають міжнародний вимір. Діяльність кількох закладів типу УТВ навколо Слупська та кількох клубів «Кому за...», що не приєдналися до статуту УТВ, призвела до створення Слупської Ради Сеньйорів – громадського органу, що координує культурну та соціальну активність осіб третього віку в регіоні.

Від 2012 року Поморська академія у Слупську розпочала академічне навчання за формулою 50+, призначене для дорослих студентів від 50 року життя, які могли навчатися на денній формі, реалізуючи повну, стандартну програму академічної освіти. Зазначена ініціатива обумовлена такими причинами:

- швидке зменшення кількості студентів внаслідок демографічного падіння;
- скасування сегрегації в освіті з огляду на вік;
- серед покоління Золотого віку, яке не змогло до 1990 року потрапити до вузів через різноманітні обмеження, ще живий міф про університет.

Варто однак звернути увагу, що у випадку частини студентів 50+ можна говорити про чисто утилітарну мотивацію до навчання (з метою продовження професійної активності). Тим не менше в цій групі переважає культурна мотивація, тобто старші особи обирають вищу освіту через загальний інтерес і не мають корисливих мотивів. Схоже,

як у випадку УТВ, більшість студентів у віці 50+ цінують можливість утримання соціальних зв'язків на тлі спільних інтересів.

Навчання за формулою 50+ проводяться на регулярній та безкоштовній основі на денній формі навчання: навчання першого рівня (трирічне, 6 семестрів) або навчання другого рівня (дворічні магістерські програми, 4 семестри). Усе спирається на стандартну програму. Заняття проводяться регулярно, чотири рази на тиждень, кількість студентів на «індивідуальному графіку навчання» дуже обмежена. Вимоги до іспитів нічим не відрізняються від звичайних норм для стандартних форм навчання, як і дипломи випускників. Втім, для цієї групи студентів характерний цікавий момент: половина з них це особи, які мають вищу освіту за іншою спеціальністю. Вища освіта користується великою популярністю серед осіб Золотого віку. Перший набір прийняв лише половину бажаючих. Заняття проводять ті ж викладачі, що працюють на стандартних формах навчання. Тобто, рівень навчання високий. Однак до цього можна додати і певні вади освітнього процесу, пов'язані з «прогалинами андрагогічної дидактики» – неповної підготовки дидактиків до андрагогічних завдань. З певною долею ризику можна сказати, що навчання за формулою 50+ мають надмірну «школярність», це викликало опір частини звичайних студентів. Однак ефективність формули 50+, яка сягає 70%, можна вважати безумовним успіхом.

Загальною тенденцією можна вважати, що саме покоління третього віку стало ініціатором розбудови навчання за формулою 50+. Доказом цього стало переміщення студентів між УТВ та групами 50+. Ми також відзначали випадки, коли старші люди виступали у двох ролях одночасно – вони були студентами обох форм навчання. Крім того, у стандартних молодіжних студентських групах стали з'являтися особи у віці 50 років. Як на денній, так і на заочній формах навчання. Отже, поступово вікова межа на усіх формах навчання стирається та нівелюється. Окрім регулярного навчання за формулою 50+ в Поморській академії розвивається проект Академія середнього віку 50+, який є складовою частиною Європейської програми «Людський капітал» (Europejski Program Kapitał Ludzki). Це не регулярне навчання, як у попередньо описаній формулі 50+, тут швидше можна вести мову про різновид так званого відкритого університету, що позбавлений рис формальної програми навчання та регулярних занять. Це щось проміжне між УТВ та навчанням за формулою 50+. Поморська

академія стала (ймовірно) випадково передовою інституцією, що навчає осіб у постпродуктивному віці. Завдяки цьому Слупськ, в якому проживають 100 тисяч населення, має чималу кількість пропозицій для активізації осіб старшого віку: повноцінна академічна освіта, Академія середнього віку, Університет третього віку, програми, що реалізуються при міському Центрі соціальної допомоги (для міста Слупськ), а також гмінний Центр соціальної допомоги (для гміни Слупськ). Слід зазначити, що освітні форми культурної активізації осіб Золотого віку, що проживають у районі Слупська, мають перевагу.

Тенденції розвитку освіти у третьому (Золотому) віці – спроба прогнозування. У ХХ столітті технологічні професії мали перевагу, найчастіше це були професії «на все життя». Втім, поступ, що асоціюється з початком третьої декади, знищив більшість великих фабрик (виробничих фірм), навколо яких виростили міста. Інженер або кваліфікований працівник був героєм ХІХ – ХХ століття. Проте цей етос змінився, «вигорів» під впливом глобалізаційного імпульсу та різноманітних соціальних рухів, що сформувалися після 1968 року та бунту Покоління '68. Окреслені тенденції можна було помітити у Польщі вже у 1970-х роках. Власне кажучи про них йшлося у Рапорті Експертного комітету від 1973 року, підписаного прізвищем професора Яна Щепанського [11]. Проте умови, що дозволяли взяти до уваги висновки, сформульовані авторами Рапорту, сформувалися лише у ХХІ столітті, вони спиралися на «технофобію» та «техноетику», що підносили технологічний розвиток до рангу фетишу, в поточному розумінні він асоціюється з поступом [9, с. 170; 19, с. 23; 20, с. 30-31]¹². Іншими словами, у поступі беруться до уваги лише ті риси, які ототожнюються з технологічним або економічним поступом, при цьому людський чинник та культура виявляються загубленими. В даному контексті безперервна освіта повинна набути атрибуту продуктивності та швидкої окупності. Мало того, що інформацію плутають із знаннями, але професійне навчання ототожнюють з освітою. Техніка не може думати за нас, навіть в умовах супер складності. Вона може лише допомагати.

---

¹² Професор Возницький ввів поняття «дерегуляція» на протигагу надмірному використанню мови та механізмів формального управління у вищій освіті. Погляди обох професорів вписуються у концепцію «освіти технополя» Нейла Постмана (Neil Postman).

Я вважаю, що польська наукова адміністрація/керівництво і частково шкільна вперто прагнуть запустити ідею побудувати суспільство, що спирається на знання, але за умови, що це будуть знання технологічні. Ці суперечності особливо проявляються по відношенню освіти людей третього віку, де переважає ідея безкорисливої освіти. Сприймаючи безкорисливу освіту як форму розваги або приємного проведення часу, яка при цьому не дає продуктивних знань, чимало вузів адаптує власні пропозиції до згадуваної групи безкорисливих студентів. Отже, у вузах з'явився новий тип студента – він має вікові відмінності, інтелектуальні, різні життєві стратегії. У польській вищій освіті це так званий нетрадиційний студент. Йому не потрібно бути партнером професора і співучасником у творенні наукових знань, він просто залишається людиною, яка знайшла себе. Образно кажучи, *самоук прийшов до університету, то навіщо йому тепер матура та академічна традиція? навіщо будь-які формалізми, рівні навчання і навіть дипломи?* Професор Ева Курнатович вбачає у формалізмах типу «матура» (атестат зрілості) або будь-якому іншому свідоцтві лише бар'єр для навчання протягом усього життя. Економічна придатність навчання протягом усього життя для зростання економіки і продуктивності або «працевлаштування» конкурує з життєвою грою у «навчання» або із грою у свободу[5, с. 35-39].

У майбутньому досить складно буде ділити людей на основі професійних чинників, натомість потреба у безперервній освіті (не важливо, обумовлена вона економічними потребами чи безкорисливими) характерна для усіх середовищ та соціальних груп. Виникають також тенденції розширення вікових меж, наприклад академічне регулярне навчання за формулою 50+ або участь у заняттях Університету третього віку щоразу старших людей. Ми маємо справу з випадками критики, а можливо й спробами обмежити роль «матури» як основної вимоги до для вступу до вишу. Це може стати для нас шоком, однак у відомих мені публікаціях чи усних виступах беззаперечних авторитетів академічної педагогіки, звучить саме ця думка. В певному сенсі популярність Академії третього віку або УТВ може призвести саме до обмеження значення іспиту та атестату зрілості.

Подібний тиск є натуральним у випадку безкорисливої освіти третього (Золотого) віку. Однак він також може стати причиною зниження рівня вищої освіти. Німецькі Університети третього віку,

наприклад, намагаються зберегти регулюючу функцію «матури» у підборі кандидатів на заняття (студентів)[2, с. 99-185]. Інша стратегія прийнята у відкритому університеті типу британського, проте подібні осередки не призначені особах третього віку[18]. Отже, я вважаю, що в майбутньому ми будемо значно еластичніше підходити до питання будь-яких формальних вимог для учасників безкорисливої освіти, для закінчення якої не обов'язково отримати формальний академічний диплом. Таким чином, можна буде вести мову про синтез ідеї освіти 50+ з ідеєю відкритого університету та Університету третього віку. У певному сенсі цей синтез вже фактично реалізується в абсолютно іншій формі. Професор Богуслава Голембняк називає цю форму «*випадковими, тимчасовими спільнотами навчання, які виникають ad hoc*» – у рамках формального навчання у вузі (в університетах) [3, с. 257].

Мені здається, що слід також наголосити на шансах та загрозах, які пов'язані з перманентною освітою третього (Золотого) віку. До групи ризику я включаю так званий академічний капіталізм. Він призводить до намагань перетворити частину ініціатив в освіті пенсіонерів на комерційні обладки з метою отримання вигоди, замість реалізації ідеї nonprofit. Це стосується насамперед частини приватних вузів, які по своїй природі спрямовані на економічну ефективність і в цьому сенсі не належать до третього сектору (неприбуткового). Проблема іншого характеру може виникнути навколо спроб перенести доктрини та ідеологію релігійних освітніх закладів, які дають безкорисливу освіту для третього (Золотого) віку. Церква має величезний потенціал та освітню базу. У Польщі костьоли – це суб'єкти, котрі організують усі типи освітніх інституцій від садочків до вузів, досить часто це освітні комплекси. Їх потенціал можна прекрасно використати у випадку повної професіоналізації (заповнення андрагогічних прогалін та збереження доктринальної дистанції). Мої побоювання обумовлені досвідом контактів та дискусій, які я мав можливість проводити зі студентами духовних семінарій, майбутніми священниками. У більшості випадків рівень їх педагогічних знань був вкрай низьким. Мені хотілося б дистанціюватися від ймовірних звинувачень, а тому зазначу, що ця критика винятково доброзичлива – її можна використати конструктивним чином, а не сприймати як критику церкви[4, с. 311]¹³.

---

¹³ «Завданням пастирського служіння повинна бути також освіта вірян старшого віку, щоб вони усвідомлювали стівідношення між позачасовими символами віри і тими

У даному контексті хотілося б навести позитивний приклад УТВ при Академії Ігнатіанум у Кракові (Akademia Ignatianum w Krakowie). Це академічний вуз, котрий заснований орденом єзуїтів.

Підсумки. Характерною рисою, а також і безумним плюсом активізації осіб Золотого віку шляхом освіти, є низька вартість, а також культурна та терапевтична дієвість. Насамперед відбувається успішна охорона об'єктності та достоїнства осіб третього (Золотого) віку. Цей метод є прямо протилежним до методів медичної реабілітації та геріатрії, які зосереджуються на медичних аспектах осіб старшого віку, мають обмежену терапевтичну дію. Більше того, медичні методи можуть редукувати культурні аспекти. Власне цей останній аспект уможливорює існування своєрідного парадоксу – розвиток старшої особи, незважаючи на біологічне уповільнення чи регрес. Уданому контексті перманентна освіта осіб третього віку може бути більш ефективним, дешевшим та еластичнішим методом охорони честі людини у віці зрілості або пізньої зрілості. Більше того: *«той не старіє, хто не має на це часу»*¹⁴.

Кількість вільного часу, яку мають люди похилого віку, різко зросла на тлі обмежень та різних вимушених форм ізоляції, викликаних пандемією covid-19. Це відносно довгий процес, що триває від березня 2020 року до весни 2022 року[7; 16]. Серед частини людей третього віку зросла схильність до самоізоляції через страх перед серйозним захворюванням та масштабами цього явища. Це у значній мірі порушило функціонування більшості форм безкорисливої освіти дорослих. Поступове звикання до нової ситуації дає можливість відновити роботу вищих навчальних закладів третього віку, клубів чи окремих освітніх ініціатив так званої пізньої зрілості, однак їх робота в умовах пандемії завжди пов'язана з ризиками. Цей ризик може бути значно знижений завдяки вакцинації літніх людей у Польщі (як пріоритетної та привілейованої групи, пенсіонерів). Єдиним обмеженням тут є медичні протипоказання, які виникають у відносно невеликих масштабах, проте небажання старшої частини суспільства робити щеплення, на щастя, явище невелике¹⁵. Це створює хорошу перспективу для відновлення повноцінної освітньої діяльності людей

змiнами релiгiйного життя, якi вiдносятьсi до конкретного часу, а отже, умiння сприймати новини у контекстi «добрих старих речей».

¹⁴ Ці слова приписують Бенджаміну Франкліну.

¹⁵ Між іншим, через різноманітність вакцин та можливість їх вибору пацієнтом.

похилого віку або людей із групи так званого пізнього дорослішання. Отже, онлайн-замінник освіти дорослих не здається достойною альтернативою.

Список бібліографічних посилань

1. Arendt, H. (1994). *Między czasem minionym a przyszłym. Osiem ćwiczeń z myśli politycznej*. Warszawa.
2. Böhme, G. (2001). *Studium im Alter*. Frankfurt am Main.
3. Gołębnik, B. D. (2010). Poszukiwanie – refleksyjność – dialektyczne uczenie się. Nowe praktyki edukacyjne w szkole wyższej. W: *Innowacje w edukacji akademickiej*. Łódź.
4. Halicy, M. J. (2013). Socjalizacja i kształcenie w starości. W: *O społecznym znaczeniu tożsamości, miejsca i czasu życia*. Gdańsk.
5. Kargul, J. (2010). Edukacja ustawiczna z perspektywy kultury indywidualizmu. *Edukacja Ustawiczna Dorosłych*, 1.
6. Konieczna-Woźniak, R. (2001). *Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce. Profilaktyczne aspekty edukacji seniorów*. Poznań.
7. Kowalczyk, M. (2020). Добровільна освіта дорослих у Польщі (наприкладі університетів третього віку). В: *Освіта дорослих в умовах невизначеності: залучення, мотивація, тенденції*. Charków.
8. Kupisiewicz, C. (1978). *Przemiany edukacyjne w świecie na tle raportów oświatowych*. Warszawa.
9. Niemiec, J. (2001). Wiek XXI – wiek uniwersytetów. In: *Pedagogika u progu Trzeciego Tysiąclecia*. Toruń.
10. Pólturzycki, J. (19889). *Oświata dorosłych w Polsce – stan i kierunki przebudowy*. Warszawa-Kraków.
11. Szczepański, J. i in. (red.) (1973). *Raport o stanie oświaty w PRL*. Warszawa.
12. Schwan, G. (2001). *Polityczny wymiar zmilczanej winy*. Warszawa.
13. Schwan, G. (1997). *Politik und Schuld. Die zerstörende Macht des Schweigens*. Frankfurt am Main.
14. Stankiewicz, Z. (2006). *Działalność seminariów nauczycielskich na północno-wschodnich kresach Rzeczypospolitej w latach 1919-1939*. Doktorska. Warszawa.
15. Tomaszewski, R. (2010). From the attached to the market profession (military reskill programme in military forces between 1990-2010). In: *Lifelong Education. Continuous education for sustainable development*. Saint-Petersburg.
16. Tomaszewski, R. (2022). Освіта для дорослих: відінституціоналізації доусупільнення (польський приклад 1961–2022). В: *Освіта дорослих в умовах невизначеності: залучення, мотивація, тенденції*. Charków.

17. Walasek, S. (2010). Uniwersytety i domy ludowe w województwach północno-wschodnich w czasie okupacji niemieckiej (1915-1918) i II Rzeczypospolitej. W: *Uniwersytety ludowe i inne formy oświaty dorosłych*. Opole.
18. Wesołowska, A.E. (1993). Brytyjski Uniwersytet Otwarty. Stan aktualny. *Kultura i Edukacja*, 3.
19. Woźnicki, J. (red.). (1998). *Model publicznej szkoły wyższej i jej otoczenia systemowego. Zasadnicze kierunki nowelizacji prawa o szkolnictwie wyższym*. Warszawa.
20. Woźnicki, J. (2014). Nowe obszary wolności. *Forum Akademickie*, 7–8.
21. Wujek, T. (1989). *Oświata dorosłych. Stan i kierunki przebudowy*. Warszawa-Kraków.

References

1. Arendt, H. (1994). *Between the past and the future. Eight exercises in political thought*. Warsaw.
2. Böhme, G. (2001). *Studium in Alter*. Frankfurt am Main.
3. Gołębnik, B. D. (2010). Search - reflexivity - dialectical learning. New educational practices at universities. In: *Innovations in academic education*. Łódź.
4. Haliccy, M. J. (2013). Socialization and education in old age. In: *On the social meaning of identity, place and time of life, collective editor*. Gdańsk.
5. Kargul, J. (2010). Continuing education from the perspective of the culture of individualism. *Continuing Education of Adults*, 1.
6. Konieczna-Woźniak, R. (2001). *Third Age Universities in Poland. Preventive aspects of senior education*. Poznań.
7. Kowalczyk, M. (2020). Dobrovil'na osvita doroslykh u Pol'shchi (naprykladni universytetiv tret'oho viku). In: *Osvita doroslykh v umovakh nevyznachenosti: zaluchennya, motyvatsiya, tendentsiyi*. Kharkov.
8. Kupisiewicz, C. (1978). *Educational changes in the world against the background of educational reports*. Warsaw.
9. Germany, J. (2001). XXI century – the age of universities. In: *Pedagogy on the threshold of the Third Millennium*. Toruń.
10. Pólturzycki, J. (19889). Adult education in Poland - the state and directions of reconstruction. Warsaw-Krakow.
11. Szczepański, J. et al. (eds.) (1973). *Report on the state of education in the Polish People's Republic*. Warsaw.
12. Schwan, G. (2001). *Political dimension of silent guilt*. Warsaw.
13. Schwan, G. (1997). *Politik und Schuld. Die zerstörende Macht des Schweigens*. Frankfurt am Main.
14. Stankiewicz, Z. (2006). *Activity of teachers' seminars in the north-eastern borderlands of the Republic of Poland in the years 1919–1939*. Doctoral. Warsaw.

15. Tomaszewski, R. (2010). From the attached to the market profession (military reskill program in military forces between 1990-2010). In: *Lifelong Education. Continuous education for sustainable development*. Saint-Petersburg.
16. Tomaszewski, R. (2022). Osvita dlya doroslykh: vid instytutsionalizatsiyi do ususpil'nennya (pol's'kyy pryklad 1961–2022). In: *Osvita doroslykh v umovakh nevyznachenosti: zaluchennya, motyvatsiya, tendentsiyi*. Kharkiv.
17. Walasek, S. (2010). Universities and people's houses in the north-eastern voivodships during the German occupation (1915-1918) and the Second Polish Republic. In: *Folk universities and other forms of adult education*. Opole.
18. Wesołowska, A.E. (1993). British Open University. Current status. *Culture and Education*, 3.
19. Woźnicki, J. (eds.). (1998). *Model of a public university and its systemic environment. Main directions of the amendment to the law on higher education*. Warsaw.
20. Woźnicki, J. (2014). New areas of freedom. *Academic Forum*, 7–8.
21. Wujek, T. (1989). *Adult education. Status and directions of reconstruction*. Warsaw-Krakow.

**Сучасне суспільство
в контексті гуманітарного
знання й проблеми
економічного розвитку**

УДК 338.242

Е. І. Цибульська, К. В. Шило

УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Стаття присвячена перспективам здійснення необхідних змін та трансформацій у соціально-економічних системах на етапі їх цифровізації. Показано, що трансформація соціально-економічних систем у напрямі розвитку цифрової форми прояву економічних відносин є актуальною проблемою, яка потребує пильної уваги дослідників та практичних працівників. Сучасне середовище, що динамічно розвивається, ставить перед соціально-економічними системами нові виклики. Розвиток технологій, автоматизація та багаторазове прискорення процесів, що відбуваються у зовнішньому середовищі, створюють необхідність зміни традиційних підходів до ведення бізнесу. Використання стандартних методів вже не дозволяє досягти лідерства та успіху на ринку. У роботі розглядаються ключові аспекти цифрової трансформації соціально-економічних систем, в якості яких виступають підприємства та організації. Наголошується на важливості зміни світогляду менеджменту в соціально-економічній системі. Надається характеристика ключових змін систем управління підприємствами в цифровій економіці. Показано, що цифрова трансформація підприємства протікає у багатьох проекціях організації: впровадження окремих технологій та перепроєктування процесів; зміна культури організації; зміна менталітету співробітників, зміна системи управління організаціями на основі адаптивних принципів (agile); концепція самонавчальних організацій і концепція бірюзових організацій.

Ключові слова: цифрова економіка, цифрова трансформація, соціально-економічна система, agile, концепція бірюзових організацій.

Цибульська Э. И., Шило Е. В. Управление изменениями в социально-экономических системах в условиях цифровой трансформации.

Статья посвящена перспективам осуществления необходимых изменений и трансформаций в социально-экономических системах на этапе их цифровизации. Показано, что трансформация социально-экономических систем в направлении развития цифровой формы проявления экономических отношений является актуальной проблемой, которая требует пристального внимания исследователей и практических работников. Современная динамично развивающаяся среда ставит перед социально-экономическими системами новые вызовы. Развитие технологий, автоматизация

и многократное ускорение происходящих во внешней среде процессов создают необходимость изменения традиционных подходов к ведению бизнеса. Использование стандартных методов уже не позволяет добиться лидерства и успеха на рынке. В работе рассматриваются ключевые аспекты цифровой трансформации социально-экономических систем, в качестве которых выступают предприятия и организации. Отмечается важность изменения мировоззрения менеджмента в социально-экономической системе. Предоставляется характеристика ключевых изменений систем управления предприятиями в цифровой экономике. Показано, что цифровая трансформация компании протекает во многих проекциях организации: внедрение отдельных технологий и перепроектирование действий; изменение культуры организации; изменение менталитета сотрудников; изменение системы управления организациями на основе адаптивных принципов (agile); концепция самообучающихся организаций и концепция бирюзовых организаций.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровая трансформация, социально-экономическая система, agile, концепция бирюзовых организаций.

Tsybulska Eleonora, Shilo Katerina. Management of changes in socio-economic systems in the conditions of digital transformation.

The article is devoted to the prospects of implementing the necessary changes and transformations in socio-economic systems at the stage of their digitalization. It is shown that the transformation of socio-economic systems in the direction of the development of the digital form of manifestation of economic relations is an urgent problem that requires close attention of researchers and practitioners. The modern environment which dynamically developing poses new challenges to socio-economic systems. The development of technology, automation and repeated acceleration of processes taking place in the external environment, create the need to change traditional approaches to doing business. The use of standard methods no longer allows to achieve leadership and success in the market. The paper considers the key aspects of the digital transformation of socio-economic systems, which are enterprises and organizations. The importance of changing the worldview of management in the socio-economic system is emphasized. The characteristic of key changes of systems of management of the enterprises in digital economy is given. It is shown that the digital transformation of the enterprise takes place in many projections of the organization: the introduction of certain technologies and redesign of processes; changing the culture of the organization; change of mentality of employees, change of management system of organizations on the basis of adaptive principles (agile); the concept of self-learning organizations and the concept of turquoise organizations.

Key words: digital economy, digital transformation, socio-economic system, agile, concept of turquoise organizations.

Постановка проблеми. Орієнтація України на цифрову трансформацію економіки ставить перед нею нові завдання, пов'язані з радикальним підвищенням ефективності управління змінами, що обумовлені необхідністю забезпечити стійкість та безпеку функціонування як економічної системи в цілому, так і окремих фірм з метою протистояти глобальним технологічним, економічним та соціальним викликам. Проблеми, з якими стикається при цьому національна економіка та окремі фірми та організації, з усією очевидністю виявили роль управління змінами у забезпеченні стійкості економіки в умовах глобальних технологічних та соціальних змін. Розуміння того, як процеси розробки політики ефективних змін можуть впливати на темпи та напрями змін у соціально-економічних системах у напрямку забезпечення стійкості економіки на етапі її цифрової трансформації, є важливою, але недостатньо дослідженою проблемою в галузі переходу до цифрової економіки.

Аналіз публікацій за темою дослідження. Уявлення про напрями цифрової трансформації економіки почали формуватися у середині 90-х років 20-го століття. У розуміння ролі ІКТ у розвитку суспільства та умов цифровізації економіки істотний внесок зробили К. Курокава, Т. Умесао, Ю. Хаяші, Е. Масуда, М. Кастельс, Дж. Нейсбіт. В даний час проблемами цифрової трансформації економіки займаються А. Брайан, К. Келлі, Н. Негропonte, Д. Вестерман та ін. За темою цифрової трансформації бізнесу є не так багато наукових праць, але багато оглядових досліджень, виконаних консалтинговими компаніями [1–4].

В даний час США та Китай є лідерами цифровізації економіки, мають державні стратегії розвитку електронної економіки – Digital Economy у США та Internet Economy у Китаї. У цих країнах та ряді країн Європейського Союзу ведуться інтенсивні наукові дослідження з тематики, пов'язаної з темою цього дослідження. Вже підготовлено Єдину цифрову політику розвитку країн ЄАЕС, яка спирається на єдині наскрізні процеси, стандарти обладнання, програмного забезпечення, тарифи, послуги, доступ до сервісів та інформації.

Слід зазначити, що існуючі роботи в галузі цифровізації економіки не торкаються вирішення таких фундаментальних проблем, як створення методологічної бази та інструментарію вирішення проблеми

переходу вітчизняних підприємств та організацій до цифрової моделі розвитку, включаючи управлінські інструменти, які можуть впливати на швидкість та результати, що протікають у перехідний період.

Мета дослідження – формування адекватного уявлення про необхідні зміни у соціально-економічних системах, зумовлені орієнтацією на цифрову трансформацію економіки.

Основні результати дослідження. Термін «зміни» у літературі немає однозначного тлумачення. Цим терміном різні автори позначають одночасно і рух, і розвиток, виникнення та знищення. Найчастіше зустрічаються визначення, що розглядають зміни як «перехід, зміну, поправки». На наш погляд, зміну в широкому значенні можна трактувати як придбання об'єктом нових або втрату колишніх властивостей внаслідок якогось зовнішнього чи внутрішнього впливу чи під впливом процесу саморозвитку.

Термін «організаційні зміни» різні вчені визначають по-різному. «Зміни в організації означають зміни в тому, як організація функціонує, яку форму вона набуває і як розподіляє свої ресурси» [5].

Ряд дослідників визначають організаційні зміни як своєрідний перехідний період у функціонуванні системи, коли система чи якийсь її значимий елемент, змінюються кардинальним чином, причому ця зміна може вплинути на систему або позитивно або негативно.

Калімулін Д. М. визначає організаційні зміни як «перехід організації або окремих її складових у новий стан, під впливом синергетичної взаємодії факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, що змінюються, з метою досягнення поставлених завдань економічного розвитку, спрямованих на підвищення ефективності господарювання» [6].

На основі аналізу та систематизації різних поглядів та підходів до визначення сутності та змісту змін у соціально-економічних системах, ми визначаємо зміни як керований процес трансформації внутрішніх елементів та зв'язків соціально-економічної системи, обумовлений необхідністю адаптації до дії факторів зовнішнього та внутрішнього середовища для досягнення поліпшень параметрів її функціонування та розвитку. В якості соціально-економічної системи ми розглядаємо організацію, підприємство, фірму, компанію. До елементів, що зазнають такої трансформації, належать: цілі, функції, структура, ресурси, технології, засоби праці тощо.

Розглянемо основні тенденції зміни соціально-економічної системи за умов цифрової трансформації.

Інтернет речей, бездротові сенсори, які широко впроваджуються в рамках концепції Індустрії 4.0, передбачають підвищення прозорості бізнес-процесів. Вже нині використання ERP систем розширює можливості менеджменту, спрощує створення, управління та облік результатів роботи команд із співробітників підрозділів фірми та зовнішніх джерел, дозволяє здійснювати планування організаційних змін [7]. Використання великих даних та розвиток інформаційних систем уможлиблюють відслідковувати не тільки послідовність, швидкість, якість операцій, але калькулювати та бюджетувати витрати на операції нижнього рівня. Це передбачає якісно інший рівень доступної інформації, що дозволяє отримувати точну вартість виконання конкретного замовлення конкретного клієнта. Постійні зміни, що зачіпають багато аспектів бізнесу, визначають важливість розвитку підприємницького духу у культурі та системі управління бізнесом. Виведення на ринок нових продуктів та послуг, початок, запуск та налагодження нових процесів та інформаційних систем потребує скоріше підприємницької, а не лише виконавської компетенції. Роль підприємця полягає в тому, щоб взяти відповідальність на себе за найскладніший і ризикований період переходу, комбінуючи наявні можливості у внутрішньому та зовнішньому середовищі організації.

Ще однією тенденцією зміни соціально-економічної системи в умовах цифрової трансформації є її гнучкість. Виникнувши на початку 2000-х років у ІТ-сфері США, принципи Agile вже активно застосовуються і в багатьох інших сферах. Даним принципам відповідає величезна кількість методів або практик, таких як: Scrum, Kanban, ощадлива розробка, XP («екстремальне програмування»), FDD (функціонально-орієнтована розробка) та інше. До цінностей або основних ідей Agile відносяться:

1. Люди та взаємодія важливіші ніж процеси та інструменти.
2. Працюючий продукт важливіший ніж вичерпна документація.
3. Співпраця із замовником важливіша ніж узгодження умов контракту.
4. Готовність до змін важливіша ніж проходження початкового плану [8].

Таким чином, ключова спрямованість Agile – усунення бюрократії, розвиток швидкості та якості роботи, а також націленість на взаємодію

із зацікавленими сторонами та на результат діяльності. До прикладів компаній з різних галузей, що застосовують адаптивні технології, відносяться: John Deere (сільгосптехніка), Intronis (маркетинг), GE Digital (технології), Mission Bell Winery (виноробство) та багато інших компаній.

Третя тенденція зміни соціально-економічної системи в умовах цифрової трансформації пов'язана з якістю менеджменту. Якщо на початку ХХ століття управління виділилося як самостійна сфера діяльності, то на початку ХХІ століття відбувається зворотний процес та кількість професійних менеджерів має суттєво знизитися, а їхня робота зміниться. У міру прискорення ступеня мінливості довкілля традиційні ієрархічні бюрократичні структури поступово втрачають свою ефективність. Спробу дослідження існуючих організацій неієрархічного типу було зроблено Ф. Лалу [9]. Описані бірюзові організації представляють собою новий етап у розвитку управління, коли компанія знаходиться під керівництвом самоврядних команд, не схильних до ієрархії і централізованого управління. Іншими аспектами подібних організацій є загальна участь, комфортні робочі умови, високий рівень свобод та наявність еволюційної мети, яка передбачає погляд на організацію як на організм. Ці риси відповідають цінностям поколінь Y і Z, і, вірогідно, подібні організації формуються під впливом молодих працівників. Як приклад можна навести такі компанії як AES, Buurtzorg, FAVI [8].

Цифровізація бізнес-процесів значно прискорює процеси децентралізації управління. Зростання кваліфікації співробітників, зниження обсягів рутинних операцій визначає характер управління на новому етапі [10]. Традиційна організаційна ієрархія доповнюється системою горизонтальних управлінських комунікацій (*supervisor-subordinate communications*), що дозволяють різко скоротити кількість менеджерів середнього рівня.

Висновки. Таким чином, цифрова трансформація соціально-економічної системи підприємства протікає у багатьох її проекціях. Це не лише впровадження окремих технологій та перепроєктування процесів, а й зміна культури організації, зміна менталітету співробітників. Значних змін зазнають системи управління організаціями. Набувають все більшого поширення адаптивні принципи (*agile*), концепція організацій, що самонавчаються, і концепція бірюзових організацій.

Список бібліографічних посилань

1. Collins, L., Fineman, D. and Tsuchida, A. (2017). Human Capital Trends 2017 Deloitte Global. Deloitte. Available at: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/human-capital/articles/introduction-human-capital-trends.html> [Accessed 21 November 2021].
2. Geissbauer ,R., et al. Digital factories 2020-shaping the future of manufacturing. Pwc.de. Available at: <https://www.pwc.de/de/digitale-transformation/digital-factories-2020-shaping-the-future-of-manufacturing.pdf> [Accessed 21 November 2021].
3. Strack, R. et al. How to Gain and Develop Digital Talent and Skills. Bcg.com. Available at: <https://www.bcg.com/de-de/publications/2017/people-organization-technology-how-gain-develop-digital-talent-skills.aspx>. [Accessed 21 November 2021].
4. Ziegler, M., Rossmann, S. Digital Machinery Decoded. A practical guide for machinery companies to navigate digital transformation and outperform competition. Porsche. Available at: https://www.porsche-consulting.com/fileadmin/docs/Startseite/News/tt1309/Porsche_Consulting_Digital_Machinery_Decoded.pdf. [Accessed 21 November 2021].
5. Понятие и классификация организационных изменений. Available at: http://mobile.studme.org/1151040911218/ekonomika/organizatsionnye_izmeneniy a. [Accessed 21 November 2021].
6. Калимуллин, Д.М., Ашмарина, С. И. (2008). *Развитие системы управления организационными изменениями на промышленном предприятии*. Самара, 2008. 176 с.
7. Lange, A. (2011). *Information technology and organizational learning: managing behavioral change through technology and education*. Boca Raton. 2ed. 260 p.
8. Афонасова, М.А. (2019). Управление изменениями в экономических системах на этапе их цифровой трансформации. В : *Вестник Алтайской академии экономики и права*, 11-2, С. 21–27.
9. Laloux, F. (2014). *Reinventing Organizations: A Guide to Creating Organizations Inspired by the Next Stage i n Human Consciousness*. Nelson Parker. 360 p.
10. Müllera, E., Hopfa, H. (2017). Competence Center for the Digital Transformation. In: *Flexible Automation and Intelligent Manufacturing*. 27th International Conference. Procedia Manufacturing,11, P. 1495–1500.

References

1. Collins, L., Fineman, D. and Tsuchida, A. (2017). Human Capital Trends 2017 Deloitte Global. Deloitte. Available at: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/human-capital/articles/introduction-human-capital-trends.html> [Accessed 21 November 2021].
2. Geissbauer ,R., et al. Digital factories 2020-shaping the future of manufacturing. Pwc.de. Available at: <https://www.pwc.de/de/digitale-transformation/digital-factories-2020-shaping-the-future-of-manufacturing.pdf> [Accessed 21 November 2021].
3. Strack, R. et al. How to Gain and Develop Digital Talent and Skills. Bcg.com. Available at: <https://www.bcg.com/de-de/publications/2017/people-organization-technology-how-gain-develop-digital-talent-skills.aspx>. [Accessed 21 November 2021].
4. Ziegler, M., Rossmann, S. Digital Machinery Decoded. A practical guide for machinery companies to navigate digital transformation and outperform competition. Porsche. Available at: https://www.porsche-consulting.com/fileadmin/docs/Startseite/News/tt1309/Porsche_Consulting_Digital_Machinery_Decoded.pdf. [Accessed 21 November 2021].
5. The concept and classification of organizational changes. Available at: http://mobile.studme.org/1151040911218/ekonomika/organizatsionnye_izmeneniy_a. [Accessed 21 November 2021].
6. Kalimullin, D. M., Ashmarina, S. I. (2008). Development of an organizational change management system at an industrial enterprise. Samara. 2008. 176 p.
7. Lange, A. (2011). *Information technology and organizational learning: managing behavioral change through technology and education*. Boca Raton. 2ed. 260 p.
8. Afonasova, M. A. (2019). Management of changes in economic systems at the stage of their digital transformation. In: *Bulletin of the Altai Academy of Economics and Law*, 11-2, P. 21–27.
9. Laloux, F. (2014). *Reinventing Organizations: A Guide to Creating Organizations Inspired by the Next Stage in Human Consciousness*. Nelson Parker. 360 p.
10. Müllera, E., Hopfa, H. (2017). Competence Center for the Digital Transformation. In: *Flexible Automation and Intelligent Manufacturing*. 27th International Conference. Procedia Manufacturing, 11, P. 1495–1500.

И. Б. Кравчина

**ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ
ОБЪЕКТА УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ
В УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ НАУКЕ**

В статье дан анализ основных концепций объекта уголовного правонарушения, получивших распространение в современной уголовно-правовой науке. Обосновывается, что именно теория общественных отношений как объекта уголовного правонарушения остается наиболее универсальной из известных теорий объекта, верной по содержанию и соответствующей действующему законодательству Украины.

Ключевые слова: объект уголовного правонарушения, состав уголовного правонарушения, общественные отношения, социальные ценности, правовые блага, структура общественного отношения.

Кравчина І. Б. Загальнотеоретичні аспекти проблеми кримінального правопорушення в кримінально-правовій науці.

У статті здійснений аналіз основних концепцій об'єкта кримінального правопорушення, що набули поширення в сучасній кримінально-правовій науці. Обґрунтовується, що саме теорія суспільних відносин як об'єкта кримінального правопорушення залишається найбільш універсальною з відомих теорій об'єкта, вірною за змістом і такою, що відповідає чинному законодавству України.

Ключові слова: об'єкт кримінального правопорушення, склад кримінального правопорушення, суспільні відносини, соціальні цінності, правові блага, структура суспільних відносин.

Kravchina Irina. General theoretical aspects of the problem of the crime object in the criminal science.

The article analyzes the main concepts of the object of a criminal offense, which have become widespread in modern criminal law science. It is substantiated that it is the theory of public relations as an object of a criminal offense that remains the most universal of the known theories of the object, correct in content and corresponding to the current legislation of Ukraine.

Key words: object of a criminal offense, structure of a criminal offense, public relations, social values, legal benefits, structure of public relations.

Постановка проблеми. Юридический анализ состава любого уголовного правонарушения в уголовно-правовой науке традиционно начинается с выяснения признаков его объекта. В самом общем виде объектом уголовного правонарушения является то, на что направлена преступная деятельность лица и чему преступлением или уголовным проступком объективно причиняется вред либо создается угроза причинения такого вреда. Исследование признаков объекта любого преступного деяния имеет принципиальное значение для правильного применения закона об уголовной ответственности, в частности, для уяснения социальной и юридической сущности уголовного правонарушения, установления его общественной опасности, выявления вредных последствий, правильной квалификации деяния, обоснования направлений криминализации и декриминализации определенных форм поведения и решения многих других практических задач. Объект является традиционным и наиболее удачным критерием классификации уголовных правонарушений, построения системы Особенной части УК.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопрос об объекте уголовного правонарушения в теории уголовного права является одним из наиболее сложных и спорных. Его разработка началась в юридической науке с конца XVIII века после того, как понятие «состав преступления», перестав иметь первоначальное процессуальное значение, получило статус одной из важнейших категорий уголовного права» [1, с. 8]. В дальнейшем объект преступления изучали практически все выдающиеся отечественные и зарубежные ученые: П. П. Андрушко, Н. А. Беляев, Я. М. Брайнин, С. Б. Гавриш, В. К. Глистин, Ю. А. Демидов, Н. И. Коржанский, В. Н. Кудрявцев, П. С. Матышевский, Б. С. Никифоров, А. А. Пионтковский, Н. С. Таганцев, В. Я. Таций, И. И. Чугуников, Е. В. Фесенко, Е. А. Фролов, С. С. Яценко и многие другие. Однако несмотря на серьезное внимание, уделяемое объекту в монографиях, научных статьях и диссертациях, далеко не все вопросы этого важнейшего уголовно-правового института исследованы в достаточной степени, многие из них не лишены противоречий и со временем «не только не решаются, но и еще больше запутываются, усложняя как процесс изучения уголовного права в целом, так и объекта преступления в частности» [2, с. 131].

Изложенное относится, в первую очередь, к сущности объекта (того феномена, непосредственно страдающего от преступного посягательства), который интерпретируется учеными и как правовое благо (интерес), и как социальная ценность, и как человек (индивидуум) или его субъективные права, и, наконец, как общественное отношение. При этом следует отметить, что «большинство из этих подходов не являются новыми, поскольку были разработаны отечественными и зарубежными представителями уголовно-правовой науки досоветского периода. И это имеет свое объяснение, ибо развитие права происходит в русле двух направлений восприятия правового материала – преемственности (в рамках национального права, то есть в историческом измерении) и заимствования (с иностранного права, то есть в географическом измерении), которые органично взаимосвязаны и неразрывны [3, с. 128].

Таким образом, **цель** настоящего исследования состоит в обобщении существующих в уголовно-правовой науке взглядов на объект уголовного правонарушения и представлении собственного видения *общего понятия* объекта уголовного правонарушения, что предусматривает решение следующих задач: определение современного состояния научной разработки понятия объекта уголовного правонарушения, анализ положительных и отрицательных сторон существующих концепций объекта, а также выработка авторской дефиниции указанной категории в современной уголовно-правовой науке.

Изложение основного материала. Теоретической основой понимания объекта стали рассуждения итальянского просветителя XVIII века Чезаре Беккария, полагавшего, что единственным и истинным мерилom преступлений является тот вред, который они приносят нации или который наступает «для общественного блага» [4, с. 97].

В настоящее время выделяют три периода в развитии учения об объекте уголовного правонарушения: дореволюционный, советский, обусловленный марксистско-ленинским учением, и современный. Основы современного понимания объекта преступления были заложены дореволюционными учеными, среди которых: Г. И. Солнцев, В. Д. Спасович, А. Ф. Кистяковский, П. Д. Калмыков, Н. С. Таганцев, Н. Д. Сергиевский и др. Многообразие взглядов упомянутых и других криминалистов, существовавших со второй половины до конца XIX

века на указанный элемент состава уголовного правонарушения, в современной уголовно-правовой литературе, традиционно сводят к трем концепциям: нормативной, субъективного права и правового блага.

Следует отметить, что из-за отсутствия единого подхода к определению понятия объекта, терминологических разногласий, затрагивания и смещения основополагающих дефиниций, практически ни один из дореволюционных авторов не выдерживал четких границ какой-либо одной из перечисленных концепций. Поэтому, на наш взгляд, объединение их в указанные группы является весьма условным. В этом контексте следует согласиться с мнением И. И. Чугуникова, полагающего, что «исследование проблемы объекта в исторической ретроспективе зачастую носит, во-первых, довольно фрагментарный, а во-вторых, — односторонний характер, поскольку те или иные выдержки из работ классиков используются в нужном для автора направлении» [5, с. 319].

Общепризнанной в теории советского уголовного права с первых лет ее существования была интерпретация объекта уголовного правонарушения как общественных отношений, охраняемых уголовным законом от преступных посягательств. Закрепленная в первых законодательных актах Советского государства и сформулированная в 20-х годах проф. А. А. Пионтковским, она с некоторыми индивидуальными оттенками в течение почти семи десятилетий XX века единодушно исповедовалась как отечественными, так и зарубежными криминалистами.

Взяв за основу одноименную философскую категорию, приверженцы указанной концепции под общественными отношениями как объектом уголовно-правовой охраны понимали «определенные связи между людьми (субъектами отношений), складывающиеся в процессе их совместной материальной и духовной деятельности на основе определенного способа производства и специфики, проявляющейся на каждой ступени естественно-исторического развития общества». Таким образом, общественные отношения рассматривались ими как определенный результат социальной деятельности. Серьезным выводом, полученным в результате многолетних исследований общественных отношений как объекта уголовного правонарушения, стала концепция об их трехчленной структуре, а именно: носителей (субъектов) отношений, предмета

общественных отношений (или факторов, обуславливающих возникновение и существование такой взаимосвязи), общественно значимой деятельности (социальной связи) [6, с. 16, 74].

Советские научные позиции сохраняют свою значимость: теория «объект — общественные отношения» и сегодня имеет многочисленных сторонников, среди которых признанные теоретики уголовного права. При этом следует учесть, что, во-первых, объектом уголовных правонарушений признаются не любые общественные отношения, а только важнейшие, наиболее значимые для интересов общества и государства, которым преступные посягательства могут нанести значительный ущерб, и которые в связи с этим поставлены под охрану закона об уголовной ответственности. Во-вторых, только общественные отношения как целостная система (а не их составляющие элементы), по мнению приверженцев рассматриваемой теории, могут быть признаны объектом любого уголовного правонарушения: воздействуя на любой из элементов (их совокупность), преступление или проступок изменяет общественные отношения в целом. В-третьих, следует учитывать объективный характер общественных отношений, т.е. воспринимать их как изменяющуюся во времени объективную реальность.

Преувеличение значения категории «публичного» по сравнению с «частным» в сфере социальной жизни, оттеснение человека с его потребностями и интересами на второй план, а также наличие ряда противоречий в традиционном для советского периода понимании объекта вызвали в начале 90-х годов XX века ряд критических замечаний в адрес этой концепции и необходимость ее переосмысления.

Так, отрицая вслед за А. В. Наумовым универсальность характеристики общественных отношений как объекта преступления, ибо ими не охватываются такие личные блага человека как жизнь и здоровье [7, с. 147], Е. В. Фесенко полагает, что данное понятие является чрезвычайно узким, и с его помощью определить объект преступления практически невозможно [8, с. 46]. Общественные отношения, по мнению С. Б. Гавриша, «по своей природе, как и любая воображаемая модель, нематериальны и бестелесны», им не может быть «причинен имущественный ущерб, физическая травма или какой-либо вред, характерные для уголовного права», поскольку «нельзя причинить вред тому, чего в реальной жизни не существует».

Искусственность, эфемерность, внутренняя противоречивость, надуманность и оторванность от практики учения об общественных отношениях противоречит, по его мнению, специфике уголовного права, которое имеет дело с реальными, конкретными и точными категориями [9, с. 28, 35 - 37].

Попытка отхода от доминирующего понимания объекта как общественных отношений воплотилась в появлении ряда иных, так называемых, нетрадиционных концепций. В частности, предложение А. В. Наумова вернуться к теории объекта как правового блага, созданной в конце XIX века в рамках классической и социологической школ уголовного права [7, 147], получило поддержку как в зарубежной, так и в отечественной уголовно-правовой литературе.

Например, формулируя концепцию объекта экологических преступлений, С. Б. Гавриш исходит из предпочтительности рассмотрения его как определенной конкретной категории, воплощенной в реалиях окружающего мира. Наиболее полно, с его точки зрения, этому соответствует формула «объект — правовое благо», которая удачно сочетает, с одной стороны, указание на специфику уголовного права (уголовная ответственность наступает только за посягательство на охраняемые уголовным законом блага), а с другой, указание на реальное благо как охраняемую ценность. [9, с. 56 – 57].

Подобный подход, как отмечают некоторые авторы, характерен и для уголовного законодательства многих европейских государств. Например, по Уголовному кодексу Федеративной Республики Германия объектом преступления признаются правовые блага, при этом выделяются внутригосударственные правовые блага (§ 5) и правовые блага, охраняемые международными соглашениями (§ 6). Исходя из содержания § 34 УК ФРГ, к правовым благам отнесены такие ценности, как жизнь, здоровье, свобода, честь, собственность и др. [10, с. 71].

Однако, по мнению В.Я. Тация, понятие «благо» является еще более узким понятием, чем социальные ценности, которым невозможно и нецелесообразно охватить все реалии действительности (например, деятельность пенитенциарной системы), охраняемые законом об уголовной ответственности [3, с. 129–130]. Кроме этого, называя объектом уголовного правонарушения правовое благо, мы в большинстве случаев не сможем разграничить смежные

преступления и уголовные проступки, посягающие на одни и те же правовые блага. Например, если рассматривать «жизнь», как правовое благо, то мы не сможем отличить таких два смежных состава преступления как «посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля» (ст. 112 УК Украины) и «умышленное убийство» (ст. 115 УК Украины), так как и в том, и в другом случае преступник лишает человека жизни, причиняет ему смерть [11, с. 97].

В уголовно-правовой литературе существует трактовка объекта уголовного правонарушения как самого человека (индивида) или группы людей. Так, Г. П. Новоселов утверждает, что преступление причиняет или создает угрозу причинения вреда не чему-то (благам, нормам права, отношениям и т. п.), а кому-то, и, следовательно, в качестве объекта преступления нужно рассматривать не что-то, а кого-то. Иными словами, не только объектом каждого преступления, но и каждым объектом многообъектного преступления выступают люди — индивиды или их малые и большие группы (объединения), а также общество в целом [1, с. 43–66]. Такое видение объекта не получило широкой поддержки среди современных криминалистов, поскольку противоречит как позиции законодателя, так и обыкновенному здравому смыслу, более того сводит объект уголовного правонарушения к одному из элементов общественного отношения.

На основании статьи 3 Конституции Украины, провозгласившей высшей социальной ценностью человека, его жизнь и здоровье, честь и достоинство, неприкосновенность и безопасность, Е. В. Фесенко делает вывод о том, что объектом уголовного правонарушения выступают *ценности*, которые, по мнению автора, представляют собой разнообразные объекты материального мира, имеющие существенное позитивное значение для отдельных лиц, социальных групп и общества в целом. Признание компонентами ценностей как объекта преступлений потерпевших, их интересов и прав, социальных связей, благ (материализованных – предметов и нематериализованных) полно и одновременно достаточно конкретизирует круг указанных ценностей [8, с. 51, 85]. Такую позицию разделяют П. С. Матышевский, Л. Левицкая. Попытку подойти к определению объекта с позиции теории ценностей называют довольно удачной А. Джужа и П. Андрушко, а также другие отечественные криминалисты.

Следует отметить, что ценностный подход к определению рассматриваемого элемента состава уголовного правонарушения обуславливается возрастающей ролью правовой аксиологии – раздела философии, изучающего теорию ценностей и связанных с ними категорий. Исходным в аксиологии является понятие «ценность», которое, к сожалению, по мнению самих философов, в настоящее время «в силу своей специфики не имеет четкого определения, поэтому в его применении существует немало проблем [12, с. 8]. Так, очевидно, что предложенная формула «объект – ценность» незначительно отличается от трактовки объекта как правового блага. Признавая это и указывая на не вполне корректное включение Е. В. Фесенко «благ» в структуру «ценностей» (с филологической точки зрения эти слова – синонимы), сторонники концепции объекта как правового блага вынуждены устанавливать не менее обтекаемое и слабо мотивированное соотношение: «ценность – это оценка блага с точки зрения сегодняшних условиях жизни общества и проявление самого блага» [9, с. 56].

Не ставя под сомнение тот факт, что уголовное право защищает прежде всего те феномены, которые являются ценными для личности, общества и государства, полагаем, что для практического использования указанные категории ввиду их неконкретности, оценочности малопригодны. По справедливому суждению Тацья В. Я., аксиологический подход к определению объекта преступления не дает достаточных оснований для автоматического и беспрекословного переноса понятия «социальные ценности» на почву уголовного права [3, с. 126–143].

Своеобразной модификацией теории общественных отношений является теория правоотношений как объекта уголовного правонарушения, которая обосновывается в трудах Лиховой С. Я., Готина А. Н. Однако следует согласиться с тем, что вряд ли оправдано ограничение объектов уголовно-правовой охраны только теми общественными отношениями, которые нормативно урегулированы [3, с. 131].

Еще одной разновидностью теории общественных отношений является трактовка объекта как «сферы жизнедеятельности людей». Этот подход, по мнению В. Я. Тацья, не опровергает теорию общественных отношений, а конкретизирует и совершенствует ее, поскольку общественные отношения и являются специфической формой всей жизнедеятельности людей [3, с. 131–132].

Безусловно, каждая из приведенных точек зрения, расширяя сферу интерпретации объекта уголовного правонарушения, содержит ряд рациональных моментов, имеет право на существование и выглядит достаточно убедительной при исследовании конкретного состава уголовного правонарушения. Именно поэтому все чаще исследователи при определении объекта аккумулируют названные концепции, признавая объектом «социальные ценности, правовые блага и общественно полезные отношения, сложившиеся в обществе», «отношения, права, свободы, блага, ценности, которые охраняются законом об уголовной ответственности» и т. п. Не отвергая научной ценности и, вероятно, перспективности альтернативных взглядов на объект уголовного правонарушения, считаем аргументы оппонентов теории «объект – общественные отношения» не вполне убедительными.

Во-первых, речь идет, прежде всего, о доводах о непригодности общественных отношений ввиду их «заидеологизированности», базировании на «марксистском понимании сущности человека как совокупности всех общественных отношений». На наш взгляд, упреки в преувеличенной идеологизации теории общественных отношений как объекта уголовного правонарушения являются несправедливыми, ибо это понятие, действительно последовательно разрабатываемое в философии марксизма, стало важнейшей категорией современной социальной философии и тесно коррелирует с другими базовыми социально-философскими понятиями, которые вводились в философский оборот в рамках, нередко альтернативных марксизму. Более того, трудно назвать «идеологически окрашенным» определение физического лица, данное в части 1 статьи 24 действующего Гражданского Кодекса Украины: физическим лицом является человек как участник гражданских отношений. С другой стороны, одной из главных причин повышенного интереса к альтернативным общественным отношениям концепциям объекта, распространенным в досоветский период, послужило именно то, что в советском уголовном праве они либо вовсе игнорировались, либо именовались «буржуазными», а посему неприемлемыми для советского права, опирающегося на марксистско-ленинскую теорию общественных отношений.

Во-вторых, довольно распространенным аргументом оппонентов концепции объекта как общественных отношений (в частности,

С. Б. Гавриша, В. П. Емельянова, В. М. Трубникова) является тезис, что действующий УК не содержит упоминания о таком объекте. В самом деле, действующее законодательство Украины об уголовной ответственности термином «общественные отношения» не оперирует. Однако упомянутые в части 1 статьи 1 УК Украины права и свободы человека и гражданина, собственность, общественный порядок и общественная безопасность, окружающая среда, конституционный строй Украины, мир и безопасность человечества представляют собой не что иное, как «специфические виды общественных отношений», находящиеся в состоянии социальной (посредством норм морали, традиций, обычаев) и правовой (посредством норм права) упорядоченности [5, с. 342].

Активно используется понятие общественных отношений как в отечественной юридической науке, так и законодательстве. Так, С. Б. Гавриш, один из авторов школьного учебника «Правоведение», определяет предмет административного, финансового, уголовного и других отраслей права именно через категорию «общественные отношения» [13, с. 5, 41, 71]. Оперирует этим понятием и законодатель, указывая, что именно гражданские (личные неимущественные и имущественные отношения), семейные, хозяйственные и т.д. отношения регулируются соответственно гражданским, семейным и хозяйственным законодательством.

В-третьих, интерпретация объекта уголовного правонарушения как правового блага (других ценностей) в уголовном законодательстве многих европейских стран, на наш взгляд, является слабым аргументом для украинской правовой системы, ибо в западной уголовно-правовой доктрине объект преступления не фигурирует в качестве необходимого элемента преступного деяния (состава деяния), а поэтому его установления при привлечении лица к уголовной ответственности не требуется.

В-третьих, при употреблении терминов «благо», «ценность», «интерес» отсутствует какой-либо специфический подход к пониманию объекта уголовного правонарушения. Они играют роль своеобразного собирательного, «нейтрального понятия», используемого некоторыми учеными для отражения значимых в уголовном праве признаков объекта. Более того, и блага, и ценности, и интересы имеют место только в результате взаимодействия людей, то есть только в рамках общественных отношений, представляя собой

фактически один из их структурных элементов (предмета, субъектов или же социальной связи, составляющей содержание этих отношений).

Выводы. Учение об объекте уголовного правонарушения как общественных отношениях, охраняемых законом, в течение многих десятилетий использовалось при исследовании составов конкретных преступлений и уголовных проступков и остается господствующим. Альтернативным теориям объекта, ставшим в последнее время популярными среди отечественных криминалистов, не удалось дистанцироваться от категории общественного отношения в объяснении объекта уголовного правонарушения. Поэтому, по нашему мнению, последняя остается наиболее универсальной из известных теорий объекта, верной по содержанию и соответствующей действующему законодательству.

Список библиографических ссылок

1. Новоселов, Г.П. (2001). *Учение об объекте преступления: методологические аспекты*. Москва: Норма, 160 с.
2. Хейлік, В. В. (2015). Об'єкт злочину в кримінальному праві: теорія та практика правозастосування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 5, с. 130–136.
3. Тацій, В.Я. (2013). Об'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 1, с. 126–143.
4. Беккариа, Ч. (2004). *О преступлениях и наказаниях*. Москва: ИНФРА-М, 184 с.
5. Чугуников, И. И. (2015). Объект преступления в современной уголовно-правовой науке: традиции и новации. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*, 17, с. 314–347.
6. Тацій, В.Я. (1988). *Объект и предмет преступления в советском уголовном праве*. Харьков: Выща школа, 198 с.
7. Наумов, А. В. (1996). *Российское уголовное право. Общая часть*. Москва: БЕК, 560 с.
8. Фесенко, Є. В. (2004). *Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони*. Київ: Атіка, 280 с.
9. Гавриш, С. Б. (2002). *Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства*. Київ: Верховна Рада України. Інститут законодавства, 634 с.
10. Карабанова, Е. Н. (2018). Понятие объекта преступления в современном уголовном праве. *Журнал российского права*, 6, с. 69–77.
11. Вітко, О.Ю. (2012). Поняття об'єкта злочину. *Юридична наука*, 2, с. 95–100.

12. Чефранов, А. (2004). Поняття цінності як основа правової аксіології. *Підприємство, господарство і право*, 9, с. 34–38.
13. Гавриш, С., Сутковий, В. та Філіпенко, Т. (2011). *Правознавство*. Київ: Генеза, 416 с.

References

1. Novoselov, G.P. (2001). *Uchenie ob ob»ekte prestupleniya: metodologicheskie aspekty*. Moskva: Norma, 160 p.
2. Kheilik, V. V. (2015). Obiekt zlochyну v kryminalnomu pravi: teoriia ta praktyka pravozastosuvannia. *Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii*, 5, pp. 130–136.
3. Tatsii, V.Ia. (2013). Obiekt zlochyну. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 1, pp. 126–143.
4. Bekkaria, CH. (2004). *O prestupleniyah i nakazaniyah*. Moskva: INFRA-M, 184 s.
5. CHugunikov, I. I. (2015). Ob»ekt prestupleniya v sovremennoj ugolovno-pravovoj nauke: tradicii i novacii. *Naukovi praci Nacional'nogo universitetu «Odes'ka yuridichna akademiya»*, 17, pp. 314–347.
6. Tacij, V.YA. (1988). *Ob»ekt i predmet prestupleniya v sovetskom ugolovnom prave*. Har'kov: Vysha shkola, 198 p.
7. Naumov, A. V. (1996). *Rossijskoe ugolovnoe pravo. Obshchaya chast'*. Moskva: BEK, 560 p.
8. Fesenko, Ye. V. (2004). *Zlochyны proty zdorovia naselennia ta systema zakhodiv z yoho okhorony*. Kyiv: Atika, 280 p.
9. Havrysh, S. B. (2002). *Kryminalno-pravova okhorona dovkillia v Ukraini. Problemy teorii, zastosuvannia i rozvytku kryminalnoho zakonodavstva*. Kyiv: Verkhovna Rada Ukrainy. Instytut zakonodavstva, 634 p.
10. Karabanova, E. N. (2018). Ponyatie ob»ekta prestupleniya v sovremenном ugolovnom prave. *ZHurnal rossijskogo prava*, 6, pp. 69–77.
11. Vitko, O.Iu. (2012). Poniattia obiekta zlochyну. *Yurydychna nauka*, 2, pp. 95–100.
12. Chefranov, A. (2004). Poniattia tsinnosti yak osnova pravovoi aksiolohii. *Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo*, 9, pp. 34–38.
13. Havrysh, S., Sutkovyi, V. ta Filipenko, T. (2011). *Pravoznavstvo*. Kyiv: Heneza, 416 p.

УДК 005.332.4

В. В. Ігнатовський

ФОРМУВАННЯ КОКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Обґрунтовано актуальність питань формування та досягнення конкурентних переваг підприємством на сучасному етапі. Розглянуто сутність поняття «конкурентна перевага». Виділено основні вимоги, яким мають відповідати конкурентні переваги, щоби вважатися стратегічними чинниками успіху. Означено основні проблеми, які виникають при формуванні конкурентної переваги.

Відмічені труднощі при формуванні конкурентної стратегії сучасного підприємства, названі чинники, що формують конкурентні переваги, їх складові та особливості формування з урахуванням зовнішнього середовища. Проведена порівняльна характеристика впливу чинників на ефективність та конкурентоспроможність підприємства. Названо рівні формування конкурентоспроможності та рівні окремих конкурентних переваг.

У результаті аналізу трактування терміну «конкурентні переваги» запропоновано доповнити наведені визначення комплексним та ситуаційним підходом, сутність якого полягає у гармонізації джерел конкурентних переваг, результатом чого має стати система конкурентних переваг, спрямована на перемогу у конкурентній боротьбі.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, переваги, чинники, підприємство, ефективність.

Игнатовский В. В. Формирование конкурентоспособных преимуществ современного предприятия.

Обоснована актуальность вопросов формирования и достижения конкурентных преимуществ предприятия на современном этапе. Рассмотрена сущность понятия «конкурентное преимущество». Выделены основные требования, которым должны отвечать конкурентные преимущества, чтобы считаться стратегическими факторами успеха. Определены основные проблемы, возникающие при формировании конкурентного преимущества.

Отмечены трудности при формировании конкурентной стратегии современного предприятия, названы факторы, формирующие конкурентные преимущества, их составляющие и особенности формирования с учетом внешней среды. Проведена сравнительная характеристика влияния факторов на эффективность и конкурентоспособность предприятия. Названы уровни формирования конкурентоспособности и уровни отдельных конкурентных преимуществ.

В результате анализа трактовки термина «конкурентные преимущества» предложено дополнить приведенные определения понятия комплексным и ситуационным подходом, суть которого заключается в гармонизации источников конкурентных преимуществ, результатом чего должна стать система конкурентных преимуществ, направленная на победу в конкурентной борьбе.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, преимущества, факторы, предприятие, эффективность.

Ignatovsky Vladislav. Formation of competitive advantages of a modern enterprise.

The urgency of the issues of forming and achieving competitive advantages of the enterprise at the present stage has been substantiated. The essence of the concept of «competitive advantage» is considered. The main requirements that competitive advantages must meet in order to be considered strategic factors of success are highlighted. The main problems arising in the formation of a competitive advantage have been identified.

Difficulties in the formation of a competitive strategy of a modern enterprise are noted, the factors that form competitive advantages, their components and features of formation, taking into account the external environment, are named. The comparative characteristic of the influence of factors on the efficiency and competitiveness of the enterprise is carried out. The levels of formation of competitiveness and the level of individual competitive advantages are identified.

As a result of the analysis of the interpretation of the term «competitive advantages», it is proposed to supplement the above definitions of the concept with an integrated and situational approach, the essence of which is to harmonize the sources of competitive advantages, which should result in a system of competitive advantages aimed at winning the competitive struggle.

Key words: competition, competitiveness, advantages, factors, enterprise, efficiency.

Нині, попри наявність величезної інформаційної бази, і навіть різних методів комплексного аналізу підприємства, немає єдиної універсальної методики оцінки конкурентоспроможності підприємства. Не повною мірою розроблено питання виміру та прогнозу конкурентоспроможності, особливо відчутно це в умовах невизначеності. За умов невизначеності ринку відсутня чітко визначена методика прогнозування конкурентоспроможності підприємства.

На даній момент управління конкурентоспроможністю, а також збереження та вдосконалення конкурентних переваг дозволяє

підвищити ефективність використання ресурсів, підвищити інноваційну активність, а також якість товарів та послуг, сприяючи створенню цим умов для забезпечення стійких темпів економічного зростання та підвищення рівня життя. Усе це потребує детального та всебічного дослідження шляхів підвищення конкурентоспроможності підприємства, формування його конкурентних переваг.

Конкурентоспроможність підприємства в умовах зростання конкурентного тиску обумовлена внутрішніми та зовнішніми конкурентними перевагами суб'єкта. Якщо формування зовнішніх конкурентних переваг підприємства залежить рівня конкурентоспроможності країни, регіону, галузі, то внутрішніх – від конкурентного потенціалу підприємства міста і ефективності системи управління.

В даний час фахівці виділяють такі рівні конкурентоспроможності [2]:

- макрорівень у якому визначаються основні умови функціонування всієї господарської системи;
- мезорівень у якому формуються перспективи розвитку галузі;
- мікрорівень у якому конкурентоспроможність набуває кінцевої форми у вигляді співвідношення ціни та якості товарів та послуг.

Це співвідношення залежить від умов, що сформувався на макро- і мезорівнях, а також від співробітників підприємства, і його здатності використовувати свої ресурси, і загальногосподарські, галузеві переваги. Кожне підприємство має регулярно проводити аналіз конкурентних переваг на ринку для формування ефективності стратегії, що відповідає тенденціям розвитку ринкової ситуації [4].

Конкурентоспроможність підприємства – це багатопланова економічна категорія, що є основним критерієм оцінки ефективності роботи підприємства у плані виробництва товарів та надання послуг, а також кінцевим показником ефективності управління цим підприємством. Конкурентоспроможність підприємства схильна до впливу факторів.

Чинник конкурентоспроможності – безпосередня причина, необхідна і достатня зміни критеріїв конкурентоспроможності [3]. Важливим етапом є факторний аналіз причин зменшення значення окремих критеріїв конкурентоспроможності товарів та послуг.

Вивчивши величезну різноманітність факторів конкурентоспроможності підприємства, що наводяться сучасними

дослідниками, можна виділити найістотніші фактори конкурентоспроможності сучасного підприємства [1]:

- здатність вдосконалення процесу надання послуг;
- здатність освоєння та впровадження нових видів продукції, що користуються попитом;
- використання передових технологій;
- підвищення якості послуг;
- здатність керувати вартістю послуг, що надаються;
- здатність до вдосконалення та розвитку персоналу;
- міжнародна діяльність;
- чисельність та порівняльна сила конкуруючих підприємств.

Таким чином, конкурентоспроможність підприємства – це показник результативності фінансово-господарської діяльності з урахуванням галузевої специфіки, організаційно-правової форми, статусу, іміджу. Економістами було розроблено інструментарій, якісної та кількісної оцінки конкурентоспроможності, що дозволяє реалізовувати системно-критеріальний підхід до визначення рівня конкурентоспроможності підприємства [4].

Конкурентні переваги роблять підприємство впізнаваним на ринку, захищаючи від впливів конкурентного середовища. Конкурентна перевага – це система, яка має будь-яку ексклюзивну цінність, що забезпечує їй перевагу над конкурентами в економічній, технічній та організаційній сферах діяльності, що дає можливість більш ефективно розпоряджатися наявними ресурсами. Стійка конкурентна перевага є довгостроковою вигодою та водночас не застосовується ні існуючими, ні потенційними конкурентами, вигоди від використання якої не можуть бути скопійовані.

Використання створених конкурентних переваг та потенціалу підприємства спрямоване на досягнення поставлених цілей у процесі роботи. Навіть за умов однієї мети є кілька способів використання потенціалу. Джерела конкурентних переваг різноманітні, проте найчастіше вони засновані:

- на операційній ефективності, тобто виконанні подібних видів діяльності краще, ніж це роблять конкуренти (якість обслуговування або якість продукції, години роботи та місцезнаходження, швидкість обслуговування, перевага у витратах тощо);
- стратегічному позиціонуванні, тобто здійсненні відмінних від конкурентів видів діяльності або виконання подібної діяльності, але

іншими шляхами. Стратегічне позиціонування ґрунтується на перевазі, недосяжній для конкурентів (ключова конкурентна перевага). Це може бути унікальність товару чи послуги, імідж торгової марки, технологічне лідерство, унікальна комбінація видів діяльності тощо. Отже, пропозиція підприємства має бути значущою для споживачів, щоб її можна було класифікувати як конкурентну перевагу.

Тому підприємство має орієнтуватися на ті шляхи формування конкурентних переваг, які будуть давати максимальну ефективність у конкретний час, вибудовувати конкурентну стратегію, що дозволяє мати стійку конкурентоспроможність підприємства.

Список бібліографічних посилань

1. Иванова, О. А. (2011). Управление конкурентоспособностью предприятия в современных условиях хозяйствования. *Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.»*, т. 17, с. 164–172.
2. Иванов, Ю. Б., Орлов, П. А., Иванова, О. Ю. (2008). *Конкурентні переваги підприємства: оцінка, формування та розвиток*. Харків: ІНЖЕК, 352 с.
3. Гарнавіська, Н. П. (2018). *Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика*. Тернопіль: Економічна думка, 570 с.
4. Фахтудинов, Р. А. (2016). *Управление конкурентоспособностью предприятия*. Москва: Эксмо, 213 с.

Reference

1. Ivanova, O. A. (2011). *Upravlenye konkurentosposobnost'yu predpriyatyya v sovremennykh uslovyakh khozyaystvovaniya*. Vcheni zap. Khark. humanit. un-tu «Nar. ukr. akad.», vol. 17, pp. 164–172.
2. Ivanov, YU. B., Orlov, P. A., Ivanova, O. YU. (2008). *Konkurentni perevahy pidpriyemstva: otsinka, formuvannya ta rozvytok* [Competitive advantages of the enterprise: evaluation, formation and development]. Kharkiv: INZHEK, 352 p.
3. Tarnavs'ka, N. P. (2018). *Upravlinnya konkurentospromozhnistyu pidpriyemstv: teoriya, metodolohiya, praktyka*. Ternopil': Ekonomichna dumka, 570 p.
4. Fakhtudynov, R. A. (2016). *Upravlenye konkurentosposobnost'yu predpriyatyya*. Moskva: Éksmo, 213 p.

УДК 334.722.24:001.1

*Sven-Olof Yrjö Collin, Jenny Ahlberg***NEPOTISM IN FAMILY FIRMS – A TERMINOLOGY**

Nepotism is a central concept of family business since it constitutes the essence of a family business. In this paper, the first in a series of two, we present a terminology of nepotism in family firms making it possible to describe the extent and usage of nepotism in family business. Our view is that the family and the business are separate entities, but the family impregnates the corporation through supplying family members and here we define: nepotistic supply, generational nepotism, kin nepotism. Turning to the family corporation we define the concepts: nepotistic impregnation, nepotistic hierarchical diffusion, nepotistic functional diffusion. We claim that nepotism differs due to genetic distance, and due to gender, but it is also influenced by social conditions. We have speculatively argued that family members without genetic relatedness can be exposed to nepotistic treatment. We conclude that genetic nepotism can transform into social nepotism. We have presented clan and serial nepotism, and some allocative principles that reduce the full nepotism supply. Although nepotism could appear to be without any costs for the allocated individual, but allocative principles could be active, that reduce the negative sides of nepotism for the firm. We have suggested that there are links between nepotistic supply and nepotistic impregnation, influencing the environments acceptance of nepotistic actions. The analyses of the nepotism terminology proves that nepotism is not only the constitutive element of a family firm, but nepotism could also be a conscious strategy.

Key words: clan and serial nepotism, family firm, generational nepotism, kin nepotism, nepotism, nepotistic functional diffusion, nepotistic hierarchical diffusion, nepotistic impregnation.

Свен-Олоф Ирйо Коллин, Джени Ахлберг. Непотизм в семейных компаниях – терминология.

Непотизм – центральное понятие семейного бизнеса, поскольку является его сутью. В данной статье, первой в серии из двух статей, рассматривается основная терминология, касающаяся непотизма в семейных компаниях, для характеристики проявлений непотизма и того, как это отражается на семейном бизнесе. С нашей точки зрения семья и бизнес – это самостоятельные понятия, но, когда семья и ее члены становятся частью компании, мы говорим о семейственности в подборе кадров (nepotistic supply), преемственности поколений (generational nepotism), родовом непотизме (kin nepotism). При рассмотрении семейных предприятий, выделены такие термины как: концентрация непотизма (nepotistic impregnation), иерархическая диффузия

непотизма (nepotistic hierarchical diffusion), административно-функціональний непотизм (nepotistic functional diffusion). Утверджується, що на непотизм впливають генетическая близость и половая принадлежность, так же, как и социальные условия. Выдвигается предположение, что непотизм распространяться и на членов семьи, которые не связаны кровными, а генетический непотизм (преференции родственникам) может трансформироваться в социальный непотизм. Выделены понятия клановый (clan nepotism) и семейный непотизм (serial nepotism), а также принципы распределения позиций, связанные с заполнением вакансий в компании. Хотя распределение должностей среди родственников не требует вложения средств, для того чтобы избежать негативных последствий непотизма для предприятия, нужно руководствоваться рассмотренными принципами. Предполагаемая связь между подбором кадров на основе непотизма и концентрацией непотизма влияет на то, как общество воспринимает протекционизм. Анализ терминологии непотизма подтвердил, что непотизм относится не только к деятельности семейных компаний, но и может также рассматриваться как целенаправленная и последовательная стратегия.

Ключевые слова: административно-функціональний непотизм, ієрархієска дифузія непотизма, клановий і сімейний непотизм, концентрація непотизма, непотизм, преемственность поколений, родовий непотизм, сімейна компанія.

Свен-Олоф Ірйо Коллін, Дженні Ахлберг. Непотизм в сімейних компаніях – термінологія.

Непотизм – центральне поняття сімейного бізнесу, оскільки це є його суттю. У даній статті, першій із серії з двох статей, розглянута основна термінологія, що стосується непотизму в сімейних компаніях, для характеристики проявів непотизму та того, як це впливає на сімейний бізнес. З нашого погляду сім'я та бізнес – це незалежні поняття, але, коли сім'я та її члени стають частиною компанії, ми кажемо про сімейність у підборі кадрів (nepotistic supply), наступність поколінь (generational nepotism), родовий непотизм (kin nepotism). При розгляді сімейних підприємств, виділені такі терміни як: концентрація непотизму (nepotistic impregnation), ієрархічна дифузія непотизму (nepotistic hierarchical diffusion), адміністративно-функціональний непотизм (nepotistic functional diffusion). Стверджується, що не непотизм впливають генетична близькість та стать, як і соціальні умови. Припускається, що непотизм поширюється і на членів сім'ї, які не пов'язані узами поколінь, генетичний непотизм (преференції родичам) може трансформуватися у соціальний непотизм. Виділені поняття клановий (clan nepotism) і сімейний непотизм (serial nepotism), а також принципи розподілення позицій, пов'язаний з заповненням вакансій в компанії. Попри

те, що розподіл посад серед родичів не потребує вкладень, для уникнення негативних наслідків непотизму на підприємство, необхідно керуватися зазначеними принципами. Зв'язок між підбором кадрів на основі непотизму та концентрацією непотизму впливає на те, як суспільство сприймає протекціонізм. Аналіз термінології непотизму підтвердив, що непотизм стосується не тільки діяльності сімейних компаній, а й може розглядатися як цілеспрямована та послідовна стратегія.

Ключові слова: адміністративно-функціональний непотизм, ієрархічна дифузія непотизму, клановий і сімейний непотизм, концентрація непотизму, непотизм, наступність поколінь, родовий непотизм, сімейна компанія.

Introduction

In a family corporation, the ownership was transferred from the older family members to the middle generation. At the same time, a woman from the younger generation of the family was appointed vice CEO. In the newspapers, the transfer of the ownership was hailed as being an indication of continuity and a stable and responsible family firm strategy. At the same time, the promotion of the woman was stigmatized as an indication of nepotism.

These two events are both acts of nepotism, i.e., a tendency to treat individuals preferably due to family relationships, independently of contribution (Webb, Ketchen, & Ireland, 2010; Collin & Ahlberg, 2012), competence, productivity, or performance [26;]. Nepotism in the case of transfer of ownership was considered positive, but concerning promotion, it was considered negative. It is a paradox that nepotism, which defines a family firm, constituting its very essence and being one of the strongest driving forces of the family firm, to promote the family, can be so differently valued. And, more importantly, that the word describing both actions, nepotism, is considered to be a word with overly negative connotations (Spranger, Colarelli, Dimotakis, Jacob & Arvey, 2012). Especially when it concerns gaining positions within the firm, there is a stigmatization of nepotism, as expressed by Mhatre, Riggio & Riggio, 2012, p.175: "...there is no such thing as 'good nepotism'".

Research, that is supposed to treat values with care (Myrdal, 1958), has treated it as either a negative force, for example, in an innovative twist of agency theory, claiming it to cause inefficiencies in terms of creating agency problems when hiring family members with lower competence than outsiders (Schulze, Lubatkin, Dino, & Buchholtz, 2001), or, on the other side, inspired by resource and transaction costs theories, it has been claimed

that nepotism increase certainty concerning the governance of the family firm (Webb et al, 2010).

Nepotism in science should, however, be treated without value claims, positive or negative. One method to reduce the value connotations of nepotism is to treat it as a concept that describes the family and the family firm, and especially the relationship between the family and the family firm. The aim of this paper is to describe nepotism through a created terminology of nepotism in family firms. Through the terminology we avoid the stigmatization of nepotism, and treat it only as a basic characteristic of the family firm. While terminological order is needed in a systematic treatment of a phenomenon, the application of the terminology shows its value. This endeavour is, however, reserved for a second paper (Collin & Ahlberg, forthcoming). Here we only present the terminology.

Terminology of nepotism in family business

Family business nepotism is the allocation of family members in the family business corporation. Nepotism in family business has two sides, the family that sends their family members, and the corporation that receives the family members. The border line between the family and the business is claimed to be vague and sometimes almost non-existent (Zattoni, Gnan, & Huse, 2015). Our view is that the family and the business are separate entities, but the family impregnates the corporation through supplying family members.

We will here give terms to some concepts aimed at describing the extent of nepotism, i.e., the allocation of family members in the corporation.

Figure 1 visualises the content of the concepts. The image describes the family and the corporation, both having vertical and horizontal dimensions.

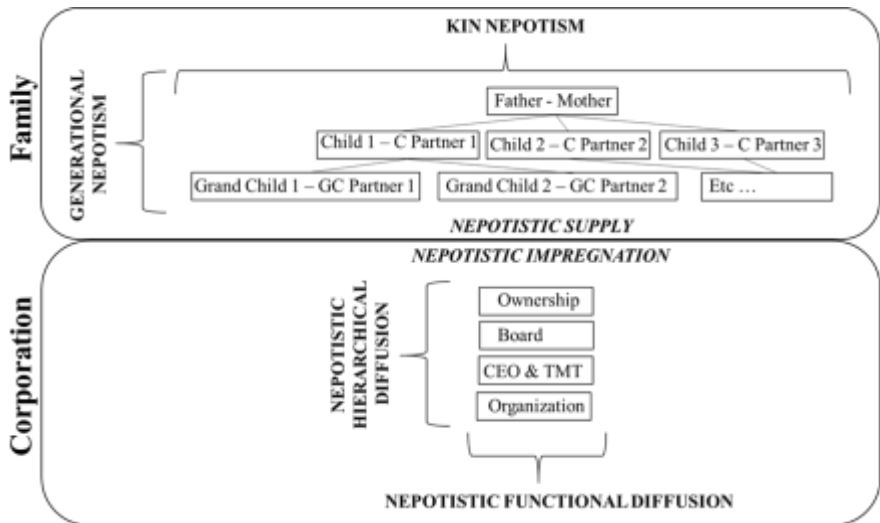

Figure 1. **Terminology of family business nepotism**

Concerning family, the dimension of importance is the size of the family. This can be divided into two dimensions, where the vertical dimension is termed generation and consists of the number of generations existing, and the horizontal dimension of a family is termed kin and indicates the number of different blood lines.

In the case of the corporation, the dimension of importance is the size of the corporation in terms of positions that can be filled by family members. This can also be divided into two dimensions, where the horizontal dimension is termed nepotistic functional diffusion and the vertical is termed nepotistic hierarchical diffusion.

Beginning with the entity that supplies through nepotism, i.e., the family, we define:

Nepotistic supply: The number of family members supplied to the corporation. This involves all family members engaged in the corporation, from those family members being owners, to those that work during summertime in the factory of the corporation. It indicates to what extent the family is engaged in the corporation. While succession at the very top of the firm has been intensely studied, the overall supply of family members has received less attention (Muchinsky, 2012).

Generational nepotism: The number of generations of the family supplied to the corporation. This will indicate to what extent the family impregnates the corporation in terms of generations, i.e., if they have a strategy to specialize the generational involvement by sending only one or maybe two generations to the firm, or they involve all available generations. Generation appears as a frequent factor in family business research (e.g., Davis & Harveston, 1999; Lubatkin, Schulze, Ling & Dino, 2005).

Kin nepotism: The number of blood lines, i.e., kin relationships, that are engaged in the corporation. This indicates how many of the blood lines that the family exposes to the corporation, i.e., how the family impregnate the corporation with kin. This can appear in studies in some versions, such as Hamiltons r (Hamilton (1964a, b), i.e., the genetic distance between family members (Collin & Ahlberg, 2012) and as kin density (Spranger, Colarelli, Dimotakis, Jacob & Arvey, 2012), which is a composite measurement containing Hamilton's r and what we later will term nepotistic impregnation.

These concepts of nepotistic supply aim to indicate to what extent the family is engaged in the corporation, on the dimensions that can be considered to be important, i.e., share of the family, generations and kin.

Turning to the receiving entity, the family corporation, we define the following concepts:

Nepotistic impregnation: The number of positions at the corporation that is occupied by family members. This indicates how the family dominates the corporation.

Nepotistic hierarchical diffusion: On which hierarchical levels family members appear. This is the vertical dimension of influence. Hierarchy is here defined as the ladder from share ownership, board membership, CEO, top management positions, divisional position, management position and worker position. It indicates to what extent the family distributes its members on governance, management, and labor positions.

Nepotistic functional diffusion: On which functional positions the family has representatives. This is the horizontal dimension of influence. It can be chair of the board, board member, deputy board member, or down in the organization with functional positions such as marketing or finance manager. It indicates to what extent the family has functional influence.

Terminologies could add value to conceptions if they manage to create distinctions that can add to our understanding of the phenomenon they dissect. For example, our terminology could shed light on nepotistic strategies if one can find a firm with extensive kin nepotism and contrast it

with a firm with reduced kin nepotism, for example, only using one of several available bloodlines of the family. Maybe reduced kin nepotism is a mean to keep conflicts low since rivalry between kin can be expected? Another example is the nepotistic hierarchical diffusion, where observation of a firm having very restricted diffusion, mainly to the governance level, ownership and the board, indicates a remote family engagement, which maybe even indicates a transformation of the firm from being a family firm.

We will, however, not focus on the usage of the terminology in this paper, but will continue our terminological ambition by discussing some aspects of nepotism, using the terminology but also expanding it.

Extension of terminology I: Genetic and social nepotism

Nepotism can be defined as a tendency to treat individuals preferably due to family relationships, independently of contribution (Webb, Ketchen, & Ireland, 2010; Collin & Ahlberg, 2012), competence, productivity or performance. This definition does not make any qualifications but treat all family members as equal and therefore subject to nepotistic treatment.

It has been found, however, that intensity in nepotism is gendered. Due to genetic uncertainty for males in their off-springs, nepotistic preferences differ due to gender. As expressed by Tanskanen & Danielsbacka (2012: 985): "...maternal grandparents and matrilinear kin in general are expected to increase child survival more than paternal grandparents and patrilineal kin." Transforming to our subject it would claim that females would show more nepotistic actions than males.

Another variation of nepotism has been found in nepotistic intensity due to kin relationship, i.e., less nepotistic intensity when the genetic distance increase. This genetic influence on nepotistic intensity put also another distinction to the front, i.e., whether there is a social dimension of nepotism, or if it is confined to be purely genetic.

The intensity of nepotism could vary due to blood relationship, i.e., how genetically distant the family member is. A more qualified definition of nepotism would therefor include the Hamilton rule of inclusive selection. Hamilton (1964a, b, 1972) termed inclusive fitness those actions when an individual performs actions that promote the genes of the individual, but not necessarily the individual as such. When Titanic is sinking, inclusive selection is when the father or mother makes sure that the daughter and son is in the lifeboat, and then they go to the restaurant in the sinking boat for the last drink. It is not the individual that is important, i.e., selfishness is not the

leading principle, but the genes, i.e., the selfish gene, as a book title says, written by Richard Dawkins.

The idea of nepotistic inclusive selection, i.e., genetic nepotism, is that the engagement is relative to the genetic distance. The more distance, the less power of inclusive selection, simply because it does not promote the genes of the actor. For nepotism, this implies that nepotistic actions are stronger when it concerns kin that is genetically closer to the actor. When Titanic is sinking the mother or father first make sure that their children are in the lifeboat, then they look after their sister's and brother's children. Indeed, studies indicate that genetic distance and investments in children are correlated (Anderson, 2005; Coall, Hilbrand & Hertwig, 2014). Thus, we reserve the term, **genetic nepotism**, to actions where the nepotistic preference for family members is a function of the genetic distance.

However, there are situations when there is no genetic relationship, for example when individuals are married into the family and for adopted children. Adopted children have often no genetic similarity with the parents, thus the child should not receive any preferential action according to genetic nepotism. Indeed, studies have found less investment in adopted children (Case, Lin & McLanahan, 2000). But, while it is true that the adopted child has no genetic relatedness with the parents, it is still true that the child is socially the parent's child.

Imagine a family with individuals married into the family and with adopted children. Maybe, as indeed studies show, adopted children is not treated with the same preferences as the genetic individuals, they are still treated with higher preferences than compared to individuals in the extended family, such as kin. Thus, they experience a positive treatment, indicating a nepotistic action. If we find nepotistic acts in these cases, then we have found social nepotism, i.e., due to the social situation of the family, the individual, though not having genetic relationship, is treated with preference. If individuals can be treated with nepotism, without having genetic similarity, then genetic nepotism can be questioned.

But, what if social nepotism is the same as if there would be a genetic similarity? If adopted children will be treated the same way as genetic children, and that genetic cousins will be treated the same way as cousins that are adopted? Then we could claim that humans indeed have a nepotistic tendency, based on the genetic rule of Hamilton. This tendency can, however, be fooled by identification, that humans identify a situation as asking for nepotism, and then create nepotistic actions. It is not a socially

learned action, i.e., the act of nepotism is not influenced by values in society, that 'Thou shall treat relatives with care', but has its origin in the natural tendency of genetic nepotism. The nepotistic impulse is based on genetic distance, but it can be fooled and trigger nepotistic acts even if no genetic similarity is present.

This is to claim that nepotism, overall, is natural and not social. It is a strong force in human life. Indeed, it is so strong that it can overrule its basic origin, to support genetic survival. A mother or a father will put both the adopted son and the genetic daughter in the lifeboat before attending to others or themselves. It is nepotism as a natural instinct, overruling the genetic logic.

Two other factors can be presented, that influence variation in nepotistic action. They are the factors of interaction and vicinity (Sorenson, Goodpaster, Hedberg & Yu, 2009). Nepotism could be influenced by interaction and vicinity, in the manner, for example that two kin of the same blood, which could be expected to be treated similar due to genetic nepotism, will be differently treated due to one living as a neighbour, i.e., vicinity, and often attending family dinners, i.e., frequency of interaction, while the other lives remote and very seldom engage in family meetings. Vicinity makes it easier to evaluate the individual, thus influencing propensity to treat the person with preferences, and frequency of interactions does also give more information, but, maybe more important, show the individuals willingness to invest in the relationship.

Summarizing this section, we claim that nepotism differs due to genetic distance, i.e., genetic nepotism, and due to gender, but it is also influenced by social conditions, such as frequency of interaction and vicinity. We have speculatively argued that the genetic nepotism is so strong that it is fooled by itself, implying that family members without genetic relatedness can be exposed to nepotistic treatment. We conclude that genetic nepotism can transform into social nepotism.

Extension of terminology II: Regulation of nepotism through clan or serial nepotism

The nepotistic supply and the nepotistic impregnation meet at an interface, where the family meets the family firm. Since a family firm is a mean for supplying the family with resources, where one important resource is work and income opportunities, the firm has to offer positions to the family members. This is the allocation of family members, but on what principles is the allocation performed?

If nepotism would be unlimited, one could expect that all willing family members (nepotistic supply) occupy positions in the family firm (nepotistic impregnation), i.e., nepotistic impregnation is but a function of nepotistic supply. Nepotism in this manner have created the criticism levelled against family firms, that they accept less competent individuals because they have one and only one characteristic, that of being member of the family (Schulze, Lubatkin, Dino & Buchholtz, 2001).

However, based on case experiences (Ahlberg, 2021) and with the recognition that family firms tend to survive in the competitive landscape of governance structures (Miller & Le Breton-Miller, 2006), there are reasons to expect a regulative mechanism that put a limit on the nepotistic supply, i.e., a principle of family member's allocation where the needs of the family are coordinated with the needs of the firm.

Considering the regulative principle, we distinguish between what we term clan nepotism and serial nepotism. **Clan nepotism**, inspired by the Ouchi (1979) concept of the clan, is when the family is characterised by individuals guided by a family solidarity, with a common system of family beliefs, and, in accordance with what Jaskiewicz et al (2013) term reciprocal nepotism, when there is substantial exchange of resources, be it labour, emotions and/or material. Jaskiewicz et al (2013) claim that this type of nepotism characterizes the family firm, which can exploit their nepotism in creating competitive advantage.

Serial nepotism is when the family is but a collection of individuals, organised as a serie (Sartre, 1960), lacking solidarity, but having a common interest organised through the family. It could be in accordance to the principle of primogeniture (Mhatre, Riggio & Riggio, 2012), as implemented in the fideicommissum, where the succession is predetermined, probably with lower performance as a consequence (Bloom & Reenen, 2007). Here we find what Jaskiewicz et al (2013) term entitlement nepotism, which is a condition of no exchange except for the pure genetic relation.

It is also possible to think that it is not the family firm that is a mean for the family, but the other way around, where the family is but a mean for the family firm. This is the occasion when the nepotistic impregnation is a function of the needs of the family firm, where the nepotistic supply feeds the family firm with its needed resources of labour, applying an allocative principle that selects the family members for the firm.

The allocative principle of a family firm could be assumed to be governed by two objectives, one short term, to give support to the present family, with

the risk of serial nepotism, and one long term, to secure the survival of the firm, based on clan nepotism. Both objectives are guided by nepotism in the sense that the family is at the centre of the objective.

Full nepotistic supply could be one allocative principle, where all interested individuals are given positions in the firm. This is when the firm is but a mean for the family.

Another allocative mechanism is the '*trial and error*' principle of family recruitment. Being a family member, you have the advantage of getting a position in the family firm. If you perform, you will stay, if you fail, you have to leave the firm. The family firm assumes the costs of trial and error. These costs are always present when recruiting any individuals, family or not family individuals, but since the selection is more based on merits and competence when it concerns non-family members, these costs can be assumed to be less than when recruiting family members. Additionally, a family member that does not perform creates two nepotistic costs, incompetence costs and moral dilution costs. Incompetence costs appear when the individual cannot perform the tasks of the position in acceptable manners. Moral dilution costs are the costs created through the reduced work ethics that can result when non-family employees experience that a family member receives advantages that is clearly not related to productivity, i.e., being unjustifiable (Spranger, Colarelli, Dimotakis, Jacob & Arvey, 2012).

Another allocative mechanism is the '*dog treatment*', that a family member being employed will be put in a position of lower level than the competence would motivate, or in positions that are considered to be hard (Muchinsky, 2012). Two effects motivate the '*dog treatment*'. The family member has to earn the employment in the family firm through enduring the hardship. This will signal to the family that the employed family member can contribute to the survival of the family firm. It will also signal to the non-family employees that the family member is part of the team, the extended '*family*' of all employees, assuming the hardships of the firm.

One allocative mechanism on the side of nepotistic impregnation is *flexibility*. While ordinary employees have to follow contracts and regulations, family members can be used more flexible. Family members are supposed to give to the firm when the firm has its needs, in accordance with their clan nepotism (Jaskiewicz et al, 2013) and in accordance to Kragh's (2012) claim, that a family member has to show solidarity, lacking short-term utilitarian objectives. Flexibility implies that the family member has to perform the work that needs to be done, independent on formal contract, and

that the family members salary could vary due to the firm's capacity to carry the salary. The flexibility is just an aspect of the fuzzy border between the family and the firm that is so characteristic of family firms, including family members experiencing an insignificant border between their family lives and their lives as employees of the firm (Muchinsky, 2012)

Summarizing, we have presented clan and serial nepotism, and some allocative principles that reduce the full nepotism supply, where the firm is but a mean for the family, into a situation where the needs of the firm is also considered. They were the principle of '*trial and error*', '*dog treatment*' and of '*flexibility*'. The conclusion is that at quick glance, nepotism could appear to be without any costs for the allocated individual, but allocative principles could be active, that reduce the negative sides of nepotism for the firm.

Extension of terminology III: Acceptance of nepotism through balancing nepotism supply and nepotism impregnation

Family firms exist in the whole size range, from the smallest local firms, to the largest, international listed corporations. The occurrence of nepotistic impregnation could, however, differ due to size. In a study of CEO careers Salvato, Minichilli & Piccarreta (2012) found that most firms in their sample were managed by non-family CEOs, which they partly explained by the institutional pressure the firms are experiencing.

Could it be the case that there are norms of nepotistic impregnation that differ between large, listed publicly observed corporations and smaller corporations, that only exists in a local context and in their business relationships?

It has been found that family firms use their character of family firm as a marketing tool, both towards customers and towards factor suppliers, such as credit and labour suppliers. In these cases, there appears not to be an institutional pressure against nepotistic impregnation in family firms. On the contrary, they appear to exploit the impression of family firms as being more long term and more stable by using nepotism as a marketing tool. Nepotism could thus be seen as a reputation investment.

What happens when a firm grow to the size of the large and listed corporation is that they tend to be more exposed to mass media and political interest on a national level. It could speculatively be suggested that there exists a norm system on this level that deems nepotism, especially positional nepotism, negative. This norm against positional nepotism will reduce the nepotistic impregnation of the firm. Thus, the firm have to find a balance

between nepotistic impregnation creating the positive reputational effect and the negative effect created by positional nepotism.

It could also be that the nepotism in ownership of the firm becomes so much diluted that the reputational effect of family character that discipline family actors becomes too weak. This will transform the family firm into an object of exploitation by distant family members. There will be a conversion from clan nepotism, which is a supportive nepotism, to serial nepotism, which contains relationships of an exploitive character (Jaskiewicz, Uhlenbruck, Balkin & Reay, 2013) Thus, there are some point in the development of the family firm when the bad sides of family firms can become dominant.

It can be hypothesised that this point is reached when considering the dilution of ownership in relation to the nepotistic impregnation. As long as the kin is equally engaged in the ownership and the operations of the firm, maybe especially on higher hierarchical positions, there is a positive reputational effect. But the reputational effect will be reduced when there is no relation between the ownership and the operational positions. Then both the owners and the operationally active family members will increase in opportunism, mainly in disinterest in long term engagement.

If this is correct it is not institutional differences or size per se that is active, but the relationship between nepotistic supply, especially kin nepotism, and nepotistic impregnation, maybe especially nepotistic hierarchal diffusion. A proposition could be suggested that the environments acceptance of nepotism is driven by the relatedness between kin nepotism and hierarchical nepotism. The more the family shows engagement in both ownership and positions, the more their nepotism will be accepted and even constitute a marketing tool, to gain the brand of family firm. Thus, acceptance of nepotism is independent of size and institutional milieu, but dependent on the family's capacity to link kin nepotism with positional nepotism.

Summarizing, we have here, speculatively, argued that there are links between nepotistic supply and nepotistic impregnation, influencing the environments acceptance of nepotistic actions. It indicates that the family and the family firm can use nepotism as part of a firm strategy.

Conclusion

We have suggested that nepotism is the essence of family firms and presented a terminology making it possible to analyse nepotism through nepotistic supply and impregnation. We have presented some propositions

when further analysing the nepotism terminology, that together create the conclusion that nepotism is not only the constitutive element of a family firm, but nepotism could also be a conscious strategy.

However, the value of a terminology lies not only in its ability to create order in and between concepts, but the value consists first and foremost in its ability to create an understanding of empirical cases by being an analytical instrument. Thus, we need empirical studies using the terminology. Only then can we evaluate the value of the proposed terminology.

References

1. Ahlberg, J (2021). *Boards of directors in family firms: Their functions and borders*, Linnaeus University Press: Växjö, p. 403.
2. Anderson, K. G. (2005). Relatedness and investment in children in South Africa, *Human Nature*, 16(1), pp. 1–31.
3. Bloom, N., van Reenen (2007). Measuring and explaining management practices across firms and countries, *Quarterly Journal of Economics*, 122(4), pp. 1351–1408.
4. Case, A., Lin, I-F., McLanahan, S. (2000). How hungry is the selfish gene? *The Economic Journal*, 110 (Oct), pp. 781–804.
5. Coall, D. A., Hilbrand, S., Hertwig, R. (2014). Predictors of grandparental investment decisions in contemporary Europe: Biological relatedness and beyond. *PLoS ONE*, 9(1), pp. 1–10.
6. Collin, S.-O., Ahlberg, J. (2012). Blood in the board room: Family relationships influencing the functions of the board, *Journal of Family Business Strategy*, 3(3/4), p. 236–248.
7. Collin, S.-O., Ahlberg, J. (forthcoming) Nepotism – its pros and cons in family business.
8. Davis, P. S., Harveston, P. D (1999). In the founder's shadow: Conflict in the family firm, *Family Business Review*, 12(4), pp. 311–323.
9. Hamilton, W. D. (1964a). The genetic evolution of social behaviour. I, *Journal of Theoretical Biology*, 7, pp. 1–16.
10. Hamilton, W. D. (1964). The genetic evolution of social behaviour. II, *Journal of Theoretical Biology*, 7, pp. 17–52.
11. Hamilton, W. D. (1972). Altruism and related phenomena, mainly in social insects, *Annual Review of Ecology and Systematics*, 3, pp. 193–232.
12. Jaskiewicz, P., Uhlenbruck, K., Balkin, D. B., Reay, T. (2013). Is nepotism good or bad? Types of nepotism and implications for knowledge management, *Family Business Review*, 26(2), pp. 121–139.

13. Kragh, S. U. (2012). The anthropology of nepotism: Social distance and reciprocity in organizations in developing countries, *International Journal of Cross-Cultural Management*, 12(2), pp. 247–265.
14. Lubatkin, M. H., Schulze, W. S., Ling, Y., Dino, R. N. (2005). The effects of parental altruism on the governance of family-managed firms. *Journal of Organizational Behavior*, 26(3), pp. 313–330.
15. Mhatre, K. H., Riggio, R. E., Riggio, H. R. (2012). Nepotism and leadership, In: Jones, R. G. ed. 2012. *Nepotism in Organizations*, NY: Routledge, Ch. 8.
16. Miller, D., Le Breton-Miller, I. (2006). Family governance and firm performance: Agency, Stewardship, and capabilities. *Family Business Review*, 19, pp. 73–87.
17. Myrdal, G. (1958). *Value in social theory: A selection of essays on methodology*, ed by Streeten, P. London: Harper.
18. Muchinsky, P. M. (2012). The nepotistic organization: What is this place and how do the people make it? In: Jones, R. G. ed. 2012. *Nepotism in Organizations*, NY: Routledge, Ch. 3.
19. Ouchi, W.G. (1979). A conceptual framework for the design of organizational control mechanisms. *Management Science*, 25(9), pp. 833–848.
20. Salvato, C., Minichilli, A., Piccarreta, R. (2012). Faster route to the CEO suite: Nepotism or managerial proficiency? *Family Business Review*, 25(2), pp. 206–224.
21. Sartre, J.-P. (1960). *Critique of Dialectical Reason*, Reprint. London: Verso, 1982.
22. Schulze, W. S., Lubatkin, M. H., Dino, R. N., Buchholtz, A. K. (2001). Agency Relationships in Family Firms: Theory and Evidence. *Organization Science*, 12(2), pp. 99–116.
23. Sorenson, R. L., Goodpaster, K. E., Hedberg, P. R., Yu, A. (2009). The family point of view, family social capital, and firm performance: An exploratory test, *Family Business Review*, 22, pp. 239–253.
24. Spranger, J. L., Colarelli, S. M., Dimotakis, N., Jacob, A. C., Arvey, R. D. (2012). Effects of kin density within family-owned businesses, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 119, pp. 151–162.
25. Tanskanen, A. O., Danielsbacka, M. (2012). Beneficial effects of grandparental involvement vary by lineage in the UK. *Personality and Individual Differences*, 53, pp. 985–988.
26. Webb, J. W., Ketchen, D. J., Ireland, R. D. (2010). Strategic entrepreneurship within family-controlled firms: Opportunities and challenges. *Journal of Family Business Strategy*, 1(2), pp. 67–77.
27. Zattoni, A., Gnan, L., Huse, M. (2015). Does Family Involvement Influence Firm Performance? Exploring the Mediating Effects of Board Processes and Tasks. *Journal of Management*, 41(4), pp. 1214–1243.

УДК 316.44

*О. В. Новикова***ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ ЛАБОРАТОРИИ ПЛАНИРОВАНИЯ
КАРЬЕРЫ КАК ИНСТРУМЕНТА ФОРМИРОВАНИЯ
КАРЬЕРНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ
И ПРЕДПОЧТЕНИЙ СТУДЕНТОВ**

В статье представлен опыт лаборатории планирования карьеры по формированию карьерно-профессиональных представлений и предпочтений студентов. Описана система работы по организации трудоустройства и повышения уровня трудоустраиваемости выпускников. Приведены данные динамики трудоустройства магистров за последние годы.

Ключевые слова: карьера, карьерные представления и предпочтения, трудоустройство, выпускник.

Новикова О. В. Організація роботи лабораторії планування кар'єри як інструменту формування кар'єрно-професійних уявлень та переваг студентів.

У статті представлено досвід лабораторії планування кар'єри з формування кар'єрно-професійних уявлень та уподобань студентів. Описано систему роботи з організації працевлаштування та підвищення рівня працевлаштування випускників. Наведено дані динаміки працевлаштування магістрів за останні роки.

Ключові слова: кар'єра, кар'єрні уявлення та переваги, працевлаштування, випускник.

Novykova Olha. Career planning laboratory as a tool for formation of students' career and professional ideas and preferences, and organization of its work.

The article presents the experience of a career planning laboratory in the formation of career and professional ideas and preferences of students. The system of work on organizing employment and increasing the level of employability of graduates is described. The data on the dynamics of employment of masters in recent years are presented.

Key words: career, career ideas and preferences, employment, graduate.

Обращение к проблеме формирования карьерно-профессиональных представлений и предпочтений студенческой молодежи обусловлено

стремительными изменениями рынка труда и образовательной среды, предъявляющих повышенные требования к молодому специалисту.

Эксперты не первый год говорят о том, что молодым специалистам сложнее всего найти работу на рынке труда. И дело не столько в отсутствии опыта, сколько в особенностях молодого поколения. Основная проблема многих молодых людей состоит в том, что они не знают, чего хотят, в университетах учатся «для галочки», а свободное время посвящают не саморазвитию, а «игрушкам» и развлечениям.

Однако на практике ситуация обстоит несколько по-другому. Если верить данным кадровых порталов (Rabota.ua, work.ua, HH.ua), более половины работодателей (52%) все же ищут специалистов с минимальным опытом работы - от 1 до 3 лет, и только 3% отмечают, что хотели бы взять на работу человека, имеющего опыт более 6 лет. Без опыта работы готов принимать на работу каждый пятый работодатель.

Так, по данным Государственной службы занятости, мало изменилась также пятерка отраслей-лидеров по количеству вакансий: продажи, IT, маркетинг, административный персонал, производство. Но стабильность обеспечивают не только профессии, но и компетенции успешных кандидатов, среди которых важнейшими являются гибкость и умение быстро и качественно переучиваться.

В 2020 году Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия» занял призовое место в престижном международном рейтинге вузов «Мультиранк». В рейтинге приняли участие около 1800 университетов из 92 стран мира. Наибольшее количество высших оценок «А» получили три украинских вуза, среди которых и ХГУ «НУА» (по 9 позициям). Среди основных позиций, по которым мы получили высший бал, это - количество компаний, основанных выпускниками и трудоустройство выпускников в регионе.

Высокие рейтинговые позиции по этим показателям показывают, что в НУА выстроена целая система, позволяющая студенту на протяжении всего периода обучения получать знания, набирать необходимые навыки и формировать ключевые компетенции, которые помогут ему стать востребованным и конкурентным специалистом на рынке труда.

Важную роль в этой системе играет лаборатория планирования карьеры, которая оказывает конкретную помощь только в поиске

работы и послевузовской профессиональной самореализации, но и в формировании карьерно-профессиональных предпочтений студентов.

ЛПК была создана с целью предоставления помощи студентам в планировании своей карьеры, в организации практики по получаемой специальности, трудоустройству, развитию связей с выпускниками, а также научного обобщения и обоснования результатов этих процессов.

Сегодня ЛПК осуществляет деятельность по таким направлениям:

- развитие договорных отношений с предприятиями по системному сотрудничеству и подготовке современных специалистов;
- системное информирование, консультирование и психологическое обеспечение подготовки будущих выпускников к самостоятельному трудоустройству;
- отслеживание карьерного роста выпускников, анализ и обобщение этих данных;
- осуществление постоянного поиска вакансий по специальностям профиля НУА;
- установление контактов и сотрудничество с рекрутинговыми агентствами, центром занятости.

На протяжении 25 лет своего существования изменялись задачи и формат работы ЛПК. Изначально акцент в работе делался на максимальном обеспечении выпускников первым рабочим местом. Это задача успешно решалась. С помощью ЛПК практически 90% выпускников по окончанию университета трудоустроивались, и большинство из них по специальности.

Традиции, заложенные в академии в последние годы, связаны с системной работой по организации трудоустройства и повышением уровня трудоустраиваемости выпускников.

Главным образом, в части ориентации выпускников на:

1. Самостоятельный выход на рынок труда (при максимальном содействии вуза к такому выходу).

В ЛПК поступают вакансий (около 60 в год) от ведущих работодателей Харькова и Украины. Большинство из них приходят от выпускников старших поколений. Студентов не только информируют о вакансиях, но и стимулируют к участию в конкурсных мероприятиях на замещение вакансий с целью получения опыта прохождения собеседований с работодателями.

Ежегодно проводится тренинг «Работа моей мечты: где и как ее найти» для студентов старших курсов. Для проведения занятий

приглашаются выпускники, руководители, HR-менеджеры компаний с которыми сотрудничает ЛПК. На мастер-классах студенты могут узнать о современной ситуации на рынке труда, эффективных методах и каналах поиска работы; компетенциях, которые особенно ценятся работодателем; составлении резюме и подготовке к собеседованию.

ЛПК (до карантинных ограничений) систематически организовывала экскурсии на ведущие предприятия Харькова (ЧП «СПС», «СанИнБев Украина», АО «Филипп Моррис Украина», Приватбанк). Это дает возможность увидеть различные сферы рынка труда изнутри, познакомиться с компаниями-работодателями, узнать о возможностях стажировок и трудоустройства.

2. Использование всех возможных форм подготовки к трудоустройству, предлагаемых в вузе (стажировки, собеседования, практики, работа в детских оздоровительных лагерях, тренинги, участие в фокус-группах и т. д.).

Позитивные результаты в формировании профессионально значимых качеств дают участие в волонтерском и вожатском движении, существующем в академии более двадцати лет. В НУА работает студенческий трудовой отряд, в структуру которого входят разнообразные отряды: вожатых, волонтеров, аниматоров, отряд экскурсоводов и др.

Приоритет по эффективности позитивного воздействия держит вожатский отряд, который курирует лаборатория планирования карьеры. Его влияние на формирование карьерно-профессиональных представлений предопределяется заметными результатами в овладении социальными навыками, получением практического опыта работы, усиливающего конкурентные преимущества будущего молодого специалиста, первыми достижениями на пути индивидуальной активности и ответственности, и др.

Эффективность данного вида практической деятельности подтверждают как опросы самих студентов, так и выпускников, которые высоко оценивают его влияние на свое личностное и профессиональное становление.

3. Помощь выпускников предыдущих лет

- основной канал поступления вакансий;
- предоставление возможности студентам прохождения практик и стажировок на предприятиях;

- участие выпускников в учебно-воспитательном процессе, активное использование их практического опыта в обучении студентов.

Одной из новых форм этого года стал проект «Один рабочий день с выпускником». Его суть заключается в том, что студенты проводят один день с выпускниками на их рабочих местах: наблюдают, учатся, пробуют профессию «на вкус». Они получают бесценный опыт практической профессиональной деятельности в банковской, туристической, торговой, ресторанно-гостиничной и кондитерской сферах. В этом году приняло участие четыре студента со всех факультетов.

4. Подготовку резюме, участие в собеседованиях с работодателями уже на III–IV курсах.

От ЛПК студенты получают индивидуальную консультативную помощь по составлению резюме, подготовке к собеседованию, выстраиванию карьеры и выбора профессионального пути.

5. Прохождение собеседования на 4 курсе.

В начале второго семестра с будущими бакалаврами всех факультетов проводится собеседование с участием ЛПК, деканов и заведующих кафедр на предмет выявления карьерных ожиданий студентов и их мотивации поступления в магистратуру. Такая форма коммуникации со студентами дает возможность показать им те направления и дополнительные возможности в академии, которые они не успели использовать, но будут необходимыми в их профессиональной деятельности, а также еще раз показать те векторы профессиональных стратегий, которые они могут использовать после окончания вуза.

Важным элементом в структуре работы ЛПК является система непрерывной практической подготовки на всех факультетах. Она «работает» на совершенствование практической составляющей профессиональной компетентности выпускников с высшим образованием, которой так часто недостает молодым специалистам, но, именно, она выступает их весомым конкурентным ресурсом на рынке труда.

Последовательная, с 1-го по 6-й курс, с усложнением решаемых задач, комплексная практическая подготовка становится одним из ведущих механизмов формирования карьерно-профессиональных предпочтений и представлений студентов.

В целом, данная система обеспечивает достаточно эффективную послевузовскую занятость, что показывают высокий уровень трудоустраиваемости выпускников НУА.

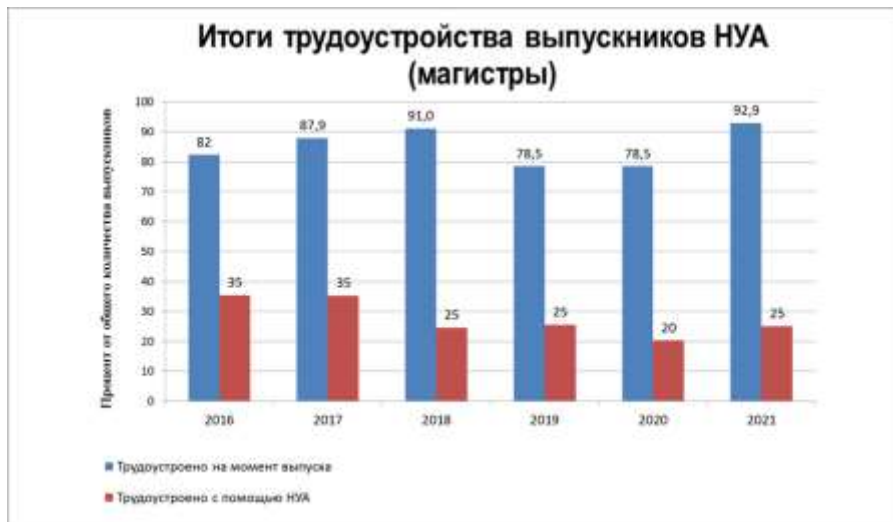

Рис.1. Динаміка трудоустроїства випускників по роках

На графіку представлена динаміка трудоустроїства магістрів за останні шість років. Ми бачимо, що дані трудоустроїства на момент випуску мають високі показники, в цьому році він склав практично 93 %. По спеціальності працюють 95% випускників нинішнього року. Проявляється тенденція до зниження трудоустроєних з поміччю НУА. Приблизно чверть молодих спеціалістів йде на роботу по вакансіям ЛПК. Такі показники говорять про те, що випускники проявляють готовність до самостійного руху на ринку праці. В даному випадку з'являється одна з ключових компетенцій випускників – трудоустроєваемість.

Показники реального трудоустроїства випускників і їх кар'єру відносять до числа найважливіших критеріїв якості підготовки спеціалістів. Лабораторія планування кар'єри постійно протягом 25 років відслідковує результати трудоустроїства кожного випуску, кар'єрні стратегії своїх випускників, проводить моніторинг оцінки професійного освіти його

потребителями. Эти задачи решаются благодаря научной составляющей в деятельности ЛПК.

К примеру работы научного направления можно отнести и проведение в 2018 году фокус группы на тему «Стратегия организации трудоустройства выпускников НУА» с участием деканов, заведующих кафедрами. В качестве экспертов выступили выпускниками всех факультетов. Была дана оценка эффективности функционирования механизма трудоустройства и высказаны предложения по оптимизации системы работы по трудоустройству. Сегодня эти предложения внедрены и эффективно работают. Например, в части выстраивания коммуникации со студентами, был создан телеграмм-канал и страничка ЛПК в Фейсбуке.

Тенденции в организации трудоустройства, колебания рынка труда, степень заинтересованности и готовности выпускников, предпочтения работодателей – эти и другие параметры в последние годы крайне подвижны, что требует от лаборатории планирования карьеры, факультетов и кафедр пристального внимания к реализации данного направления деятельности.

Список библиографических ссылок

1. Бирченко Е. В., Зверко Т. В., Кабанец М. С., Михайлева Е. Г. и Новикова О. В. (2017). *Профессиональные практики выпускников современных вузов*. Харьков: Изд-во НУА, 110 с.

References

1. Birchenko Ye. V., Zverko T. V., Kabanets M. S., Mikhayleva Ye. G. and Novikova O. V. (2017). *Professional'nyye praktiki vypusnikov sovremennykh vuzov*. Khar'kov: Izd-vo NUA, 110 p.

УДК 378.016:51–057.87

Є. В. Свіщова

ПРО РОЛЬ ТА ФУНКЦІЮ МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ В СИСТЕМІ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ЕКОНОМІСТА

Статтю присвячено проблемі навчання математиці студентів економічних спеціальностей на тлі математизації всіх галузей науки, яка відбувається в наш час. Швидкі темпи розвитку всіх наук роблять практично неможливою систему навчання в ЗВО, при якій випускаються фахівці, які мають готові «рецепти» для розв'язання всіх задач, які можуть їм зустрітися в професійній діяльності. Розглядаються питання: чому і як треба вчити, які розділи математики включати в курс, який викладається, і наскільки глибоко їх розглядати, в чому мета і сенс такого навчання. Показано, що математичну освіту слід розглядати як найважливішу складову в системі фундаментальної підготовки сучасного економіста. Метою математичної підготовки є формування високої математичної культури, готовність студента до безперервної самоосвіти і практичного застосування математичних знань, виховання звички думати і вміння правильно міркувати (причому не тільки при розв'язанні задач математичного характеру), формування правильної математичної інтуїції.

Ключові слова: математична культура, абстрактне мислення, творче мислення, математична інтуїція, безперервна самоосвіта.

Свищёва Е. В. О роли и функции математического образования в системе фундаментальной подготовки современного экономиста.

Статья посвящена проблеме обучения математике студентов экономических специальностей в свете происходящей в наше время математизации науки. Быстрые темпы развития всех наук делают практически невозможной систему обучения в вузе, при которой выпускаются специалисты, имеющие готовые «рецепты» для решения всех задач, которые могут им встретиться в профессиональной деятельности. Рассматриваются вопросы: чему и как нужно учить, какие разделы математики включать в изучаемый курс и насколько глубоко их рассматривать, в чем цель и смысл такого обучения. Показано, что математическое образование следует рассматривать как важнейшую составляющую в системе фундаментальной подготовки современного экономиста. Целью математической подготовки является формирование высокой математической культуры, готовность студента к непрерывному самообразованию и практическому применению

математических знаний, воспитание привычки думать и умения правильно рассуждать (причем не только при решении задач математического характера), формирование правильной математической интуиции.

Ключевые слова: математическая культура, абстрактное мышление, творческое мышление, математическая интуиция, непрерывное самообразование.

Svishchova Yevheniia. On the role and function of mathematical education in the system of fundamental training of the modern economist.

The article is devoted to the problem of teaching mathematics to students of economic specialties in the light of the mathematization of science taking place in our time. The rapid pace of development of all sciences makes it almost impossible to study at a university, at which specialists graduate with ready-made “recipes” to solve all the tasks that they may encounter in their professional activities. Questions are considered: what and how to teach, which sections of mathematics to include in the course being studied and how deep to consider them, what is the purpose and meaning of such training. It is shown that mathematical education should be considered as the most important component in the system of fundamental training of a modern economist. The purpose of mathematical training is the formation of high mathematical culture, the student's readiness for continuous self-education and the practical application of mathematical knowledge, the cultivation of the habit of thinking and the ability to reason properly (and not only when solving mathematical problems), the formation of the correct mathematical intuition.

Key words: mathematical culture, abstract thinking, creative thinking, mathematical intuition, continuous self-education.

Життя прикрашається двома речами:
заняттям математикою та її викладанням.

Сімеон-Дені Пуассон

Наполеону приписують такий вислів: «Процвітання і вдосконалення математики тісно пов'язане з добробутом держави». Справедливим є твердження, що в усіх країнах з високим рівнем економічного розвитку, з високими темпами економічного зростання високим є також рівень математичної культури суспільства. Причому мова йде про дуже широкі верстви суспільства. Гарна математична освіта, яка отримала світове визнання, стала основою більшості реальних досягнень нашої країни за часів Радянського Союзу.

При навчанні математиці студентів економічних спеціальностей на тлі математизації всіх галузей науки, яка відбувається в наш час, виникають питання: чому і як треба вчити, які розділи математики включати в курс, який викладається, і наскільки глибоко їх розглядати, в чому мета і сенс такого навчання?

Ця проблема дискутується дуже давно, дуже часто, дуже багатьма і з дуже різних точок зору [1]. Парадоксально, але однозначно прийнятної для всіх відповіді на ці питання ніколи не було, немає, і, я так вважаю, ніколи не буде.

Питання методики викладання математики завжди цікавили вчених-математиків і педагогів. Перша публікація на цю тему «Наочне вчення про число» (1803 рік) належить швейцарському педагогу Й. Г. Песталоцці. Питаннями методики викладання математики займалися такі відомі вчені 19 століття як академіки П. Л. Чебишов, В. Я. Буняковський, М. В. Остроградський [2]. Великий вплив на постановку викладання математики надали виступи і роботи видатних математиків 20 століття – академіків О. Д. Александрова, Б. В. Гнеденко, А. М. Колмогорова, О. В. Погорелова, О. Я. Хінчіна, Л. Д. Кудрявцева [3 - 7].

Мета статті – дати відповідь на питання про роль та функції математичної освіти в системі фундаментальної підготовки сучасного економіста.

Життя змінюється, змінюємося ми, змінюються студенти. Змінюється їх ставлення до навчання і до математики в тому числі. Студент сьогодні – це людина, яка буквально на кожному занятті задає питання: «А чи потрібна мені математика в тому обсязі, в якому я її вивчаю? Де те, що я зараз вчу, буде згодом використано в моїй професійній діяльності?» Було б чудово, якби можна було передбачити кожному, які математичні поняття, які навички йому надалі знадобляться. На жаль, таке передбачення неможливе. Математика настільки гнучка і різноманітна, що про її застосування на практиці важко що-небудь сказати заздалегідь.

Швидкі темпи розвитку всіх наук роблять практично неможливою систему навчання в ЗВО, при якій випускаються фахівці, що мають готові «рецепти» для розв'язання всіх задач, які зустрінуться їм у процесі їх роботи. Нерідко вже до моменту випуску студента ті методи, яким його навчали, виявляються застарілими. Для того, щоб підтримувати свою кваліфікацію на потрібному для роботи сучасному

рівні, зараз, як ніколи, необхідне вміння постійно поповнювати свої знання. Безумовно, погано, якщо студент в процесі навчання недоотримав якихось конкретних знань з математики, які згодом знадобились йому для його роботи за фахом. Однак в цьому немає нічого страшного, якщо він придбав при цьому необхідну математичну культуру, міцний фундамент знань, розвинув в собі вміння і здатність самостійно вчитися. В цьому випадку, володіючи основними поняттями, що лежать в основі необхідної йому теорії, і маючи необхідну базу для оволодіння нею, він зможе освоїти і придбати додаткові знання, коли вони йому знадобляться.

Сьогодні до математичної підготовки студентів економічного вузу пред'являються особливі вимоги. На мою думку, в процесі вивчення математичних дисциплін необхідно:

1. Дати уявлення про сучасну математику, її базові положення.

Елементи лінійної алгебри та аналітичної геометрії, диференціальне та інтегральне числення, теорія ймовірностей і математична статистика, методи оптимізації та економетрика – ось ті розділи вищої математики, які необхідно розглянути на заняттях. Рівень математичної строгості лекцій не повинен бути надто високим. Необхідно пам'ятати, що кінцевою метою прикладного математичного дослідження студента-економіста є не створення абстрактної логічної схеми, а ефективне вирішення питання, що лежить за межами математики. Ясність, простота, інтуїтивне розуміння, непретензійна глибина, уникнення всього того, що не відноситься до справи, розумний рівень складності – ось ідеал, до якого необхідно прагнути в викладанні матеріалу.

2. Розглянути математичний апарат, що працює в економіці; навчити застосовувати його в економічних дослідженнях.

Наприклад, показати, що прості і складні відсотки необхідно пов'язувати з математикою фінансів; поняття зростаючої і спадаючої функцій – з кривою пропозиції і кривою попиту відповідно; границі функцій і диференціальне числення з граничним аналізом в економіці, еластичністю економічних функцій; матричну алгебру з матричними моделями в економіці (наприклад, моделлю Леонтьєва) і т. ін.

3. Підвищити загальну культуру мислення студентів, розвинути вміння логічно і самостійно мислити.

Математика є найпотужнішим інструментом розвитку людського мислення. Недарма стародавні греки говорили, що математика – це гімнастика розуму. А Дірак писав, що «математика – це знаряддя,

спеціально пристосоване для того, щоб мати справу з абстрактними поняттями будь-якого виду, і в цій області немає меж її могутності».

Розв'язання математичних задач має сформувавши раціональний (або доказовий) стиль мислення; допомогти студентам освоїти найважливіші розумові операції: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизацію, що є основою вищої форми мислення – абстрактного мислення; розвинути не тільки абстрактне, але й творче мислення.

«Змусити людину думати – це означає зробити для нього значно більше, ніж забезпечити його певною кількістю інструкцій», – говорив Чарльз Беббідж.

4. Сформувавши правильну математичну інтуїцію.

Математична інтуїція повинна допомогти студенту перевести економічну задачу на адекватну математичну мову, зрозуміти, який математичний апарат можна вибрати для дослідження і розв'язання отриманої математичної задачі, чого від неї можна чекати, які можуть бути ускладнення. Таким чином, правильна інтуїція вимагає вміння бачити «грубий» зміст математичних ідей, понять, методів і тверджень, зрозуміти зв'язок понять, роль типових і особливих випадків і т. ін. Важливість інтуїції не тільки в науці, а й в освіті підкреслював А. Пуанкаре: «Нам потрібна здатність, яка дозволяла б бачити мету здалеку, і ця здатність є інтуїція. Вона необхідна досліднику у виборі шляху, вона не менш необхідна для того, хто йде по його слідах і хоче знати, чому він вибрав його».

5. Навчити студентів читати і зрозуміти спеціальну науково-технічну і економічну літературу, насичену математичними прийомами і викладками.

Тут велику роль відіграє участь студентів у науково-практичних семінарах та конференціях; написання курсових робіт, статей, доповідей; вміння добути інформацію з різних наукових джерел тощо.

6. Показати, що математичну підготовку сьогодні неможливо відокремити від комп'ютерної грамотності. Навчити студентів виконувати математичні обчислення із застосуванням сучасного програмного забезпечення.

Таким чином, математичну освіту слід розглядати як найважливішу складову в системі фундаментальної підготовки сучасного економіста. Її метою є формування високої математичної культури, правильної математичної інтуїції, а також готовності до безперервної самоосвіти і практичного застосування математичних знань. Задача математичної

підготовки – навчити студента міркувати логічно, креативно та критично, і працювати так, щоб він міг активно використовувати поняття і ідеї, з якими ознайомився в процесі навчання.

«Той, хто не знає математики, – говорив в XIII столітті відомий англійський філософ Роджер Бекон, – не може пізнати ніякої іншої науки і навіть не може виявити свого невігластва».

Список бібліографічних посилань

1. Кудрявцев, Л. Д. (1985). *Современная математика и ее преподавание*. Москва: Наука, 142 с.
2. Латышина, Д. И. (2005). *История педагогики*. Москва: Гардарики, 603 с.
3. Гнеденко, Б. В. (1972). Технический прогресс и математическое образование. В: *Проблемы преподавания математики в вузе*. Москва, с. 22–27.
4. Гнеденко, Б. В. (1973). Математика и современное естествознание. В: *Синтез современного научного знания*. Москва, с. 143–158.
5. Колмогоров, А. Н. (2008). *Математика – наука и профессия*. Москва: Наука, 280 с.
6. Кудрявцев, Л. Д. (1979). Как преподавать математику. *Наука и жизнь*, 3, с. 79–83.
7. Хинчин, А. Я. (2013). *Педагогические статьи: Вопросы преподавания математики. Борьба с методическими штампами*. Москва: Директ-Медиа, 208 с.

References

1. Kudryavtsev, L. D. (1985). *Sovremennaya matematika i yeye prepodavaniye* [Modern mathematics and its teaching]. Moskva: Nauka, 142 p.
2. Latyshina, D. I. (2005). *Istoriya pedagogiki* [History of pedagogy]. Moskva: Gardariki, 603 p.
3. Gnedenko, B. V. (1972). Tekhnicheskii progress i matematicheskoye obrazovaniye [Technical progress and mathematical education]. V: *Problemy prepodavaniya matematiki v vuze*. Moskva, p. 22–27.
4. Gnedenko, B. V. (1973). Matematika i sovremennoye yestestvoznaniye [Mathematics and modern natural science]. V: *Sintez sovremennogo nauchnogo znaniya*. Moskva, p. 143–158.
5. Kolmogorov, A. N. (2008). *Matematika – nauka i professiya* [Mathematics is a science and profession]. Moskva: Nauka, 280 p.
6. Kudryavtsev, L. D. (1979). Kak prepodavat' matematiku [How to teach math]. *Nauka i zhizn'*, 3, p. 79–83.
7. Khinchin, A. YA. (2013). *Pedagogicheskiye stat'i: Voprosy prepodavaniya matematiki. Bor'ba s metodicheskimi shtampami* [Pedagogical articles: Questions of teaching mathematics. Fighting methodological cliches]. Moskva: Direkt-Media, 208 p.

**Проблеми лінгвістики,
лінгводидактики,
літературознавства
та перекладу**

УДК 378.4(0.063 81'255

*Н. С. Молодчая, А. А. Хильковская***К ВОПРОСУ ОБ АРГУМЕНТАЦИИ
В АПЕЛЛЯТИВНО-ОЦЕНОЧНОМ ЖАНРЕ
В КОММУНИКАЦИИ
АКАДЕМИЧЕСКИХ АДМИНИСТРАТОРОВ**

Исследование посвящено анализу особого жанра письменных обращений руководителей британских и американских университетов, которые традиционно публикуются в ответ на общественно важные события или правительственные решения, касающиеся науки и образования.

Апеллятивно-оценочный жанр письменных заявлений руководителей американских и британских вузов, выделяемый в типологии жанров административно-академического дискурса, содержит наряду с призывами, восхваляющими обращениями, выражение неодобрения и критики решений, принятыми на правительственном уровне. Проанализированные апеллятивные тексты, реализующие стратегию неодобрения, представляют собой образец стратегической коммуникации, организованной с учетом эксплицитно выраженной позиции, тема-рематического композиционного единства, применения лексико-стилистических приемов. В текстах данного жанра для выражения явного неодобрения выделена схема нарастающей (сочинительной) аргументации, реализующая несколько стадий: стадию, отражающую начало дискуссии; стадию предварительной аргументации; стадию конфронтации; стадию глубокой, детальной аргументации; заключительную стадию. Результаты исследования детализирует дискурсивно-жанровую специфику административно-академического дискурса, углубляют проблематику стратегической и конфронтационной коммуникации.

Ключевые слова: административно-академический дискурс, апеллятивно-оценочный жанр, руководитель вуза, стратегическая коммуникация, схема нарастающей аргументации, стратегия критики, стратегия неодобрения.

***Молодча Н. С., Хильковська А. О.* До питання про аргументацію в апелятивно-оціночному жанрі в комунікації академічних адміністраторів.**

Дослідження присвячене аналізу специфічного жанру письмових звернень керівників британських та американських університетів, якими вони за традицією відповідають на суспільно важливі події або рішення державних органів, що стосуються сфери освіти та науки. Користуючись типологією

жанрів адміністративно-академічного дискурсу, ці звернення можуть бути кваліфіковані як такі, що належать до апелятивно-оціночного жанру. За змістом звернення поділяються на ті, що закликають до певних дій, вшановують досягнення та висловлюють критику або несхвалення урядових рішень. Апелятивно-оціночні тексти, що реалізують стратегії критики та несхвалення, є прикладом стратегічної комунікації з експліцитно висловленою позицією, тема-рематичною композиційною єдністю та певним набором лексико-стилістичних прийомів. Так в текстах цього жанру реалізується схема ланцюгової аргументації з поступовим її посиленням, що має певні стадії: відкриття дискусії, попередня аргументація, конфронтація, глибока детальна аргументація, заклик до дії. Результати дослідження деталізують жанрову специфіку адміністративно-академічного дискурсу та поглиблюють уявлення про стратегічну та конфронтаційну аргументацію.

Ключові слова: адміністративно-академічний дискурс, апелятивно-оціночний жанр, керівник вишу, стратегічна комунікація, схема ланцюгової аргументації, стратегія критики, стратегія несхвалення.

Molodcha Natalia, Khilkovska Asia. To the question of reasoning in appellative and estimated genre in academic administrative communication.

The paper deals with a certain genre of statements written by Presidents of British and American universities which traditionally respond to socially significant events, or government decisions in the sphere of education. Within the typology of administrative and academic discourse genres, these statements can be classified as belonging to the appellate-axiological genre. In terms of message, the statements include those which appeal for something, give credits for outstanding achievements, and those which express criticism or disapproval of government decisions relating to research and education. Texts of this genre aimed at expressing criticism and disapproval are samples of strategic communication with the author's explicit opinion, cohesion and unity of composition, and a set of lexical and stylistic tools. The texts implement the strategy of chain argumentation (with gradual reinforcement) which goes through certain strategies: opening a discussion, preliminary argumentation, confrontation, deep argumentation, a call to action. The research results contribute to specification of administrative and academic discourse genres and a more detailed description of strategic and confrontational argumentation.

Key words: administrative and academic discourse, the appellate-axiological genre, head of university, strategic communication, chain argumentation, communicative strategy of criticism, communicative strategy of disapproval.

1. Постановка проблемы и актуальность исследования.

В типологии жанров административно-академического дискурса (ААД) выделяется апеллятивно-оценочный жанр письменных заявлений руководителей американских и британских вузов (РВ) [10], в рамках которого наряду с призывами, восхваляющими обращениями, осуществляется выражение неодобрения и критики принятых правительством решений, инцидентов и событий, произошедших на кампусе и в стране. В условиях социокультурных изменений анализ дискурса высших академических администраторов, их оценки приобретают большую ценность.

Выступления данного мини жанра (объемом от 1000 до 2500 знаков) в ААД высших руководителей американских вузов представлены в виде публичных заявлений (Statements), ремарок (Remarks), писем-обращений (Letters) президентов университета, отражают официальную точку зрения РВ по вопросам, требующих уточнения позиции администрации университета [15]. В британском ААД призывы, а также критические оценки представлены в *блотах*, авторами которых являются РВ (вице-канцлеры университетов), и *Обращениях* к педагогическому коллективу, посвященных началу учебного года (Vice-Chancellor's Oration, Annual President's Address, Vice-Chancellor's Oration) [16]. По целеполаганию апеллятивные заявления представляет собой призыв, побуждение к совершению определенных действий, убеждения адресата предпринять желаемое для адресанта действие [1; с. 52-53].

В данной публикации рассматриваются структурно-коммуникативные и риторические особенности выступлений РВ, реализующих **коммуникативные стратегии и тактики выражения критики и неодобрения**. Материалом исследования выступили образцы апеллятивного жанра ААД, отражающие официальную риторику высших администраторов Гарвардского и Оксфордского вузов за период с 2008 по 2021 гг. [15; 16], представленные на официальных сайтах университетов. Методика анализа выступлений апеллятивного жанра ААД включает дискурс-анализ текстов [1; 6; 13] названного жанра с применением анализа схем аргументации [11; 7; 5; 4].

2. Теоретические основы и методология исследования.

Исследование жанровых, лингвосоциокультурных и прагмалингвистических особенностей текстов апеллятивного жанра в административно-академической коммуникации требует

комплексного підходу, при якому об'єкт розглядається в рамках *коммунікативно-дискурсивної парадигми*, в якій речовий акт і коммунікація в цілому визначаються як ціленаправлена діяльність, здійснювана коммунікантами в залежності від їх соціопсихолінгвістических факторів (намірення, цілі, статусу, ролей, стилю, реєстра спілкування) в певному соціокультурному і професійно-інституційному просторі. Коммунікативні принципи реалізуються на рівні *дискурсу*, трактуємого в сучасній лінгвістиці як «система речевого взаємодія в певній лінгвокультурній спільноті, залежній від соціальних, культурних, естетических і етических компонентів цієї спільноти» [6; 13]. Поняття «жанр», сформульоване в теорії риторических жанрів (Rhetorical Genre Studies) [13; 14] і системної функціональної лінгвістиці (Systemic Functional Linguistics) [2;14] визначається як «сукупність типових риторических дій, «композиційного побудови», стилю, лексического наповнення, визначаємих специфікою сфери спілкування [14, с. 67–77] при встановленні зв'язу з суспільством і культурою з урахуванням етнометодологіческого підходу (виявлення «содержательного плану культури», в яких виражається картина світу, світогляд, національна система цінностей) [3]. Оскільки аналізовані тексти (письма і заяви) керівників університетів, написані в жанрі, визначаємому вище як апеллятивно-оцінювальний, експліцитно формулюють поставлені цілі – переконати безпосередніх адресатів змінити прийняті рішення або виконати інші прямо названі в письмі дії, в дослідженні використана теорія аргументації, яка вивчає *схеми аргументації*, способи переконання в істинності тверджень [5; 4].

3. Результати дослідження. Заяви апеллятивного жанру англійськомовного ААД мають певні структурно-сміслові і структурно-коммунікативні особливості.

3.1. Структурно-сміслові характеристики апеллятивного жанру ААД.

Тексти цього жанру створюються в відповідності з виявленим паттерном, особливості якого обумовлені прагматическою метою послань – оказати безпосереднє впливу на рішення державних органів в області політики, науки і освіти, а також на внутрішньуніверситетські процеси. Підкреслимо, що мова

идет не о публицистике, которая, меняя отношение общества к чему-то, опосредованно со временем способствует изменениям в государственной политике, а о заявлениях, письмах, предназначенных безотлагательно остановить решения, которые могут навредить каким-либо образом участникам академического сообщества, и способствовать незамедлительному принятию тех решений, в которых университеты нуждаются. Это целеполагание основано на понимании роли и веса Гарвардского, Оксфордского и других ведущих университетов в американском и британском обществах, и возможности оказывать влияние.

Этим определяются структурно-семантические признаки апеллятивных посланий. Единство темы и единство цели – каждое письмо посвящено одной теме и ставит перед собой одну цель, которая предельно четко сформулирована (например: «*Sexual Harassment and Sexual Assault Harvard December 12, 2017*»; «*Remarks on the Pittsburgh tragedy October 28, 2018*») и последовательно аргументируется от начала и до конца письма.

Целостность и когерентность посланий данного жанра обеспечивают а) композиционные характеристики, включающие вступление, тема-рематическую последовательность, обусловленную динамикой двух пропозиций: короткого описания проблемы и официальной позиции университета, релевантной этосу и принятым практикам университета, заключительные формулы; б) дискурсивные маркеры *Additionally..., More troubling..., More concerning*, с помощью которых последовательно вводятся аргументы; в) параллелизм синтаксических конструкций (например, *the letter on restrictions for international students* говорит о возможных негативных последствиях этого: *the proposal would be detrimental for international students..., it would affect more than ..., It also would affect ..., the proposed rule would require ..., It would apply to all who want ..., the proposed rule would require them to*.

3.2. Структурно-коммуникативные характеристики выступлений апеллятивно-оценочного жанра ААД.

Аргументация в апеллятивном жанре ААД приобретает структурные и коммуникативные особенности. Тексты данного жанра адресованы нескольким аудиториям одновременно. Можно выделить первичную (непосредственную) аудиторию, которой адресованы письма. Каждое письмо начинается с обращения к конкретному

адресату (Dear Acting Chief Hageman, Dear Members of the Harvard Community), и это обращение не является формальным (как мы уже говорили, коммуникативная цель каждого текста конкретна, эксплицитна и требует действий от адресата); также неотъемлемой характеристикой жанра является направленность текста на массовую аудиторию (академическое сообщество/ американское общество в целом). Соответственно цели и аудитории подбираются схемы аргументации [8; 7]. «Схемы аргументации – это наиболее общие и абстрактные модели рассуждений, которые имеют бесконечное количество вариантов подстановки элементов. В этом отношении они соответствуют схемам логического рассуждения» [9, с. 119; 4].

В текстах данного жанра выделена **схема нарастающей аргументации**, реализующая стадии аргументации, отражающие начало дискуссии; стадию предварительной аргументации; стадию конфронтации; стадию глубокой, детальной аргументации; заключительную стадию.

1) Если письмо посвящается критике решений регулирующих органов, то объект критики четко заявлен с первых строк документа - *With deep concern, I write to provide the following comments on the DHS proposal to restrict ....* (открытие дискуссии)

2) Вероятные негативные последствия данного решения – *the proposed rule would create negative and cascading consequence weaken our national recovery and future competitiveness; and undermine our national response to global ....* (стадия предварительной аргументации)

3) *Harvard University strenuously opposes this rule* (стадия конфронтации). Автор подчеркивает тем самым, что для конфронтации есть целый ряд серьезных аргументов – вероятные негативные последствия, принятых решений.

4) Каждый следующий абзац письма содержит аргументы, подтверждающие вероятность негативных последствий (стадия глубокой, детальной аргументации) – *Additionally, the proposal would be detrimental for .../ Effectively, the proposed rule would require.../ This is an inappropriate intrusion into academic matters, and it is unwarranted.../ Once fully implemented, ...would be required to ....*

5) Заключительная стадия – призыв к конкретным и безотлагательным действиям – *I join with the leaders of science, medicine, and industry in urging you to immediately withdraw this unnecessary and injurious proposal.*

При реализации данной схемы среди коммуникативных тактик воздействия в качестве аргументов приводятся:

- Аргументы к логосу (законы, факты, статистика) - *affects more than 300 students and scholars..., US Department of Education estimates that only 62 percent of full-time undergraduates complete their degree in six years. Harvard College has among the highest graduation rates in the country, with 86 percent and 97 percent completing in four and six years respectively.*

- Аргументы к последствиям, базирующиеся на приведенных законах, фактах и статистике - *The fixed four-year term is inconsistent with these experiences and will deter talented undergraduates from pursuing their degrees in the United States.*

- Аргументы к пафосу (к эмоциям) - *he proposal would be detrimental for international students, saddling them with the administrative and financial burden*

- Приписывание адресату ошибочных суждений и заблуждений - *they do not address public criticism... nor do they adequately justify*

Кожевникова Т.А. назвала такую структуру аргументации сочинительной: дополнительные доводы приводятся до тех пор, пока, по мнению автора, не достигается «необходимая вескость аргументации» [7]. Текст письма складывается из цепи, повторяющихся конструкций (или очень подобных конструкций).

4. Заключение и выводы. Проанализированные апеллятивные тексты, выражающие неодобрение РВ в связи с решениями, принятыми на правительственном уровне, представляют собой образец суггестивной (стратегической) коммуникации, организованной с учетом прагматической установки (эксплицитно выраженное убеждение академического сообщества и правительственной администрации), интегральности тема-рематической композиции, выбора схемы аргументации, применения соответствующих лексико-стилистических приемов.

В текстах данного жанра для выражения явного неодобрения выделена схема нарастающей (сочинительной) аргументации, реализующая несколько стадий: стадию, отражающую начало дискуссии; стадию предварительной аргументации; стадию конфронтации; стадию глубокой, детальной аргументации; заключительную стадию.

Риторический потенциал аргументации для выражения явного неодобрения усиливается за счет апеллирования к логосу при актуализации законов, фактов, статистики; последствиям, базирующихся на приведенных законах, фактах и статистике; пафосу, обращаясь к эмоциональному фону адресатов; приписывание адресату ошибочных суждений и заблуждений.

Результаты и выводы исследования детализирует дискурсивно-жанровую специфику ААД, углубляют проблематику конфронтационного дискурса и стратегической коммуникации [12].

Список библиографических ссылок

1. Алексеева, И. С. (2008). *Текст и перевод. Вопросы теории*. Москва: Междунар. отношения, с. 5253.
2. Бахтин, М. М. (1986). Проблема речевых жанров. *Эстетика словесного творчества*. Москва: Искусство, 263 с.
3. Гарфинкель, Г. (2003). Что такое этнометодология? *Социологическое обозрение*. Т. 3. № 4. с. 325.
4. Зайцев, Д. В. *Схемы аргументации: игры риторического mind'a или источник общезначимости аргументативных рассуждений?* [online]. Available at: <https://journals.kantiana.ru/upload/iblock/114> [Accessed 1.10.21].
5. Ивлев, Ю. В. *Основы логической теории аргументации* [online]. Available at: https://iphras.ru/uplfile/logic/log10/Li_10_Ivlev.pdf. [Accessed 2.10.21].
6. Карасик, В. И. (2002). *Язык социального статуса*, 298 с.
7. Кожевникова, Т. А. (2016) *Специфика аргументации в современном американском политическом интервью* [online]. Available at: <https://conference-spbu.ru/conference/32/section/398/>. [Accessed 2.10.21].
8. Макеев, И. К. (2004). *Коммуникативные и когнитивные характеристики прагматических клише (на материале полемического дискурса)* [online]. Available at: <http://www.dslib.net/russkij-jazyk/kommunikativnye-i-kognitivnye-harakteristiki-pragmaticheskikh-klishhe.html> [Accessed 3.10.21].
9. Мигунов, А.И. (2006). *Важнейшие концепции теории аргументации*. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 296 с.
10. Молодчая, Н. С. (2021). Административно-академический дискурс и его жанровые особенности (на материале публичных выступлений руководителей ведущих американских и британских вузов). *Современные подходы к методологии лингвистических и лингводидактических исследований*. Харьков: Изд-во НУА, с. 62–93. Available at: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5047832>

11. Третьякова, Т. П. (2004). Опыт лингвистического анализа аргументации в политическом диалоге. *Коммуникация и образование*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, с. 299–320.

12. Хильковская, А. А. (2021). О сущности, особенностях и границах агрессивного и конфликтного дискурса. *Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нап. укр. акад.»*. Харків, с. 257–271.

13. Bawarshi, A.S., Reiff, M. J. (2010). *Genre: An Introduction to History, Theory, Research and Pedagogy*. West Lafayette, Indiana: Parlor Press, 278 p.

14. Miller, C. (1984). *Genre as Social Action. Genre and the New Rhetoric*. Bristol: Taylor and Francis, pp. 67–77.

Ссылки на иллюстративный материал

15. *Office of the President*. [online]. Available at: <https://www.harvard.edu/president/category/speeches/>. [Accessed 3.10.21].

16. *Vice-Chancellor*. [online]. Available at: <https://www.ox.ac.uk/about/organisation/university-officers/vice-chancellor>. [Accessed 3.10.21].

References

1. Alekseeva I. S. (2008) *Tekst I perevod [Text and Translation]*. *Voprosy Teorii*. Moskva: Mezhdunar. otnosheniya, s. 52–53.

2. Bahtin, M. M. (1986). *Problema rechevnykh zhanrov [The Problem of Speech Genres]*. *Estetika slovesnogo tvorchestva*. Moskva: Iskusstvo, 263 s.

3. Garfinkel, G. (2003). *Chto takoe etnometodologiya? [What is ethnomethodology?]* *Sotsiologicheskoe obozrenie*. T. 3. # 4. s. 3–25.

4. Zaytsev, D. V. *Shemy argumentatsii: igry ritoricheskogo mind'a ili istochnik obsheznachimosti argumentativnykh rassuzhdeniy? [Schemes of Argumentation: Games of Rhetorical Minds or the Source of Validity of Argumentative Reasoning]*. [online]. Available at: <https://journals.kantiana.ru/upload/iblock/114> [Accessed 1.10.21].

5. Ivlev, Yu. V. *Osnovy logicheskoy teorii argumentatsii [The Basis of a Logical Theory of Argumentation]*. [online]. Available at: https://iphras.ru/uplfile/logic/log10/Li_10_Ivlev.pdf. [Accessed 2.10.21].

6. Karasik, V. I. (2002). *Yazyk sotsialnogo statusa [The Language of Social Status]*, 298 s.

7. Kozhevnikova, T. A. (2016) *Spetsifika argumentatsii v sovremennom amerikanskom politicheskom intervyyu [Specifics of Argumentation in Contemporary American Political Interview]*. [online]. Available at: <https://conference-spbu.ru/conference/32/section/398/>. [Accessed 2.10.21].

8. Makeev, I. K. (2004). *Kommunikativnyie i kognitivnyie karakteristiki pragmaticheskikh klishe (na materiale polemicheskogo diskursa) [Communicative and cognitive characteristics of pragmatic clichés (on the material of polemic*

discourse)] [online]. Available at: <http://www.dslib.net/russkij-jazyk/kommunikativnye-i-kognitivnye-harakteristiki-pragmaticeskikh-klishhe.html> [Accessed 3.10.21].

9. Migunov, A.I. (2006). *Vazhneyshie kontseptsii teorii argumentatsii* [The Major Concepts of Argumentation Theory]. Sankt-Peterburg: Filologicheskij fakultet SPbGU, 296 s.

10. Molodchaya, N. S. (2021). *Administrativno-akademicheskij diskurs i ego zhanrovyye osobennosti (na materiale publichnyih vyistupleniy rukovoditeley veduschih amerikanskih i britanskih vuzov)* [Administrative and Academic Discourse and its Genre Specificities]. *Sovremennyye podhody k metodologii lingvisticheskikh i lingvodidakticheskikh issledovaniy*. Harkov: Izd-vo NUA, s. 62–93. Available at: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5047832>

11. Tretyakova, T. P. (2004). *Opyit lingvisticheskogo analiza argumentatsii v politicheskom dialoge* [An Attempt of Linguistic Analysis of Argumentation in a Political Debate]. *Kommunikatsiya i obrazovanie*. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obschestvo, s. 299–320.

12. Hilkovskaya, A. A. (2021). *O suschnosti, osobennostyah i granitsah aggressivnogo i konfliktnogo diskursa* [On the Essence, Nature and limits of Aggressive and Conflict Discourse]. *VchenI zap. HarkIv. gumanIтар. un-tu «Nar. ukr. akad.»*. HarkIv, s. 257–271.

13. Bawarshi, A.S., Reiff, M. J. (2010). *Genre: An Introduction to History, Theory, Research and Pedagogy*. West Lafayette, Indiana: Parlor Press, 278 p.

14. Miller, C. (1984). *Genre as Social Action. Genre and the New Rhetoric*. Bristol: Taylor and Francis, pp. 67–77.

15. *Office of the President*. [online]. Available at: <https://www.harvard.edu/president/category/speeches/>. [Accessed 3.10.21].

16. *Vice-Chancellor*. [online]. Available at: <https://www.ox.ac.uk/about/organisation/university-officers/vice-chancellor>. [Accessed 3.10.21].

Л. В. Михайлова

СКЛАДНІ МОВЛЕННЄВІ АКТИ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ

Об'єктом дослідження цієї роботи є складний директивний мовленнєвий акт в англomовному дискурсі.

Розглядаються засоби вираження складного директивного мовленнєвого акту в англomовному дискурсі 16-20 ст., а також детально розглядаються особливості його перекладу українською мовою.

Явище дискурсу вивчається в прагмалінгвістиці, соціолінгвістиці та в інших галузях знань, також це явище має багато трактувань.

Мовленнєвий акт є елементарною одиницею мовленнєвої комунікації, основними його рисами є інтенціональність, цілеспрямованість і конвенціональність. Існує велика кількість класифікацій мовленнєвих актів на основі різноманітних критеріїв. Директивний мовленнєвий акт є спробою мовця досягти того, щоб співрозмовник щось зробив. Директивні мовленнєві акти можуть бути прямими та непрямыми, а також простими чи складними.

Складні директиви можуть бути складними, композитними або комплексними. Задля досягнення успішності мовленнєвого акту мовець має враховувати комунікативну ситуацію, характеристики адресата (вік, професію, інтереси, характер, тощо). Згідно з ситуацією спілкування адресат обирає мовні засоби. Для посилення впливу складного мовленнєвого акту використовують лексичні засоби, лексико-прагматичні та граматичні засоби.

Складний мовленнєвий акт разом з реакцією на нього утворюють діалогічний дискурс. Успішним переклад складного директивного мовленнєвого акту можна вважати, якщо досягнуто динамічної еквівалентності.

Для досягнення адекватного перекладу вдаються до трансформації як на граматичному так і на лексичному рівнях.

Ключові слова: мовленнєвий акт, прагмалінгвістика, дискурс, інтенціональність, директив, непрямі мовленнєві акти, складні мовленнєві акти, комунікативна ситуація, діалогічний дискурс, перекладацькі трансформації.

Михайлова Л. В. Сложные речевые акты в англоязычном дискурсе и особенности их перевода.

Объектом исследования этой работы являются сложные директивные речевые акты в англоязычном дискурсе.

Рассматриваются способы выражения сложного директивного речевого акта в англоязычном дискурсе 16-20 вв., а также детально рассматриваются особенности его перевода на украинский язык.

Явление дискурса изучаются в прагмалингвистике, социолингвистике и в других областях, так же дискурс по-разному трактуется.

Речевой акт является элементарной единицей речевой коммуникации, главными его характеристиками являются интенциональность, целенаправленность и конвенциональность. Существует большое количество классификаций речевых актов на основании различных критериев. Директивный речевой акт представляет собой попытку говорящего повлиять на адресата таким образом, чтобы он совершил некое действие.

Директивные речевые акты могут быть прямыми и косвенными, а также простыми и сложными. Сложные директивы могут быть составными, композитными и комплексными.

Для достижения успешности речевого акта говорящий должен принять к сведению коммуникативную ситуацию, характеристики адресата (возраст, профессию, интересы, характер и т.д.).

Для усиления влияния воздействия сложного речевого акта используются лексические способы, лексико-прагматические способы, а так же грамматические.

Сложный речевой акт в единстве с реакцией на него образуют диалогический дискурс.

Успешным перевод сложного речевого акта можно считать тот, при котором достигается динамическая эквивалентность.

Для достижения адекватного перевода используют переводческие трансформации как на грамматическом так и на лексическом уровнях.

Ключевые слова: речевой акт, прагмалингвистика, дискурс, интенциональность, директив, косвенные речевые акты, сложные речевые акты, коммуникативная ситуация, диалогический дискурс, переводческие трансформации.

Mykhailova Liudmila. Complex Speech Acts in English-speaking discourse and the peculiarities of their translation.

The object of this research is a complex directive speech act in English-speaking discourse.

Different ways of expression of the complex directive speech act in English-speaking discourse in the 16th-20th c. are considered also the peculiarities of the translation of the such speech acts are analyzed.

The Phenomenon of discourse is studied not only in pragmalinguistics, but also in sociolinguistics and in other areas of science. Speech act is an elementary unit of

communication, its main characteristics are: intention and direction. There are a lot of different classifications of speech acts on the basis of different criteria.

Directive speech act is an attempt of the speaker to make another speaker do something. Directive speech acts can be direct and indirect, simple and complex. Complex directives can be compound, composite.

To realize a speech act successfully, the speaker must take into account the communicative situation, the characteristics of another speaker such as age, profession, mood, interests, character and so on.

According to the communicative situation, the speaker chooses difficult ways of expression of speech act.

To make the influence of the complex speech act stronger, lexicopragmatic and grammar means are used.

The Complex Speech Act with its reaction are called dialogue discourse. The translation of the complex speech act can be called successful only if dynamic equivalence is achieved.

Translation transformations are widely used while translating complex speech acts.

Key words: speech act, pragmalinguistics, discourse, intention, directive, indirect speech acts, complex speech acts, communicative situation, dialogue discourse, translation transformations.

Об'єктом дослідження в даній роботі є складний директивний мовленнєвий акт в англомовному дискурсі XVI-XX ст.

Предметом дослідження є засоби вираження складного директивного мовленнєвого акту в англомовному дискурсі XVI-XX ст. та особливості його перекладу українською мовою.

Актуальність дослідження, обумовлена соціальною значимістю складних директивних мовленнєвих актів в процесі міжособистісної комунікації;

Серед багатьох напрямків досліджень в сучасній лінгвістиці значне місце посідає аналіз дискурсу. Явище дискурсу багатогранне і вивчається в прагмалінгвістиці, соціолінгвістиці, когнітивній лінгвістиці, психолінгвістиці та ін.. До вивчення питань дискурсу зверталися зокрема Н. Арутюнова, А. Блекледж, М. Бахтін, А. Вежбицька, Р. Водак, В. Демянов, Т. ван Дейк, Ю. Караулов, Г. Почепцов, Н. Фейкролу, І. Шевченко та ін..

Як стверджує С. Міллз, спектр визначень дискурсу ширше, ніж у будь-якого іншого терміну [12, с. 23].

Так, наприклад, П. Серіо виділяє вісім різних визначень дискурсу:

1. еквівалент поняття «мовлення» (по Ф. Соссюру), тобто будь-яке конкретне висловлювання;
2. одиниця, яка за розмірами перевищує вислів;
3. вплив висловлювання на його одержувача з урахуванням ситуації висловлювання;
4. бесіда як основний тип висловлювання;
5. мовлення з позиції мовця на відміну від оповідання, яке не враховує такої позиції (по Е. Бенвеністу);
6. вживання одиниць мови, їх мовленнєву актуалізацію;
7. соціально або ідеологічно обмежений тип висловлювань, наприклад, феміністичний, адміністративний дискурс;
8. теоретичний конструкт, призначений для дослідження умов вироблення тексту [5, с. 14–18].

Мовленнєвий акт визнається елементарною одиницею мовленнєвої комунікації та вивчається в межах прагмалінгвістики – «галузь мовознавства в центрі уваги, якої знаходиться спілкування, яке реалізується комунікантами в певних соціальних і міжособових умовах з певними мотиваціями та намірами, з використанням спеціальних мовних засобів» [7, с. 5]. Головна ідея теорії мовленнєвих актів полягає в тому, що, коли ми виголошуємо певне висловлювання в комунікативній ситуації, ми здійснюємо певну дію, яка зумовлена нашим наміром. Основними рисами мовленнєвого акту є умисність (інтенціональність), цілеспрямованість і конвенціональність [1, с. 71; 2, с. 5].

М. Хеллідей виділяє основні характеристики мовленнєвого акту згідно з різними лінгвістичними концепціями [11, с. 24–31]:

- 1) умови успішності мовленнєвого акту закладені в тому, що в межах прийнято відносити до модусу – це відповідна складова речення, його перформативна частина;
- 2) мовленнєвий акт – це елементарна одиниця мови, послідовність мовних виразів, вимовлена одним мовцем, прийнятна і зрозуміла щонайменше одному з безлічі інших носіїв мови;
- 3) мовленнєвий акт пов'язує між собою невербальну та вербальну поведінку;
- 4) мовленнєвий акт з'єднує речення з висловлюванням.

Велика кількість дослідників зверталася до класифікації мовленнєвих актів, серед них можна відзначити Дж. Остіна, Дж. Серля, Дж. Ліча, Г.Г. Почепцова, К. Баха і Р. Харніша, Дж. Оуера,

Д. Вундерліха, Б. Фрейзера, Т. Баллмера та В. Бренненштуля, А. Вежбицьку.

На сьогоднішній день немає одностайності щодо класифікації мовленнєвих актів, оскільки в основу існуючих класифікацій покладено різні ознаки мовленнєвого акту.

Так. В.І. Карасик пропонує свою класифікацію мовленнєвих актів, в основу якої покладено три критерії, що характеризують статусні відносини комунікантів: 1) маркованість статусу, 2) фіксованість статусу, 3) вектор статусу.) [4, с. 119].

Відповідно до засобів вираження мовленнєві акти поділяються на прямі та непрямі [7, с. 156].

Директивний мовленнєвий акт – це такий мовленнєвий акт, що, як писав Дж. Серль, «представляє собою спроби... з боку мовця... досягти того, щоб реципієнт щось здійснив» [6, с. 182].

О.Л. Дмитренко визначає директивний мовленнєвий акт як «воєвиявлення, адресоване мовцем своєму співрозмовнику і спрямоване на виконання слухачем мовленнєвої дії та її перетворення із ірреальної на реальну з урахуванням інтенції мовця» [2, с. 6].

Директивні мовленнєві акти бувають простими та складними. Складний директивний мовленнєвий акт буває складним, композитним та комплексним.

В складених директивних мовленнєвих актах поєднуються директиви та метакомунікативні мовленнєві акти-функції (звертання, привітання, метамовленнєві вибачення та ін.).

“Do something to please me, Walter.” /O. Henry, “Rolling Stone”/

“Pardon me, madam: no need of explanation; your own fine sense must inform you that one of your frowns would be a sufficient substitute for capital punishment.” /Ch. Bronte, “Jane Eyre”/

Композитні директивні мовленнєві акти характеризуються «сукупністю простих директивів одного й того ж іллокутивного виду, але також можуть сполучатися директиви різних видів» [3, с. 87]. У композитних директивних мовленнєвих актах прості мовленнєві акти-функції знаходяться у відношенні координації та, як правило, доповнюють одне одного.

В комплексному директивному мовленнєвому акті «компонентні мовленнєві акти-функції знаходяться в субординативному прагмасемантичному відношенні» [3, с. 98]. Комплексні директивні мовленнєві акти складаються з головного мовленнєвого акту-

директива-тезиса та підпорядкованого «мовленнєвий акт-обґрунтування» [3, с. 98].

“You ought not to think yourself on an equality with the misses Reed and Master Reed, because misses kindly allows you to be brought up with them” /Ch. Bronte, “Jane Eyre”/.

Задля досягнення успішності директивного мовленнєвого акту мовець має враховувати комунікативну ситуацію, характеристики адресата (вік, професію, інтереси, характер, темперамент тощо).

Згідно з ситуацією спілкування адресант обирає мовні засоби. Результативність складного директивного мовленнєвого акту залежить від вибору засобів впливу: «...він повинен так побудувати своє мовлення, щоб у вирішальні моменти вибрати слово, що має сильне та міцно установлену прихильність. Без належних обставин слово не завдасть впливу, але без належного слова обставини можуть нічого не дати». [8, с. 142].

Для посилення впливу складного директивного мовленнєвого акту використовують різні експресивні мовні засоби. Експресивність – це виразність і сила проявлення почуттів, емоцій, переживань [10, с. 40].

Серед лексичних засобів варто виділити:

- звертання, які можуть нести в собі певну оцінку:

“Sophia, my girl, I urge you, don’t ever give him any instance of your attachment” /O. Goldsmith, “The Vigar of Wakefield”/,

“Well, Betty darling, I think we’d better return to our happy little home” /J. Priestley “Dangerous corner”/;

- прислівники:

“Could we discuss everything now, please? That is what we really need” /J. Chase, “Strictly for Cash”/,

“Get dressed – quickly” /S. Sheldon “Morning, Noon and Night”/;

- слова, які несуть в собі оцінку:

“Don’t trust Peter, he’s the best liar” /D. Francis, “Comeback”/;

- перформативні дієслова:

“I wouldn’t recommend you visit Bischoff et Cie on this trip, Alex” /J. Archer, “A Matter of Honour”/

- вигук:

“Oh, shut up, you fool!” /B. Shaw, “Widower’s Houses”/

“Oh, for God’s sake, Violet, don’t go telling everybody the idea.” /F.S. Fitzgerald, “Tender is the night”/

До лексико-граматичних засобів можна віднести:

- підсилювальні прислівники, що позначають різні емоції (страх, захоплення, здивування), міру, ступінь чогось тощо:

“Oh, don't look so dreadfully solemn. You might be a bit brighter” /J. Priestley “Dangerous corner”/;

- модальні дієслова, що виражають можливість, невпевненість:

“Then perhaps you could translate a paragraph from a German letter for me?” /J. Archer “A Matter of Honour”/;

- модальні частки:

“Just wait, my dear. Just wait” /I. Caulder “Truths and Roses”/;

- займенники 2-ї особи:

“Goddamn you, hold still!” /S. Sheldon “Morning, Noon and Night”/

До граматичних засобів посилення семантики спонукання відносяться морфологічні засоби:

- зменшувально-пестливі суфікси іменників і засоби вираження найвищому ступені прикметників:

“Go and see what that beautie wants” /B. Shaw, “Heartbreak House”/;

- емфатичне дієслово do (в англійській мові):

“Do please pass on my best wishes” /J. Archer “A Matter of Honour”/;

- синтаксичні засоби: вставні конструкції:

“I say!” said Ogilvy; ‘help keep these idiots back. We don't know what's in the confounded thing, you know!” /H.G. Wells, “The Food of the Gods”/

“I'm sure you ought to be getting back to London” /J. Archer “A Matter of Honour”/;

У ході нашого дослідження було виявлено, що при перекладі існують випадки переходу від одного типу директивного мовленнєвого акту до іншого: прямий акт – непрямий акт, складний – простий акт і навпаки.

“In the name of common decency, Harry, will you remember that you are a gentleman and not a coster on Hamstead Heath on Bank Holiday?” /B. Shaw, “Widower's Houses”/

“Would you dream of behaving like this in London?” /B. Shaw, “Mrs Warren's Profession”/

«- Гарри, будьте любезны, ведите себя пристойнее! Не забывайте, что вы джентльмен, а не уличный торговец на недельном пикнике в Гемстед-Гис!» /В. Владко, «Будинки вдівця»/

«- Хіба ж ви стали б отаке витворяти в Лондоні?» /В. Владко, «Професія пані Ворен»/

Тут перше англійське речення вжите у непрямому директиві, а українське – у прямому директиві із застосуванням антонімічного перекладу. Друге ж англійське речення виражене непрямим констативом, а українське – риторичним запитанням.

“I demand that you leave at once, sir!” he said. “You are breaking and entering!” /J.K. Rowling, “Harry Potter and the Philosopher’s Stone”/

«– Негаймо покиньте нас, сер! – звелів він. – Ви незаконно

Складний директивний мовленнєвий акт разом з реакцією на нього утворюють діалогічний дискурс. Успішним переклад складного директивного мовленнєвого акту можна вважати, якщо досягнуто динамічної еквівалентності, тобто схожих реакцій адресатів у мові оригіналу та перекладу.

Для досягнення динамічної еквівалентності важлива передача функціональних характеристик директивного мовленнєвого акту, що можуть включати денотативну, експресивну, поетичну, металінгвістичну та фактичну функції.

Також, для досягнення адекватного перекладу вдаються до трансформацій як на граматичному, так і на лексичному рівнях.

При перекладі складних директивних актів інколи відбувається їх перехід до простих, або навпаки, прямі директивні акти стають непрямыми.

Особливу складність викликає відтворення вигуків англійського дискурсу у мові перекладу. Для кожної комунікативної ситуації один і той самий вигук має окреме значення. Перекладачі у деяких випадках для відтворення значення оригіналу додають до складних директивних мовленнєвих актів додаткові вигуки або інші лексичні засоби.

Проведене дослідження перспективно продовжити, на наш погляд, в плані аналізу гендерних відмінностей у вираженні директивних мовленнєвих актів на матеріалі діалогічного дискурсу (на матеріалі драматичних творів).

Список бібліографічних посилань

1. Бацевич, Ф. С. (2010). *Нариси з лінгвістичної прагматики: [монографія]*. Львів : ПАІС, 336 с.
2. Дмитренко, О. Л. (2009). Директивні мовленнєві акти в публіцистичному дискурсі : *автореферат дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова»*. К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т філології, 20 с.

3. Карабан, В. И. (1989). *Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований*. К. : Вища школа, 132 с.
4. Карасик, В. И. (2002). *Языковый круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград : Перемена, 477 с.
5. Серию, П. (1999). Как читают тексты во Франции. Вступительная статья. *Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса*. Под. ред. В. Д. Мазо. М. : ОАО ИГ «Прогресс», с. 12–53.
6. Серль, Дж. (1986). Классификация иллокутивных актов. *Новое в зарубежной лингвистике*. М.: Прогресс, Вып. 17: Теория речевых актов, с. 170–187.
7. Серль, Дж. (1986). Что такое речевой акт? *Новое в зарубежной лингвистике*, Вып. 17: Теория речевых актов. М. : Прогресс, с. 151–169.
8. Стивенсон, Ч. (1985). Некоторые прагматические аспекты значения. *Новое в зарубежной лингвистике*, Вып.16.: Лингвистическая прагматика. М.: Прогресс, с. 129–154.
9. Сусов, И. П. (1985). Коммуникативно-прагматическая лингвистика и ее единицы. *Прагматические и семантические аспекты синтаксиса*. Калинин : КГУ, с. 3–12.
10. Формановская, Н. И. (2000). Размышления о единицах общения. *Русский язык за рубежом*, № 1, с. 56–63.
11. Хэллидей, М. (1997). *Теория речевых актов*. М. : Исток, 467 с.
12. Mills, S. (2004). *Discourse*. London: Routledge, 168 p.

References

1. Basevych F. S. (2010). *Narusu z lingvistichnoi pragmatiku: [monografiya]*. [Essays on linguistic pragmatics]. Lviv : PAES, 336 p.
2. Dmytrenko, O. L. (2009). *Dyrektyvni movlennyevi akty v publitsystychnomu dyskursi* [Directive speech acts in journalistic discourse]: *avtoreferat dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 «Ukrayinska mova»*. K.: Kyiv nats. un-t. im. T. G. Shevchenka, In-t filologii, 20 p.
3. Karaban, V. I. (1989). *Slozhnyye rechevyye yedynitsy: pragmatika angliyskikh asindeticheskikh polipredikativnykh obrazovaniy* [Complex speech units: pragmatics of English asyndetic polyprings]. K. : Vyshcha shkola, 132 p.
4. Karasik, V. I. (2002). *Yazykovyy krug: lichnost', kontsepty, diskurs* [Language Circle: Personality, Concepts, Discourse]. Volgograd : Peremena, 477 p.
5. Serio, P. (1999). Как читают тексты во Франции. Вступительная статья [How to read texts in France. Introductory article]. *Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса*. Под. ред. В.Д. Мазо. М. : ОАО ИГ «Прогресс», с. 12–53.

6. Serl', Dzh. (1986). Klassifikatsiya illokutivnykh aktov [Classification of Illokut Acts]. *Novoye v zarubezhnoy lingvistike*. M.: Progress, Vyp. 17: Teoriya rechevykh aktov, p. 170–187.
7. Serl' Dzh. Chto takoye rechevoy akt? [What is a speech act?]. *Novoye v zarubezhnoy lingvistike*. M.: Progress, Vyp. 17: Teoriya rechevykh aktov, p. 151–169.
8. Stivenson, CH. (1985). Nekotoryye pragmaticheskiye aspekty znacheniya [Some Pragmatic Aspects]. *Novoye v zarubezhnoy lingvistike*, Vyp.16.: Lingvisticheskaya pragmatika. M.: Progress, p. 129–154.
9. Susov, I. P. (1985). Kommunikativno-pragmaticheskaya lingvistika i yeye yedinity [Communicative-pragmatic linguistics and its units]. *Pragmaticheskiye i semanticheskiye aspekty sintaksisa*. Kalinin : KGU, p. 3–12.
10. Formanovskaya, N. I. (2000). Razmyshleniya o yedinitсах obshcheniya [Reflections on units of communication]. *Russkiy yazyk za rubezhom*, № 1, p. 56–63.
11. Khellidey, M. (1997). *Teoriya rechevykh aktov*. M. : Istok, 467 p.
12. Mills, S. (2004). *Discourse*. London: Routledge, 168 p.

І. Ю. Гусленко

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЄВОГО АПАРАТУ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

У статті, за результатами вивчення найзначущих робіт про науку про переклад та з проблем розвитку й переоцінки її метамови, представлені основні погляди вітчизняних та закордонних вчених на базові поняття перекладознавства. Зважаючи на те, що переклад є складною інтелектуальною діяльністю, яка спирається на знання та методи інших наук, а наука про переклад є відносно молодою галуззю знань, яка знаходиться на етапі свого розвитку, вона є найменш теоретизованою галуззю, яка характеризується неузгодженістю свого поняттєвого апарату, що вимагає подальшого дослідження. Метою статті стало виявлення того, яким чином розвиток метамови перекладознавства сприяв становленню та розвитку теорії науки про переклад. У результаті дослідження були виявлені розбіжності поглядів учених на визначення основних перекладознавчих понять, таких як: «переклад», «перекладознавство», «наука про переклад», «теорія перекладу», «об'єкт» та «предмет» досліджень у галузі перекладу. Проаналізовані причини різноманіття чинних поглядів. Зроблено висновок про те, що низка синонімічних термінів (як англомовних, так і українськомовних) не можна вважати ідентичними, оскільки є відмінності їхнього трактування та того, що вони досліджують. У статті приділяється значна увага проблемі визначення ключових питань «об'єкту» та «предмету» перекладознавства, зокрема з огляду на міждисциплінарність самого поняття «переклад» як є складної діяльності, спрямованої на здійснення міжкультурної комунікації. Відсутність єдності щодо визначення ключових понять перекладознавства та чіткого розмежування таких понять як «об'єкт» та «предмет» перекладознавства є свідченням того, що наука про переклад знаходиться у стані свого становлення та розвитку.

Ключові слова: метамова перекладу, наука про переклад, об'єкт та предмет перекладознавства, переклад, перекладознавство, теорія перекладу.

***Гусленко І. Ю.* Проблемные аспекты понятийного аппарата переводоведения**

В статье, в результате изучения наиболее значимых работ о переводе, проблемах развития и переоценки метаязыка науки о переводе, представлены основные взгляды отечественных и зарубежных ученых на базовые понятия переводоведения. Отмечается, что перевод является сложной интеллектуальной деятельностью, которая опирается на знания и методы

других наук, а наука о переводе как относительно молодая область знаний находится на этапе своего развития и является наименее теоретизированной отраслью, которая характеризуется несогласованностью своего понятийного аппарата, требующего дальнейшего исследования. Целью статьи стало выявление того, каким образом развитие метаязыка переводоведения способствовало становлению и развитию теории науки о переводе. В результате исследования были обозначены расхождения взглядов ученых на определение основных понятий переводоведения, таких как: «перевод», «переводоведение», «наука о переводе», «теория перевода», «объект» и «предмет» исследований в отрасли перевода. Проанализированы причины многообразия существующих взглядов. Сделан вывод о том, что ряд синонимических терминов (как англоязычных, так и украиноязычных) нельзя считать идентичными, поскольку есть отличия в их трактовании и того, что они исследуют. В статье уделяется значительное внимание проблеме определения ключевых понятий «объекта» и «предмета» переводоведения, с учетом междисциплинарности самого понятия «перевод» как сложного вида деятельности, направленной на осуществление межкультурной коммуникации. Отсутствие единства в определении ключевых понятий переводоведения и четкого разграничения понятий как «объект» и «предмет» переводоведения является свидетельством того, что наука о переводе все еще находится в состоянии своего становления.

Ключевые слова: метаязык перевода, наука о переводе, объект и предмет переводоведения, перевод, переводоведение, теория перевода.

Guslenko Iryna. Problematic aspects of basic concepts of translation studies

The article is a result of studying the most significant works on translation studies and the development of the metalanguage of the science of translation. It presents the views of many scientists on the basic concepts of translation studies. The analysis so far has assumed that translation is a complex intellectual activity relying on knowledge and methods of other sciences; and the science of translation, a relatively young field of knowledge that is at the stage of its development, is the least theorized branch characterized by the inconsistency of its terminology that requires further research. The article aims to identify how the development of the metalanguage of translation studies has contributed to the formation and development of the theory of the science of translation. The study also showed the divergence of views concerning the definition of the basic concepts in the field of translation, such as “translation”, “translation studies”, “the science of translation”, “theory of translation”, “object”, and “subject” of research. It has been concluded that some synonymous terms (both in English and Ukrainian) cannot be considered to be identical because of differences in their interpretation and their different issues of

study. The article pays attention to the problem of defining the key concepts of “object” and “subject” of translation studies, considering the interdisciplinarity of the very concept of “translation” as a complex type of activity aimed at the implementation of intercultural communication. The lack of unity in the definition of some key concepts of translation studies and blurred distinctions between the concepts of “object” and “subject” of translation studies proves that the science of translation is still in the early stages of its development.

Key words: metalanguage of translation, object and subject of translation studies, science of translation, theory of translation, translation.

Постановка проблеми. Не зважаючи на давню історію перекладацької практики, сприйняття перекладу як самостійної науки сталося не так давно. Теорія перекладу почала виокремлюватись в окрему наукову дисципліну лише у 30-50 роках ХХ століття, коли перекладачі та лінгвісти-науковці накопичили вагомі знання з перекладу, що вимагало їхнього всебічного наукового вивчення та систематизації. Вагомим чинником відокремлення перекладознавства в самостійну наукову дисципліну стало й значне зростання потреби в перекладацькій діяльності та перекладі після закінчення Другої світової війни. Саме в цей період з'являються нові види перекладу з переважанням інформативних видів; зростають вимоги до точності перекладу; різко підвищується доля текстів технічного характеру, що вимагає від перекладачів істотних знань у відповідній предметній області; тексти стають більш різноманітними як тематично, так і стилістично [6, с. 84–93]. Як результат, закладаються основи теоретичної моделі перекладацького процесу, що визначає його своєрідність, відрізняє його від інших видів мовознавчої та літературознавчої діяльності, а вивчення перекладу виокремлюється в особливу лінгвістичну дисципліну, що оперує термінами та поняттями лінгвістики [9, с. 11].

Згодом переклад як складна інтелектуальна діяльність стає об'єктом вивчення не тільки лінгвістики, а й багатьох інших наукових дисциплін: психології, соціології, педагогіки, релігієзнавства, інформатики тощо. На сьогодні наука про переклад, хоча й має свою власну теорію, яка спирається на знання та методи інших наук, але й досі є «найменш теоретизованою» [14, с. 3], про що свідчить певна неузгодженість поняттєвого апарату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях метамови перекладознавства науковці (О. А. Кальниченко,

Т. А. Казакова, Н. К. Рябцева, М. Г. Церцвадзе та інші [4; 3; 12; 14]) аналізують та зіставляють терміни й визначення основних понять, вони порівнюються з тими, що використовуються в англomовному вжитку, і робиться висновок про їхню розрізненість та так званій «термінологічний хаос» (*terminological chaos*) [17, с. 255] або «металінгвістичну плутанину» (*metalinguistic confusion*) [18, с. 314], що пояснюється впливом двох факторів: вільним характером об'єкта дослідження (на відміну від точних наук) та порівняною молодістю цієї наукової галузі. Зазначається, що така хаотичність перекладацької термінології притаманна як національній, так і міжнародній англomовній термінології. Наприклад, сама назва наукової галузі «теорія перекладу» передається англійською *translation theory* або *a theory of translation*; «наука про переклад» – *the science of translation*; «перекладознавство» – *translation studies*, *translation science* або *translatology* [3, с. 75-76]. Останній з наведених англomовних термінів досить часто калькується й передається запозиченням – «транслатологія».

З погляду Т. А. Казакової, англійський термін *translation science* (наука про переклад) дещо відрізняється від терміну *translation studies* (перекладознавство), оскільки під останнім йдеться про дослідження та спостереження, а *translation science* скоріше стосується сформульованих результатів та висновків таких досліджень. Сучасні дослідження переважно займаються описом з елементами детермінізму та прескриптивності, які базуються на результатах, що спостерігаються (із порівнянням вихідного та перекладеного текстів), а це в суто науковому сенсі не є теорією [ibid с. 75-76].

Зважаючи на розмаїття досліджень прикладних проблем перекладу деякі західні науковці (наприклад, Дж. Холмс) пропонують виокремити дві самостійні царини перекладознавства: теоретичну та прикладну (*pure theoretical translation studies* і *applied translation studies*) [66, с. 20]. Англomовна назва дисципліни *translation studies* була вперше запропонована Джеймсом Стратоном Голмсом у доповіді *The name and nature of Translation Studies* («Назва та сутність перекладознавства») на Третій міжнародній конференції з прикладної лінгвістики у серпні 1972 року в Копенгагені [ibid с. 88. Відтоді запропоноване найменування запанувало у назвах підрозділів багатьох університет і назвах відомих наукових товариств. Наприклад: (*Centres/ Departments/Schools of/ for Translation Studies* – «центри/ кафедри/ факультети

перекладознавства») або *The International Association for Translation and Intercultural Studies* («Міжнародна асоціація з перекладознавства та міжкультурної комунікації»). попри з тим відзначається, що український термін «перекладознавство» був запроваджений значно раніше, ще в лекціях Миколи Зерова та у програмі курсу «Методологія перекладу» на 1932–33 навчальний рік в Українському інституті лінгвістичної освіти Михайлом Калиновичем, а в 1950-і – 70-і роки цей термін активно пропагував Віктор Коптілов. З цієї причини дослідження перекладу 1930-50-х років в Україні стосуються *перекладознавства*, у той час, як в англомовній традиції вони відносяться до *thinking on translation* або *reflection* (до «думок про переклад»), а сам термін «*Translation Studies*», як зазначає О. А. Кальниченко, охоплює період з середини 1970-х років, який відзначився появою дескриптивного підходу до перекладу замість прескриптивного (приписного) [5, с. 12-13].

Таким чином, у перекладознавстві та теорії перекладу існує низка синонімічних термінів, які не можна вважати ідентичними, оскільки є відмінності їхнього трактування та того, що вони досліджують.

Мета статті – дослідити, яким чином розвиток «метамови» перекладознавства сприяв становленню та розвитку теорії науки про переклад.

Виклад основного матеріалу. Складність визначення основних перекладознавчих термінів пов'язана з неоднозначністю самого поняття «переклад», оскільки воно традиційно сприймається і як продукт перекладацької діяльності (іноді: транслат), і як сам процес здійснення перекладу, і як інтелектуальна діяльність перекладача (перекладання). Це вплинуло й на відсутність в перекладознавстві чіткого розмежування між такими ключовими поняттями будь-якої науки як об'єкт та предмет дослідження.

І. Й. Ревзін та В. Ю. Розенцвейг принципово розділяли зазначені аспекти значення терміну «переклад», для них об'єктом перекладу був сам процес перекладу, при якому здійснюється перехід від однієї системи знаків до іншої та який може бути описаним в семіотичних. На їхню думку, наука про переклад формувалась як наука нормативна, головними завданнями якої були фіксація результату перекладу та вироблення критеріїв оцінки і якості перекладу. Нормативна теорія перекладу вибудовувалася емпірично, на основі зіставного аналізу першотвору і перекладу. Теоретичні засади при цьому запозичувалися

з лексикології, граматики, стилістики та літературознавства. Такий підхід, як вважали вчені, унеможлиблює теоретичне пізнання процесу перекладу. Адже наука, яка прагне описати переклад як процес, має бути не нормативною, а теоретичною. Тобто вона має описувати не те, що має бути, а те, що закладено в самій природі явища [11, с. 20-21].

З таким поглядом на теорію перекладу не погоджувався О. Д. Швейцер, який вважав неможливим протиставлення теоретичного підходу з нормативним без розгляду результатів перекладу та самого процесу перекладу, адже це звужує «предмет» теорії перекладу та не сприяє виявленню його суті. На його думку, до предмета теорії перекладу «входить процес перекладу в широкому соціокультурному контексті з урахуванням позамовних факторів – його соціальних, культурних і психологічних детермінантів» [15, с. 8]. Об'єктом дослідження визначався переклад як особливий вид мовленнєвої комунікації.

Р. К. Міньяр-Белоручев доповнює це визначення з точки зору загальної теорії комунікації: об'єктом теорії перекладу є особливий вид комунікації, а саме комунікація з використанням двох мов, яка складається з корельованої між собою діяльності джерела, перекладача та одержувача. Центральною ланкою такої комунікації є діяльність перекладача або переклад, який являє собою один зі складних видів мовленнєвої діяльності. Тому теорії перекладу не слід обмежуватися лише лінгвістичним аспектом процесу перекладу, але необхідно також вивчати «і умови породження вихідного тексту, і умови сприйняття перекладеного тексту, і соціальний статус комунікантів, і мовленнєву ситуацію, і різноманітні супутні явища, що входить до складного поняття комунікація з використанням двох мов» [10, с. 6]. Надаючи визначення предмету науки про переклад, Р.К. Міньяр-Белоручев виходив з положення про те, що предметом будь-якої науки є теоретичне відбиття змісту об'єкту, створення його абстрактної моделі, накопичення систематизованих знань про об'єкт. Процес перекладу є частиною комунікації й займає в ній центральне місце, отже будь-яке моделювання комунікації з використанням двох мов, накопичення знань про неї складають предмет науки про переклад [ibid], який фактично є тотожним до її об'єкту.

В. В. Коптілов – видатний український мовознавець, теоретик та практик перекладу, якому належить цілісна концепція сутності теорії перекладу, визначав, що загальна теорія перекладу повинна

досліджувати загальні закономірності художнього перекладу, а саме вивчати специфіку етапів праці перекладача, виробляти засади наукового аналізу перекладу та осмислювати універсальні прийоми художнього перекладу, незалежні від конкретних мов [7, с. 202]. Пізніше, він визначав об'єктом загальної теорії перекладу (перекладознавства) процес, «в якому перекладний твір, як твір літературний, зберігає ідейно-образну структуру оригіналу (іншомовного літературного твору) і виступає як його семантико-стилістична паралель», тобто перекладні тексти та їхні оригінали, порівняння яких між собою надає дослідникам об'єктивні дані для розвитку теорії перекладу переклад художнього тексту. Відштовхуючись від такого трактування О. А. Кальниченко доходить висновку про те, що «основним об'єктом дослідження тоді стає поняття норми та розгляд шляхів, якими норми різного роду впливають на перекладацькі рішення та на реакцію цільової аудиторії» [4, с. 210].

Визнаючи переклад засобом міжкультурної комунікації, О. М. Білоус у визначенні об'єкту та предмету перекладознавства зазначає про доцільність розгляду в якості об'єкта дослідження «саме те, що дійсно належить до кола матеріальних благ світу, а в якості предмета дослідження – певну проблему, на рішення якої саме і направлене наукове дослідження. У визначенні об'єкту лінгвістичної теорії перекладу дослідниця поєднує вищезгадані характеристики перекладу, розуміючи під ним «посередницьку перекладацьку діяльність в рамках міжкультурної комунікації, яка проявляється безпосередньо як процес перекладу та яка відображена в результатах перекладу. Предметом теорії перекладу слугує вивчення закономірностей процесу перекладу та факторів, які впливають на хід процесу перекладу та визначають результат перекладу» [1, с. 5-6].

Отже, поняття «переклад» пов'язане не тільки з текстами мовою оригіналу та перекладу, або процесами «перетворення текстів першотвору в текст перекладу» [ibid с. 6]. Завдяки перекладу забезпечується можливість міжмовної комунікації. Таким чином, для створення повноцінного перекладу тлумач має брати до уваги особливості автора вихідної інформації та особливості адресата(тів): їхні знання, їхній досвід, а також усі інші особливості міжкультурної комунікації, які можуть впливати на хід та результати процесу перекладу. І це означає, що предмет теорії перекладу має комплексний

характер та не обмежується лише процесом перекладу і його результатом.

Переклад у сучасному науковому просторі сприймається як складна комунікативна діяльність, яка знаходиться під впливом різноманітних факторів: лінгвістичних, психологічних, культурологічних, соціальних, інформаційно-технологічних. Такий підхід вимагає не тільки зіставлення (порівняння) оригінального, перекладного текстів і мовних систем, а і їхнього зв'язку з особистістю перекладача, рівнем його мовленнєвої та предметної компетентності, володінням техніками та операціями, необхідними для прийняття рішень; зіставлення особливостей та можливостей різних культурних традицій; підготовки, умов діяльності та надання оцінки праці перекладача; співвідношення технологічних ресурсів з реальними потребами суспільства в даному виді діяльності. Як зазначає Т. А. Казакова, ці, а також і інші проблеми та питання, пов'язані з дослідженням та забезпеченням перекладацької діяльності, дають уявлення про міждисциплінарний характер об'єкта перекладознавства [3, с. 77].

У спробах визначення об'єкту та предмету науки про переклад, до міждисциплінарності перекладу привертає увагу і М. К. Гарбовський, наголошуючи на тому, що переклад є надзвичайно складним об'єктом, що передбачає його дослідження різними науковими дисциплінами, які мають різні предмети, тобто на основі міждисциплінарності, що не виключає того, що наука про переклад повинна мати свій особистий предмет. «Уявлення про предмет науки про переклад як о сукупності всіх знань про нього, накопичених різними науковими дисциплінами, настільки широко розсуває межі цієї науки, що ризикує залишити її предметної визначеності, притаманної кожній науці» [2, с. 216-217]. Враховуючи багатогранність, багатоаспектність та міждисциплінарність поняття «переклад», дослідник надає йому дуже розлоге визначення: «Переклад – це суспільна функція комунікативного посередництва між людьми, які користуються різними мовними системами, що реалізується під час психофізичної діяльності білінгва задля відображення реальної дійсності на основі його індивідуальних здібностей інтерпретатора, який здійснює перехід від однієї семіотичної системи до іншої з метою еквівалентної, тобто максимально повної, але завжди часткової, передачі системи смислів, закладених у вихідному повідомленні, від одного комуніканта іншому» [ibid с. 215].

Складність визначення того, що є собою предмет переклад обумовлює необхідність системного підходу, синтезу різноманітних сторін перекладацької діяльності як певної системи, що узгоджується з поглядами на переклад А. В. Федорова [13, с. 16]. У такому разі, на думку М. К. Грабовського, предметом теорії перекладу могла б опинитися трансформувальна діяльність перекладача по створенню іншого, у той час, як метою його є створити щось подібне. Саме ця розбіжність та причини лінгвістичного, соціального психічного, історичного, етнологічного й інших планів, що його породжують, і складають предмет теорії перекладу [2, с. 219], який унеможлиблюється без застосування системного підходу. Навіть сама перекладацька діяльність, представляється з точки зору системності» «як певна сукупність елементів, між якими встановлюються певні типи зв'язків і відношень, завдяки чому ця сукупність набуває цілісності і єдності зі всіма якістьями та відношеннями, притаманними системі» [ibid].

Висновки і подальші перспективи досліджень. Як бачимо, серед науковців й досі немає не тільки єдності щодо визначення ключових понять перекладознавства, але й відсутнє чітке розмежування таких понять як «об'єкт» та «предмет» перекладознавства, що є свідченням того, що наука знаходиться у стані становлення та розвитку. З'являються нові теорії відповідно до нових поглядів на сутність перекладацької діяльності, виокремлюються різноманітні напрями перекладознавства, або теорії перекладу, такі як: загальна теорія перекладу, часткові теорії перекладу, спеціальні теорії перекладу, історія теорії та практики перекладу, критика перекладу, теорія машинного перекладу, методика викладання перекладу, практикологія перекладу, когнітивна транслятологія, методика викладання перекладу та дидактика перекладу тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Білоус, О. М. (2013). *Теорія і технологія перекладу*. Кіровоград: Вид-во РВВ КДПУ, 200 с.
2. Гарбовский, Н. К. (2007). *Теория перевода*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 544 с.
3. Казакова, Т. А. (2016). *Метаязык переводоведения: термины и определения*. *Вестник Санкт-Петербургского ун-та. Язык и литература*,

[online] 13(4), с. 75–85. Available at: <https://languagejournal.spbu.ru/article/view/4586> [Accessed 10 Oct. 2021].

4. Кальниченко, О. А. (2014). Концепція перекладу Андре Лефевра та її термінологія. *Вісник Харківського нац. ун-ту. Сер.: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов*, 1102, вип. 77, с. 210–218.

5. Кальниченко, О. А. (упор.). (2020). *Теорія перекладу*. Харків: Вид-во НУА, 124 с.

6. Комиссаров, В. Н. (2002). *Лингвистическое переводоведение в России*. Москва: ЭТС, 184 с.

7. Коптілов, В. (1972). *Першотвір і переклад: (роздуми і спостереження)*. Київ: Дніпро, 214 с.

8. Коптілов, Віктор. (2002). *Теорія і практика перекладу*. Київ: Вид-во Юніверс, 280 с.

9. Ктитарова, Н. К., Воронова, З. Ю. (2013). *Теорія перекладу*. Дніпродзержинськ, 323 с.

10. Миньяр-Белоручев, Р. К. (1996). *Теория и методы перевода*. Москва: Московский лицей, 298 с.

11. Ревзин, И. И., Розенцвейг, В. Ю. (1964). *Основы общего и машинного перевода*. Москва: Высшая школа, 243 с.

12. Рябцева, Н. К. (2013). *Прикладные проблемы переводоведения: лингвистический аспект*. Москва: Флинта, Наука, 224 с.

13. Федоров, А. В. (2002). *Основы общей теории перевода*. 5-е изд. СПб.: Филол. ф-т СПбГУ, Москва: Издательский Дом Филология Три, 416 с.

14. Церцвадзе, М. Г. (2014). Объект и предмет современного переводоведения. *APRIORI. Серия: Гуманитарные науки*, [online] (2), с. 36–45. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/obekt-i-predmet-sovremennogo-perevodovedeniya-1/viewer> [Accessed 10 Oct. 2021].

15. Швейцер, А. Д. (2019). *Теория перевода: статус, проблемы, аспекты*. 4-е изд. стереотип. Москва: URSS, 2019, 216 с.

16. Holmes, James S. (1988). The Name and Nature of Translation Studies. [online] *Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi, pp. 66–80. Available at: <https://www.tau.ac.il/tarbut/tirgum/holmes75.htm> [Accessed 10 Oct. 2021].

17. Marco, Josep. (2007). *The terminology of translation: Epistemological, conceptual and intercultural problems and their social consequences*. Target, 19 (2), pp. 255–269.

18. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. (2005). London, New York, Routledge, 889 p.

References

1. Bilous, O. M. (2013). *Teoriia i tekhnolohiia perekladu* [Theory and technology of translation]. Kirovohrad: Vyd-vo RVV KDPU, 200 p.
2. Garbovskiy, N. K. (2007). *Teoriya perevoda* [Theory of translation]. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, 544 p.
3. Kazakova, T. A. (2016). Metazyzyk perevodovedeniya: terminy i opredeleniya [Metalanguage of translation studies: terms and definitions]. In: *Vestnik Sankt-Peterburgskogo un-ta. Yazyk i literature* [Bulletin of St. Petersburg un-ty. Language and literature], [online] 13(4), pp. 75–85. Available at: <https://languagejournal.spbu.ru/article/view/4586> [Accessed 10 Oct. 2021].
4. Kalnychenko, O. A. (2014). Kontsepsiia perekladu Andre Lefevra ta yii terminolohiia [André Lefèvre's concept of translation: its terms and definitions]. *Visnyk Kharkivskoho nats. un-tu. Ser.: Romano-hermanska filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov* [Bulletin of Kharkiv national un-ty: Romance and Germanic philology. Foreign Language Teaching Methodologies], 77 (1102), pp. 210–218.
5. Kalnychenko, O. A. (ed.). (2020). *Teoriia perekladu* [Theory of translation]. Kharkiv: Vyd-vo NUA, 124 p.
6. Komissarov, V. N. (2002). *Lingvisticheskoe perevodovedenie v Rossii* [Linguistic aspects of translation in Russia]. Moskva: ETS, 184 p.
7. Koptilov, V. (1972). *Pershotvir i pereklad: (rozдумы i sposterezheniia)* [Source text and its translation (thoughts and observations)]. Kyiv: Dnipro, 214 p.
8. Koptilov, Viktor. (2002). *Teoriia i praktyka perekladu* [Theory and practice of translation]. Kyiv: Vyd-vo Yunivers, 280 p.
9. Kytarova, N. K., Voronova, Z. Yu. (2013). *Teoriia perekladu* [Theory of translation]. Dniprodzerzhynsk, 323 p.
10. Minyar-Beloruhev, R. K. (1996). *Teoriya i metody perevoda*. Moskva: Moskovskiy litsey, 298 p.
11. Revzin, I. I., Rozentsveyg, V. Yu. (1964). *Osnovy obshego i mashinnogo perevoda* [Basic concepts of translation and machine translation]. Moskva: Vysshaya shkola, 243 p.
12. Ryabtseva, N. K. (2013). *Prikladnyie problemy perevodovedeniya: lingvisticheskii aspekt* [Applied issues of translation: linguistic aspect]. Moskva: Flinta, Nauka, 224 p.
13. Fedorov, A. B. (2002). *Osnovy obschey teorii perevoda* [Basics of translation theory]. 5-e izd. SPb.: Filol. f-t SPbGU, Moskva: Izdatelskii Dom Filologiya Tri, 416 p.
14. Tsertsvadze, M. G. (2014). Ob'ekt i predmet sovremennogo perevodovedeniya [Object and subject of research in translation studies]. *APRIORI. Seriya: Gumanitarnyie nauki*, [online] (2), pp. 36–45. Available at:

<https://cyberleninka.ru/article/n/obekt-i-predmet-sovremennogo-perevodovedeniya-1/viewer> [Accessed 10 Oct. 2021].

15. Shvejcer, A. D. (2019). *Teoriya perevoda: status, problemy, aspekty* [Theory of translation: status, problems, aspects]. 4-e izd. stereotip. Moskva: URSS, 2019, 216 p.

16. Holmes, James S. (1988). The Name and Nature of Translation Studies. [online] *Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi, pp. 66–80. Available at: <https://www.tau.ac.il/tarbut/tirgum/holmes75.htm> [Accessed 10 Oct. 2021].

17. Marco, Josep. (2007). *The terminology of translation: Epistemological, conceptual and intercultural problems and their social consequences*. Target, 19 (2), pp. 255–269.

18. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. (2005). London, New York, Routledge, 889 p.

УДК 811.111'25

*А. О. Івахненко***ВІДТВОРЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖА
У ПЕРЕКЛАДІ**

Об'єктом даної статті виступають проблеми художнього перекладу, предметом – особливості відтворення мовлення персонажа детективного твору. Матеріалом слугують оригінал і переклад тексту *The Apprentice* сучасної американської письменниці китайського походження Тесс Геррітсен. Актуальність роботи, на наш погляд, зумовлена високим рівнем популярності авторки – її твори опубліковані в 40 країнах, продано 25 мільйонів примірників. Медичні трилери Тесс Геррітсен відзначаються високим рівнем заплутаності сюжету, глибокою розробкою характерів персонажів, ретельним аналізом психології злочинця. Її позитивні герої – яскраві особистості, які докладають максимум зусиль, аби здолати зло, що приходить у наш світ, втілене в людській подобі, а негативні персонажі завжди вирізняються певною логікою своїх учинків. У статті зазначається, що серія *Rizzoli&Isles*, до якої належить і досліджуваний роман, характеризується такими особливостями: 1) через свій жанр – медичний детектив-трилер, в кожній книжці представлені персонажи-медики, а тексти насичені медичною термінологією; 2) кожен персонаж має власні особливості психології, які відбиваються на його чи її поведінці й мовленні; 3) пара жінок Ріццолі – Айлс, чії прізвища винесені у назву серії, мають протилежний темперамент, але є схожими у своєму світогляді й характері. Мовлення Мори Айлз вирізняється такими рисами: 1) стислість висловлювань, синтаксична простота речень; 2) логічність і послідовність тверджень, чітка аргументація думок; 3) насиченість складною медичною термінологією. У результаті проведеного аналізу робиться висновок, що всі характерні риси мовлення Мори Айлз, меншою чи більшою мірою, були відтворені в перекладі І.О. Серебрякової. Відмічається також схильність перекладачки до надання додаткових пояснень деяким складним термінам, ужитим у творі. Значаються основні трансформації, застосовані при передачі термінології (за класифікацією В.І. Карабана), робиться висновок щодо ужитої перекладацької стратегії при перекладі мовлення Мори Айлз.

Ключові слова: художній переклад, образ персонажа, передача мовлення персонажа, передача термінів, транскодування, калька, стратегія очуження.

Івахненко А. А. Воссоздание особенностей речи персонажа в переводе.

Объектом данной статьи выступают проблемы художественного перевода, предметом – особенности воспроизведения речи персонажа детективного

произведения. Материалом служит оригинал и перевод текста *The Apprentice* современной американской писательницы китайского происхождения Тесс Герритсен. Актуальность работы, на наш взгляд, обусловлена высоким уровнем популярности автора – ее произведения опубликованы в 40 странах, продано 25 миллионов экземпляров. Медицинские триллеры Тесс Герритсен отличаются высоким уровнем запутанности сюжета, глубокой разработкой характеров персонажей, тщательным анализом психологии преступника. Ее положительные герои – яркие личности, прилагающие максимум усилий, чтобы преодолеть приходящее в наш мир зло, воплощенное в человеческом обличье, а негативные персонажи всегда отличаются определенной логикой своих поступков. В статье отмечается, что серия *Rizzoli&Isles*, в которую входит и исследуемый роман, характеризуется следующими особенностями: 1) благодаря своему жанру – медицинский детектив-триллер, – в каждой книге представлены персонажи-медики, а тексты насыщены медицинской терминологией; 2) каждый персонаж имеет собственные особенности психологии, которые отражаются в его поведении и речи; 3) пара женщин Риццоли – Айлс, чьи фамилии вынесены в название серии, имеют противоположный темперамент, но похожи в своем мировоззрении и характере. Речь Моры Айлз отличается следующими чертами: 1) краткость высказываний, синтаксическая простота предложений; 2) логичность и последовательность утверждений, четкая аргументация мнений; 3) насыщенность сложной медицинской терминологией. В результате проведенного анализа делается вывод, что все характерные черты речи Моры Айлз, в меньшей или большей степени, были воспроизведены в переводе И. А. Серебряковой. Отмечается также склонность переводчицы к предоставлению дополнительных объяснений некоторым сложным терминам, употребляемым в произведении. Названы основные трансформации, примененные при передаче терминологии (по классификации В. И. Карабана), делается вывод о примененной переводческой стратегии при передаче речи Моры Айлз.

Ключевые слова: художественный перевод, образ персонажа, передача речи персонажа, передача терминов, транскодирование, калька, стратегия очуждения.

Ivakhnenko Antonyna. Reproduction of the character's speech patterns in translation.

The object of this article is the problems of literary translation, the subject is the peculiarities of reproducing the speech of a character in a detective story. The original of the text *The Apprentice* by the modern American writer of Chinese origin Tess Gerritsen and its translation make the material for the research. The actual value of the work, in our opinion, lies in the high popularity of the author, whose works

have been published in 40 countries and sold in 25 million copies. Tess Gerritsen's medical thrillers are characterized by a high level of plot complexity, deep elaboration of the characters, and thorough analysis of the criminal's psychology. Its positive characters are bright personalities who make every effort to overcome the evil that comes to our world, embodied in the human form, and negative characters are always distinguished by certain logics of their actions. The article notes that the Rizzoli & Isles series, which includes the novel under study, is characterized by the following features: 1) due to its genre, a medical detective-thriller, each book presents medical characters, and the texts are full of medical terminology; 2) each character has its own features of psychology, which are reflected in his or her behavior and speech; 3) the pair of women Rizzoli - Isles, whose names are given in the name of the series, have the opposite temperament, but are similar in their worldview and character. Maura Isles' speech is characterized by the following features: 1) brevity of utterances, syntactic simplicity of sentences; 2) logics and consistency of statements, clear argumentation of opinions; 3) saturation with complex medical terminology. As a result of the analysis, it is concluded that all the characteristic features of Maura Isles' speech, to a greater or lesser extent, are reproduced in the translation by I.O. Serebriakova. The translator also tends to provide additional explanations for some complex terms used in the work. The main transformations used while transferring terminology (according to the classification of V.I. Karaban) are noted, conclusion is made as for the translation strategy used in the translation of Maura Isles' speech.

Keywords: literary translation, character's image, rendering a character's speech, transfer of terms, transcoding, calque, alienation strategy.

Постановка проблеми. Особливості художнього перекладу ніколи не втрачали своєї актуальності, але сьогодні, у часи глобалізації, ці проблеми не лише залишаються цікавими, а і урізноманітнюються через взаємне проникнення культур і розширення рамок різних жанрів. Як відомо, в художньому тексті при аналізі різновидів мовлення можна виокремити два великі блоки: безпосереднє мовлення автора (при описі подій, реакцій персонажів, наданні коментарів чи пояснень тощо) і безпосереднє мовлення персонажів. Роль мовлення персонажів для створення їх образу відмічають сучасні дослідники С. В. Леорда, який зазначає, що «мовленнєвий портрет – це втілена в мовленні мовна особистість» (Леорда, с. 59), і О. В. Осетрова, котра пише про велику роль мовленнєвого портрета як «складової частини подоби мовця у формуванні цілісного образу особистості» (Осетрова). Ці два блоки неодмінно мають певні характерні риси, і більш того – мовлення кожного персонажа, в ідеалі, має відрізнитися від інших, саме через

необхідності «написання» мовленнєвого портрета кожного, що створить яскраві образи і допоможе читачам розрізнати персонажів у тексті твору. Зрозумілим є і необхідність зберігати особливості мовлення кожного окремого персонажу, з одного боку, і мовлення автора, – з іншого. Цікаво простежити, в якій саме спосіб відбувається передача особливостей мовлення (і чи відбувається, взагалі) під час перекладу.

Аналіз останніх публікацій. Дуже цікавий і ґрунтовний аналіз на цю тему провела українська дослідниця М.В. Бережна, яка у своїй статті 2017 року «Відтворення мовленнєвої характеристики персонажів» зробила певні висновки щодо шляхів збереження особливостей мовлення персонажів у перекладі на матеріалі «реплік персонажів популярних фільмів та романів для широкого загалу, що вийшли і були перекладені у період з 1997 по 2016 рік» (Бережна, с. 12). Основною складністю цього процесу вона називає збереження конкретної стилістично маркованої лексики, а саме – діалектизмів, оскільки передавати їх діалектизмами української мови давно вже вважається неприпустимим. М.В. Бережна перелічує можливості перекладача у виборі методів передачі діалектизмів (нейтралізувати текст, замінити діалектизми просторіччям, або ж замінити діалект джерельної мови діалектом цільової мови) (Бережна, с. 12). У нашому дослідженні через особливості конкретного матеріалу акцент робиться на відтворенні термінології у мовленні центрального персонажа, тож зазначимо кілька особливостей функціонування термінів у тексті, взагалі, та художньому тексті, зокрема. Наведемо думку відомого дослідника проблем термінології В. Лейчика, який виділяв такі функції термінів: номінативну, сигніфікативну (або знакову), комунікативну, навчальну, прагматичну, евристичну (тобто, відкриття нового знання), та когнітивну [Лейчик, с. 63–65]. Т.В. Катиш стверджує, що терміни у художніх творах застосовуються автором тоді, коли це відповідає його чи її меті, а особливості такого застосування залежать від «смаку, стилю та рівнем майстерності» письменника [Катиш, с. 36]. Оскільки матеріалом нашої роботи є медичний детектив-трилер, то застосування у ньому термінів зумовлюється самим жанром: персонажі розмовляють про результати аналізів, керують важливими операціями, ставлять діагнози, що можуть пояснити поведінку злочинця тощо, а отже, у даному випадку ми можемо казати про ще одну функцію термінів,

характерну саме для художньої літератури, в цілому, і детективної прози, зокрема: сюжетоутворюючу.

Таким чином, метою нашої роботи є аналіз відтворення мовленнєвого портрету персонажу в детективі, з приділенням особливої уваги передачі термінології.

Основні результати дослідження. Медичні трилери Тесс Геррітсен відзначаються високим рівнем заплутаності сюжету, глибокою розробкою характерів персонажів, ретельним аналізом психології злочинця. Її позитивні герої – яскраві особистості, які докладають максимум зусиль, аби здолати зло, що приходить у наш світ, втілене в людській подобі, а негативні персонажі завжди вирізняються певною логікою своїх учинків. Роман *The Apprentice*, який послугував матеріалом дослідження, належить до серії *Rizzoli&Isles*, що характеризується такими особливостями: 1) через свій жанр – медичний детектив-трилер, в кожній книжці представлені персонажі-медики, а тексти насичені медичною термінологією; 2) кожен персонаж має власні особливості психології, які відбиваються на його чи її поведінці й мовленні; 3) пара жінок Ріццолі – Айлз, чиї прізвища винесені у назву серії, мають протилежний темперамент, але є схожими у своєму світогляді й характері. Так, патологоанатомка Мора Айлз більш стримана і розсудлива, не схильна до прийняття несподіваних рішень, у той час як детектив Джейн Ріццолі – вибухова особистість, завжди готова посперечатися і відстояти власну точку зору, і навіть більше – право на власну точку зору, якого, на її думку, її постійно намагаються позбавити, оскільки вона єдина жінка-детектив у відділі убивств. Мора Айлз, зі свого боку, ніколи не була вимушена доводити право на власну думку: вона добре освічена людина з гарним послужним списком (працювала викладачем в університеті), її запрошують на роботу судмедекспертом (і докладають зусиль до того, аби вона погодилася), до її висновків прислухаються.

Як відомо, художні твори майже будь-якого жанру містять певну кількість діалогів між персонажами, і тому художній текст можна умовно розглядати як сплетіння двох інформаційних шарів: текст «від автора» і, власне, безпосереднє мовлення персонажів. У свою чергу, останній шар тексту розглядають також із двох позицій: як персонажі представлені у, власному мовленні, і як – у коментарях письменника (тобто, у прямій і непрямій мові, відповідно). Як ми зазначили вище, мовленнєва характеристика персонажу є суттєвою складовою образу

персонажа, і вона є не менш важливою, ніж інші складові: зовнішність, темперамент, поведінка тощо [Івахненко, с. 190]. У попередній статті ми відмічали, що аналіз зазначених складових «дає змогу зробити висновок щодо цілісного образу персонажу, його ролі в тексті, ставлення до нього автора, й у цілому – ідіостилю останнього» [Івахненко с. 190]. Мовна (і мовленнєва) особистість стає предметом наукових розвідок, що розташовані на перетині кількох наук водночас, і серед них можна назвати такі: «мовознавства, психології, культурології, етнографії тощо та їхніх проявів у мові та/або мовленні» [Івахненко, с. 190]. У багатьох наукових дослідженнях терміни «мовна особистість» і «мовленнєва особистість» виступають в якості синонімів, а інколи поруч із ними застосовується такий термін-синонім, як «мовний портрет персонажа».

Проаналізувавши низку наукових розвідок на тему термінологічного позначення аналізу особливостей мовлення персонажів, ми дійшли висновку, що «авторський опис персонажа і використані в ньому лексеми» слід вважати елементами мовного образу/портрету останнього, в той час як «індивідуальні особливості персонажа», що віддзеркалюються безпосередньо в його мовленні, – до мовленнєвого образу/портрету, відповідно. [Івахненко, с. 190-191].

Через наведені вище особливості характеру мовлення Джейн Ріццолі вирізняється великою кількістю вигуків, сленгізмів і професійних жаргонізмів, речення у неї уривчасті й емоційно насичені. Мовлення ж Мори Айлз вирізняється правильністю й логічністю; її висновки завжди виважені й ґрунтуються на фактах, а не на здогадках; вона самокритична (*I don't know how I missed it; I should have noticed it immediately*). При описи поранень жертви патологоанатом віддає перевагу коротким реченням (*Then there's the pelvis*), а при висловлюванні міркувань щодо причин поранення, чи використаної зброї, чи причин смерті тощо – розгорнутим, складним (*Based on her vitreous potassium levels, which I drew about five hours ago, she's been dead at least sixty hours*).

Терміни, якими у своєму мовленні користується Мора Айлз, з точки зору морфологічної структури можуть відноситися до будь-якого типу за класифікацією А.В. Суперанської (2012), тобто: однокомпонентні (або терміни-слова) – *latex, calcium, salivate, olfactory*, двокомпонентні (або турміни-словосполучення) – *body fluids, autopsy room, surgical gown*, багатокомпонентні терміни – *morgue linen cart, coup de grace*,

pinpoint skin hemorrhages. За своїм походженням терміни є як латинського (*superficial fascia, pelvic peritoneum*) так і суто англійського (*hair samples, bladder, blood vessels*) походження.

Подивимося на конкретних прикладах, чи були відтворені зазначені особливості мовлення Мори Айлз у перекладі українською мовою, виконаному І.О. Серебряковою.

Ось сцена появи у творі доктора Айлс – морг, проведення аутопсії. Перші слова патологоанатома такі: *“Coup de grâce,” said Isles. With a ruler she measured the dimensions of the wound. “Fourteen centimeters.”* Переклад: *Coup de grâce (1)*, – сказала Айлс, вимірюючи рану. – Чотиринадцять сантиметрів. В українському тексті зберігається стислість висловлювання Мори Айлс, зберігається французький вислів, але йому також надається пояснення у примітці внизу сторінки: *Coup de grâce (фр.) – смертельний удар* (с. 47) Наступна репліка: *“That’s because the cut was made along Langer’s Lines. Skin tension pulls the edges back together so it hardly gapes. It’s deeper than it looks.”* Фахівець надає пояснень, і речення в її репліці стають складнішими. Вживається один двокомпонентний епонім (тобто, термін, який містить власну назву – ім’я чи прізвище людини): *Langer’s Lines*. Переклад: *Це тому, що розтинали за лініями Лангера (2)*. Шкіра стягується по краях, а насправді рана глибша, ніж здається. Двокомпонентний термін передається напівкалькою, і йому знову надається пояснення у виносі: *Карл Лангер – австрійський анатом, який систематизував лінії розтягнення шкіри на людському тілі* (с. 47). Два речення в оригіналі перетворюються на одне складне речення в перекладі, при цьому з нього вилучається опис рани *so it hardly gapes* (букв. *таким чином, що вона більше не є широкою*). На наш погляд, це вилучення цілком виправдане, оскільки повторює зміст попередньої частини речення: «краї рани стягуються так, що рана не здається великою». Частково вилучення компенсується додаванням *а насправді*.

Наступний приклад характеризується використанням форми *Present Perfect*, не занадто поширеною для усного мовлення в американській культурі, насиченістю складними термінами і уточненням щодо суб’єктивної точки зору фахівця: *“The left carotid artery and the left jugular have both been transected. The trachea has also been incised. The level of tracheal penetration, just below the thyroid cartilage, suggests to me that the neck was extended first, before the slash was made.” She glanced up at the two detectives. “Your unknown subject pulled the victim’s head back,*

and then made a very deliberate incision.” Переклад: *Перерізано ліву сонну артерію та яремну вену. Розсічено трахею. Судячи з рівня розтину трахеї – якраз під цитовидним хрящем, – жертву тягнули за шию. – Вона подивилася на двох детективів. – Убивця точно націленим ударом розітнув шию, тримаючи жертву за голову.* (с. 47) Вжиті трансформації під час перекладу: пермутація у першому і другому реченні, модуляція (*suggests to me – судячи з*), вилучення (*before the slash was made*), контекстуальна заміна (*Your unknown subject – убивця*), генералізація (*the neck was extended first – жертву тягнули за шию*), конкретизація (*made – розітнув*). При цьому, незважаючи на велику кількість трансформацій, синтаксична структура речень, у цілому, дотримана, і всі терміни збережені. Тобто, можна сказати, що з точки зору загальної перекладацької стратегії, граматичні особливості і зміст тексту були певним чином адаптовані під цільову аудиторію, при цьому стилістично марковані елементи тексту були відтворені в цільовому творі – отже, ми маємо справу з майстерним поєднанням двох стратегій: одомашнення й відчуження.

В такий саме спосіб виконаний переклад усього роману. Можемо зробити **висновок**, що при перекладі роману мовленнєві особливості персонажа Мори Айлс були відтворені на стилістичному і лексичному рівнях, при необхідності надавалися пояснення складних термінів у виносках, при цьому граматичний і синтаксичний рівень текстів було адаптовано до вимог української мови. **Перспективами** дослідження вважаємо порівняння кількох варіантів відтворення мовленнєвих особливостей Мори Айлс у різних перекладах, наприклад – українському.

Список бібліографічних посилань

1. Бережна, М. В. (2017). Відтворення мовленнєвої характеристики персонажів (на матеріалі англомовних художніх текстів та їх перекладів українською мовою). *Science and Education a New Dimension. Philology*, V(34), Issue: 124. С. 11-15.
2. Геррітсен, Т. (2020). Асистент / пер. з англ. І. Серебрякової. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 368 с.
3. Івахненко, А. О. (2021). Мовленнєва характеристика образу Мори Айлз у детективному романі Т. Геррітсен *The Apprentice. Закарпатські філологічні студії*. №17. С. 189–193

4. Катиш, Т. В. (2004) Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ. 202 с.
5. Лейчик, В. М. (1994) Обоснование структуры термина как языкового знака понятия. *Терминоведение*. Вып. 2. С. 76–89.
6. Леорда, С. В. (2006). Речевой портрет современного студента. *Вестник Саратовского госагроуниверситета им. Н.И. Вавилова*. № 6. С. 59-60./
7. Осетрова, Е. В. (1999). Речевой портрет политического деятеля: содержательные и коммуникативные основания. *Лингвистический ежегодник Сибири*. Вып.1. С.58-67.
8. Суперанская, А. В., Подольская, В., Васильева, Н. В. (2012). Общая терминология: вопросы теории. Москва : ЛИБРОКОМ, 246 с.
9. Tess Gerritsen. *The Apprentice*. URL : https://onlinereadfreenovel.com/tess-gerritsen/page,35,42446-the_rizzoli_&_isles_8-book_bundle.html (дата звернення: 22.11.2021).

References

1. Berezhna, M. V. (2017). Vidtvorennya movlennyevoyi kharakterystyky personazhiv (na materiali anhlo-movnykh khudozhnikh tekstiv ta yikh perekladiv ukrayins'koyu movoyu) [Reproduction of speech characteristics of characters (on the material of English literary texts and their translations into Ukrainian)]. *Science and Education a New Dimension. Philology*, V (34), Issue: 124. pp. 11-15.
2. Gerritsen, T. (2020). *Asystent* [Assistant] / trans. I. Serebriakova. Kharkiv : Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 368 p.
3. Ivakhnenko, A. O. (2021). Movlennyeva kharakterystyka obrazu Mory Aylz u detektyvnomu romani T. Herritsen *The Apprentice* [Speech characteristics of the image of Maura Isles in the detective novel by T. Gerritsen *The Apprentice*.] *Zakarpatski filolohichni studiyi* [Transcarpathian philological studies]. №17. Pp. 189–193
4. Katysh, TV (2004) *Osoblyvosti funktsionuvannya terminolohichnoyi leksyky v movi ukrayins'koyi fantasyky* [Features of functioning of terminological vocabulary in the language of Ukrainian fiction] : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01.:. Dnipropetrovsk. 202 p.
5. Leichik, V. M. (1994). Obosnovanye struktury termyna kak yazykovoho znaka ponyatyaya [Substantiation of the structure of the term as a linguistic sign of the concept]. *Termynovedenye*. [Terminology] Issue. 2. pp. 76–89.
6. Leorda, C. B. (2006). Rechevoy portret sovremennoho studenta. [Speech portrait of a modern student] *Vestnyk Saratovskoho hosahrounyversyteta im. N.Y. Vavylova*. [Bulletin of N.I. Vavilov Saratov State Agrarian University]. № 6. P. 59-60.

-
7. Osetrova, E. B. (1999). Rechevoy portret polytycheskoho deyatelya: sodержatel'nye y kommunykativnye osnovaniya [Speech portrait of a politician: meaningful and communicative bases]. *Lingvisticheskiy ezhegodnik Sibiri* [Linguistic Yearbook of Siberia]. Issue.1. P.58-67.
8. Superanskaya, A. V., Podolskaya, V., Vasilieva, N. V. (2012). *Obshchaya terminologiya: voprosy teorii* [General terminology: questions of theory]. Moscow : LIBROKOM, 246 p.
9. Tess Gerritsen. The Apprentice. URL : https://onlinereadfreeovel.com/tess-gerritsen/page,35,42446-the_rizzoli_&_isles_8-book_bundle.html (Accessed 22 November 2021)

УДК 82-32=811.112.2:37

*Ж. Є. Потанова***НОВЕЛА АРНО ХОЛЬЦА ТА ЙОГАННЕСА ШЛАФА «DER ERSTE SCHULTAG» ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ПРОТЕСТ**

У даній роботі зроблена спроба показати, за допомогою яких засобів в рамках нових образотворчих можливостей в новелі «Der erste Schultag» виражена позиція авторів з питання стану шкільної справи в Німеччині другої половини XIX століття. Сюжет новели нехитрий, в ній зображений день, прожитий хлопчиком Джонатаном в школі, яку він вперше відвідує в цей день. Створюється враження, що автори новели не використовують ніяких спеціальних стилістичних прийомів, а просто розповідають про те, що бачать, відображаючи дійсність як таку. При цьому, однак, поданий матеріал збудований таким чином, що зміст досягає особливого ступеня виразності. Використовуючи формат художнього твору, автори новели застосували широку палітру виразних засобів, таких як невласне-пряма мова, порівняння, повтор, епітети, метафори, контраст, що дало їм можливість наочно і переконливо показати школу, що калічить дітей, і, тим самим, висловити свій протест.

Ключові слова: Арно Хольц, Йоганнес Шлаф, «Der erste Schultag», освіта в Німеччині кінця 19-го століття, стилістичні засоби.

Потанова Ж. Є. Новела Арно Хольца и Йоганнеса Шлафа «Der erste Schultag» как социальный протест.

Аннотация. В данной работе сделана попытка показать, с помощью каких средств в рамках новых изобразительных возможностей в новелле «Der erste Schultag» выражена позиция авторов по вопросу состояния школьного дела в Германии второй половины XIX века. Сюжет новеллы нехитрый, в ней изображен день, прожитый мальчиком Джонатаном в школе, которую он впервые посещает в этот день. Создается впечатление, что авторы новеллы не используют никаких специальных стилистических приемов, а просто рассказывают о том, что видят, отражая действительность как таковую. При этом, однако, поданный материал построен таким образом, что содержание достигает особой степени выразительности. Используя формат художественного произведения, авторы новеллы применили широкую палитру выразительных средств, таких как несобственно-прямая речь, сравнение, повтор, эпитеты, метафоры, контраст, что дало им возможность наглядно и убедительно показать школу, калечащую детей, и, тем самым, выразить свой протест.

Ключевые слова: Арно Хольц, Иоганнес Шлаф, «Der erste Schultag», образование в Германии конца 19-го века, стилистические средства.

Potapova Zhanna. Novella «Der erste Schultag» by Arno Holz and Johannes Schlaf as a social protest.

In this article, an attempt is made to show by what means within the framework of new visual possibilities in the short story «Der erste Schultag» the position of the authors on the state of school affairs in Germany in the second half of the nineteenth century is expressed. The plot of the novel is uncomplicated, it depicts the day that the boy Jonathan lived at the school, which he attends for the first time that day. It seems that the authors of the novel do not use any special stylistic devices, but simply narrate what they see, reflecting reality as such. At the same time, however, the submitted material is structured in such a way that the content reaches a special degree of expressiveness. Using the format of a work of art, the authors of the novel used a wide palette of expressive means, such as improperly direct speech, comparisons, repetition, epithets, metaphors, contrast, which gave them the opportunity to clearly and convincingly show the school that cripples children, and thereby express their position.

Key words: Arno Holz, Johannes Schlaf, «Der erste Schultag», education in Germany at the end of the 19th century, stylistic techniques.

В рамках розроблюваної теми «Умови формування духовно-моральних цінностей німецької молоді на рубежі 19 – 20 століть» на матеріалі художніх творів зазначеного періоду [1] звернула на себе увагу новела «Der erste Schultag» («Перший шкільний день»). Поряд з двома іншими ця новела включена до збірки «Papa Hamlet» («Папаша Гамлет») авторів Арно Хольца і Йоганнеса Шлафа, які виступили під псевдонімом Vjarne P. Holmsen. Збірник з'явився в 1889 році. Обидва письменники перебували в пошуку нових форм у літературі. Як зазначає Т. В. Кудрявцева, саме твори Хольца і Шлафа увійшли в історію німецької літератури як зразки радикального, «послідовного реалізму», або по-іншому, «послідовного натуралізму», внаслідок вимоги від мистецтва зображати правду життя в її дрібних проявах [2].

Мета натуралізму – відтворити реальність з повною неупередженістю і правдою строгим, документованим і науковим способом. Література вважається соціальним документом. Письменник намагається висловити реальність най об'єктивнішим і безособовим способом, залишаючи розповідям самих речей і фактів опис завдання засудження стану соціальної ситуації, підкреслюючи деградацію

і несправедливість суспільства. Автори-натуралісти відмовляються від оповідного вибору всезнаючого оповідача, який знає про персонажі все і розповідає історію від третьої особи, звичайної в реалістичному романі, замінюючи її оповідальним голосом, який спостерігає явища, що описує, в міру їх виникнення [3].

У даній роботі зроблена спроба показати, за допомогою яких засобів в діапазоні нових образотворчих можливостей в новелі «Der erste Schultag» виражена позиція авторів з питання стану шкільної справи в Німеччині другої половини XIX століття. Сюжет новели нехитрий, в ній зображений день, прожитий хлопчиком Джонатаном в школі, яку він вперше відвідує в цей день. Створюється враження, що автори новели не використовують ніяких спеціальних стилістичних прийомів, а просто оповідають про те, що бачать, відображаючи дійсність як таку. При цьому, однак, поданий матеріал збудований таким чином, що зміст досягає особливого ступеня виразності.

Учитель Борхерт перед початком уроку сидів за кафедрою і переглядав вхідні листи, їх було три. У них батьки скаржилися на те, що учні після школи повертаються додому побитими, з синцями на обличчі і відірваними гудзиками. Виявляється, подібних листів зібралося вже більше сотні, для них був виділений окремий ящик столу, куди вони трепетно склалися. Реакція вчителя на скарги представлена простим описом ситуації, як би фотографуванням, але де контраст його реакції до змісту листів, епітети і вдало підібрані слова в їх прямому значенні не залишають жодних сумнівів щодо відношення вчителя до таких скарг: ця чарівна маленька колекція була його єдиною радістю (*Diese reizende kleine Sammlung war ja seine einzige Freude*); біля нього стояла чашка кави, він зробив невеличкий приємний ковток (*Neben ihm stand eine Tasse Kaffee. Er nahm jetzt einen kleinen, behaglichen Schluck draus*); він позіхнув, його жваво зацікавила тріщина нагорі в середині білої стелі (*Er gähnte. Ein Riß oben, mitten in der weißen Decke, interessierte ihn lebhaft.*); його також захопило, як виглядав один з листів, але засмутила залишена на ньому масна пляма (*Das Blau drauf nahm sich sehr schön aus. Nur den Fettfleck! Den Fettfleck hier links neben der Unterschrift hätte sich die gute Frau Munk sparen können!*).

Під час уроку в класі було дуже тихо, всі сиділи з щільно зчепленими ручками, жодна дитина не могла ворухнутися і не насмілювався відкрити рот, тому що вчитель Борхерт пильно стежив за ними. Мухи, які літали по носах малюків, боляче кусалися, але ніхто не

міг навіть моргнути, вчитель суворо заборонив. Учні повинні були тільки дивитися в чорнильниці перед собою, інакше доведеться мати справу з батогом. Учитель в цей час чистив собі складаним ножиком нігті. Але раптом він підняв очі: скрипнула одна лава. Малюки мимоволі схилилися нижче. Маленький Джонатан навіть не думав, що це все буде так важко. Ще сьогодні вранці він так радів, що міг вперше піти в школу і там стати розумним, як тато! Його нова грифельна дошка була ретельно витерта, пенал для олівців був сповнений грифелями. Він навіть не пив кави, все тільки стояв біля вікна і нюхав красивий букет, який повинен був піднести вчителю, а вчитель викинув букет у вікно.

Маленький Джонатан розплакався. Поруч з ним сидів хлопчик, якому вже півгодини як дуже потрібно було вийти, підключився і теж заплакав. Решта, немов чекала, щоб хтось почав, теж плакала. Учитель раптово схопився і витягнув свій батіг. Всі стали знову дуже тихими. Тільки хлопчик на прізвище Левін, якому муха заповзла в потилицю, а потім перемістилася на живіт, вибухнув жакливим сміхом (Er brach jetzt [...] in ein gräßliches Lachen aus). У пана вчителя була своя система реагування. Батіг він використовував для залякування, а справжнім засобом впливу був його перстень з печаткою. Але хлопчик продовжував сміятися, тепер уже так судорожно, що очі вилазили з орбіт, а зуби почали стукати. Учитель Борхерт одним стрибком підскачив, схопив його за комір куртки і, пирхаючи від люті, потягнув до свого столу. У цей час пролунав дзвінок, який сповіщав про закінчення уроку. Всі учні стрімголов вибігли з приміщення. А нагорі, в порожній класній кімнаті, лунали гучні крики люті, де поруч з маленькою залізною плювальницею, яка тепер була перевернута, щось крутилося, постійно звивалося на своїх тонких кривих ніжках і дико розмахувало маленькими стислими кулачками. Старенький каптан був розірваний прямо через спину, і з опухлих закривавлених губ витікала слина. Це був маленький Левін.

Автори новели ніби спостерігають і просто описують ситуацію, при цьому виклад так насичено доречно знайденими стилістичними прийомами, що у читача виникає дуже яскрава реальна картина того, що відбувається. Лейтмотивом через весь опис уроку проходить фраза: В класі було зовсім тихо (In der Klasse war es ganz still). У легкій варіації вона зустрічається шість разів. Крім того, вісім разів зустрічаються різні синонімічні описи, напр.: Жодна дитина не ворухнулася (Kein Kind rührte sich!). Дистанційні повтори зустрічаються і в інших

випадках, зокрема, для опису зовнішності і поведінки вчителя, але кожен раз, в залежності від ситуації, вони звучать по-новому, напр.: його маленькі, чорні, як смола, поросячі очиці; маленькі, примружені поросячі очиці; його маленькі, прикриті поросячі очі; його маленькі, зловісні поросячі очиці (*seine kleinen, pechschwarzen Ferkeläugelchen; Seine kleinen, zugekniffenen Ferkeläugelchen; seine kleinen, zugedrückten Ferkelaugen; seine kleinen, unheimlichen Ferkeläugelchen*). Нового звучання таким повторам надають епітети. У новелі дуже широко використовуються епітети, але здебільшого в поєднанні з іншими стилістичними прийомами: класне приміщення було пофарбовано зовсім жахливою синьою фарбою (*mit einer sehr häßlichen, blauen Wasserfarbe angemalt*). Опис кімнати контрастує з ранковим сонцем, яке через вікна заливало світлом все приміщення. А гнітюча атмосфера в класі протиставлена святу в місті, де проходив ярмарок, і діти знали це, і їх маленькі вперті серця (*ihre kleinen, verstockten Herzen*) билися, коли вони думали про це. Адже на ярмарку будуть роздавати цукрові кільця, хрусткий мигдаль і апельсини, а їм потрібно сидіти тут тихо в школі, постійно дивлячись в ці дурні, нудні, чорні чорнильниці. (*Und nun musste man hier still in der Schule sitzen und seine Augen immerzu in die dummen, langweiligen, schwarzen Tintfässer stecken*) А це вже прийом невластивої прямої мови, контамінація голосів авторів і учнів. І це не єдиний випадок застосування невластивої прямої мови в поєднанні з іншими прийомами. Так, хлопчик Джонатан, який дуже радів з майбутнього відвідування школи в свій перший день, тепер повинен був як мертвий (*Der kleine Jonathan saß da wie tot*) сидіти цілих три битих години на одній і тій же безглуздій лавці і при цьому весь час дивитися в цю дурну чорнильницю (*So drei ganze, ausgeschlagene Stunden auf ein und derselben dummen Bank sitzen und dabei immer in ein und dasselbe dumme Tintfaß sehn müssen*). Його мама збрала гарний букет, перев'язала блакитною стрічкою, а старий кінь взяв його і викинув у вікно (*der schöne, schöne bunte Strauß! Das alte Pferd hatte ihn genommen und zum Fenster rausgeworfen!*) – тут поєднуються невластива пряма мова, контраст, епітети, повтор, порівняння, метафора.

Тональність твору забарвлена симпатіями і співчуттям авторів до учнів: Маленькі каторжники знову сиділи там як погано розфарбовані дерев'яні ляльки (*Die kleinen Sträflinge saßen jetzt wieder alle da wie schlecht angemalte Holzpuppen*); маленькі черв'ячки (*die kleinen Würmerchen*); часто повторюється слово «маленькі», але по

відношенню до школярів з теплом, а по відношенню до вчителя (маленькі поросячі очиці) – з неприязню. Оцінка того, що відбувається, добре виражається за допомогою невласне-прямої мови: Це було занадто жакливо! Це не дрібниця. Це було навіть підло! Справжня підлість! Не можна навіть кашляти! (Es war wirklich zu schrecklich! War keine Kleinigkeit. Ja! Es war sogar eine Gemeinheit! Eine richtige Gemeinheit! Man durfte nicht einmal husten!). А вчитель відзначений в основному своєю реакцією на те, що відбувається, і мовною характеристикою: він пильно спостерігав за класом, як старий голодний ворон, що підстерігає шматок м'яса (wie ein alter, hungriger Rabe dasaß, der auf ein Stück Fleisch lauerte, beobachtete sie zu scharf). Учні він називав кожного окремо «прищиками»: Ці кляті, кляті прищики (Diese Knubbels! Diese verfluchten, vermaledeiten Knubbels), а в цілому клас був для нього свинським збродом (Schweinzeug). У сцені розправи над хлопчиком учитель багаторазово називає його собакою, єврейської собакою, нахабною єврейською дубиною (So ein Hund !! So ein Hund !!!, Judenhund, der freche Judenlümmel).

Використовуючи формат художнього твору, автори новели застосували широку палітру виразних засобів, таких як невласне-пряма мова, порівняння, повтор, епітети, метафори, контраст, що дало їм можливість наочно і переконливо показати школу, що калічить дітей, і, тим самим, висловити свою позицію, піддати глибокій критиці стан шкільної справи в Німеччині другої половини ХІХ століття і висловити соціальний протест.

Список бібліографічних посилань

1. Потапова, Ж. Е. (2019). *Условия формирования духовно-моральных ценностей немецкой молодежи на рубеже XIX–XX веков (на материале художественных произведений указанного периода)*. Харьков: Изд-во НУА, 130 с.
2. Кудрявцева, Т. В. (2021). *Особенности литературной ситуации в Германии на рубеже XIX–XX веков*. [online] Москва: Изд-во ИМЛИ РАН. Available at: <http://imli.ru/nauka/materialy-sotrudnikov/1636-osobennosti-literaturnoj-situacii-v-germanii-na-rubezhe> [Accessed 20 Nov. 2021].
3. Hisour.com. *Натурализм в литературе* [online]. Available at: <https://www.hisour.com/ru/naturalism-in-literature-7951/> [Accessed 20 Nov. 2021].

References

1. Potapova, Zh. Ye. (2019). *Usloviya formirovaniya dukhovno-moral'nykh tsennostey nemetskoj molodezhi na rubezhe XIX–XX vekov (na materiale khudozhestvennykh proisvedeniy ukasannogo perioda)* [Conditions for the formation of spiritual and moral values of German youth at the turn of the 19th – 20th centuries (On material artwork of the specified period)]. Kharkiv: Izd-vo NUA, 130 p.
2. Kudrjajtseva, T. V. (2021). *Osobennosti literaturnoj situatsii v Germanii na rubezhe XIX–XX vekov* [Features of the literary situation in Germany at the turn of the XIX–XX centuries]. [online] Moskaw. Available at: <http://imli.ru/nauka/materialy-sotrudnikov/1636-osobennosti-literaturnoj-situatscii-v-germanii-na-rubezhe> [Accessed 20 Nov. 2021].
3. Hisour.com. *Naturalism w literature* [Naturalism in literature]. [online]. Available at: <https://www.hisour.com/ru/naturalism-in-literature-7951/> [Accessed 20 Nov. 2021].

УДК 811:004.738.5

Є. М. Яріз

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В РЕАЛІЗАЦІЇ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглядається використання передових інформаційних технологій у викладанні іноземних мов в режимі дистанційного навчання. Іноземна мова, на відміну від інших дисциплін, має свою специфіку. Головною метою викладання є комунікаційна спрямованість навчання, яка вимагає певного рівня мовної та соціокультурної компетенції. Поряд з традиційними формами навчання, такими як денна, вечірня і заочна, в сучасних умовах набуває популярності дистанційна форма навчання. У порівнянні з традиційними формами вона має безперечні переваги, які важко переоцінити. Зростання її популярності можна пояснити бурхливим розвитком Інтернет технологій і активним його впровадженням в усі сфери життя і діяльності сучасного суспільства. Дистанційне навчання стирає межі між країнами і континентами, перетворюючи процес пізнання в захоплюючу подорож до країни знань. Передові інформаційні технології є ефективним інструментом в процесі отримання теоретичних знань і їх практичного застосування в оволодінні професією, обраною студентом під час вступу до вищого навчального закладу. Висока мотивація студента, підкріплена упевненими навичками користувача комп'ютером, принесе хороші результати у вивченні іноземних мов під керівництвом професійних викладачів.

Ключові слова: інформаційні технології, реалізація, викладання іноземних мов, іншомовна комунікація, дистанційне навчання, мотивація.

Яріз Е. М. Роль информационных технологий в реализации преподавания иностранных языков в условиях дистанционного обучения.

В статье рассматривается использование передовых информационных технологий в преподавании иностранных языков в режиме дистанционного обучения. Иностранный язык, в отличие от других дисциплин, имеет свою специфику. Главной целью преподавания является коммуникационная направленность обучения, которая требует определённого уровня языковой и социокультурной компетенции. Наряду с традиционными формами обучения, такими как дневное, вечернее и заочное, в современных условиях приобретает популярность дистанционная форма обучения. В сравнении с традиционными формами она обладает бесспорными преимуществами, которые трудно переоценить. Рост его популярности можно объяснить

бурным развитием интернет технологий и активным его внедрением во все сферы жизни и деятельности современного общества. Дистанционное обучение стирает границы между странами и континентами, превращая процесс познания в увлекательное путешествие в страну знаний. Передовые информационные технологии являются эффективным инструментом в процессе получения теоритических знаний и их практического применения в овладении профессией, выбранной студентом при поступлении в высшее учебное заведение. Высокая мотивация студента, подкрепленная уверенными пользовательскими навыками при использовании компьютера принесет хорошие результаты в изучении иностранных языков под руководством профессиональных преподавателей.

Ключевые слова: информационные технологии, реализация, ипреподавание иностранных языков, иноязычная коммуникация, дистанционное обучение, мотивація.

Yariz Yevgenii. The role of information technologies in the implementation of foreign language teaching in the conditions of distance learning.

The article deals with the use of advanced information technologies in teaching foreign languages in conditions of distance learning. Foreign languages, unlike other disciplines, have a specific nature of their own. The main purpose of teaching lies in communicative orientation of learning, which requires a certain level of language and sociocultural competence. Along with traditional forms of education, such as full-time, part-time and distance learning, the latter is gaining popularity in modern conditions. In comparison with traditional forms, it has undeniable advantages that are difficult to overestimate. The growth of its popularity can be explained by rapid development of Internet technologies and its active introduction into all spheres of life and activity of modern society. Distance learning blurs the boundaries between countries and continents, turning the process of cognition into a fascinating journey to the land of knowledge. Advanced information technology is an effective tool in the process of obtaining theoretical knowledge and their practical application in mastering the profession, chosen by students during their admission to higher education. Students' high motivation, supported by confident skills of computer users, will bring good results in studying foreign languages under the guidance of professional teachers.

Key words: information technologies, implementation, foreign languages teaching, foreign language communication, distance learning, motivation.

Постановка проблеми Використання інформаційних технологій в освітньому процесі обумовлена нагальною потребою підвищення якості освіти. Для успішної реалізації цієї мети в Україні проводиться

реформа освіти, яка передбачає впровадження дистанційного навчання. Досвід викладання вітчизняних і зарубіжних фахівців підтверджує можливість вдосконалення освіти на основі широкого впровадження методів і засобів передових інформаційних комп'ютерних технологій. Вони дозволяють здійснити модернізацію навчального процесу завдяки переходу від пасивних лекційних засобів викладання учбового матеріалу до активних групових та індивідуальних форм отримання глибоких теоретичних знань для подальшого їх використання у оволодінні майбутньою професією. В зв'язку з цим на передній план виходить організація пошукової діяльності студента, без якої дистанційна форма втратить свій сенс. Окремо треба зазначити той факт, що пандемія COVID-19 перетворилося у велику проблему знаходження в закритих приміщеннях груп. В усьому світі виникла потреба в соціальному дистанціюванні і примусовому карантині. У сучасному світі дистанційне навчання стає не просто передовою новелою, а необхідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методика застосування інформаційних технологій у викладанні іноземних мов знаходиться в центрі постійної уваги вітчизняних фахівців. Поява Інтернету внесла корінні зміни у всіх сферах життя людства. Широке застосування Інтернет технологій знайшло своє застосування у викладанні іноземних мов. З плином часу технології змінюються, що впливає на якість вітчизняної освіти. Ефективність від їх застосування в навчальному процесі знаходить підтвердження в багатьох дослідженнях і публікаціях провідних вітчизняних фахівців таких як Журавський В. С., Вишнівський В. В., Гніденко М. П., Гайдур Г. І., Ільїн О. О.

Метою даної роботи є узагальнення світового досвіду застосування інформаційних технологій у викладанні іноземних мов та вивчення впливу застосування Інтернет ресурсів на якість викладання іспанської мови на факультеті Референт-перекладач ХГУ НУА. Для досягнення поставленої мети в роботі будуть вирішуватися такі завдання:

- а) вивчення світового досвіду застосування інформаційних технологій у викладанні іноземних мов;
- б) знайомство з методикою застосування популярних сайтів у викладанні іспанської мови на факультеті Референт-перекладач ХГУ НУА в режимі дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу.

З появою поштового зв'язку в Англії у 1840 з'явилося заочне навчання коли Ісаак Пітман запропонував навчання через поштовий зв'язок для своїх студентів. Ідея сподобалася не тільки в Англії, вона розпоширилася на другі країни Європи. У 1856 році Чарльз Тюссе та Густав Лангеншейдт розпочали викладання мови заочною формою у Німеччині. [5]

Бурхливий зріст науково-технічного прогресу в кінці ХІХ століття привів до появи телеграфу і телефону, а у ХХ радіо і телебачення. Їх поява внесла суттєві зміни в дистанційні методи навчання. Однак телебачення і радіо не могли забезпечити зворотній зв'язок студентам і викладачам.

Цей недолік зник у 80-х роках ХХ віку. З появою персональних комп'ютерів процес навчання отримав новий поштовх, пов'язаний з його спрощенням та автоматизацією.

У ХХІ столітті доступність комп'ютерів призвела до бурхливого поширення дистанційного навчання, яке стало ще простішим і швидшим. Так Інтернет став величезним проривом, значно більшим, ніж радіо і телебачення оскільки у студентів і викладачів з'явилася можливість спілкуватися і отримувати зворотний зв'язок де б вони не знаходилися. [3]

Популярність дистанційної освіти в останні роки різко зростає. Дистанційне навчання дає змогу використовувати різноманітні методики для здобуття вищої освіти, що пояснює різкий зріст його популярності. Ця форма навчання є найбільш гнучкою та доступною для багатьох бажаючих отримати знання. Про переваги дистанційної освіти сказано досить багато. Зупинимося на самих суттєвих:

а) Можливість навчатися в будь-якому місці. Необхідно лише мати комп'ютер з доступом в Інтернет.

б) Можливість навчатися без відриву від основної діяльності.

в) Індивідуальний графік навчання.

г) Можливість навчатися у своєму темпі, пов'язаному із приватними обставинами.

д) Доступність навчання, яка проявляється в отриманні навчальних підручників, посібників та методичок.

е) Зв'язок з викладачами в режимі on-line в разі потреби отримання консультації.

ж) Комфортні умови навчання.

з) Менша вартість освіти, яка у порівнянні з традиційними формами звільняє студента від сплати дороги, проживання, тощо.

и) Безумовна зручність для викладача. Можливість приділяти увагу більшій кількості студентів і працювати, навіть перебуваючи у відрядженні чи на конференції за кордоном. [2]

Разом з цим, дистанційне навчання не позбавлене і ряду недоліків:

а) Студенту необхідна сильна мотивація. Навчальний матеріал студент-дистанційник освоює самостійно. Це вимагає достатньої сили волі, відповідальності і самоконтролю.

б) Навіть найсучасніші комп'ютерні програми не замінять майбутнім філологам живої практики їх навиків.

в) Дистанційна освіта не передбачає особистий контакт студентів один з одним і з викладачами. Це заважає розвитку комунікабельності, яка відіграє велику роль в майбутній професійній діяльності.

г) Відсутності відстеження ідентифікації самостійності відповіді студента підчас складання іспиту. [4]

Висновки і перспективи подальших досліджень

Аналіз вищевикладеного матеріалу дозволяє зробити наступні висновки:

а) система дистанційного навчання відіграє важливу роль в умовах дистанційної освіти в Україні;

б) застосування передових інформаційних технологій суттєво підвищує рівень підготовки майбутніх спеціалістів;

в) організацію ефективної пошукової роботи студента та викладача важко уявити без впевнених навичок користувача персональним комп'ютером і без швидкісного Інтернету

Перспективи подальших досліджень даної теми полягають у вивченні постійного поліпшення сучасних методів викладання іноземних мов із залученням передових комп'ютерних технологій шляхом їх впровадження в навчальний процес.

Список бібліографічних посилань

1. Андреев, А. А. (1999). *Дидактические основы дистанционного обучения*. Москва: ВУ.
2. Гальскова, Н.Д., Гез, Н.И. (2004). *Теория обучения иностранным языкам: Лингво-дидактика и методика*. Москва: Академия».

3. Жевакіна, Н. В. (2009). *Педагогічні умови організації дистанційного навчання студентів гуманітарних спеціальностей у педагогічному університеті*. Канд. пед. наук : 13.00.04. Луганськ.
4. Журавський, В. С. (2003). *Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні*. Київ: Видав. дім «Ін Юре», 416 с.
5. Корбут, О. Г. (2002). *Дистанційне навчання: моделі, технології, перспективи*.
6. Президент України, (2002). *Національна доктрина розвитку освіти*. Україна, Київ.
7. Панова, Л. С. та ін. (2010). *Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах*. Київ: ВЦ «Академія», 328 с.

References

1. Andreev, A. A. (1999). *Dydaktycheskye osnovy dystantsyonnoho obucheniya*. Moskva: VU.
2. Halskova, N. D., Hez, N. Y. (2004). *Teoryia obucheniya ynostrannym yazykam: Lynhvo-dydaktyka y metodyka*. Moskva: Akademyia.
3. Zhevakina, N. V. (2009). *Pedahohichni umovy orhanizatsii dystantsiinoho navchannia studentiv humanitarnykh spetsialnostei u pedahohichnomu universyteti*. Kand. ped. nauk : 13.00.04. Luhansk.
4. Zhuravskiy, V. S. (2003). *Vyshcha osvita yak faktor derzhavotvorennia i kultury v Ukraini*. Kyiv: Vydavnychy dim «In Yure», 416 p.
5. Korbut, O. H. (2002). *Dystantsiine navchannia: modeli, tekhnolohii, perspektvyu*.
6. President of Ukraine, (2002). *Natsionalna doktryna rozvytku osvity*. Kyiv.
8. Panova, L. S. et al (2010). *Metodyka navchannia inozemnykh mov u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh* [Methods of teaching foreign languages in secondary schools]. Kyiv: VTs «Akademiia», 328 s.

УДК.37.06378

М. Ф. Чемоданова

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ІННОВАЦІЇ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ОСВІТИ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ

Метою даної роботи є висвітлення процесів глобалізації, в які ми занурюємося. Ці процеси активно впливають на сфери зайнятості, фінансові ринки, тому питання передачі досвіду в цій сфері впливає на виробництво і ринок трудових ресурсів. У статті підкреслюється інтерактивність, притаманна новітній комунікаційних технологій, яка дозволяє отримувати змінні, персоналізований результати; Фактично, навіть якщо Глобалізаційні ідеї поширюються на сприйняття мільйонів людей, не все здатні адаптувати їх до своїх особистих потреб, для трансформації їх в досвід і наступні знання. Мультимедіа, віртуальна реальність, цифрові мережі, цифрові супутники та Інтернет змінюють не тільки спосіб передачі знань, а й спосіб їх отримання. Ці зміни ведуть до переходу від інформаційного суспільства до когнітивного, продуктивного і політичного світу. Тому, у зв'язку з аналізом нових можливостей в галузі освіти та професійної підготовки, важливо розвивати пріоритет синтетичних, більш загальних перетворень, які призводять технології до створення і модифікації нових моделей освіти й професійної підготовки.

Новий культурний контекст вимагає відмовитися від старої моделі вчителя, як професіонала і розглядається як абсолютне сховище знань, єдиний передавач знань. Вчитель повинен відмовитися від ролі мудреця на сцені, щоб взяти на себе більш м'яку, але вирішальну роль «провідника». У новій ролі з'являється вчитель - режисер, розробляє сценарії навчання, а потім співпрацює зі своїми учнями сценарії, а потім співпрацює зі своїми учнями, щоб разом створити освітній шлях, який поважає різні стилі навчання.

У статті підкреслюється, що поряд з розвитком нових інструментів передачі знань відбувається важлива зміна переважної освітньої концепції парадигма навчання, робить акцент на передачі знань і орієнтована на вчителя, ми переходимо до іншої освітньої концепції - парадигмі навчання в якій підкреслюється активна роль учнів у розвитку навчання.

Ключові слова: профорієнтація, інтерактивність, інтернет, когнітивний процес, глобалізація, інновації, викладання.

Чемоданова М. Ф. Глобализация и инновации: новые возможности для образования и подготовки кадров.

Цель данной работы - показать процессы глобализации, в которые мы погружаемся. Данные процессы активно воздействуют на сферы занятости,

финансовые рынки, поэтому вопрос передачи опыта в этой сфере влияет на производство и рынок трудовых ресурсов. В статье подчеркивается интерактивность, присущая новейшей коммуникационным технологиям, которая позволяет получать переменные, персонализированный результаты. Фактически, даже если глобализационные идеи распространяются на восприятие миллионов людей, не все способны адаптировать их к своим личным потребностям, для трансформации их в опыт и последующие знания. Мультимедиа, виртуальная реальность, цифровые сети, цифровые спутники и Интернет меняют не только способ передачи знаний, но и способ их получения. Эти изменения ведут к переходу от информационного общества к когнитивному, производительному и политическому миру. Поэтому, в связи с анализом новых возможностей в области образования и профессиональной подготовки, важно развивать приоритет синтетических, более общих преобразований, которые приводят технологии к созданию и модификации новых моделей образования и профессиональной подготовки.

Новый культурный контекст требует отказаться от старой модели учителя, как профессионала и рассматривается как абсолютное хранилище знаний, единственный передатчик знаний. Учитель должен отказаться от роли мудреца на сцене, чтоб взять на себя более мягкую, но решающую роль «проводника». В новой роли появляется учитель - режиссер, разрабатывает сценарии обучения, а затем сотрудничает со своими учениками сценарии, а затем сотрудничает со своими учениками, чтоб вместе создать образовательный путь, который уважает различные стили обучения.

В статье подчеркивается, что наряду с развитием новых инструментов передачи знаний происходит важное изменение подавляющего образовательной концепции парадигма обучения, делает акцент на передаче знаний и ориентирована на учителя, мы переходим к другой образовательной концепции - парадигме обучения в которой подчеркивается активная роль учеников в развитии обучения.

Ключевые слова: профориентация, интерактивность, интернет, когнитивный процесс, глобализация, инновации, преподавания.

Chemodanova Marina. Globalization and innovation: new opportunities for education and training.

The aim of this work to show the processes of globalization in which we are immersed actively affect the fields of employment, the financial economic markets, and the question of the transfer of this knowledge affects production. The Article emphasizes on the interactivity inherent in the latest communication technologies allows for variable, personalized results; in fact, even if identical messages are disseminated to millions of people, individuals can adapt them to their own needs in

order to turn it into knowledge. New technologies can provide knowledge communication for all people. Multimedia, virtual reality, digital networks, digital satellites, and the Internet are changing not only how knowledge is communicated, but also how it is received. These changes are leading to a transition from an information society to a cognitive society, the productive world, and the political world. Therefore, in connection with the analysis of new possibilities in education and training, it is important to develop the priority of synthetic, more general transformations that drive technology to create and modify new models of education and training.

Key words: guidance, interactivity, internet, cognitive process, globalisation, innovation, teaching.

Процес глобалізації активно впливає на соціальне життя, тож необхідно переосмислити керівництво та консультування, особливо у контексті освіти. Процес глобалізації змушує економіку реагувати на імпульси світового ринку на місцевому, регіональному та національному рівні.

Глобалізація як вільний рух капіталу в пошуках мінімізації витрат, здатності переміщення виробничих потужностей, інформації, товарів, послуг та навіть людей призводить до втрати інвестицій та робочих місць. Цей конкурентний рух призводить до екстремального тиску з метою підвищення продуктивності праці шляхом використання всіх видів технологічних змін. Він впливає на процеси маркетингового розподілу та загального адміністрування. У той час як нові технології змінюють характер роботи в промисловості, сфері послуг, комп'ютерах, біотехнологіях й особливо у сфері інформаційно-комунікаційних технологій що призводить до втрати робочих місць й безробіття, нові робочі місця створюються в інших місцях. Цей процес вимагає адаптації та коригування кваліфікації як працівників, так і підприємств й університетів.

Сучасні технології дозволяють створювати все більш щільну та все чіткіше сформульовану мережу між окремими особистостями та групами, а це безперервний потік інформації в реальному часі та в системі взаємин. Інтерактивність, що притаманна новітнім комунікаційним технологіям, дозволяє отримувати змінні, персоналізовані результати; по суті, навіть якщо ідентичні послання будуть поширюватися серед мільйонів людей, то людина зможе адаптувати їх до своїх потреб для того, щоб перетворити це в знання [4, с. 171–192].

Нові технології можуть забезпечити обмін знаннями для всіх людей. Мультимедіа, віртуальна реальність, цифрові мережі, цифрові супутники, Інтернет змінюють не тільки процеси передачі знань, а й способи їх отримання. Ці зміни призводять до переходу від інформаційного суспільства до когнітивного. Це революція на основі інформації дозволяє інтелекту набувати нових навичок та ставить нові питання перед окремими особистостями, освітніми установами, продуктивним світом та світом політики.

Тому у зв'язку з аналізом нових можливостей у галузі освіти та підготовки кадрів важливо розвивати пріоритет синтетичних, більш загальних трансформацій, які спонукають технології до створення та модифікації нових моделей освіти та підготовки кадрів.

Сучасні комунікаційні технології змінюють співвідношення часу та простору. Завдяки телекомунікаційним мережам люди мають можливість обмінюватися будь-якого роду повідомленнями, як індивідуально, так і в групах, брати участь в електронних конференціях, мати доступ до суспільної інформації, що міститься в комп'ютерах та що входять до складу мереж, будувати віртуальні світи разом.

В Інтернеті мільйони людей спілкуються один з одним у багатокультурній манері, обмінюючись порадами з багатьох питань. Народжуються нові форми вираження почуттів, любові та дружби.

Інтернет відкриває різноманітність інформації, він об'єднує користувачів в різних країнах світу інтерактивним, синхронним і діахронічним способом та провокує великі зміни в плані світової дематеріалізації. Когнітивний процес заснований на технологічній культурі як комплексу інструментів посередництва та розширення самого розуму. У цьому контексті змінюється сама концепція освіти та підготовки: зміна відношення та сприйняття, яке вимагає зміни політики в галузі інституційної освіти та підготовки кадрів.

Існує велика необхідність підготовки молодих людей конструктивно адаптуватися до моделі динамічного суспільства в умовах надзвичайно гнучкого ринку праці, для якого потрібні нові професії та оновлення традиційних професій. Навчання повинне досягти різної за віком аудиторії. Більше неможливо придбати довічний професіоналізм. Це охоплює розвиток навичок, щоб

вписатися в процес безперервного навчання, часто проводиться в ситуаціях самонавчання, спрямованого не тільки на розвиток конкретних секторальних навичок, але також й когнітивні навички (відношення до аргументації, до розв'язання проблем і планування дій) та соціальні навички (самостійність, здатність до комунікації та співробітництва) [1, с. 8-12]. У новому контексті базові навички, які повинні бути у людей стосуються здатності управляти інформацією, трансформувати її в експертні знання та мобілізувати її на дії в нових економічних умовах, заснованих на технологіях. Ці навички є навичками, що вимагаються від працівників в результаті впливу нових інформаційних та комунікаційних технологій.

Майже в кожній країні світу системи освіти та професійної підготовки розробляють моделі викладання й навчання, здатні адаптуватися до нових вимог та звільнитися від структурної й педагогічної жорсткості й адекватно реагувати на нові потреби суспільства в навчанні.

За ці роки сформувалося усвідомлення того, що сегментована та жорстка організація класичного промислового виробництва еволюціонувала в бік нових гнучких моделей завдяки використанню нових технологій, освітні установи також повинні розвиватися в напрямку створення відкритої та гнучкої системи. Ми повільно спостерігаємо перехід від жорстких форматних структур, шкіл і університетів, розділених на класи з предметами, з темами й графіками, визначеними зовнішніми урядовими органами, в сторону гнучких структур, які можуть використовуватися як особисто, так і дистанційно.[3, с. 78-112.]

У зв'язку з цим сектор підготовки кадрів в цілому повинен розвиватися в тому, що стосується продуктів, процесів і структур: гнучкість та адаптивність в постачаннях продукції, зростання автономії студентів і модифікаційна функція вчителя в процесі викладання-навчання, еволюція структур, які можуть бути використані як очно, так і на відстані [2, с. 17].

Про цю тенденцію на рівні Європейського союзу свідчать також результати науково-дослідних програм, що проводяться в секторі технологій для викладання й навчання та результати програм досліджень та розробок в області технологій для освіти й підготовки кадрів.

В результаті їх аналізу виявляються такі тенденції:

- розширюється доступ всіх громадян до навчальних засобів і технологій;
- використання всесвітньої павутини розширюється в європейських університетах;
- з'являються дві парадигми очного і дистанційного навчання;
- глобальні комерційні гравці виходять на ринок знань;
- все більшого значення набувають питання прав інтелектуальної власності, авторського права і стандартизації.

Таким чином, традиційні методи навчання починають кидати виклик можливостям, які виникають у зв'язку з новими технологіями.

Можливості, які виникають у зв'язку з новим технологічним розвитком.

Телематика поклала кінець односторонньої емісії знань та відкрила нову лінію комунікації що дозволяє учневі отримати доступ до динамічних знань, які він може збагатити та зробити доступними для інших. Реалізуються нові відносини двостороннього спілкування між студентами та викладачами, навіть на відстані, навіть якщо емоційний елемент, пов'язаний з різноманітністю міжособистісних відносин між людьми, не може бути замінений міжособистісними відносинами між людьми, вводиться інтерактивність, завдяки відеоконференціям, дискусійним форумам та чатам.

Дискусійні форуми й чати - важливий аспект традиційних відносин вчення-навчання, навіть на відстані. Автомагістралі зв'язку, телематичні та інформаційні мережі, цифрові супутники дозволяють надавати репетиторську та дидактичну допомогу, дозволяють використовувати супутники та мережі, як дорогу, для від університету й школи до кабінету користувача, уроків, мультимедійних продуктів, баз даних, самооцінки екзаменаційних процедур та електронних дощок оголошень. Інтерактивне телебачення неймовірно розширює поле різних дидактичних рішень, приносячи не тільки інформацію, але й «інтерактивну» інформацію в будинок користувача [4, с.171-192].

Поряд з розвитком нових інструментів передачі знань відбувається важлива зміна переважної освітньої концепції парадигма навчання, яка робить акцент на передачі знань й орієнтована на вчителя, ми переходимо до іншої освітньої концепції - парадигмі навчання в якій підкреслюється активна роль учнів у розвитку навчання.

Учень більше не вважається продуктом роботи вчителя, але має можливість самостійно будувати свої власні знання та навички. Тому

адаптація до когнітивного суспільства пояснює не тільки необхідність переосмислення традиційних моделей викладання-навчання, а й необхідність переосмислення традиційних моделей викладання-навчання.

Новий культурний контекст вимагає відмовитися від старої фігури вчителя, що розглядається як абсолютне сховище знань, єдиний передавач знань. Учитель повинен відмовитися від ролі мудреця на сцені, щоб взяти на себе більш м'яку, але вирішальну роль провідника. У новій ролі з'являється вчитель-режисер, який розробляє сценарії навчання, а потім співпрацює зі своїми учнями сценарії, а потім співпрацює зі своїми учнями, щоб разом створити освітній шлях, який поважає різні стилі навчання.

Список бібліографічних посилань

1. Аракелов, А.В., Алієва, М.Ф. (2014). Система освіти в умовах глобалізації. *Вісн. АМУ*, с. 8-12
2. Чумаков, А. Н. (2015). Культурно-цивілізаційний вимір глобального світу. *Матеріали щорічних Мойсейєвських читань*, т. 4, с. 56–61.
3. Knight, J. (2005). *Borderless, Offshore, Transnational and Cross-border Education: Definition and Data Dilemmas*. London: The Observatory on Borderless Higher Education. pp.78-112
4. Smith, A. D. (1990). *Towards a Global Culture : M. Featherstone, ed. Global Culture. Nationalism, Globalization, Modernity*. London, pp. 171–192.

References

1. Arakelov, A.V., Alieva, M.F. (2014). *The system of education in the conditions of globalization*. Vol. ASU, 4, pp.17-56.
2. Chumakov, A. N. (2015). *Global world cultural and civilizational dimension. Proceedings of the annual Moiseev Readings*, Vol. 4, pp. 56-61.
3. Knight, J. (2005). *Borderless, offshore, transnational and transboundary education: Dilemmas of definition and data*. London: Borderless Higher Education Observatory. pp. 78-112.
4. Smith, A.D. (1990). *Towards global culture: M. Featherstone, ed. Global culture. Nationalism, globalization, modernity*. London, pp. 171-192.

УДК 80-057.86:331.548

Т. Ф. Бочарникова

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФІЛОЛОГА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЙОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НА РИНКУ ПРАЦІ

Акцентовано увагу на формуванні професійної мобільності як результату якісної підготовки фахівців у закладі вищої освіти. Формування професійної мобільності майбутнього філолога, як передумови його конкурентоспроможності на ринку праці, пов'язано із вирішенням низки питань, зокрема й теоретико-методологічного характеру. Одним із основних завдань розв'язання цієї проблеми є підготовка фахівця, здатного ефективно застосовувати отримані впродовж навчання знання для виконання суміжних видів діяльності, його готовності до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів виконання різноманітних завдань у своїй професійній сфері.

Метою статті є вивчення можливостей формування професійної мобільності майбутніх філологів у контексті вимог до якості їх фахової підготовки.

Встановлено, що існує необхідність дослідження закономірностей процесу, механізмів та засобів формування професійної мобільності майбутніх філологів. Таким чином, виникає необхідність створення умов, що відповідають сучасній освітній парадигмі та характеризуються професіоналізмом, професійною культурою, рефлексією та професійною адаптивністю: професіоналізація навчання; активне впровадження сучасних інформаційних технологій навчання з метою формування технологічної культури; формування рефлексивних умінь; самостійна пізнавальна діяльність.

Виділено такі напрями практичної роботи з майбутніми філологами: використання методів професійно спрямованого навчання з метою формування їх професійної спрямованості; застосування інформаційно-комунікаційних технологій; використання методів і технологій розвитку вмінь та навичок самостійної роботи та практичного застосування набутих знань, як компонента професійної мобільності.

Вивчення умов формування професійної мобільності майбутніх філологів дозволило дійти висновку, що ця якість особистості формується впродовж усього періоду навчання під впливом різних педагогічних умов та засобів.

Ключові слова: мобільність, підготовки майбутнього спеціаліста, професійна мобільність майбутнього філолога, умови формування професійної мобільності майбутніх філологів.

Бочарникова Т. Ф. Формирование профессиональной мобильности будущего филолога как предпосылка его конкурентоспособности на рынке труда.

Акцентируется внимание на формировании профессиональной мобильности как результате качественной подготовки специалистов в заведении высшего образования. Формирование профессиональной мобильности будущего филолога, как предпосылки его конкурентоспособности на рынке труда, связано с решением ряда вопросов, в том числе и теоретико-методологического характера. Одной из основных задач решения этой проблемы является подготовка специалиста, способного эффективно применять полученные на протяжении обучения знания для выполнения смежных видов деятельности, готовности к оперативному отбору и реализации оптимальных способов выполнения различных задач в своей профессиональной сфере.

Целью статьи является изучение возможностей формирования профессиональной мобильности будущих филологов в контексте требований к качеству их профессиональной подготовки.

Установлено, что существует необходимость исследования закономерностей процесса, механизмов и способов формирования профессиональной мобильности будущих филологов. Таким образом, возникает необходимость в создании условий, отвечающих современной образовательной парадигме и характеризующихся профессионализмом, профессиональной культурой, рефлексией и профессиональной адаптивностью: профессионализация обучения; активное внедрение современных информационных технологий обучения в целях формирования технологической культуры; формирование рефлексивных умений; самостоятельная познавательная деятельность.

Выделены следующие направления практической работы с будущими филологами: использование методов профессионально направленного обучения с целью формирования их профессиональной направленности; применение информационно-коммуникационных технологий; использование методов и технологий развития умений и навыков самостоятельной работы и практического применения приобретенных знаний как компонента профессиональной мобильности.

Изучение условий формирования профессиональной мобильности будущих филологов позволило сделать вывод, что это качество личности формируется на протяжении всего периода обучения под влиянием различных педагогических условий и средств.

Ключевые слова: мобильность, подготовка будущего специалиста, профессиональная мобильность будущего филолога, условия формирования профессиональной мобильности будущих филологов.

Bocharnikova Tetiana. Future philologists' professional mobility development as a precondition of their competitiveness on labour market.

The attention has been paid to the professional mobility development being the result of specialists' quality training in a higher educational establishment. Future philologists' professional mobility development as a precondition of their competitiveness on labour market is connected with solving a number of problems, those of theoretical and methodological nature in particular. One of the main tasks in solving this problem lies in training a specialist who can effectively use knowledge, gained while studying, in order to perform definite kinds of activity. Such a task also includes this specialist's readiness for quick selection and implementation of optimal ways of performing various tasks in the professional area.

The article deals with studying the opportunities of future philologists' professional mobility development taking into account the requirements for the quality of their professional training.

It has been determined that there is a need to research patterns of process, mechanisms and ways of future philologists' professional mobility development. Thus, there is a need to make conditions which correspond to the modern educational paradigm and which are characterized by professionalism, professional culture, reflection and professional adaptability: professionalization of education; active implementation of modern information technologies of education with a view of technological culture development; development of reflection skills; self-cognitive activity.

The following directions of practical work with future philologists have been underlined: use of methods of professionally oriented education with their professional direction development; implementation of information and communication technologies; use of methods and technologies of development of self-guided work skills, as well as practical implementation of received knowledge as a component of professional mobility.

Studying the conditions of future philologists' professional mobility development has allowed to conclude that this personal quality is developed throughout the whole period of studying process under the influence of different pedagogical conditions and ways.

Key words: mobility, future specialists' preparation, professional mobility of a future philologist, development conditions of future philologists' professional mobility.

Постановка проблеми. Сучасні умови ринку праці, глобалізація і модернізація професійної вищої освіти спонукають до змін в освітніх векторах майбутніх фахівців: актуальною стає підготовка спеціалістів, здатних не тільки легко навчатися, швидко пристосовуватися до мінливих умов та змісту професійної діяльності, але й зацікавлених у своїй безперервній освіті та вдосконаленні, що зумовлює необхідність формування у студентів умінь та навичок самоосвіти, а також особистісних якостей та здібностей, які б дозволили їм орієнтуватися у професійному середовищі та самостійно вибудовувати вектор свого кар'єрного зростання.

Вирішення указаних завдань буде сприяти виконанню вимог, що висуваються до підготовки майбутнього спеціаліста, з-поміж яких однією з основних вважаємо сформованість професійної мобільності, яка складається з системи узагальнених способів діяльності та вміння ефективно їх застосовувати для виконання завдань у суміжних видах діяльності, порівняно легко переходити від однієї діяльності до іншої; високого рівня узагальнених професійних знань; готовності до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів виконання різноманітних завдань у своїй професійній сфері.

Таким чином, *актуальність* теми статті зумовлено затребуваністю спеціалістів, що у своїй професійній сфері володіють знаннями, вміннями, навичками та компетенціями, які підвищують їх адаптивність та конкурентоспроможність, тобто професійно мобільних фахівців.

Аналіз досліджень. Питання професійної мобільності та конкурентоспроможності майбутніх фахівців на ринку праці є предметом дослідження як вітчизняних фахівців (А. Ващенко, Н. Коваліско, В. Куйбіда, Н. Ничкало, Р. Пріма, Л. Сушенцева та ін.), так і закордонних (П. Сорокін, О. Дункан, Л. Горюнова, Є. Іванченко, Ю. Калиновський, О. Нікітіна, А. Соренсен та ін.). Дослідження професійної спрямованості у галузі філософії, соціології, психології та педагогіки мають свої особливості. Філософський погляд на досліджуваний феномен вивчає професійну мобільність майбутнього спеціаліста у ракурсі його фахового розвитку і професійного становлення (Роджерс К.). У галузі психології професійна мобільність досліджується як готовність (сукупність професійно важливих компетенцій) і адаптивність. У межах педагогічного напрямку вивчаються підходи до формування професійної мобільності майбутніх

фахівців у процесі їх навчання у закладах вищої освіти, а також у системі професійної освіти педагогів (В. Астахова, Д. Барашева, М. Павлюк, Р. Пріма, Л. Сушенцева та ін.).

Метою статті є вивчення можливості формування професійної мобільності у студентів – майбутніх філологів у контексті вимог до якості підготовки у сучасній освітній парадигмі.

Виклад основного матеріалу. Зміни політичної і соціально-економічної ситуації в країні, модифікація ринкових відносин, вимоги, що пред'являються до людини в рамках нової суспільної формації, диктують необхідність формування конкурентоспроможного фахівця, успішність діяльності якого визначається його професійною мобільністю. Активна просторова і інформаційна динаміка вимагають від спеціаліста регулярної корекції світоглядних позицій, сталого розвитку, здатності адаптуватися до перманентно мінливих умов, що передбачає визначення професійної мобільності як однієї з ключових характеристик, що забезпечують ефективність роботи випускника закладу вищої освіти в сучасних умовах. На сучасному етапі розвитку суспільства, наукове осмислення проблем, пов'язаних з професійною мобільністю, є соціальним замовленням, що проявляється у необхідності виявлення закономірностей функціонування даного явища, а також у визначенні механізмів і засобів його формування [5].

Людство звикло до того, що освіта – це функція, що відповідає за розвиток індивідуума у чітко визначеному напрямі і у відповідності зі встановленим взірцем – освоєння ним певної сукупності знань і набуття відповідних умінь і навичок. Проте, зараз освіта розуміється як певне динамічне явище, що супроводжує людину впродовж життя та передбачає багатовекторність її професійного становлення, в основу якого покладено самоконтроль. Резолюція Європейської Ради щодо навчання упродовж життя від 27 червня 2002 року визначає своїм пріоритетом потребу і завдання формування «нових базових умінь» [1, с. 320], охоплення навчанням періоду від дошкільного до пенсійного віку. Отже, саме освіта є визначальним чинником конкурентоспроможності фахівця. У своєму дослідженні Л. Сушенцева зазначає, що академічна мобільність є складним і багатограним процесом інтелектуального просування, обміну науковим і культурним потенціалом, ресурсами, технологіями навчання тощо [2, с. 34]. Саме завдяки академічній мобільності можуть сформуватися професійні якості майбутнього фахівця: уміння обирати способи взаємодії

з навколишнім світом; здатність мислити в порівняльному аспекті; здатність до міжкультурної комунікації; здатність визнавати недостатність знання, що визначає мотивацію учіння; здатність змінювати самосприйняття тощо [2, с. 34]. Очевидним є той факт, що академічна мобільність виступає передумовою формування професійної мобільності і вони впливають одна на одну. На нашу думку, професійна мобільність майбутнього фахівця спирається на загальну культуру та професійні компетентності.

Знання іноземних мов завжди давало певні переваги на ринку праці: це той інструмент освіти і професійної діяльності, який відкриває значний потенціал для соціально-професійної мобільності фахівця, його самоосвіти та самовдосконалення [3; 4]. У поєднанні з культурою мови, що вивчається, вивчення іноземних мов має забезпечувати «входження» майбутнього філолога у культурні та лінгвістичні особливості майбутньої професійної діяльності, а, отже, має спрямовуватися на розвиток адаптивності, соціальної та професійної мобільності майбутнього фахівця. Таким чином, іншомовна освіта у процесі підготовки майбутніх філологів стає в один ряд з професійною освітою, інтегрується з нею і суттєво впливає на успішність і конкурентоспроможність випускника на ринку праці.

Формування професійної мобільності студентів – майбутніх філологів залежить, на нашу думку, від багатьох факторів, з-поміж яких особлива роль належить створенню умов, що відповідають сучасній освітній парадигмі та характеризуються професіоналізмом, професійною культурою, рефлексією та професійною адаптивністю. Умовами формування професійної мобільності майбутніх філологів є:

- професіоналізація навчання (розкриття інтелектуального, світоглядного потенціалу особистості у процесі набуття знань та умінь, затребуваних у майбутній професійній діяльності);
- активне впровадження сучасних інформаційних технологій навчання з метою формування технологічної культури;
- формування рефлексивних умінь;
- самостійна пізнавальна діяльність.

Вищевказане дає змогу виділити такі напрями практичної роботи зі студентами – майбутніми філологами:

- використання методів професійно спрямованого навчання з метою формування їх професійної спрямованості;
- застосування інформаційно-комунікаційних технологій;

- використання методів і технологій розвитку вмінь та навичок самостійної роботи та практичного застосування набутих знань, як компонента професійної мобільності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, вивчення можливостей формування професійної мобільності студентів – майбутніх філологів у контексті вимог до якості підготовки у сучасній освітній парадигмі комплекс дозволяє стверджувати, що ця якість особистості формується впродовж усього періоду навчання під впливом різних педагогічних умов та засобів. Перспективним вважаємо подальше обґрунтування засобів та методів, за допомогою яких можна формувати професійну мобільність філологів у процесі вивчення фахових дисциплін.

Список бібліографічних посилань

1. Локшина, О. І. (2009). *Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу : теорія і практика (друга половина XX – початок XXI ст.)*. Київ: Богданова А. М., 404 с.
2. Сушенцева, Л. Л. (2011). *Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах : теорія і практика*. Кривий Ріг: Видавничий дім, 439 с.
3. Базылев, П., Тимчак, М. и Тимчак, Р. (2016). *Девиянтное поведение подростков*. 2-е изд. Харьков: Пресс-Группа.
4. All Media Print. *Movilidad profesional: ventajas y desventajas* [online]. Available at: <https://es.all-media-news.net/9053287-professional-mobility-advantages-and-disadvantages> [Accessed 05. Dec. 2021].
5. Performanse. *Movilidad profesional y empleabilidad para una gestión eficaz de la carrera* [online]. Available at: <https://performanse.com/es/movilidad-profesional-y-empleabilidad> [Accessed 05. Dec. 2021].

References

1. Lokshina, O. I. (2009). *Zmist shkilnoi osvity v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu : teoriia i praktyka (druha polovyna XX-pochatok XXI st.)* [The content of school education in the European Union: theory and practice (second half of XX - early XXI century.)]. Kyiv: Bogdanova AM, 404 p.
2. Sushentseva, L. L. (2011). *Formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnykh kvalifikovanykh robitnykiv u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh : teoriia i praktyka* [Formation of professional mobility of future skilled workers in vocational schools: theory and practice]. Kryvyi Rih: Publishing House, 439 p.

3. Bazylev, P., Timchak, M. and Timchak, R. (2016). *Deviantnoe povedenie podrostkov* [Deviant behavior of adolescents]. 2nd ed. Kharkiv: Press Group.
4. All Media Print. *Movilidad profesional: ventajas y desventajas* [online]. Available at: <https://es.all-media-news.net/9053287-professional-mobility-advantages-and-disadvantages> [Accessed 05. Dec. 2021].
5. Performanse. *Movilidad profesional y empleabilidad para una gestión eficaz de la carrera* [online]. Available at: <https://performanse.com/es/movilidad-profesional-y-empleabilidad> [Accessed 05. Dec. 2021].

УДК 811.133.1:378.147

*Л. В. Чурсіна***ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЛЮРИЛІНГВАЛЬНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ
ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ ЯК ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ**

Сьогодення диктує нові пріоритети в освіті. Зростає потреба у підготовці фахівців з високим рівнем володіння двома і більше іноземними мовами, досконалим знанням іншомовної комунікативної культури для забезпечення толерантної міжкультурної комунікації. Плюрилінгвальний підхід у навчанні іноземних мов покладає край домінуванню монолінгвізму й створює рівні умови для формування плюрилінгвальної компетентності студентів у процесі опанування французької мови як другої іноземної мови з опертям на металінгвальні інструменти осмислення і співставлення ними мовних категорій з рідної і/ або державної мов та першої іноземної мови, що вивчається. У статті розкривається сутність полілінгвального і полікультурного навчання французької мови як другої іноземної мови, що забезпечується урізноманітненням аудиторних форм роботи і добором відповідного дидактичного матеріалу.

Знайшло подальше обґрунтування положення про те, що у руслі плюрилінгвальної освіти рівень володіння французькою мовою як другою іноземною мовою лежить у площині опорних мовних знань і сформованих мовленнєвих умінь та навичок з рідної (державної) та першої іноземної мов у ході опанування мовними рівнями: графічного (передача звуків на письмі), фонетичного (вимова), фонематичного (відповідність звука фонемі), словотвірно-морфологічного (словосполуки, частини мови, будова слова), синтаксичного (порядок слів, будова речення).

У статті зроблено акцент на тому, що через призму плюрилінгвального підходу зростає роль формування позитивної мотивації, оскільки саме мотивація визначає параметри емоційного сприйняття навчального матеріалу студентами, зумовлює вибір дидактичного інструментарію, який залучається у процесі вивчення другої іноземної мови, й безпосередньо впливає на якість засвоєння навчального матеріалу, а також окреслює вектори подальшого застосування отриманих знань у професійній діяльності, підтримує бажання невинно покращувати свій рівень знань.

Ключові слова: плюрилінгвізм, плюрилінгвалізм, плюрилінгвальна компетентність, навчання іноземних мов, мовний рівень, мовна категорія, дидактичні інструменти, дидактичний матеріал.

Чурсина Л. В. Формирование плюрилингвальной компетентности в процессе преподавания французского языка в качестве второго иностранного языка.

Сегодняшний день диктует новые приоритеты в образовании. Растет потребность в подготовке специалистов с высоким уровнем владения двумя и более иностранными языками, превосходным знанием иноязычной коммуникативной культуры для обеспечения толерантной межкультурной коммуникации. Плюрилингвальный подход к обучению иностранным языкам кладет конец доминированию монолингвизма и создает равные условия для формирования плюрилингвальной компетентности студентов в процессе овладения французским языком в качестве второго с опорой на металингвистические инструменты осмысления и сопоставления ими языковых категорий родного и/ или государственного языков и первого изучаемого иностранного языка. В статье раскрывается сущность полилингвального и поликультурного обучения французскому языку как второму, что обеспечивается разнообразием аудиторных форм работы и подбором соответствующего дидактического материала.

Нашло дальнейшее обоснование положение о том, что в русле плюрилингвального образования уровень владения французским языком как вторым иностранным языком лежит в плоскости опорных языковых знаний и сформированных речевых умений и навыков в родном (государственном) и первом иностранном языке в ходе овладения языковыми уровнями: графического (передача) звуков на письме), фонетического (произношение), фонематического (соответствие звука фонеме), словообразовательно-морфологического (словосочетания, части речи, строение слова), синтаксического (порядок слов, строение предложения).

В статье сделан акцент на том, что через призму плюрилингвального подхода возрастает роль формирования положительной мотивации, поскольку именно мотивация определяет параметры эмоционального восприятия учебного материала студентами, обуславливает выбор дидактического инструментария, привлекаемого в процессе изучения второго иностранного языка, и оказывает непосредственное влияние на качество усвоения учебного материала, а также определяет векторы дальнейшего применения полученных знаний в профессиональной деятельности, поддерживает желание постоянно улучшать свой уровень знаний.

Ключевые слова: плюрилингвизм, плюрилингвализм, плюрилингвальная компетентность, обучение иностранным языкам, языковой уровень, языковая категория, дидактические инструменты, дидактический материал.

***Chursina, Liudmila.* Formation of plurilingual competence in the process of teaching French as a second foreign language.**

Demands of the present day dictate new priorities in education. There is a growing need for specialists with a high level of proficiency in two or more foreign languages, excellent knowledge of a foreign language communicative culture to ensure tolerant intercultural communication. Plurilingual approach to teaching foreign languages puts an end to the dominance of monolingualism and creates equal conditions for the formation of students' plurilinguistic competence in the process of mastering French as a second language. It relies on metalinguistic tools for comprehending and comparing the language categories of the native and / or state languages and the first foreign language. The article reveals the essence of multilingual and multicultural teaching of French as a second language, which is ensured by a variety of classroom work forms and the selection of appropriate didactic materials.

The article offers further evidence to support the idea that in the mainstream of plurilingual education the level of French language proficiency (as a second foreign language) lies in the plane of basic linguistic knowledge and developed language skills in the native (state) and first foreign language in the course of achieving language levels: graphic (sound-letter correspondence), phonetic (pronunciation), phonemic (sound-phoneme correspondence), derivational-morphological (word combinations, parts of speech, word structure), syntactic (word order, sentence structure).

The article focuses on the fact that through the prism of plurilingual approach, the role of the formation of positive motivation increases, since it is motivation that determines the parameters of emotional perception of educational material by students. It also specifies the choice of didactic tools used in the process of teaching a second foreign language, and has a direct impact on the quality of mastering the educational material. Moreover, it determines the vectors of further application of the acquired knowledge in professional activities and supports the desire to constantly improve their level of knowledge.

Key words: plurilingualism, plurilingual competence, teaching foreign languages, language level, language category, didactic tools, didactic materials.

Постановка проблеми. Французька мова посідає друге місце у світі за розповсюдженістю і популярністю після англійської мови. Нею розмовляють понад двісті мільйонів осіб на п'яти континентах. Загальновідомо, що французька мова є офіційною мовою в 29 країнах світу, процедурною мовою в інституціях ЄС. До того ж французька мова є робочою й офіційною мовою таких міжнародних організацій як ООН, ЮНЕСКО, НАТО, Міжнародний Олімпійський Комітет, Міжнародний Червоний хрест та деяких інших. У розрізі такої

статусності дещо дивним видається досить помітний спад відсотку викладання французької мови як іноземної у навчальних закладах у світі і в Україні також. За останні роки помітна тенденція до поширення викладання французької мови в середній школі як другої чи третьої іноземної мови. Натомість відчутно скоротився відсоток викладання французької як першої іноземної мови й відповідно кількість спеціалізованих шкіл за цим профілем. Такий стан з викладанням французької мови у шкільних закладах не міг не позначитися на рівні викладання цієї іноземної мови у профільних і непрофільних вищих навчальних закладах. У ВНЗ не філологічного спрямування вона взагалі вилучається з програм і студентам, що вивчали в школі французьку мову, пропонують у якості альтернативи вивчати іншу іноземну мову, причому цією мовою зазвичай є англійська. Скорочення учнівського контингенту, що вивчає французьку мову як іноземну мову в середній школі, позначається відповідно на якісному складі академічних груп студентів, які вивчають французьку мову, і чисельність яких невпинно зменшується з року в рік. Так само, як і відсоток викладання французької мови у вищих навчальних закладах. І всі ці зміни, зазначимо, відбуваються на тлі світової практики широкого запровадження плурилінгвальної освіти, що поступово відходить від негативного явища «гегемонізації англійської мови» [1].

Якщо звернутися до відкритих джерел статистичних даних, то можна бачити таку картину преференцій щодо викладання мов як іноземних у країнах Європи [2]: Так, іспанська мова як друга іноземна мова посідає перші позиції і становить 34% від усіх інших іноземних мов, що викладаються у Франції. Натомість в Іспанії, Італії, Греції, Германії такою мовою є французька мова (у відсотковому відношенні це виглядає так: 23%, 34%, 63%, 24%), в Данії і Люксембурзі – німецька мова (76% і 92% відповідно). У якості першої іноземної мови у раніше зазначених країнах учні обирають англійську мову, тоді як у Люксембурзі такою мовою є французька. В Україні першою іноземною мовою за розповсюдженістю є також англійська, французька мова як друга іноземна мова суттєво поступається іншим мовам (німецькій, іспанській) і на сьогодні складає всього 4,5% проти 11% у 1991 році. Вочевидь вивчення не тільки англійської мови, але й інших іноземних мов у паралелі в українських вищих навчальних закладах (однією із цих мов має бути безумовно французька) відповідає

світовим стандартам плюрилінгвальної політики у навчальному середовищі і сприяє підвищенню конкурентоспроможності українських фахівців на внутрішньому та міжнародному ринках праці.

Саме навчання другої іноземної мови є тим місточком, що єднає традиційну методiku навчання іноземних мов і новітню плюрилінгвальну методiku, оскільки викладання іноземної мови, другої зокрема, завжди відзначалося своєю специфікою. Полягає це в тому, що вивчення другої іноземної мови починається пізніше ніж рідної (державної) і першої іноземної мови і виходить за рамки стандартної методики викладання інших програмних предметів рідною мовою [3, с. 11]. Воно також суттєво вирізняється на тлі практики викладання цих предметів змістом, дидактичними методами, що застосовуються, а також формами аудиторної роботи.

Більшість філологів-практиків сходяться на думці, що за плюрилінгвального підходу до навчання питання не стоїть у викладанні мов ізольовано, наразі актуальним є задіяння синергії мов, що вже є в плюрилінгвальному репертуарі індивідуума [4, с. 169]. Для цього потрібно розвивати у того, хто навчається, металінгвістичну усвідомленість [там же], що є ключовою умовою формування плюрилінгвальної компетентності шляхом його особистісної включеності у рефлексивну діяльність та з урахуванням соціального й афективного контекстів, в яких відбувається навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення однієї мови з опертям на іншу/інші пов'язано з явищами *міжмовної* та *внутрішньомовної інтерференції* (як збоку рідної, так і першої іноземної мови на різних мовних рівнях) та *мовного трансферу* (позитивного і/або негативного перенесення сформованих навичок з однієї мови на іншу), яким свого часу було присвячено немало досліджень (В.Г. Гак, Л.В. Щерба, Ю.І. Пассов, І.Л. Бім, Н.С. Форкун та інші). Це питання є наріжним у сучасніших дослідженнях у світлі бі- та плюрилінгвальної освіти (С.Ю. Ніколаєва, І.М. Лобачук, А.В. Щепилева, С.В. Дуброва, І.І. Онищук, Г.М. Цюник, Лена Біндер, Крістьян Дегаш, Марі-Мадлен Бертуччі, Радослав Кухарчик та ін., оскільки «цілі навчання іноземних мов еволюціонують і відповідають потребам суспільства на певному етапі розвитку» [5, с. 256]. Наразі потрібно не тільки і не стільки розумітися в системі мови, що теж важливо, скільки опанувати правила функціонування мовного коду й навчитися користуватися іноземною мовою для спілкування в умовах

максимально наближених до природного середовища. Саме у процесі навчання іноземних мов вибудовуються зв'язки між різними мовами з метою підвищення рівня мовної усвідомленості [6, с. 80]. Досягнення досконалого рівня знань з другої іноземної мови є на сьогодні менш затребуваним, оскільки першочерговим стає досягнення взаєморозуміння і дотримання норм культури спілкування у ході міжособистісної комунікації.

Плюрилінгвізм, а в деяких сучасніших лінгвістичних джерелах – плюрилінгвалізм, слід відмежовувати від мультилінгвізму. Так, у контексті сучасного розвитку вищої освіти розрізняють поняття *плюрилінгвізм* і *мультилінгвізм*, які детермінують процеси модернізації у сфері викладання іноземних мов. Зазначимо, що *плюрилінгвізм* передбачає володіння однією особою декількома мовами, включаючи іноземні, тоді як *мультилінгвізм* означає співіснування декількох мов в єдиному просторі спілкування певного соціуму (рідна мова, національна мова, офіційна мова, регіональні мови, місцеві діалекти тощо). У першому випадку йдеться про певні зусилля, яких докладає індивідуум в оволодінні мовами, рідною чи національною на належному рівні, а також однією чи декількома іноземними мовами, що створює певний фундамент для формування його професійної компетентності в цілому. Одна мова вивчається з опертям на інші, якими володіє індивідуум. У другому випадку мають на увазі мовне середовище, в якому співіснують мови і якими спілкуються представники певного соціуму.

Стосовно розбіжності у вживанні термінів можна зробити акцент на наступному: з огляду на низку наукових доробків *плюрилінгвізм* визначається як мовна політика Ради Європи й є на сьогодні основоположним принципом навчання іноземних мов в Європі і поза її межами. *Плюрилінгвалізм* доцільно визначати як характеристику мовної особистості, яка володіє двома і більше мовами й послуговується ними у своїй навчальній, науковій і/або в професійній діяльності. *Мультилінгвізм* вказує на територіальне співіснування декількох мов й зокрема на такий феномен як білінгвізм їх носіїв.

Сучасна концепція освіти, що зорієнтована на формування плюрилінгвальної компетентності у майбутніх фахівців різного профілю у ході мовної підготовки, набирає обертів, збагачуючись фундаментальними дослідженнями і напрацьовуючи власний термінологічний апарат. Зокрема змінюється підхід до навчання

і вивчення іноземних мов. Методика навчання іноземних мов поступається місцем методиці плюрилінгвізму, однак мова не йде про повне її заміщення. Змінюється підхід й основні вектори навчання, про що йтиметься далі.

У цій науковій розвідці ми ставимо за **мету** розглянути особливості плюрилінгвального підходу у навчанні французької мови як другої іноземної мови та його переваги у порівнянні з традиційним.

Основні результати дослідження. У викладанні іноземних мов в українських вищих навчальних закладах поступово приживається плюрилінгвальний підхід. Його необхідність застосування у навчанні іноземних мов зумовлена насамперед зростаючою потребою у фахівцях, які були б спроможні працювати у полікультурних середовищах через інтерактивну взаємодію, міжкультурний діалог, толерантне ставлення до іншого/ інших, до мови, якою розмовляє опонент [7, с. 88]. Поняття плюрилінгвальної освіти охоплює не лише навчання іноземних мов у школі і вищому навчальному закладі, але й стосується безперервної освіти, тобто включає можливість індивідуума розвивати набуті мовно-мовленнєві навички з мов/и як інструменту комунікації впродовж усього життя.

У руслі вищезазначеного викладання другої іноземної мови (у нашому випадку – французької) має вибудовуватися з урахуванням досвіду студента в опануванні мовами (рідної, місцевого діалекту, першої іноземної мови тощо). Традиційна методика викладання іноземних мов заміщується методикою плюрилінгвізму, яка включає особливі дидактичні технології: від споглядання переходять до діяльнісного методу, від послідовного викладання навчального матеріалу переходять до модульного, монолог поступається місцем ситуативному мовленню у формі діалогу або навіть полілогу. Особливого значення набувають дидактичні інструменти організації власного мислення і діяльності: сприйняття й усвідомлення знань, способи зіставлення, узагальнення, систематизації, аналізу, класифікації, запам'ятовування тощо.

Важливим є визначення пріоритетів у навчанні другої іноземної мови, чи стосується воно навчання розмовної мови, чи робиться акцент на писемному варіанті іноземної мови і навчання є професійно зорієнтованим. Відповідно окреслюється лексичний мінімум у рамках професійної або загально-побутової тематики, готується граматичний матеріал, добираються синтаксичні конструкції, визначаються

аудиторні форми роботи тощо. Опираючись на попередні знання студентів, викладач не тільки допомагає вивчати новий мовний контент, але й мотивує їх на цю працю [9].

З усього сказаного випливає, що академічні знання з їх емпіричним та теоретичним рівнями пізнання стають менш затребуваними сучасним суспільством. Превалює раціональний підхід у навчальному процесі, що передбачає оволодіння однією і/або другою іноземними мовами на професійному рівні, а іншою (другою і/або третьою) – на початковому, середньому або навіть базовому рівнях розмовного варіанту мови, що вивчається, з елементами писемного. У разі потреби опановують і цими мовами більш поглиблено, але вже на етапі професіоналізації і професійного становлення особистості в пост-освітній період її кар'єрного зростання. Отже, вивчення другої (і/або третьої) іноземної мови не передбачає оволодіння нею на такому ж рівні або такого ж обсягу, як це передбачається стосовно рівня володіння першою іноземною мовою або ж рідною мовою.

У рамках плюрилінгвальної освіти на перше місце висувуються інтенсивність, компактність занять, фокусування викладача і студентів на змістовій частині заняття, умотивованість студентів стосовно теми заняття та її усебічного потрактування. Аудиторна робота передбачає дещо інший підхід до вибору формату заняття. Так, урізноманітнюються форми аудиторної роботи, що задіюються в навчальному процесі: текст-розповідь, усне повідомлення на задану тему, презентації, написання есе, короткі лінгвістичні та лінгвокраїнознавчі проекти тощо. Матеріал, що виноситься на самостійне опрацювання, максимально сприяє розвитку пізнавального інтересу студента, підвищенню його пізнавальної активності і формуванню його дослідницьких здібностей, а також його навчальної автономії.

Мультилінгвальність притаманна українському соціуму. То ж цілком природно, що більшість українських студентів є білінгвами (українська – рідна, російська, регіональна – рідні чи іноземні мови, що вивчаються в школі, у ВНЗ, самостійно). І студенти вже на першому курсі усвідомлюють, що слов'янські мови, на рівні з романськими і германськими мовами, належать до однієї великої індоєвропейської сім'ї. Зокрема звертають увагу на те, що споріднені і неспоріднені мови можуть виявляти схожість, що відображається на різних мовних рівнях

(графічному, фонетико-фонологічному, словотвірному-морфологічному, лексико-семантичному та синтаксичному рівнях).

На графічному рівні попередні знання з першої іноземної мови і знання латиниці значно прискорюють опанування письма французькою мовою. Труднощі у студентів викликають специфічні для французької мови діакритичні значки і дифтонги і трифтонги на письмі, які монофтогезувались і нині вимовляються як один звук.

Складніше з вимовою звуків. Так, для кращого опанування носовими голосними звуками у французькій мові, що на письмі передаються відповідними буквосполученнями, слід згадати, що приголосні звуки [м] і [н] в українській і російській мовах вимовляються з носовим призвук. Відтворюючи їх вимогу в українській та російській мовах, студент починає краще розуміти траєкторію вимови французьких носових звуків і швидше опановує вимову цих специфічних звуків іноземної мови, що вивчається.

Французький приголосний [г] має дві вимови: є грасованим на більшій частині території Франції і має регіональну вимову, що є схожою з україномовним прототипом приголосного [р], тобто вимовляється розкотисто. Отже, україномовний варіант вимови приголосного [г] у франкомовному контексті може бути прийнятним з огляду на особливості його регіональної вимови.

Французький приголосний [л] уподібнюється вимові українського приголосного [л] у слові льон. Вимовляючи це слово, студенти з легкістю опановують вимову іншомовного звуку.

Типово вираженою помилкою для україномовних студентів стають характерні дисонансні звуки французької мови у словах запозиченого пласту інтернаціоналізмів, вимова яких не збігається з іншомовними прототипами: *musique* (укр. музика), *faculté* (укр. факультет), *université* (укр. університет), *littérature* (укр. література). Цей звук потребує корекції впродовж тривалого часу на заняттях з фонетики і усної практики. Безумовно, що «сонорна транспарантність» (термін Жаме, 2002) [цит. по 8, с. 77] є більш варіативною для неспоріднених мов і відзначається більшим відсотком несхожості. Іноземна мова може мати специфічні звуки, яких не існує в рідній мові, ті ж, наприклад, носові звуки у французькій мові.

Асоціативні зв'язки дозволяють краще запам'ятовувати лексику в синонімічному ряді окремих різномовних слів, що виявляють споріднену співзвучну основу, пор.: укр. мати – англ. mother – франц.

mère; укр. ніч – англ. night – франц. nuit; франц. cravate – укр. краватка, франц. costume – укр. костюм і т. ін.

Англійська мова, яку студенти вивчають переважно як першу іноземну, належить до германських мов, однак її називають іноді «напівроманською» із-за вмісту запозичень з латинської та французької мов у ході її еволюційного становлення. Як і рідна, англійська мова є мовним ресурсом, що полегшує і розвиває полілінгвальну компетенцію студентів. Сформовані навички на різних мовних рівнях складають необхідне підґрунтя для засвоєння другої іноземної мови, французької зокрема. Побуває думка, з якою складно не погодитися, що першу іноземну мову «вивчають», тоді як другу іноземну мову (та всі послідовні) «засвоюють» [8, с. 51].

Проведення синтаксичної аналогії дозволяє студентові краще зрозуміти структуру іншомовного речення у співставленні з рідною мовою. Для прикладу наведемо такі французькі речення: «J'ai à vous parler!», «J'ai à vous dire.», відповідниками яких в українській мові є структурно близькі речення «Я маю з вами поговорити!» «Я маю вам сказати». Порівнюючи з російськомовними версіями перекладу, студенти можуть бачити схожість синтаксичних конструкцій у першому випадку й спостерігати розбіжність у другому випадку, коли дослівний переклад є недопустимим і веде до спотворення смислу речень.

У французькій мові, що належить до аналітичних мов, порядок слів у реченні є прямим, тоді як в українській мові з її системою флексій, яка належить до синтетичних мов, порядок слів є відносно довільним. Студенти легко опановують цю структурну особливість, якщо їм роз'яснити на простих прикладах: П'єр любить Марію. Марію любить П'єр. Речення за змістом є тотожними в українській мові. У французькій мові навпаки зміна порядку слів веде до зміни змісту висловлення: Pierre aime Marie. Marie aime Pierre. Для цього є видільні конструкції, які сприяють відтворенню бажаного змісту: *C'est Marie que Pierre aime.*

Примітно, що опанування французькою мовою має націлювати студентів на ознайомлення з певними культурологічними аспектами, без яких неможливе вживання в інше іншомовне середовище, з іншою культурою і світобаченням. Етнолінгводидактика є новим напрямом в методиці. Так, проходячи тему «Їжа», студенти мають додатково відшукати інформацію про звичаї французів щодо вживання їжі,

наприклад вживання хліба. Французи люблять відламувати окрасець хліба і класти його до рота за їжею. За столом французи кладуть хліб на стіл і відламують руками по шматочку, а не нарізають і виставляють на тарілці, як це зазвичай роблять українці. Ті французи, що вірять в забобони, вбачають погану прикмету, якщо хліб покласти на стіл верхівкою вниз. Ця забобонна прикмета бере початок з часів Середньовіччя, коли палачі вершили смертну кару на світанку, не встигнувши поснідати. Пекарі їм залишали хліб, перевертаючи його верхом униз. Жителі знали про це і намагалися не торкатися цього хліба, бо вважалося, що ця людина стане наступною жертвою палача. В українській народній традиції це також погана прикмета і пов'язана вона з побоюванням накликати біду і хворобу.

Тема «Свята» містить багато суміжної інформації, пов'язаної з історією, традиціями, звичаями і забобонами. Як відомо, омела належить до паразитарних рослин, проте у Франції цю рослину використовують для різдвяних прикрас, новорічних декорацій житла та святкового оздоблення у різдвяному вінку. А все тому, що ще в давнину друїди вішали цю рослину як оберіг над входом до помешкання, і ця традиція зберігається нинішніми поколіннями. Занурення у світ традицій і звичаїв іншомовної спільноти, мова якої вивчається, є важливою складовою плюрилінгвальної освіти студентів.

У певних випадках незнання цієї інформації може викликати непорозуміння й стати предметом незручної й навіть конфліктної ситуації. Наведемо такі приклади. Якщо в деяких країнах біла лілія є квіткою скорботи, то для французів ця квітка відома як геральдична лілія, білий колір якої уособлював королівську владу ще за часів імперії, тому й сприймається вона позитивно. Подарований букет з білих лілій принесе втіху тій, кому його дарують. Натомість, жодним чином французенки не порадіють хризантемі – квітці скорботи у Франції, зокрема білого і жовтого кольорів.

Опанування тонкощами міжкультурної комунікації є важливим аспектом навчання іноземної мови. Навіть вітання є особливим ритуалом серед французів. Так, у французькому діловому соціумі привітальні поцілунки у щоку між колегами, партнерами, навіть між патроном і підлеглими незалежно від статі є досить розповсюдженим явищем. У пресі можна бачити фотографію, на якій Президент Макрон зображений у привітальному поцілунку мера міста Парижа Ан Ільдаго з влучним підписом «On fait la bise?» («Поцілуємося?»).

Звісно, що опанування іноземною мовою, як першою, так і другою або навіть третьою, не уявляється можливим без натхненного бажання вчити і вчитися, тобто без мотивації. Мотивація є багатовимірним поняттям. Розрізняють позитивну і негативну мотивацію, внутрішню і зовнішню, автономну і контрольовану. Через призму плюрилінгвального підходу зростає роль формування позитивної мотивації, оскільки саме мотивація визначає параметри емоційного сприйняття навчального матеріалу студентами, зумовлює вибір дидактичного інструментарію, який залучається у процесі вивчення другої іноземної мови, й безпосередньо впливає на якість засвоєння навчального матеріалу, а також окреслює вектори подальшого застосування отриманих знань у професійній діяльності, підтримує бажання невпинно покращувати свій рівень знань.

Висновки. У підсумку зазначимо, що плюрилінгвальний підхід до навчання іноземних мов суттєво сприяє оптимізації процесу оволодіння французької як другої іноземної мови у синергії з іншими мовами, якими є державна, рідна або регіональна мови, а також перша іноземна мова, яку починають вивчати раніше. Професійна плюрилінгвальна компетентність індивідуума формується впродовж його навчання і професійної діяльності, і з плином часу її рівень може тільки підвищуватися і залежати від здобутого ним індивідуального багатомовного репертуару.

Список бібліографічних посилань

1. Круківський В.І., Круківська, О.В., Турчанинова, В.Є., Сасенко С.Г. (2020). Європейська мовна політика: мультилінгвізм, плюрилінгвізм і англійська мова. В: *Metadata* [online] Available at: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** [Accessed 05 Oct. 2021]
2. Sénat: un site au service des citoyens [online] Available at: <https://www.senat.fr/rap/r03-063/r03-0632.html>.
3. Degache, Christian (2006). Didactique du plurilinguisme. In: *Travaux sur l'intercompréhension et l'utilisation des technologies pour l'apprentissage des langues. Linguistique. Université Stendhal - Grenoble II*, [online]. Available at: <https://hal.archives-ouvertes.fr/tel-02122652/document> [Accessed 16 Sept. 2021].
4. Kucharczyk, Radosław (2016) « Comment puiser dans le répertoire langagier de l'apprenant lors de l'enseignement/apprentissage de la deuxième langue étrangère ? », In: *Pratiques* [online]. Available at: <http://journals.openedition.org/pratiques/3000> c. 169-170. DOI : <https://doi.org/10.4000/pratiques.3000> [Accessed 11 Novemb. 2021].

5. Ніколаєва, С.Ю. (2017). Від навчання іноземної мови до міжкультурної іншомовної освіти: сторічна історія цілей навчання (1917 - 2017 р. р.). В: *Науковий журнал «Молодий вчений»*, № 8 (48), с.256 – 263.
6. Шостак, Е.В. (2018). Концепция плюрилингвизма в лингводидактике и обоснование термина «плюрилингвальное обучение». В: *Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки*, т.9, №2, с. 71-85.
7. Заслуженная, А. А. (2015). Направленность поликультурного образования. В: *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук: сборник научных трудов*, Москва: «Bowker» США, № 01(72), Ч. II, с. 88 – 91.
8. Frigière, Julia Nicole Géraldine (2017). *Compétence plurilingue et interculturelle: détection, quantification et analyse de son incidence chez des étudiants de mobilité sur leur appropriation en immersion d'une nouvelle langue, le catalan Universitat autònoma*. Barcelona 386 p.
9. Биндер, Лена. (2008). *Дидактика плюрилингвизма и преподавание иностранного языка*, [online] Мюнхен, GRIN Verlag, Available at: <https://www.grin.com/document/130691> [Accessed 11 Septemb. 2021].
10. Bertucci, Marie-Madeleine (2007). «Enseignement du français et plurilinguisme», In: *Le français aujourd'hui*, 1 (№ 156), p. 49-56. Available at: <https://www.cairn.info/revue-le-francais-aujourd-hui-2007-1-page-49.htm> ; DOI: 10.3917/lfa.156.0049 [Accessed 11 Octob. 2021].
11. Huver, Emmanuelle et Macaire, Dominique (2021). « Didactique de langue, didactique des langues, didactique du plurilinguisme », In: *Recherches en didactique des langues et des cultures* [online], Available at: <http://journals.openedition.org/rdlc/9673> DOI: <https://doi.org/10.4000/rdlc.9673> [Accessed 01 Novemb. 2021].
12. Мазниченко, В.М. (2014). Французька як мова міжнародного спілкування. В: *Вісник Національного університету оборони України*. 36-к наук. праць, 2(39), С.105-109.
13. Мазниченко, В.М. (2015). Навчання іноземних мов у контексті політики плюрилінгвізму. В: *Вісник Національного Національного університету оборони України*. 36-к наук. праць, 1(44), С. 270-274.
14. Дуброва, С.В. (2018). Особливості викладання французької мови як другої іноземної у вищих навчальних закладах. In: *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (67), Issue: 163, с. 26-29.
15. Оніщук, І. І. (2018). Особливості формування полілінгвальної та полікультурної особистості у закладах вищої освіти України. В: *Творчий пошук молоді – курс на ефективність: матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції*. Хмельницький с. 450–453.
16. Лобачук, І.М. (2013). Теоретико-методичні аспекти викладання другої іноземної мови. В: *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Педагогіка і психологія. – Вип..40. – С. 56-60.

17. Форкун, Н. С. (1991). *Обучение активной лексики немецкого языка как второго иностранного с учетом методической типологии (начальный этап языкового педвуза)*: Автореф. дисс... канд. пед. наук. – Киев, 1991. – 16 с.

18. Щепилова, А.В. (2003). *Коммуникативно-когнитивный подход к обучению французскому языку как второму иностранному*. М.: ГОМЦ «Школьная книга», 2003. – 485 с.

19. Цюник, Г. М. (2016). Використання зіставного (контрастивного) методу при вивченні французької мови як третьої іноземної. В: *Актуальні проблеми сучасної лінгвістики та методики викладання мови і літератури*: матеріали он-лайн конференції: [online] – Available at : <http://niiif.org.ua/File/16cgmvzk.pdf> [Accessed 12 Aug. 2021].

References

1. Krukovskiy V.I., Krukovska, O.V., Turchaninova, V.Ie., Saienko S.H. (2020). In: *Yevropeiska movna polityka: multylinhvizm, pliurylinhvizm i anhliiska mova* [European language policy: multilingualism, plurilingualism and English]. *Metadata* [online] Available at: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** [Accessed 05 Oct. 2021].

2. Sénat: un site au service des citoyens [online] Available at: <https://www.senat.fr/rap/r03-063/r03-0632.html>.

3. Degache, Christian (2006). Didactique du plurilinguisme. In: *Travaux sur l'intercompréhension et l'utilisation des technologies pour l'apprentissage des langues. Linguistique. Université Stendhal - Grenoble II*, [online]. Available at: <https://hal.archives-ouvertes.fr/tel-02122652/document> [Accessed 16 Sept. 2021].

4. Kucharczyk, Radosław (2016) « Comment puiser dans le répertoire langagier de l'apprenant lors de l'enseignement/apprentissage de la deuxième langue étrangère ? », In: *Pratiques* [online]. Available at: <http://journals.openedition.org/pratiques/3000> c. 169-170.

DOI : <https://doi.org/10.4000/pratiques.3000> [Accessed 11 Novemb. 2021].

5. Nikolaieva, S.Iu. (2017). Vid navchannia inozemnoi movy do mizhkulturnoi inshomovnoi osvity: storichna istoriia tsilei navchannia (1917 - 2017 r. r.). [From foreign language learning to intercultural foreign language education: a century-old history of learning goals (1917 - 2017).] In: *Naukovyi zhurnal «Molodyi vchenyi»* [Scientific journal «Young scientist''], № 8 (48), s.256 – 263.

6. Shostak, E.V. (2018). Koncepciya plyuringvizma v lingvodidaktike i obosnovanie termina «plyuringval'noe obuchenie» [The concept of pluringvism in linguodidactics and the rationale for the term «pluralingual learning»]. In: *Nauchno-tekhnicheskie vedomosti SPbGPU. Gumanitarnye i obshchestvennye nauki*, [Scientific and technical statements of SPbSPU. Humanities and social sciences] t.9, №2, s. 71-85.

7. Zasluzhennaya, A. A. (2015). *Napravlennost' polikul'turnogo obrazovaniya* [The focus of multicultural education]. In: *Aktual'nye problemy gumanitarnykh i estestvennykh nauk: sbornik nauchnykh trudov, [Actual problems of the humanities and natural sciences 17: collection of scientific papers]*. Moskva: «Bowker» SSHA, № 01(72), CH. II, s. 88 – 91.
8. Frigière, Julia Nicole Géraldine (2017). *Compétence plurilingue et interculturelle: détection, quantification et analyse de son incidence chez des étudiants de mobilité sur leur appropriation en immersion d'une nouvelle langue, le catalan Universitat autònoma*. Barcelona 386 p.
9. Binder, Lena. (2008). *Didaktika plyurilingvizma i prepodavanie inostrannogo yazika*, [online] Myunhen GRIN Verlag, Available at: <https://www.grin.com/document/130691> [Accessed 11 Septemb. 2021].
10. Bertucci, Marie-Madeleine (2007). «Enseignement du français et plurilinguisme», In: *Le français aujourd'hui*, 1 (№ 156), p. 49-56. Available at: URL: <https://www.cairn.info/revue-le-francais-aujourd-hui-2007-1-page-49.htm>; DOI: 10.3917/lfa.156.0049. [Accessed 11 Octob. 2021].
11. Huver, Emmanuelle et Macaire, Dominique (2021) « Didactique de langue, didactique des langues, didactique du plurilinguisme », In: *Recherches en didactique des langues et des cultures* [online], Available at: <http://journals.openedition.org/rdlc/9673>; DOI: <https://doi.org/10.4000/rdlc.9673> [Accessed 01 Novemb. 2021].
12. Maznychenko, V.M. (2014). Frantsuzka yak mova mizhnarodnoho spilkuvaniia [French as a language of international communication]. In: *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Zb-k nauk. Prats [Bulletin of the National University of Defense of Ukraine]*. Coll. of scientific works, 2(39), S.105-109.
13. Maznychenko, V.M. (2015). Navchannia inozemnykh mov u konteksti polityky pliurylinhvizmu [Foreign language teaching in the context of plurilingualism policy]. In: *Visnyk Natsionalnoho Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Zb-k nauk. prats, [Bulletin of the National University of Defense of Ukraine]*. Coll. of scientific works, 1(44), S. 270-274.
14. Dubrova, S.V. (2018). Osoblyvosti vykladannia frantsuzkoi movy yak druhoi inozemnoi u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Features of teaching French as a second foreign language in higher education] *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (67), Issue: 163, c. 26-29.
15. Onishchuk, I. I. (2018). Osoblyvosti formuvannia polilinhvalnoi ta polikul'turnoi osobystosti u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [Features of formation of polylingual and multicultural personality in institutions of higher education of Ukraine]. In: *Tvorchy poshuk molodi – kurs na efektyvnist: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii [Creative search of youth - a course on efficiency: materials of the international scientific and practical Internet conference]*. Khmelnytskyi s. 450–453.

16. Lobachuk, I.M. (2013). Teoretyko-metodychni aspekty vykladannia druhoi inozemnoi movy [Theoretical and methodological aspects of teaching a second foreign language.]. In: *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho Seriya : Pedahohika i psykhohihiia. [Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky. Series: Pedagogy and psychology.]*. – Vyp..40. – S. 56-60

17. Forkun, N. S. (1991). *Obuchenie aktivnoj leksike nemeckogo yazyka kak vtorogo inostrannogo s uchetom metodicheskoy tipologii (nachal'nyj etap yazikovogo pedvuza)[Teaching the active vocabulary of German as a second foreign language, taking into account the methodological typology (the initial stage of a language pedagogical university)]*: Avtoref. diss... kand. ped. nauk. – Kiev, 1991. – 16 s.

18. Shchepilova, A.V. (2003). *Kommunikativno-kognitivnyj podhod k obucheniyu francuzskomu yazyku kak vtoromu inostrannomu [A communicative-cognitive approach to teaching French as a second foreign language]*. M.: GOMC «SHkol'naya kniga», 2003. – 485 s.

19. Tsiunyk, H. M. (2016). Vykorystannia zistavnoho (kontrastyvnoho) metodu pry vyvchenni frantsuzkoi movy yak tretoi inozemnoi. [The use of a comparable (contrastive) method in the study of French as a third foreign language] In: Aktualni problemy suchasnoi linhvistyky ta metodyky vykladannia movy i literatury [Current problems of modern linguistics and methods of teaching language and literature] [online] – Available at : <http://nniif.org.ua/File/16cgmvzk.pdf> [Accessed 06 Octob. 2020].

Студентська трибуна

УДК 658.15

*А. А. Подолскі**Науковий керівник: канд. екон. наук, доцент, завідувачка кафедри економіки та права Л. О. Рубан*

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ СУБ'ЄКТА МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті розглянуто особливості оцінки фінансового стану суб'єкта малого підприємництва за даними чинної фінансової звітності. Вказано на значну роль малих підприємств в економіці України, оскільки вони створюють нові робочі місця та займають ті ніші виробництва, які не є привабливими для великого та середнього бізнесу. Визначено, що головною особливістю оцінювання фінансового стану малого підприємства є те, що основним джерелом інформації є Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва складі Балансу (форма № 1-м) і Звіту про фінансові результати (форма № 2-м), що має скорочений перелік даних відносно того, що міститься у стандартизованій фінансовій звітності. Визначено, що найкраще підходять до використання малими підприємствами та найбільш часто вживаються на практиці такі методи аналізу фінансового стану, як горизонтальний аналіз, вертикальний аналіз та аналіз фінансових коефіцієнтів. Досліджено напрями аналітичного оцінювання фінансового стану малого підприємства, що рекомендуються окремими фахівцями. Виявлено, що найчастіше для оцінювання фінансового стану малих підприємств пропонуються показники, що характеризують фінансову стійкість, ліквідність та ділову активність суб'єктів малого підприємництва. Досліджено можливості розрахунку основних фінансових коефіцієнтів на основі звітності малих підприємств. Уточнено методіку розрахунку показників фінансової стійкості, ліквідності, ділової активності та рентабельності за даними Фінансового звіту суб'єкта малого підприємництва.

Ключові слова: фінансовий стан, ліквідність, фінансова стійкість, ділова активність, рентабельність, суб'єкт малого підприємництва.

Подолски А. А. Особенности оценки финансового состояния субъекта малого предпринимательства.

В статье рассмотрены особенности оценки финансового состояния субъекта малого предпринимательства по данным действующей финансовой отчетности. Указано на значительную роль малых предприятий в экономике Украины, поскольку они создают новые рабочие места и занимают те ниши производства, которые не привлекательны для крупного и среднего бизнеса.

Определено, что главной особенностью оценки финансового состояния малого предприятия является то, что основным источником информации является Финансовый отчет субъекта малого предпринимательства в составе Баланса (форма № 1-м) и Отчета о финансовых результатах (форма № 2-м), имеющий сокращенный список данных относительно того, что содержится в стандартизированной финансовой отчетности. Определено, что лучше всего подходят к использованию малыми предприятиями и наиболее часто используются на практике такие методы анализа финансового состояния, как горизонтальный анализ, вертикальный анализ и анализ финансовых коэффициентов. Исследованы направления аналитической оценки финансового состояния малого предприятия, рекомендуемые отдельными специалистами. Выявлено, что наиболее часто для оценки финансового состояния малых предприятий предлагаются показатели, характеризующие финансовую устойчивость, ликвидность и деловую активность субъектов малого предпринимательства. Исследованы возможности расчета основных финансовых коэффициентов на основе отчетности малых предприятий. Уточнена методика расчета показателей финансовой устойчивости, ликвидности, деловой активности и рентабельности по данным Финансового отчета субъекта малого предпринимательства.

Ключевые слова: финансовое состояние, ликвидность, финансовая устойчивость, деловая активность, рентабельность, субъект малого предпринимательства.

Podolsky Anna. Features of assessing the financial state of a small business entity.

The article discusses the features of assessing the financial state of a small business entity according to the current financial statements. The significant role of small enterprises in the economy of Ukraine is indicated, as they create new jobs and occupy those production niches that are not attractive to large and medium-sized businesses. It has been determined that the main feature of assessing the financial state of a small enterprise is that the main source of information is the Financial Statement of a small business entity as part of the Balance Sheet and the Statement of Financial Results, which has an abbreviated list of data with respect to what is contained in the standardized financial statements. It has been determined what are best suited for use by small businesses and are most often used in practice by such methods of analysing the financial state as horizontal analysis, vertical analysis and analysis of financial ratios. The directions of the analytical assessment of the financial state of a small enterprise, recommended by individual specialists, have been studied. It was revealed that most often for assessing the financial condition of small enterprises, indicators are proposed that characterize the financial stability, liquidity and business activity of small businesses. The possibilities of calculating

the main financial ratios based on the reporting of small enterprises have been explored. The methodology for calculating indicators of financial stability, liquidity, business activity and profitability according to the Financial Report of a small business entity has been refined.

Keywords: financial state, liquidity, financial stability, business activity, profitability, small business entity.

Постановка проблеми. Малі підприємства відіграють значну роль в економіці нашої країни, оскільки створюють нові робочі місця та займають ті ніші виробництва, які не є привабливими для великого та середнього бізнесу. Малим підприємствам притаманна висока гнучкість управління та динамічність розвитку, що дозволяє їм швидко пристосовуватись до зміни зовнішнього середовища та коригувати свою діяльність відповідно до нових умов. Однак навіть така адаптивність не врятувала малий бізнес від негативних наслідків пандемії Ковід-19 та спричинених нею карантинних обмежень. У значній частки підприємств малого бізнесу відбулось скорочення обсягів діяльності, що негативно вплинуло на їхній фінансовий стан. Для прийняття ефективних управлінських рішень в умовах, що склалися, необхідним є володіння інформацією про показники фінансового стану підприємства, фактори його можливого погіршення. Отримання необхідної інформації потребує проведення аналізу стану підприємства за певними методиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням аналізу ліквідності присвячені роботи таких фахівців, як Базилінська О. Я., Берест М. М., Герасимович А. М., Лучко М. Р., О. В. Мец, Т. М. Тігова, Ю. М. Тютюнник, І. О. Школьник, Савицька Г. В., Цал-Цалко Ю. С. та інші. Проблемам оцінювання фінансового стану та аналізу фінансової звітності малих підприємств приділяли увагу, В. М. Вовк, М. В. Колісник та У. О. Балик, Т. М. Тігова, Ю. М. Тютюнник, І. О. Школьник та інші. Однак, як перелік показників, що доцільно використовувати для оцінювання фінансового стану малих підприємств, так і алгоритми їхнього розрахунку потребують уточнення.

Мета роботи полягає у дослідженні різних методів аналізу фінансового стану малого підприємства та уточненні алгоритмів розрахунку показників фінансового стану за чинними формами фінансової звітності суб'єктів малого підприємництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною особливістю

оцінювання фінансового стану малого підприємства є те, що основним джерелом інформації є Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва складі Балансу (форма № 1-м) і Звіту про фінансові результати (форма № 2-м), що має скорочений перелік даних відносно того, що міститься у стандартизованій фінансовій звітності. Тобто, спочатку потрібно визначити, які з традиційних методів оцінювання фінансового стану можуть бути застосовані при аналізі фінансового звіту малого підприємства.

Серед найбільш вживаних методів аналізу фінансового стану підприємств за даними звітності доцільно назвати горизонтальний, вертикальний та коефіцієнтний методи. Горизонтальний (динамічний, часовий) аналіз полягає у розрахунку динамічних характеристик окремих статей фінансових звітів, таких як абсолютний приріст, темп зростання, темп приросту, що дає змогу виявити зміни у фінансових показниках у звітному періоді відносно одного або кількох минулих періодів. За допомогою вертикального (структурного) аналізу оцінюється структура фінансових звітів, яка дозволяє виявити частку окремих статей звітності у певних підсумкових чи узагальнюючих показниках. Коефіцієнтний (параметричний) аналіз дозволяє визначити рівень і динаміку певних відносних показників, що характеризують фінансовий стан підприємства. Фінансові коефіцієнти являють собою співвідношення певних статей звітності або абсолютних показників, розрахованих за даними звітності. Вони можуть виступати індикаторами фінансової стійкості, ліквідності та інших характеристик фінансового стану підприємства, відповідно існує значна кількість фінансових коефіцієнтів, які різні фахівці систематизують за окремими напрямками.

Сучасна наукова та довідкова література дає велику кількість підходів до оцінки фінансового стану, які дозволяють оцінити його системно, або ж його окремі елементи (табл. 1).

Таблиця 1 – Напрями аналітичного оцінювання фінансового стану підприємства, що рекомендують окремими фахівцями

Автор	Оцінювання:												
	фінансової стійкості	ділової активності	ліквідності	ефективності управління	стану активів і пасивів	плагоспроможності	ринкової активності	майнового стану	руху коштів	дебіторської й кредиторської	використання капіталу	рентабельності	позиції підприємства на фінансовому (інвестиційному)
Базилінська О.Я. [1]	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	+	+	+
Вовк В.М., Кирдей Ю.О. [2]	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
Герасимович А.М. [3]	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Колісник М.В., Балик У.О. [4]	+	+	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-
Мец В.О. [5]	+	+	+	-	+	+	-	-	+	+	+	-	-
Савицька Г.В. [6]	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	-
Цал-Цалко Ю.С. [7]	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
Всього	6	5	6	3	3	4	1	1	1	1	3	3	1

Джерело: складено автором

Отже, різними фахівцями пропонується від двох до восьми напрямків оцінювання фінансового стану підприємства.

Враховуючи думку численних авторів, можна сказати, що однієї єдиної методики оцінки фінансового стану підприємства не існує, адже лише завдяки комплексній оцінці загального фінансового стану можна визначити цілі, розробити стратегію та оптимізувати структуру джерел утворення майна підприємства та уникнути фінансових ризиків з негативними наслідками для підприємства і тим самим посприяти покращенню його фінансового стану.

Отже, найбільш рекомендованими для аналізу діяльності підприємств є показники фінансової стійкості, ліквідності та ділової активності. У професійній літературі наведено значну кількість коефіцієнтів, що характеризують різні аспекти фінансового стану підприємств, однак методика їх розрахунку на практиці за даними Фінансового звіту суб'єкта малого підприємництва потребує уточнення. Методичні рекомендації щодо розрахунку фінансових коефіцієнтів за даними ф. 1-м «Баланс», ф. 2-м «Звіт про фінансові результати» наведено у табл. 2.

Таблиця 2 – Розрахунок показників фінансового стану малого підприємства

№	Показники	Методика розрахунку за даними ф. 1-м «Баланс», ф. 2-м «Звіт про фінансові результати»
1	2	3
Аналіз фінансової стійкості		
1	Коефіцієнт фінансової незалежності	$\frac{p. 1495}{p. 1900}$
2	Коефіцієнт фінансової стійкості	$\frac{p. 1495 + p. 1595}{p. 1900}$
3	Коефіцієнт фінансового ризику	$\frac{p. 1595 + p. 1695 + p. 1700}{p. 1495}$
4	Коефіцієнт забезпеченості власним капіталом	$\frac{p. 1195 - p. 1695}{p. 1195}$
5	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	$\frac{p. 1195 - p. 1695}{p. 1495}$
Аналіз ліквідності		

6	Коефіцієнт поточної ліквідності	$\frac{p. 1195}{p. 1695}$
7	Коефіцієнт швидкої ліквідності	$\frac{p. 1195 - p. 1100 - p. 1110 - p. 1170}{p. 1695}$
8	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	$\frac{p. 1160 + p. 1165}{p. 1695}$
Аналіз ділової активності		
9	Коефіцієнт оборотності оборотних коштів	$\frac{p. 2000 \text{ гр. 3}}{(p. 1195 \text{ гр. 3} + p. 1195 \text{ гр. 4})/2}$
10	Коефіцієнт оборотності запасів	$\frac{p. 2000 \text{ гр. 3}}{(p. 1100, 1110 \text{ гр. 3} + p. 1100, 1110 \text{ гр. 4})/2}$
11	Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	$\frac{p. 2000 \text{ гр. 3}}{(p. 1125-1155 \text{ гр. 3} + p. 1125-1155 \text{ гр. 4})/2}$
12	Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	$\frac{p. 2000 \text{ гр. 3}}{(p. 1615-1630 \text{ гр. 3} + p. 1615-1630 \text{ гр. 4})/2}$

Незважаючи на те, що більшість фахівців не відносять аналіз показників рентабельності до напрямків оцінювання фінансового стану підприємства, вважаємо за доцільне приділити увагу цим показникам, оскільки часто саме ризька рентабельність діяльності стає основним фактором негативного впливу на ліквідність та фінансову стійкість малих підприємств. Розрахунок показників рентабельності малих підприємств ускладнюється обмеженим переліком показників фінансових результатів, що містяться у звітності. Відсутні такі показники, як валовий прибуток, фінансовий результат від операційної діяльності та інші. Тому, деякі фахівці вважають неможливим розрахунок таких показників, як рентабельність реалізації, рентабельність продукції та ін. [4].

Однак, деякі з недостаючих показників фінансових результатів можуть бути розраховані аналітиком за даними фінансової звітності. Так, валовий прибуток (прибуток від реалізації) може бути визначений як різниця між чистим доходом від реалізації (р. 2000) та собівартістю реалізованої продукції (р. 2050), а фінансовий результат від операційної діяльності – як різниця між операційними доходами (р. 2000 + р. 2120) та операційними витратами (р. 2050 + р. 2180). Такі розрахунки можуть розширити перелік показників рентабельності, що можуть бути розраховані за даними Фінансового звіту суб'єкта малого

підприємництва. Методичні рекомендації з розрахунку основних коефіцієнтів рентабельності малого підприємства наведено у табл. 3.

Таблиця 3 – Розрахунок коефіцієнтів рентабельності діяльності малого підприємства

№	Показники	Методика розрахунку за даними ф. 1-м «Баланс», ф. 2-м «Звіт про фінансові результати»
1	2	3
1	Рентабельність активів	$\frac{\text{р. 2350 гр. 3}}{(\text{р. 1900 гр. 3} + \text{р. 1900 гр. 4})/2}$
2	Рентабельність власного капіталу	$\frac{\text{р. 2350 гр. 3}}{(\text{р. 1495 гр. 3} + \text{р. 1495 гр. 4})/2}$
3	Рентабельність реалізації	$\frac{\text{р. 2000} - \text{р. 2050}}{\text{р. 2000}}$
4	Рентабельність продукції	$\frac{\text{р. 2000} - \text{р. 2050}}{\text{р. 2050}}$
5	Рентабельність операційних витрат	$\frac{\text{р. 2000} + \text{р. 2120} - \text{р. 2050} - \text{р. 2180}}{\text{р. 2050} + \text{р. 2180}}$

Запропоновані алгоритми розрахунку показників рентабельності відображають економічний зміст даних показників та можуть бути розраховані за даними діючої форми Звіту про фінансові результати малого підприємства без залучення додаткових джерел, що корисно для зовнішніх користувачів фінансової інформації.

Висновки. В результаті проведеного дослідження було виявлено, що між фінансовою звітністю малих підприємств та стандартизованою звітністю існують значні розбіжності, які, однак, не спричиняють значного впливу на можливість використання малими підприємствами традиційних методів оцінювання фінансового стану.

Список бібліографічних посилань

1. Базілінська, О. Я. (2009). *Фінансовий аналіз: теорія та практика*. Київ: ЦУЛ, 328 с.
2. Вовк, В. М. (2018). Особливості аналізу фінансової звітності суб'єктів малого підприємництва. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*, вип. 3, с. 39–49.

3. Герасимович, А. М. та ін. (2005.) *Аналіз банківської діяльності*. Київ: КНЕУ, 599 с.
4. Колісник, М. В. (2019). Методологічні аспекти оцінювання фінансового стану малих підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, вип. 24(2), с. 64–68.
5. Мец, В. О. (2003). *Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства*. Київ: Вища школа, 217 с.
6. Савицька, Г. В., Градова, А. В. (2014). *Економічний аналіз діяльності підприємства*. Київ: Знання, 654 с.
7. Цал-Цалко, Ю. С., Мороз, Ю. Ю. та Суліменко, Л. А. (2012). *Фінансовий аналіз*. Житомир: ПП «Рута», 609 с.

Reference

1. Bazilinska, O. Ya. (2009). *Finansovyi analiz: teoriia ta praktyka* [Financial analysis: theory and practice]. Kyiv: TsUL, 328 p.
2. Vovk, V. M. (2018). *Osoblyvosti analizu finansovoi zvitnosti subiektiv maloho pidpriemnytstva* [Features of the analysis of financial statements of small business entities]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Ekonomichni nauky*, vol. 3, pp. 39–49.
3. Herasymovych, A. M. et al. (2005.) *Analiz bankivskoi diialnosti* [Analysis of banking activities]. Kyiv: KNEU, 599 p.
4. Kolisnyk, M. V. (2019). *Metodolohichni aspekty otsiniuvannia finansovoho stanu malykh pidpriemstv* [Methodological aspects of assessing the financial state of small enterprises]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 24(2), pp. 64–68.
5. Mets, V. O. (2003). *Ekonomichniyi analiz finansovykh rezultativ ta finansovoho stanu pidpriemstva* [Economic analysis of financial results and financial state of the enterprise]. Kyiv: Vyshcha shkola, 217 p.
6. Savytska, H. V., Hradova, A. V. (2014). *Ekonomichniyi analiz diialnosti pidpriemstva* [Economic analysis of the enterprise]. Kyiv: Znannia, 654 p.
7. Tsal-Tsalko, Yu. S., Moroz, Yu. Yu. and Sulimenko, L. A. (2012). *Finansovyi analiz* [Financial analysis]. Zhytomyr: PP «Ruta», 609 p.

УДК 378:687.152

А. Л. Якунина

*Научный руководитель: д-р ист. наук, проф., ректор Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия»
Астахова Е. В.*

ФОРМА СТУДЕНТОВ И ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ: ИСТОРИЯ ВОПРОСА

Статья посвящена интереснейшему аспекту истории европейского университета – студенческой и преподавательской униформе, ее разнообразию, причинам появления, роли в иерархической системе. Показано, что форма являлась элементом, объединяющим университетское сообщество и, в тоже время, демонстрирующим социальное неравенство студентов и жесткую иерархичность профессорского сословия в дореволюционный период.

История европейского университета насчитывает уже не одно столетие. Это целый пласт европейской культуры, оказавшей огромное влияние на развитие всего мирового поля высшего образования. В числе многочисленных аспектов и факторов влияния – поведенческие модели основных субъектов образовательного процесса, основы культурно – образовательной среды университетов, практики иерархических структур и пр.

Важнейшая составная часть – униформа преподавателей и студентов, история которой впитала в себя не только историю университетов, но и влияние культуры конкретных стран, народов, регионов и даже сословий. История преподавательской и студенческой формы постепенно превратилась в отдельное направление истории образования, способное существенно дополнить и обогатить яркую картину возникновения, становления и развития мира университета.

Обращено внимание на использование формы и ее элементов как части символики Харьковского гуманитарного университета «Народная Украинская Академия», его корпоративной культуры.

Ключевые слова: студенческая и преподавательская униформа, университетское сообщество, «Народная украинская академия».

Якуніна А. Л. Форма студентів і викладачів: історія питання.

Стаття присвячена найцікавішому аспекту історії європейського університету – студентській та викладацькій уніформі, її різноманітності, причинам появи, ролі в ієрархічній системі. Показано, що форма була елементом, що об'єднує університетську спільноту і, в той же час, демонструє

соціально нерівність студентів і жорстку ієрархічність професорського стану в дореволюційний період.

Історія європейського університету налічує вже не одне століття. Це цілий пласт європейської культури, що зробила величезний вплив на розвиток усього світового поля вищої освіти. У числі численних аспектів і чинників впливу - поведінкові моделі основних суб'єктів освітнього процесу, основи культурно - освітнього середовища університетів, практики ієрархічних структур тощо.

Найважливіша складова частина - уніформа викладачів і студентів, історія якої ввібрала в себе не тільки історію університетів, але і вплив культури конкретних країн, народів, регіонів і навіть станів. Історія викладацької та студентської форми поступово перетворилася в окремий напрямок історії освіти, здатне істотно доповнити і збагатити яскраву картину виникнення, становлення і розвитку світу університету.

Звернуто увагу на використання форми і її елементів як частини символіки Харківського гуманітарного університету «Народна Українська Академія», його корпоративної культури.

Ключові слова: студентська та викладацька уніформа, університетська спільнота, «Народна українська академія».

Yakunina Alyona. Form of students and teachers: history of the issue.

The article is dedicated to an interesting aspect of the history of a European university - student and teacher`s uniform, its variety, reasons for their appearance, and their role in the hierarchical system. It is shown that the form was an element that unites the university community and, at the same time, demonstrates the social disparity of students and the strict hierarchy of professorship in the pre-revolutionary period.

The history of the European university exists more than one century. This is a whole layer of European culture, which has had a huge impact on the development of the entire world of higher education. Among the numerous aspects and factors of influence are the behavioral models of the main subjects of the educational process, the foundations of the cultural and educational environment of universities, the practice of hierarchical structures, etc.

The most important component is the uniform of teachers and students, the history has absorbed not only the history of universities, but also the influence of the culture of specific countries, people, regions and even estates. The history of the teacher and student`s form has gradually turned into a separate direction in the history of education, which can significantly supplement and enrich the vivid picture of the origin, formation and development of the university world.

Attention is paid to the usage of the form and its elements as part of the attributes of the Kharkiv Humanitarian University «People's Ukrainian Academy», its corporate culture.

Key words: student and teacher`s uniform, university community, «People's Ukrainian Academy».

Тема заинтересовала возможностью расширить представление об истории мира университета, его истоках, традициях, быте студентов и преподавателей.

Интерес исследователей самых разных научных областей к изучению университета как явления мировой культуры постоянно возрастает. И это закономерно, ведь на протяжении уже нескольких столетий университеты играют заметную роль в жизни общества.

Исследование предполагает выяснение причин и периода появления формы у студентов и преподавателей, как обязательного атрибута университетской жизни. Важно изучить основные этапы внедрения элементов одежды, атрибутики у студентов и преподавателей, описать практики их использования в жизни университетов.

В соответствии с целями, были сформулированы задачи:

- определить цели введения в университетах единой формы, понять её предназначение;
- изучить и описать изменения «студенческого портрета» (в частности формы).

Для исследования использовались, в первую очередь, статьи профессора С. Б. Сорочана [1], в которых собрана богатейшая информация о студенческой форме, целях ее введения и основных требованиях к ношению, в средневековых университетах.

Большой интерес представляют монографии известного исследователя истории образования А.Е. Иванова [2], в которых описана история развития студенчества, затронуты вопросы покупки ими гардероба, дана информация о требованиях к форме в отечественных университетах дореволюционного периода, по которым можно было определить социальное положение преподавателя или студента, их статус.

Еще одним интересным источником стали публикации известного харьковского историка, профессора С. И. Посохова [3], из которых можно почерпнуть представления об университетской форме, целях ее введения, правилах носки, моде, которая влияла на форму в XIX веке.

Основу исследований составляют материалы Харьковского императорского университета, что делает их особенно значительными для данной работы.

Много полезной информации было использовано из статей Самчука Т. В. [4], Андреева А. Ю. [5], Гришуниной П. В. [6], Плиевой О. Т. [7], Жуковской Т. Н. [8], Кулаковой И. П. [9], Шепелёва Л. Е. [10], Орловой Е. В. [11], Фадеевой М. А. [12].

Силами, в основном, этих авторов и создавалась богатейшая историография проблемы, включающая в себя сборники материалов, воспоминания, статьи, монографии, диссертационные исследования кандидатского и докторского уровня.

При подготовке работы использовалась и литература, изданная в НУА, в частности брошюра «Символы и традиции НУА» [13], фонды музея учебного заведения, материалы юбилейных изданий академии.

Первые университеты начали возникать в соответствии с общественной потребностью в XII-XIII веках, постепенно появилась и форма учащихся. Хотя, конечно, процесс этот был длительным. Все студенты носили одинаковую закрытую одежду, однако те, кто был побогаче, позволяли себе некие вольности [1, с 56-57].

Идея введения формы в России возникла с начала в Петербургском университете и была призвана помочь устранить видимые признаки социального неравенства и повысить ранг студента – он должен был выглядеть представителем образованного общества [8]. Учитывая сложности и особенности формирования университетов, вопросы введения формы тоже решались длительно.

Прообразом студенческой формы, в большинстве своем, стал придворный костюм. Студенту полагались: один кафтан и один камзол, сапоги, башмаки и гарусные чулки, треугольная шляпа. Чрезвычайно важными являлись прическа и осанка студента [9].

Уже в XVIII-XIX веках одним из многочисленных критериев оценки университета был именно внешний вид преподавателя и студента: «единообразие и опрятность» приветствовались. Это и становилось одной из целей студенческой формы. Считалось, что студенты – будущие служащие различных учреждений и умение правильно выглядеть должно прививаться ими в студенческие годы [4]. А уж преподаватели, тем более, создавали имидж заведения, были примером.

Реформы, проводимые властями, в основном гласили об обязанности носки формы в праздничные дни и на публичных мероприятиях [10]. За выполнением правил следил специальный инспектор. Если же студентов ловили на нарушении правил, они попадали в карцер. [3, с 96-98].

В Российской империи формой были мундиры и шпаги (XVIII–XX вв.). Мундир призван был формировать патриотизм и гражданственность, социально уравнивать, развивать чувство солидарности [11]. С течением времени мундир все больше приобретал полувоенные черты. В 1837 году появились официальные правила ношения студенческой формы, согласно которым были определены все важные элементы гардероба. Студенты носили шпаги, что было привилегией дворянства. Шпага стала гордостью студента. С ней форма больше напоминала гвардейский мундир, что в свою очередь повлекло подражание военной элите и заказы военным портным [10]. Состоятельные студенты могли себе позволить заказывать форму у портного. Но рядом с аристократами учились и выходцы из бедных слоев. Большинству из них было не по карману приобретение полного комплекта одежды, потому «одежда была зримым показателем имущественного расслоения студенчества» [2, с. 326-329].

Студенческое отношение к форме отличалось: кто-то в форме видел посягательство на личную свободу, кто-то с восторгом носил ее [12].

Форма менялась на протяжении столетий, опираясь на моду и социально-политическую ситуацию [7].

Форма – обязательный атрибут и знак отличия. И у студентов, и у профессоров. Последние, как правило, носили специальные мантии, которые являлись первым показателем ученой степени.

Мантии отличались по сложности кроя и пошива. Так, например, на каждом рукаве докторской мантии нашивались шевроны, три бархатные полоски. В одежде магистра вместо воротника былшит капюшон, бакалавр же довольствовался мантией без воротника и капюшона.

Разнообразие мантий и наличие на них большого числа деталей в средневековых университетах Европы просто поражало. По этим деталям отличали профессоров разных специальностей и факультетов. Более того, костюм мог поведать как давно тот или иной преподаватель, занимал университетскую кафедру.

Разнообразными были не только мантии. Отличались головные уборы, чулки, обувь, нагрудные цепи. У большинства университетов средневековой Европы профессора даже имели специальные перстни, которые не были похожи на перстни преподавателей из других университетов.

На торжественных университетских шествиях, которые очень детально описаны у известного специалиста по истории университетов Филиппа Альтбаха, профессора выстраивались в соответствии с очень строгой иерархией, которая легко прочитывалась по их униформе.

В современных университетах форма, как правило, не используется. Лишь, возможно, отдельные ее элементы: головной убор, цветовая гамма в одежде и т.д. Но стремление к корпоративности, подчеркиванию статуса сохранились, хотя и претерпели значительных изменений. Для преподавателей, в подавляющем большинстве университетов, используются мантии и головные уборы. Иногда встречаются нагрудные знаки, церемониальные нашейные цепи с символикой. Но это уже скорее дань традиции, не норма.

В Украине ситуация аналогичная. Примером может служить Харьковский гуманитарный университет «Народная Украинская Академия», где в качестве объединяющего начала и символа принадлежности к определенному сообществу используются мантии деканов, мантии магистров, форменные пиджаки руководителей академии, форма учащихся СЭПШ[13].

Но стоит подчеркнуть, что использование формы, корпоративность цветов и элементов одежды это, скорее, уже исключение, нежели правило. И тем интереснее, представляется, изучение истории вопроса университетской формы, ее влияния на корпоративный дух и лояльности.

Список бібліографічних посилань

1. Сорочан, С.Б., Посохов, С.И. и др. (2001). *Средневековий Школяр UNIVERSITATES. Наука и просвещение*. Харьков, 98с.
2. Иванов, А.Е. (1999). *Студенчество России конца XIX – начала XX века. Социально – историческая судьба*. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), с.326 – 329.
3. Посохов, С.І. (2006). *Образи університетів Російської імперії другої пол. XIX- поч. XX ст. в публіцистиці та історіографії*. Харків: ХНУ імені В.Н.Каразіна, с.96 – 98.

4. Самчук, Т.В. (2017). *Мундиры и шапки: как выглядели киевские студенты в XIX веке* [online]. Available at: <https://osvitoria.media/ru/experience/mundyry-y-shpagy-kak-vyglyadely-kyevskye-studenty-v-xix-veke/> [Accessed 2. July 2021].
5. Андреев, А.Ю., Посохов, С.И. (2012). *Университет в Российской империи XVII – первой пол. XIX века*. Москва: РОССПЭН, с. 448 – 450.
6. Гришунин, П.В. *Студенчество столичных университетов: структуры повседневной жизни: 1820-1880 гг.* [online]. Available at: <https://www.dissercat.com/content/studenchestvo-stolichnykh-universitetov-struktury-povsednevnoi-zhizni-1820-e-1880-e-gg> [Accessed 2. July 2021].
7. Плиева, О.Т. (2017). *Как одевались студенты XX века?* [online]. Available at: <https://tgraph.io/Kak-odevalis-studenty-20-veka-03-06> [Accessed 2. July 2021].
8. Жуковская, Т.Н., Казакова, К.С. *Как жили студенты Петербургского университета в первой половине XIX века* [online]. Available at: <http://old.journal.spbu.ru/2009/02/7.shtml> [Accessed 2. July 2021].
9. Кулакова, И.П. (2008). *Мундир российского студента (по материалам XVIII)* [online]. Available at: <http://visantrop.rshu.ru/article.html?id=346518> [Accessed 2. July 2021].
10. Шепелёв, Л.Е. (1991). *Титулы, мундиры, ордена в Российской Империи* [online]. Available at: <https://www.genroge.ru/titul/index.htm> [Accessed 2. July 2021].
11. Орлова, Е.В. (2016). *Студенческий портрет в русской фотографии XIX века* [online]. Available at: <http://articult.rshu.ru/articult-24-4-2016/articult-24-4-2016-orlova.php> [Accessed 2. July 2021].
12. Фадеева, М.А. (2013). *Изо дня в день: штрихи к портрету русского студента* [online]. Available at: <http://gfter.ru/archive/8161> [Accessed 2. July 2021].
13. Астахова, В. И. (2013). *Символика и традиции Народной украинской академии*. Харьков: Изд-во НУА, 36 с.

References

1. Sorochan, S.B., Posohov and others (2001). *Srednevekovii Shkolyar* [Medieval scholar]. *UNIVERSITATES. Nauka i prosveshenie* [Science and education], 98 p.
2. Ivanov, A.E. (1999). *Studenchestvo Rossii konca XIX – nachala XX veka. Socialno – istoricheskaya sudba*. [Students of Russia at the end of the 19th - beginning of the 20th century. Socio-historical destiny]. [online]. Moskva: Rossiiskaya politicheskaya enciklopediya (ROSSPEN), pp.326 – 329.
3. Posohov, S.I. (2006). *Obrazi universitetiv Rossiiskoy imperiyi drugoyi pol. XIX- poch. XX st. v publicistici ta istoriografii*. [Images of the Universities of the Russian Empire, 2nd half. XIX - early. XX century in the publication and history.] Kharkov: KHNU imeni V.N.Karazina, pp.96 – 98.

4. Samchuk, T. V. (2017). *Mundiri i shpagi: kak viglyadeli kievskie studenti v XIX veke*. [Uniforms and swords: what Kiev students looked like in the 19th century] [online]. Available at: <https://osvitoria.media/ru/experience/mundryy-y-shpagy-kak-vyglyadely-kyevskye-studenty-v-xix-veke/> [Accessed 2. July 2021].
5. Andreev, A. Yu., Posohov, S.I. (2012). *Universitet v Rossiiskoi imperii XVII – pervoi pol. XIX veka*. [University in the Russian Empire XVII - first half. XIX century] [online]. Moskva: ROSSPEN, pp. 448 – 450.
6. Grishunin, P.V. *Studenchestvo stolichnih universitetov: strukturi povsednevnoi zhizni: 1820-1880 gg.* [The student body of the metropolitan universities: the structures of everyday life: 1820-1880] [online]. Available at: <https://www.dissercat.com/content/studenchestvo-stolichnykh-universitetov-struktury-povsednevnoi-zhizni-1820-e-1880-e-gg> [Accessed 2. July 2021].
7. Plieva, O.T. (2017). *Kak odevalis studenti XX veka?* [How did the students of the 20th century dress?] [online]. Available at: <https://tgraph.io/Kak-odevalis-studenty-20-veka-03-06> [Accessed 2. July 2021].
8. Zhukovskaya, T.N., Kazakova, K.S. *Kak zhili studenti Peterburgskogo universiteta v pervoi polovine XIX veka*. [How the students of St. Petersburg University lived in the first half of the 19th century] [online]. Available at: <http://old.journal.spbu.ru/2009/02/7.shtml> [Accessed 2. July 2021].
9. Kulakova, I.P. (2008). *Mundir rossiiskogo studenta (po materialam XVIII)* [The uniform of a Russian student (based on the materials of the XVIII)] [online]. Available at: <http://visantrop.rshu.ru/article.html?id=346518> [Accessed 2. July 2021].
10. Shepelev, L.E. (1991). *Tituli, mundiri, ordena v Rossiiskoi Imperii*. [Titles, uniforms, orders in the Russian Empire.] [online]. Available at: <https://www.genroge.ru/titul/index.htm> [Accessed 2. July 2021].
11. Orlova, E.V. (2016). *Studencheskii portret v russkoi fotografii XIX veka*. [Student portrait in Russian photography of the 19th century] [online]. Available at: <http://articult.rshu.ru/articult-24-4-2016/articult-24-4-2016-orlova.php> [Accessed 2. July 2021].
12. Fadeeva, M.A. (2013). *Izo dnya v den: shtrihi k portretu russkogo studenta*. [From day to day: finishing touches to the portrait of a Russian student] [online]. Available at: <http://gefter.ru/archive/8161> [Accessed 2. July 2021].
13. Astahova, V. I. (2013). *Simvolika i tradicii Narodnoi ukrainskoi akademii*. [Symbols and traditions of the People's Ukrainian Academy.] Kharkov: Izd-vo NUA, 36 p.

УДК 658.14(477)

*В. С. Мохова**Науковий керівник: канд. екон. наук, доцент Г. Б. Тимохова*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КЛІЄНТСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА

В умовах нестабільного економічного середовища формування клієнтського капіталу стає все більш складним завданням для підприємства і бізнесу в цілому. Разом зі змінами внутрішнього клімату країни, система вимірювання результативності прийнятих дій по залученню клієнтів теж вимагає модифікації.

Сьогоднішня ситуація на світовій арені бізнесу, сама по собі підштовхує до формування нових способів залучення клієнта, а наявність можливих змін в тенденціях ринку обумовлює потребу не тільки у формуванні клієнтського капіталу, але і в створенні міцної зв'язку між компанією і клієнтом, назовемо її «довічний клієнт».

Раніше для просування своєї справи можна було використовувати різні варіанти співпраці з іншими закладами і підприємствами, то на сьогоднішній день, введення карантинних обмежень, виключило цей варіант з ряду ефективних способів просування.

З появою коронавірусу багато підприємств змушені були покинути ринок через не здатності підтримувати належний рівень своєї конкурентоспроможності і найчастіше це відбувається, тому що підприємства не було готове до такого колапсу і різких змін введеними нашим урядом. Різка зміна правил гри на ринку, призвела до руйнування підприємств і однією з причин є неможливість або ускладнення формування клієнтського капіталу, хоча з іншого боку таку ситуацію можна розглянути як можливість інших підприємств вийти з тіні, але тільки за умови, що вони зможуть швидко адаптуватися до нового середовища і умов гри.

Таким чином, можна говорити про зміну правил гри на ринку і про те, що, той хто перший адаптується до середовища зможе потрапити в досить вигідну позицію.

Ключові слова: клієнтський капітал; маркетинг; капітал бренду; клієнти; формування клієнтського капіталу.

Мохова В. С. Особенности формирования клиентского капитала украинских предприятий.

В условиях нестабильной экономической среды формирования клиентского капитала становится все более сложной задачей для предприятия

и бизнеса в целом. Вместе с изменениями внутреннего климата страны, система измерения результативности принятых действий по привлечению клиентов тоже требует модификации.

Сегодняшняя ситуация на мировой арене бизнеса, сама по себе подталкивает к формированию новых способов привлечения клиента, а наличие возможных изменений в тенденциях рынка обуславливает потребность не только в формировании клиентского капитала, но и в создании прочной связи между компанией и клиентом, назовем ее «пожизненный клиент».

Ранее для продвижения своего дела можно было использовать различные варианты сотрудничества с другими учреждениями и предприятиями, то на сегодняшний день, введение карантина, исключило этот вариант из ряда эффективных способов продвижения.

С появлением коронавируса многие предприятия вынуждены были покинуть рынок из-за неспособности поддерживать надлежащий уровень своей конкурентоспособности и чаще всего это происходит, потому что предприятия не было готово к такому коллапсу и резких изменений введенными нашим правительством. Резкое изменение правил игры на рынке, привела к разрушению предприятий и одной из причин является невозможность или осложнения формирования клиентского капитала, хотя с другой стороны такую ситуацию можно рассмотреть как возможность других компаний выйти из тени, но только при условии, что они смогут быстро адаптироваться к новой среде и условий игры.

Таким образом, можно говорить об изменении правил игры на рынке и о том, что тот, кто первый адаптируется к среде сможет попасть в достаточно выигрышную позицию.

Ключевые слова: клиентский капитал; маркетинг; капитал бренда; клиенты; формирование клиентского капитала.

Mokhova Violetta. Peculiarities of customer capital formation of Ukrainian enterprises.

In an unstable economic environment, the formation of client capital is becoming an increasingly difficult task for the company and the business. The internal climate of country has been changed and system of measuring of effectiveness of taken actions to attract customers also requires modification.

Today's situation in the global business arena, in itself, encourages the formation of new ways to attract customers, and the presence of possible changes in market trends necessitates not only the formation of customer capital, but also to create a strong relationship between company and customer.

Previously, it was possible to use various options for cooperation with other institutions and enterprises to promote their business, but today the introduction of quarantine has excluded this option from a number of effective ways to promote.

With the advent of coronavirus, many companies have been forced to leave the market due to the inability to maintain a proper level of competitiveness, and most often this is because companies were not ready for such a collapse and drastic changes introduced by our government. A sharp change in the rules of the game in the market, led to the destruction of enterprises and one of the reasons is the impossibility or difficulty of forming client capital, although on the other hand this situation can be seen as an opportunity for other companies to come out of the shadows, but only if they can adapt to the new environment and game conditions.

Thus, we can talk about changing the rules of the game in the market and that the one who first adapts to the environment will be able to get into a fairly advantageous position.

Key words: client capital; marketing; brand capital; customers; client capital formation.

Постановка проблеми. Проблема ефективного формування клієнтського капіталу це далеко не нова проблема, інтерес до якої тільки виріс з появою пандемії. Зростання інтересу до клієнтського капіталу обумовлено не тільки наявністю карантинних обмежень, але і змінами правил просування бізнесу, іншими словами шляхами формування клієнтського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття клієнтський капітал можна розуміти по різному наприклад, О.В. Кендюхов, дає таке визначення : «клієнтський капітал - це одна з форм інтелектуального капіталу фірми, з лояльним ставлення до неї клієнтів». Згідно Л. Евдісону: «Клієнтський капітал – це безпосередні відносини з компанією в загалі» [2].

Питанням, визначення цього поняття займалися такі вчені як Роланд Раєт, Валері Цайтхамль і вони мали на увазі під цим поняттям дисконтова ну довічну виручку, яку можуть принести фірмі її клієнти. За своєю суттю клієнтський капіталу, це дійсно, своєрідна основа бізнесу, завдяки, якій компанія отримує дохід і можливість функціонувати і бути членами ринку.

Клієнтська база є нематеріальним активом, який повинен приносити дохід і підлягати оцінці для ефективного управління. Збільшуючи цінність і масштаби даного активу, компанія може максимізувати свою вартість і конкурентоспроможність [5, 6].

Метою дослідження є аналіз ефективності методів формування клієнтського капіталу. Вивчення змін правил ведення бізнесу в умовах каратину.

Виклад результатів дослідження. Головним показником результативності маркетингових процесів на стадії формування ринку, є кількість залучених клієнтів і займана частка ринку, за кількістю залучених клієнтів можна оцінити і ефективність управління компанією, а якщо це сфера де персонал безпосередньо спілкується з клієнтом, то і рівень компетентності персоналу, що є далеко не останнім важливим аспектом, на початковому рівні формування відносин з клієнтом.

Якщо взяти до уваги те, що сам бізнес залежить від клієнтів, і саме від постійних, то можна погодитись с твердженням О. В. Кендюхова, адже справді компанія може отримати постійний прибуток від клієнта тільки завдяки лояльному ставленню до компанії з боку споживача.

Розуміння поняття «клієнтський капітал від Л. Едвісона, не викликає де-які сумніви, адже, маючи негативні відносини з клієнтом прибутку від нього отримати не можливо, а отже клієнтський капітал це не тільки відносини, але саме позитивні.

Є такі типи відносин з клієнтом:

- 1) довгострокові;
- 2) разові;

Слід зазначити, що створення довгострокових відносин з клієнтом може бути як позитивним аспектом, так і негативним. Якщо розглядати з боку окупності клієнта. Компанія покриває витрати на дзвінки по місту і іншим країнам, таким чином якщо співробітник приділяє щодня час клієнтові, який обіцяє щось придбати і в результаті нічого не купує, формується мінус, якщо звичайно, хтось не покриває цю суму вдвічі дорожчою продажам.

Розглянемо складові клієнтського капіталу:

- ціннісний капітал якість, ціна зручність;
- капітал бренду - емоціональний аспект, але не матеріальний;
- капітал взаємин.

Важливою умовою формування довгострокових взаємин з клієнтом і клієнтського капіталу в загалом, завжди була зручність і ціна. Така тенденція спостерігалася на протязі багатьох років аж до сьогоднішнього дня, говорити про те, що ця тенденція зникла не можна, через наявність старшого покоління, яке зберегло старі засади, а ось

стосовно молодшого покоління, то тут зручність поступається бренду. Згідно Масі Н. І., Яценко Л. Є. найхарактернішою рисою сучасного покоління є великий інтерес до віртуалізації і різних соцмереж. Відбувається зміна акцентів, користувач приділяє більше уваги картинці, а ніж самому змісту [3].

На сьогоднішній день клієнт, може віддати перевагу чомусь не зручному, але відповідного моді і ціна не завжди може бути приємною, така зміна спостерігається завдяки модифікації психологічного аспекту покупця і впливу зовнішніх чинників, таких як середовище, і суспільство, в якому живе людина, соціальні мережі. Слід уточнити, що якщо ми розглянемо молодше покоління, то тут спостерігається посилений вплив соцмереж і не завжди суспільства.

На сьогодні політика більше орієнтована на бренд може мати позитивні результати, це можна стверджувати навіть дивлячись на тенденцію зростання досліджень на тему візуалізації. Важливістю візуалізації займалися такі вчені: Н. Беляєв, Л. Райс. Як стверджував Н. Беляєв : «Завдяки візуалізації певні тренди можуть бути помічені швидко й легко.. люди краще сприймають і запам'ятовують обличчя і антропоорієнтовні знаки. Крім того, науковці відмічали, що найважливішими аспектами візуалізації є точність, зрозумілість і актуальність переданих в ній даних» [1, 4].

Таким чином, вирішуючи відкрити свій бізнес або вже маючи підприємство потрібно зрозуміти на яку вікову категорію ви будете орієнтуватися.

Не можна не сказати про те, що раніше зручність займало перше місце, але з появою пандемії потреба в зручності здебільшого відпала через скорочення пересувань і так само скоротилася про кількість покупок, через зниження прогулянок і виходів в місто.

З огляду на аналіз поточної ситуації, а саме перехід до віртуального світу через карантин : онлайн курси, навчання, онлайн замовлення, онлайн продажі, рівень використання мережі інтернет виріс і став єдиною можливістю для підтримання бізнесу.

Тож з огляду на те, що старше покоління рідко використовує популярні соцмережі і у період карантину найчастіше входить у фазу економії бізнес повинен бути спрямований на молодше покоління, так як воно схильне до культу бренду і зовнішнього вигляду речі і навіть у період карантину, психологічно схильне купувати речі онлайн або курси.

Така тенденція може бути позитивним явищем для розвитку продажів, а в особливості онлайн, адже все одно більшість користувачів соцмереж це нове покоління. А як відомо, воно потребує відповідати і не бути гіршим ніж його друзі. Молодь готова, платити набагато більше грошей за красиву, популярну річ ніж за дешевшу річ, але теж красиву, але не брендову, тому наприклад компанія Apple і Samsung. Ці дві компанії є провідними марками і не новими, з точки зору технологій друга компанія не поступається першій, хоча рівень продажів у Apple вище вже на протязі багатьох років. Люди, у яких немає грошей, беруть кредити заради того, щоб купити такий телефон, а при питанні навіщо? Відповідають це модно. Другим яскравим прикладом є наявність копій на відомі бренди одяг, гаджетів.

З точки зору ефективності продажів слід зазначити, що зараз молодь надає перевагу онлайн шопінгу, адже саме там можна придбати рідкісні речі або ті, яких у нашій країні немає.

Якщо наприклад розглянути звичайний магазин і онлайн магазин, то ціни у онлайн магазині будуть нижчими, за рахунок відсутності плати за оренду, тож з іншого боку перехід до віртуального світу це не погана ідея навіть для бізнесу, зокрема можливість навіть розширити зону впливу.

Про те, що сфера онлайн зростає свідчить наступне:

- довга самоізоляція і обмеження привели в інтернет 10 млн нових покупців;
- більшість звикла до онлайн замовлень, а інші почали шукати шляхи придбати щось онлайн через карантин. Покупець починає аналізувати, порівнювати, і шукати товар за нижчою ціною на різних платформах;
- робота онлайн, співробітники перейшли на дистанційну роботу;
- зростання переїзду до міста і як наслідок люди починають теж купувати онлайн і навіть після повернення у своєрідне місто вірогідність того, що вони продовжать купувати онлайн висока;

Також про зростання розвитку онлайн сфери свідчить наступне:

- перехід від B2B до D2C (Direct-to-Consumer). D2C це прямі продажі бренду споживачу. Виробники відмовляються від посередників, адже без них можна контролювати кожен етап взаємодії з клієнтом: від знайомства до покупки.
- CDP замість CRM. CDP об'єднують дані про користувача з різних джерел: онлайн-канали, офлайн точки продажів, файли з будь-яких баз

даних і дає знати, коли потрібно поспілкуватися з клієнтом. Також аналізує як давно клієнт робив замовлення і чи є він ще вашим клієнтом;

- зростання відеоконсультацій та курсів;
- голосові помічники [7, 8].

І навіть така соціальна мережа як інстаграм вже менш ефективна ніж була 5 років тому, тому що соцмережа переповнена одноманітною рекламою, к наслідок спад інтересу. Спад відбувається через перенасичення рекламою як безпосередньо через інстаграм так і через блогерів, які пропагують приховану рекламу в своїх роликах. Такі ролики раніше були ефективні завдяки встановленій довірі, зв'язку між блогером і його аудиторією, але на даний момент, зазвичай користувачі соцмережі просто пропускають рекламу, і вона не викликає ніяких емоцій, крім відчуття обману або нав'язливості.

Навіть за наявності великої кількості можливостей користувачів, на зміну інстаграму прийшов ТікТок, лайк, короткі відео без будь-якого сенсу, або ж відверто короткі відео тільки з продуктом, навіть тими ж макаронами, викликають емоції у людини і бажання спробувати, завдяки наявності яскравого контенту. Секрет успіху нав'язлива музика, слова і яскрава цікава картинка на відео.

Згідно статистичних даних з бази Statista у 2021 році кількість користувачів ТікТок в Україні становить приблизно 6,3 мільйона. За прогнозами, кількість користувачів ТікТок в Україні до 2025 р. Зросте до 7,5 млн. І вік користувачів не обмежений, і його користувачами вже є люди старші 40 років. Дані про користувачів оцінюються з урахуванням заявок компаній або матеріалів преси, вторинних досліджень, завантажень додатків та даних про трафік [9].

Виходячи з таких даних можна зробити висновок, що перехід у соцмережі може бути позитивним, оскільки все більше, стає актуальною віртуальна сфера діяльності, і старі методи покупок, відходять на другий план порівняно с з новим методом – онлайн, через карантинні заходи. Оскільки рівень користувачів лише зростає, можна зробити висновок про ефективність використання наприклад, Tiktok для власного продукту. Крім того, там доступний безкоштовний охват користувачів, ваше відео за закритою рекламою може швидко поширитись, якщо зробити його цікавим і отримати реакції на нього, оскільки алгоритм роботи ТікТок і Instagram різний, до того ж користувачі Instagram часто поширюють відео з ТікТок у Instagram

з відміткою автора, тобто вийде подвійна безкоштовна реклама, але за наявності цікавого контенту відео.

Так як не лише ці додатки, але й поле діяльності більш поширені через молодь, то підприємства які були орієнтовані тільки на старше покоління були не готові до пандемії. За рахунок чистого орієнтації на вік від 30 підприємство зазнає краху, за рахунок наявності у людини вже інших пріоритетів, якщо у людини у віці від 20 до 29 пріоритети можуть бути зовнішній вигляд, смачна їжа незважаючи ні на що, і розуміння того, що в середовищі нестабільної економіки потрібно економити, приходиться зрідка, а ось у людей від 30 усвідомлення того, що нестабільна середовище може мати непередбачувані наслідки як на країну, так і на ваш дохід в цілому більш яскраво виражено.

Саме тому шляхи формування клієнтського капіталу вимагають таких інновацій як:

- використання не тільки соцмереж, але і популярних додатків;
- наявність привабливих для клієнта акцій, тому може служити приклад з кешбек;
- створення цікавого контенту для споживача під засобом наявності яскравої картинки.

Висновок. Виходячи з результатів дослідження, можна зробити висновок, що маркетинг безпосередньо пов'язаний з розвитком бізнесу і формуванням клієнтського капіталу, але через карантинні заходи та поширення пандемії потрібно освоювати нові методи просування продукту, і бути не лише орієнтованим на старше покоління, але і на молодше, оскільки саме воно звикло користуватися сервісом онлайн.

Такі висновки можна зробити виходячи з отриманої статистики росту поширення соцмереж не лише в Україні, але й по всьому світу.

Наприклад, TikTok, оскільки кількість його користувачів вже складає мільйони, а інтерфейс та алгоритми додатку, дозволяють, просувати товар або послугу до ширшої аудиторії без вкладень, але за наявності контенту, а також можна замовити рекламу у цьому додатку.

Список бібліографічних посилань

1. Беляев, Н. А. (2015). Економіка і менеджмент. *Вісник ЮУрГУ*.
2. Кендюхов, О. В. (2012). *Ефективна економіка*.
3. Масі, Н. І., Ященко, Л. Є. (2016). Тенденції іграїзації соціальних практик у формуванні ціннісно-змістовної складової комунікативної культури сучасної молоді. *Гілея*.

4. Райс, Э., Райс, Л. (2004). *Двадцать два закона створення бренду*. Москва: АСТ.
5. Макаров, А. М. (2015) *Формування клієнтського капіталу підприємства на основі маркетинга відносин зі споживачами*.
6. Лемон, К. Н., Раст, Р. Т. и Цайтмаль, В. А. (2001). *Маркетинговий менеджмент*.
7. Олександр, М. Я. (2020). *ТОП-10 трендів E-commerce в 2021 році* [online]. Available at: <https://elnews.com.ua/uk/vsi-v-onlajn-top-10-trendiv-e-commerce-v-2021-roczii/> [Accessed 9May 2021].
8. *Цікаві факти про інтернет-торгівлю в світі в 2020 році* [online]. Available at: <https://lemarbet.com/ua/razvitie-internet-magazina/interesnye-fakty-ob-internet-torgovle/> [Accessed 2 May 20].
9. Statista.com (2022). *Market Forecasts by Statista* [online]. Available at <https://www.statista.com/forecasts/1142665/tiktok-users-in-ukraine> [Accessed 4 May].
10. Лемон, К. Н. (2001). *Що керує власним капіталом 20-25*.

Refernce

1. Belyaev, N. A. (2015). *Ékonomika i menedzhment*. [Economics and Management]. *Visnyk YUUrHU*.
2. Kendyukhov, O. V. (2012). *Efektivna ekonomika*. [Efficient economy].
3. Masi, N. I., Yashchenko, L. YE. (2016). Tendentsiyi i hrayzatsiyi sotsial'nykh praktyk u formuvanni tsinnisno-zmistovnoyi skladovoyi komunikatyvnoyi kul'tury suchasnoyi molodi. [Tendencies of playfulness of social practices in the formation of the value-content component of the communicative culture of modern youth]. *Hileya*.
4. Rays, É., Rays, L. (2004). *Dvadsat' dva zakona stvorenniya brendu* [Twenty-two laws of brand creation]. Moskva: AST.
5. Makarov, A. M. (2015). *Formuvannya kliyent-s'kohu kapitalu pidpryyemstva na osnovi marketynha vidnosyn zi spozhyvachamy pidruchnyk* [Formation of client capital of the enterprise on the basis of marketing of relations with consumers textbook].
6. Lemon, K. N., Rast, R. T. and Tsaytmal', V. A. (2001). *Marketynhovyy menedzhment* [Marketing management].
7. Alexander, M. Ya. (2020) *TOP-10 tendentsiy elektronnoyi komertsiyi v 2021 rotsi* [TOP-10 trends of E-commerce in 2021] [online]. Available at: <https://elnews.com.ua/uk/vsi-v-onlajn-top-10-trendiv-e-commerce-v-2021-roczii/> [Accessed 9May 2021].
8. *Tsikavi fakty pro internet-torhivlyu v sviti v 2020 rotsi* [online]. Available at: <https://lemarbet.com/ua/razvitie-internet-magazina/interesnye-fakty-ob-internet-torgovle/> [Accessed 2 May 20].
9. Statista.com (2022). *Market Forecasts by Statista* [online]. Available at <https://www.statista.com/forecasts/1142665/tiktok-users-in-ukraine> [Accessed 4 May].
10. Lemon, K. N. (2001). *Shcho keruye vlasnym kapitalom* [What Drives Customer Equity].

Наука в НУА

ДАЙДЖЕСТ ЛЮТНЕВИХ КОНФЕРЕНЦІЙ НУА НАПЕРЕДОДНІ ТРЕТЬОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ ЇХ ПРОВЕДЕННЯ

У 2023 році академія планує почати третє десятиліття лютневих конференцій. 11 лютого 2022 року було проведено ювілейну ХХ Міжнародну науково-практичну конференцію з питань освіти. Кожна з двадцяти конференцій була яскравою й значущою. До вашої уваги подано інформацію про дві попередні. Сподіваємося, що третє десятиліття принесе також цікаву тематику, формат і викличе наукову дискусію.

К. В. Астахова

АБИТУРІЕНТСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ ПЕРІОДУ ГЛОКАЛІЗАЦІЇ: ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Напередодні ювілейної двадцятої міжнародної науково-практичної конференції (а саме така, ХХ-та пройшла в лютому 2022 року), яка щороку проходить на науковому майданчику НУА, саме проблема абітурієнтського середовища була в центрі уваги.

Чим відрізняються від багатьох інших наукові форуми НУА?

По-перше, якістю складу учасників. Вони, здебільшого, практично постійні. Тобто щороку в лютому в конференц-залі експериментального, унікального науково-навчального комплексу безперервної освіти ХГУ «НУА» збираються експерти, знані у сфері освіти фахівці. Більше того, як правило, учасники знайомі один з одним, відстежують наукові розвідки, позиції кожного, пам'ятають зміст попередніх дискусій. Інакше кажучи, експертний майданчик НУА перетворився на цікаве поодинокє явище в соціогуманітарному науковому колі країни.

По-друге, до числа постійних учасників лютневих наукових зустрічей належать і міжнародні учасники з Польщі, Швеції, Казахстану, Франції, Німеччини, знайомство з підходами яких до проблем освіти, що обговорюються, дозволяє розглядати ті чи інші аспекти розвитку освіти в досить широкій площині.

По-третє, організатори конференцій намагаються виносити на обговорення не лише актуальні для освіти питання, а ще й трохи

випереджати час, порушуючи проблеми, які тільки-но постають, формуються.

Так було з попередніми конференціями, які привертали увагу до найсучасніших аспектів трансформації викладацького корпусу університетського сектору освіти, взаємовідносин освітніх інституцій зі стейкхолдерами та ін.

Так сталося із лютневим науковим форумом'2021, який було присвячено формуванню та тенденціям розвитку абітурієнтського середовища, від якості якого багато в чому залежить якість студентського корпусу з часом.

По-четверте, і це суттєво відрізняє експертний науковий майданчик НУА від інших, що досліджують освітні процеси, організатори заявляють теми та пропонують точки зору на них таким чином, щоб дискусія точилася навколо освіти як цілого, як єдиної інституції, яка, безумовно, розділяється на складові структурні елементи, але вирішує цілісне питання, працює з Людиною, що протягом життя опиняється на різних щаблях освіти.

Можливість обговорювати питання розвитку освіти без розподілу на «до» та «після», розглядати її як безперервну, незавершену, взаємопов'язану – все це суттєво впливає на рівень наукових підходів та висновків.

Перелік відмінностей лютневих міжнародних науково-практичних конференцій з питань освіти, що вже близько двадцяти років відбуваються в Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія», можна було б продовжувати. Але не це, здається, головне.

Кожна конференція привертає увагу фахівців та освітян, працівників освітніх закладів, додає розуміння процесів, що відбуваються, і – дозволяє собі сміливість займатися прогностикою. Ось що робить наукові форуми НУА вартими участі. Як видно з назви конференції, проблемою обговорення було обрано абітурієнтське середовище. Під час відкриття одразу організатори наголосили на тому, що сталого виразу «абітурієнтське середовище» в науковій літературі поки що немає. Тому вони пропонують для зручності роботи власне трактування. А саме: «... певна сукупність груп старших школярів, випускників і дорослих осіб, які не мають чи планують здобути другу (третю та ін.) вищу освіту, налаштовані на побудову взаємовідносин із

вищою школою з метою здобуття університетського диплому найближчим часом» [1, с. 15].

Розуміючи, що таке визначення доволі умовне, було наголошено про наявність деяких принципових моментів, які дозволяють розширити межі поняття, включаючи в нього не лише тих, хто закінчує школу чи планує другу освіту, а й батьків випускників, вчителів, які суттєво впливають на вибір вихованців та ін. (докладніше див. матеріали XIX Міжнародної наукової-практичної конференції «Абітурієнтське середовище періоду глобалізації: шляхи формування та тенденції розвитку» [1]).

Саме таким чином організатори завдали вектор дискусії, яка дозволила увести до кола питань, що обговорювалися, розширене трактування проблем, виводячи її за межі традиційного тлумачення як винятково відносини між загальноосвітніми закладами та університетами.

І матеріали, які було опубліковано до початку конференції, і виступи учасників, і обговорення під час заключного круглого столу підтвердили правильність запропонованих підходів.

Учасники погодилися: абітурієнтське середовище є важливою й досить різновекторною проблемою для сучасної університетської освіти, від вирішення якої багато в чому залежать перспективи та вектори розвитку світу університету взагалі та кожного університету зокрема.

Метром конференції став знаний у країні фахівець та організатор освіти, очільник відомого на Слобожанщині Національного університету імені Семена Кузнеця, доктор економічних наук, професор В. С. Пономаренко. Доповідь «Кластеризація абітурієнтського середовища як результат дії механізмів самоорганізації учасників освітнього процесу» [1, с. 5–14] було побудовано на матеріалах ґрунтовного наукового дослідження вченого, результати якого викладено в монографії «Розвиток вищої освіти в Україні: аспекти менеджменту та маркетингу» [2].

Модератор конференції – ректор ХГУ «НУА», доктор історичних наук професор К. В. Астахова, експерти та учасники в подальшій роботі конференції часто поверталися до виступу метра та викладених ним позицій.

Як завжди, увагу привернули доповіді, що викладали результати наукових розвідок ініціаторів конференції – учених, дослідників,

викладачів НУА, бо саме ця структура вже понад тридцять років системно вивчає різні аспекти сучасної освіти, має власні наукові школи з філософії, історії, соціології освіти, її економічних проблем, забезпечує їхнє дослідження завдяки діяльності наукових лабораторій (Лабораторія проблем вищої школи та Лабораторія планування кар'єри), проведенню конференцій і семінарів, захисту магістерських, кандидатських і докторських дисертацій, участі в численних міжнародних проектах і програмах, присвячених відповідній тематиці.

Саме серед таких виступів – доповіді доктора соціологічних наук, професора Михайльової К. Г., яка разом із власною аспіранткою Вороненко А. Д. вивчала вплив інституційної довіри на абітурієнтське середовище [1, с. 20–22]; доповідь засновника НУА, фундатора наукової школи з розвитку сучасної освіти, доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти, Почесного громадянина Харкова В. І. Астахової, що була присвячена ключовій проблемі культурно-освітнього середовища в розвитку освіти в цілому та в підготовці абітурієнтів до навчання у вищій школі, сприйняття цінностей і позицій окремого університету [1, с. 31–35].

Наукові школи НУА також гідно представили виступи, ремарки під час дискусії вчених і викладачів доц. О. Л. Войно-Данчишиної, доц. О. В. Бірченко, доц. І. Ю. Гусленко, доц. Н. П. Гога, доц. Т. В. Зверко, доц. О. А. Іванової, проф. В. А. Кірваса, доц. В. П. Козиренка, проф. О. Л. Яременка та ін.

Є сенс відзначити, що своєрідною прикрасою конференції завжди є виступи та участь істориків освіти. Цього разу закладали «історичний контекст» доктор історичних наук, професор ХНУ імені В. Каразіна, відомий знавець історії університетської освіти С. І. Посохов [1, с. 22–25] та доктор педагогічних наук, професор ХНПУ імені Г. Сковороди Л. Д. Зеленська» [1, с. 78–81].

Уже декілька років поспіль наукові форуми НУА не приймають спеціальних рекомендацій. Але й не припиняють обговорень і дискусій навколо обраних проблем відразу після завершення конференції. Учені, викладачі, керівники освітніх закладів уже звикли до того, що питання, навколо яких точилися дискусії під час конференції, будуть розглядатися, вивчатися, обговорюватися й надалі. Це ще одна відмінність лютневих наукових дискусій у НУА: конференції порушують складні й важливі питання розвитку сучасної освіти і потім «ведуть» їх через інші конференції, круглі столи, семінари та фокус-

групи. Таким чином проблеми набувають громадського звучання, стають предметом обговорення в установах та організаціях різного рівня, власних кабінетах і, зрештою, з'ясовуються шляхи подолання кризових проявів, закріплення й розбудови успішних практик. Конференція таким чином повністю виправдовує своє визначення як науково-практична.

Список бібліографічних посилань

1. Астахова, К. В. та ін. (ред.) (2021). *Абітурієнтське середовище періоду глокалізації: шляхи формування та тенденції розвитку* [online]. Харків: Вид-во НУА, с. 208. Available at: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/2134> [Accessed 20 June. 2022].
2. Пономаренко, В. С. (2020). *Розвиток вищої освіти в Україні: аспекти менеджменту та маркетингу*. Харків: Майдан, 530 с.

References

1. Astakhova, K. V. et al. (eds) (2021). *Abituriyent-s'ke seredovyshe periodu hlobalizatsiyi: shlyakhy formuvannya ta tendentsiyi rozvytku* [Prospective students' environment under glocalization: ways of formation and the main trends] [online]. Kharkiv: Vyd-vo PUA, 208 p. Available at: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/2134> [Accessed 20 June. 2022].
2. Ponomarenko, V. S. (2020). *Rozvytok vyshchoyi osvity v Ukraini: aspekty menedzhmentu ta marketynhu* [Development of higher education in Ukraine: aspects of management and marketing]. Kharkiv: Maydan, 530 p.

Т. В. Зверко

**ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ОРІЄНТИРИ
(за результатами XX Міжнародної науково-практичної
конференції «Освіта дорослих в умовах невизначеності:
залучення, мотивація, тенденції»)**

У сучасному світі, який характеризується складною соціальною архітектонікою, незворотним впливом інформаційної епохи, що визначається високою динамікою поновлення знань, появою новітніх технологій, рухливою соціальною структурою, важливість освіти як чинника формування нової якості суспільства примножується. Освіта стає конструктором соціального, професійного, особистісного каркасу людини в будь-якому віці. Це об'єктивує «вбудовування» дорослої людини в ландшафт сучасної освіти, розвиток її здатності діяти в середині складних освітніх і соціальних процесів. Саме таке бачення ролі освіти підтверджує актуальність розглянутої проблеми в рамках XX Міжнародної науково-практичної конференції «Освіта дорослих в умовах невизначеності: залучення, мотивація, тенденції», що відбулася 11 лютого 2022 року в Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія».

Робота конференції була побудована таким чином, щоб, з одного боку, привернути увагу освітян, наукової спільноти до проблеми, а з іншого – перевести питання освіти дорослих із «розмовного жанру» в площину науково обґрунтованої конкретики. Тому у дискусійному фокусі знаходилися теми визначення поняття «навчання дорослих», світових тенденцій та вітчизняних особливостей освітніх програм для дорослих, їх моделей та успішних практик, інституціоналізації процесів освіти дорослих, розгляду її як тренду безперервної освіти.

Намагання скласти системне уявлення про розвиток освіти дорослих у нашій країні, на регіональному рівні зумовило вихід у міждисциплінарний простір, звернення до думки метрів та експертів, а також провайдерів освітніх послуг. Це дозволило познайомитися (очно й заочно) з напрацюваннями педагогів, соціологів, філософів, психологів, економістів, менеджерів – представників як вітчизняних наукових установ та вишів (серед яких ректори, вчені п'ятнадцяти ЗВО та науково-дослідних центрів України, дванадцяти харківських вишів), так і зарубіжних закладів освіти, державних установ (Албанії, Германії,

Польщі, Туреччини, Франції, Швеції), практиків – спеціалістів зі служб зайнятості, роботодавців.

Багатозначну тональність конференції було задано її метром Ларисою Лук'яною, докторкою педагогічних наук, професоркою, членкинею-кореспонденткою НАПН України, заслуженою діячкою науки і техніки, директоркою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Йшлося про освітній форсайт: як формуватиметься траєкторія розвитку освіти дорослих, національні стратегії її досягнення; як вирішуватимуться проблеми інституціоналізації процесів освіти дорослих («це питання більш ніж просто на часі, адже щойно уряд підтримав Закон України «Про освіту дорослих», як зауважила Лариса Лук'янова); хто має надавати освітні послуги дорослим; які форми організації й побудови освітніх траєкторій для дорослого населення відповідатимуть об'єктивним вимогам. Одночасно це передбачає визначення напрямків, які впливатимуть на зміну конструкції освіти дорослих, її розвиток як цілісної системи; забезпечення законодавчої підтримки; розроблення стратегії регіонального розвитку освіти дорослих; консолідацію зусиль усіх зацікавлених сторін.

І цілком логічно, що реакцією на такі «виклики» стали виступи експертів, які намагалися розставити свої акценти в площині означеної проблеми. Адже розвиток інфраструктури вторинного освітнього контуру, ще більша затребуваність отримання освіти впродовж життя, популярність активного навчання тощо артикують необхідність переформатування освіти дорослих. Це потребує «перевідкриття освіти», сприйняття її як цілісної системи, до якої як невід'ємна складова входить освіта дорослих, як зазначила Катерина Астахова, докторка історичних наук, професорка, ректорка Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», модераторка заходу, зосередившись на деяких методологічних засадах окресленої проблеми.

Дещо в іншому ракурсі було запропоновано розгляд обговорюваних питань Вілем Бакіровим, доктором соціологічних наук, професором Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, академіком НАН України, який акцентував увагу на низці актуальних питань щодо психолого-педагогічних і дидактичних особливостей, соціокультурних та інших бар'єрів в освіті дорослих, на проблемі

впливу цифровізації суспільства на змістовні риси та якості освіти, необхідності розвитку цифрової компетентності у дорослих.

Ця ідея прозвучала в унісон із змінами, що відбуваються у сфері професійної діяльності, особистісного розвитку. Нові тренди ринку праці, життєві реалії (зростання варіативності зайнятості; розмивання жорсткої корпоративної ієрархії; автоматизація та роботизація, потреба в постійному навчанні та перенавчанні; попит на мультипрофесіоналів) потребують швидкого реагування на них як з боку самої людини, так і з боку провайдерів освіти дорослих. Саме тому викликали зацікавленість в учасників конференції точки зору провідних спеціалістів центрів післядипломної освіти, підвищення кваліфікації, служб зайнятості, зокрема експерта Володимира Міненка, доктора наук з державного управління, професора, директора Харківського обласного центру зайнятості, стосовно досвіду вибудовування освітніх стратегій дорослих, створення персонального інформаційно-освітнього простору, впровадження сучасних навчальних програм для них.

Проте реалії сьогодення показують таку динаміку заданих раніше орієнтирів, що трансформації в освіті дорослих будуть продовжуватися та нарощуватися. І як відзначили учасники дискусійної платформи, цей процес повинен бути багатовекторним, диференційованим і характеризуватися певними параметрами, які базуватимуться на випереджальних діях усіх гравців освітнього поля (держави, громадськості, професійної та освітньої спільноти, тих, хто навчає і навчається), розвитку особистісного потенціалу.

В. А. Кірвас

**ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ ЕЛЕМЕНТІВ
НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
(Міжвузівська науково-практична конференція
20 листопада 2021 р.)**

21 листопада 2021 року в Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія» (ХГУ «НУА») на базі кафедри «Інформаційні технології та математика» (ІТМ) відбулася ХХІІІ міжвузівська науково-практична конференція «Експертні оцінки елементів навчального процесу». На конференції обговорювалися актуальні проблеми та перспективи використання інформаційних технологій у системі безперервної та дистанційної освіти; науково-практичні рекомендації щодо підвищення ефективності навчального процесу; методи математичного моделювання, оцінювання, прогнозування елементів навчального процесу, а також методи контролю за успішністю учнів.

У збірнику матеріалів конференції поточного року опубліковано тридцять три доповіді тридцяти дев'яти авторів, представників різних навчальних закладів. Серед них шість докторів наук та двадцять два кандидати наук. Від «Народної української академії» було представлено сімнадцять тез доповідей.

У роботі конференції взяли участь професори, доценти, викладачі, аспіранти та студенти наступних ВНЗ: Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Харківського національного автомобільно-дорожнього університету, Харківського національного університету радіоелектроніки, Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Національного університету цивільного захисту України, Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Новокаховського політехнічного інституту обласної ради, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Університету економіки та права «КРОК», Державного біотехнологічного університету, Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України,

а також учителі спеціалізованої економіко-правової школи ХГУ «НУА».

Конференція проходила в онлайн-режимі на платформі Zoom. Робочими мовами конференції були українська, російська, англійська. З вітальним словом виступив проректор з інформаційних технологій ХГУ «НУА» кандидат технічних наук, доцент Козиренко Віктор Петрович.

Учасниками конференції традиційно багато уваги було приділено цифровізації освіти та дистанційному навчанню. Так, д-р екон. наук Решетняк О. І. обговорюючи проблеми цифровізації освіти, розглянула питання формування університетів майбутнього. Проблеми викладання дисциплін у вищій школі в період дистанційного навчання та пандемії розглянули професорка Лобойченко В. М., а також доценти Данилевич С. Б., Козиренко В. П., Берест Т. М., Купрікова Г. В., Козиренко С. І., Костікова М. В, Костіна Л. Л., Лабенко Д. П., Малько О. Д., Закоморна К. О., Поморцева О. Є., Смолянкіна С. В., Яріз Є. М.

Роль інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ) у формуванні професійної компетентності учнів обговорювалася у повідомленнях професорки Лобойченко В. М. і доцентів Малько О. Д., Бочарникової Т. Ф., Гусленко І. Ю., Красулі М. О., Закоморної К. О., старшої викладачки Яріз Н. О. та вчителя Курило М. В. Питанням застосування ІКТ при організації самостійної роботи студентів були присвячені виступи завідувача кафедри ІТМ ХГУ «НУА» Кірваса В. А. та доцента ХНПУ ім. Г. С. Сковороди Рудника Д. Г.

Про проблеми кібербезпеки та медіабезпеки в умовах цифровізації освіти йшлося у повідомленнях доцентки Дьячкової О. В. та вчительки Аніщенко В. В. Про особливості навчального процесу у довузівській підготовці доповідала доцентка Удовицька Т. О.

У доповіді професорки Дроздової І. П. було розглянуто питання вдосконалення особистості викладача за допомогою інноваційних технологій.

Професори Бобир Є. І. та Стрілець В. М. зі своїми учнями, відповідно Лещенко О. В. та Льовіним Д. А., розглянули особливості розробки рекомендацій щодо вдосконалення елементів навчального процесу за результатами аналізу різних моделей. Професор Сумець О. М. у своїй доповіді назвав основні визначники сутності операційного менеджменту, що складають його «візитну картку» як

навчальної дисципліни, – мету, об'єкт, предмет, основне завдання, спрямованість, фундамент (підґрунтя).

Про докази в математиці міркувала Свіщова Є. В., а вчителька вищої категорії Радченко І. В. розглянула питання експертних оцінок на уроках математики. Доцент Двухглавов Д. Е. зі своїм магістрантом Костюком Є. О. запропонували створити інформаційну систему для автоматизації збору та узагальнення даних про наукові та методичні публікації викладачів. Доцент Лютенко І. В. та магістрантка Селівьорстова Ю. Р. доповіли про розробку інформаційного забезпечення для оцінки фреймворків, що використовують у навчальному процесі.

На конференції успішно виступила студентка 4 курсу факультету «Референт-перекладач» ХГУ «НУА» Григор'єва Софія, яка презентувала методіку та алгоритм комплексної рейтингової оцінки діяльності студентів. А доцентка Гога Н. П. запропонувала для обговорення методи тайм-менеджменту у системі структурування навчальної діяльності студентів.

На завершення було визначено пріоритетні напрямки для досліджень та обговорення на наступній XXIV-й конференції у ХГУ «НУА» на базі кафедри ІТМ у листопаді 2022 року:

- досвід та проблеми використання інформаційно–комунікаційних технологій та електронних освітніх ресурсів у період пандемії та дистанційного навчання;

- методи та досвід математичного моделювання, прогнозування та оцінювання елементів навчального процесу;

- завдання, досвід та проблеми цифровізації освіти з використанням інформаційно–комунікаційних технологій.

Л. О. Рубан, Е. І. Цибульська

УПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ. ЗА ПІДСУМКАМИ КОНФЕРЕНЦІЇ МОЛОДИХ УЧЕНИХ КАФЕДРИ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА

Стало вже доброю традицією в межах програми тижня кафедри економіки та права проводити конференцію молодих учених. У грудні 2021 року пройшла вже XV конференція «Управління як чинник економічної рівноваги». Основною метою проведення конференції стало обговорення актуальних питань управління бізнес-структурами за умов загострення соціально-економічних, політичних та інституційних протиріч розвитку економіки і суспільства, обміну знаннями й передовим досвідом, набуття молодими вченими навичок презентації та візуалізації результатів наукових досліджень. Уже другий рік поспіль робота конференції відбувалась у дистанційному режимі на платформі Zoom.

У роботі конференції взяли участь учні, студенти та аспіранти різних навчальних закладів: Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», Харківського національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Харківської національної академії Національної гвардії, Харківського торговельно-економічного інституту Української інженерно-педагогічної академії, Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця.

На конференції з постановчою доповіддю виступила к.е.н. доц. кафедри економіки та права Тимохова Г.Б., яка розповіла про тенденції розвитку бізнесу у 21 столітті в умовах цифрової економіки. Було зазначено, що цифрові трансформації та бізнес-моделі з орієнтацією на використання інформаційних технологій відкривають нові можливості для всіх галузей економіки. З доповідями виступили студенти Скачкова А., Калашник Д., Яковенко В., Гранкіна Я., Крилова С., які торкнулися різноманітних аспектів діяльності підприємства в сучасних умовах:

- 1) особливості роботи бізнесу за умов індустрії 5.0;
- 2) чинники конкурентоспроможності підприємства;
- 3) питання удосконалення виробничої структури підприємства;
- 4) різні аспекти управління збутовою діяльністю підприємства;

5) аналіз ринку споживання хліба та кондитерських виробів в Україні у період пандемії COVID-19.

Доповіді учасників викликали живу дискусію та обговорення. Увагу було приділено зростанню попиту на цифрові технології в сфері бізнесу та впливу світових практик та інструментів цифровізації на зростання конкурентоспроможності України. У ході дискусії, учасники конференції дійшли висновку, що як перспективи сталого розвитку бізнесу суб'єктам господарювання необхідно широко використовувати ІТ-технології, технології управління agile, які дають хороший результат в умовах VUCA-середовища.

*О. А. Іванова***ЗБЕРІГАЄМО НАУКОВІ ТРАДИЦІЇ
(День науки в НУА – 2022)**

У складних умовах війни й боротьби за місто Харків Народна українська академія провела ХХІХ День науки. 16 квітня понад ста тридцяти осіб із різних куточків України та багатьох країн світу (Польща, Німеччина, Франція, Болгарія та ін.) узяли участь у роботі одразу трьох наукових конференцій: Міжнародної студентської наукової конференції «Університетська освіта: трансформація відносин і підходів першої чверті ХХІ століття», Науково-теоретичної конференції молодих учених «Держава й освіта: моделі та форми сучасної взаємодії», Регіональної науково-практичної конференції вчителів «Школяр і школа в сучасних умовах: основні напрями трансформацій в українському контексті». Збереглися традиції залучення до роботи конференцій усіх учасників освітнього процесу науково-освітнього комплексу ХГУ «НУА»: професорсько-викладацького складу, учителів, співробітників наукових лабораторій академії (лабораторії проблем вищої школи й лабораторії планування кар'єри), аспірантів, магістрів, студентів і навіть учнів Спеціалізованої економіко-правової школи Народної української академії. Також традиційно в Дні науки взяли участь партнери з реалізації експерименту, що на регіональному рівні торкається гостроактуальних питань відповідно до тематики «Розбіжність інтересів стейкхолдерів сфери освіти та можливості пом'якшення протиріч».

На загальному відкритті конференції було зроблено акценти на особливостях роботи в такий непростий час і водночас на важливості й значущості такого наукового форуму, як День науки, збереженні наукових традицій. Наукові дискусії в десяти конференційних секціях точилися навколо проблем розвитку сучасного світу університету: сім секцій студентської конференції, дві секції конференції вчителів і секція конференції молодих учених. Незважаючи на дистанційний формат, поставлені завдання було реалізовано в повному обсязі. На підбитті підсумків керівники секцій дали загальну оцінку роботи, відзначили, що було предметом особливого інтересу в обговоренні, охарактеризували яскраві моменти в роботі секцій. Підбиваючи підсумки роботи конференцій у межах Дня науки, звичайно, назвали

найкращих доповідачів, хоча цього року це було особливо непросто зробити, бо, незважаючи на складні умови, кожен намагався відбити у своєму виступі все найцікавіше й найважливіше.

Упевнені, що ювілейний День науки наступного року відбудеться в мирний час і академічна спільнота зможе попрацювати в традиційному форматі.

Н. П. Гога

**ДЕРЖАВА ТА ОСВІТА: МОДЕЛІ Й ФОРМИ
СУЧАСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
(про проведення науково-теоретичної конференції
молодих учених у ХГУ «НУА»)**

Сучасне українське суспільство приймаючи виклики сьогодення, прагне зберегти цілісність у всіх сферах. Саме зараз, коли соціальний інститут освіти переживає суттєві трансформації на всіх рівнях, пов'язані з системними змінами (міграція викладачів та студентів) важливо розуміти які форми взаємодії та підтримки будуть працювати на не тільки на збереження набутого під час карантину, але й на можливий розвиток.

Вже третій рік поспіль конференція молодих вчених проходить онлайн. В 2022 році конференція дозволила об'єднати аспірантів, молодих вчених, викладачів, які за об'єктивними причинами географічно знаходяться у різних точках світу. Широке коло питань було висвітлено з різних точок зору (соціологічної, економічної, психологічної, філологічної, правової тощо) під час роботи науково-теоретичної конференції молодих вчених, присвяченої аналізу можливих шляхів, моделей, форм взаємодії держави та освіти на всіх рівнях.

Активну участь у роботі взяли аспіранти Н. П. Булах, Л. О. Панасенко, М. С. Лебедін, К.В. Шило, Є.В. Колесник; викладачі В. В. Дакіч та Н. І. Закринична, О. М. Шестакова. Модераторами виступили доктор соціологічних наук, професор К. Г. Михайльова та канд. психол. Наук, доцент кафедри соціології та гуманітарних дисциплін Н.П. Гога.

В жвавій дискусії обговорювались питання системного місця освіти в розвитку держави в сфері формування людського капіталу на різних рівнях: 1. макрорівень (нормативно-правовому); 2. інституційному (розуміння меж, які встановлюються державою для системи освіти); 3. організаційному рівні університету, який може суб'єктивно бачити особливості формування людського капіталу. 4. особистісному рівні (увага держави до особистості науково-педагогічних працівників, що в 2022 році набуло особливого значення).

Цікавим було обговорення проблем розвитку форм соціального партнерства між державою та освітою, виходячи з монополії держави

на певні напрямки розвитку, але у той же час можливість суб'єктів освіти впливати на державну політику, нормативну базу тощо. Саме освіта може рухати розвиток держави через теоретичні та практичні дослідження, науковий пошук, винаходи, технології. Держава як один зі стейкхолдерів має підтримувати освітню та наукову діяльність на всіх рівнях. Також були приділена увага аналізу феномена «довіри» між різними суб'єктами освітнього процесу.

Учасники конференції відмітили логічну спадковість тематик конференцій, так в 2021 році аналізувались питання підвищення кваліфікації та кар'єрних перспектив молодих вчених, взаємодія з ринком праці. Держава також є невід'ємною частиною цих процесів у сфері регулювання замовлення спеціалістів «потрібних» професій. Але під час дискусії учасники зійшлися на думці, що держава не завжди є посередником між ринком праці та освітою. Глобалізація, маркетингізація та європеїзація, як зовнішні фактори впливають на зміни у всій системі освіти.

Проаналізовані питання міграції людських ресурсів, насамперед школярів та студентів, як відповідь на процеси глобалізації, відкритих можливостей та поточної ситуації в сучасній Україні.

Були відзначено проблеми розуміння суб'єктами освітнього процесу та державними інституціями поняття «соціальне партнерство», яке вимагає дотримання загальноприйнятих правил, спільну розробку форм, методів, шляхів розвитку реформ, які впроваджуються з урахуванням індивідуалізації, інклюзивності, інтегративності, системності тощо. Важливим фактором є можливість фахівців бути безпосередніми учасниками трансформаційних процесів.

Учасники конференції визначили подальші можливості та перспективи взаємодії держави та освіти в сфері розвитку актуальних наукових та професійних напрямків, формування привабливого іміджу шляхом поєднання вітчизняного надбання та світових досягнень, можливість підвищення академічної мобільності, але не за рахунок посилення міграційних процесів.

Дискусія ще раз довела актуальність заявленого питання та можливості на подальшого творчого пошуку аспірантів та викладачів.

**Презентація
НОВИХ НАУКОВИХ ВИДАНЬ**

Т. М. Берест

ГЛОСАРІЙ НОВІТНЬОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Глосарій новітньої педагогічної термінології : наук. видання / Нар. укр. акад., [каф. українознав.] ; упоряд. І. О. Помазан, Т. М. Берест, О. В. Ільїна, Г. В. Купрікова. – Харків : Вид-во НУА, 2021. – 107 с.

На початку навчального року побачило світ наукове видання – «Глосарій новітньої педагогічної термінології» – упорядковане викладачами кафедри українознавства Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

Глосарій покликаний допомогти в усвідомленні, теоретичному обґрунтуванні й критичному аналізі на основі сучасних наукових досліджень тих складних процесів, що відбуваються зараз в освіті, зокрема в освітній системі України.

Соціально-економічні перетворення в Україні на початку ХХІ століття зумовили значні зміни в системі освіти, її зміст наповнюється новою сутністю. Активне використання нових інформаційних технологій розширює традиційні форми організації освітнього процесу. Україна робить важливі кроки на шляху до прогресивної системи освіти, що відповідає вимогам і потребам сучасного глобалізованого світу. Освітньо-педагогічні зміни в національному масштабі відбуваються в контексті загальних трансформацій, зумовлених поширенням нових освітніх технологій, спрямованих на використання в особистісному розвитку людини.

У виданні представлено різні підходи до розуміння проблем освіти, елементів освітньої системи України, змісту інновацій, розкрито сутність усталених категорій і понять у їх традиційному та інноваційному значеннях.

У царині сучасної лінгвістики спостерігається постійне зростання інтересу до проблем сучасної термінології, оскільки розвиток мовних засобів, що забезпечує комунікацію в спеціальних сферах спілкування, нерозривно пов'язаний із технологічним та соціально-економічним прогресом. Як відомо, терміни виконують важливу комунікативну функцію, забезпечуючи взаєморозуміння між представниками різних галузей знань і наукових дисциплін. Особливий інтерес викликає проблема педагогічної термінології, адже в цій сфері можуть існувати численні мовні лакуни.

Автори узагальнили поняттєво-термінологічний апарат інноваційної освітньої діяльності, який використовує міжнародна та українська фахова спільнота, дали системне визначення основних понять і відповідних термінів, що описують організацію, функціонування та розвиток інноваційної діяльності навчальних закладів в умовах глобалізації та євроінтеграції. Обсяг глосарію становить понад 200 словникових статей.

Враховано у виданні й зміни, відтворені в сучасному законодавстві України, що охоплює питання освітньої діяльності. У процесі підготовки видання використано наукові дослідження в галузі педагогіки, соціальної педагогіки, загальної психології, соціальної психології, психології особистості, культурології, соціології освіти, етики, естетики, інклюзивної освіти.

Поруч із широко відомими термінами та поняттями, які традиційно використовують у теорії та практиці освіти, у глосарії подано й терміни, які відтворюють новітні процеси й тенденції в цій галузі, пояснюють сутність сучасних методологічних підходів до навчання й виховання особистості.

Словник має зручну організацію. Системність і структурованість термінології дозволяє оптимізувати процес роботи з мовним матеріалом. Терміни й поняття розташовано в алфавітному порядку. Деякі терміни, здебільшого іншомовного походження, містять посилання на етимологію слова.

Важливим моментом став також вибір жанру та композиції глосарію як довідкового видання, а саме: термінологічного словника-довідника, що через терміни та їхнє визначення стисло й системно розкриває сутність освіти, її зміст і форми, характер перетворень. Разом з тим велика першоджерельна база, яку наведено в кінці глосарію, дає змогу додаткового самостійного розгляду відповідної термінологічної палітри.

До глосарію включено як загальну термінологію сучасної освіти, так і поняття, що становлять основу наукового апарату психології та педагогіки та їхніх галузей: дефектології, етики, естетики – і поширені в практичній діяльності педагогічних працівників. Укладачі глосарію мали за мету надати допомогу всім, хто цікавиться новітніми досягненнями педагогіки, ознайомити реципієнтів із новими напрямами педагогічної діяльності.

Видання дає змогу ширше показати й глибше розкрити освітній поняттєво-термінологічний апарат, який використовує міжнародна та українська фахова спільнота, сучасні тлумачення термінів і понять, що вживаються в сучасній науці та практиці освітньої системи України.

О. І. Решетняк

**ПРО МОНОГРАФІЮ «ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЕКОНОМІКИ»**

Цибульська Е. І. Інституціональні основи конкурентоспроможності національної економіки: монографія ; Нар. укр. акад. – Харків : Вид-во НУА, 2021. – 260 с.

Формування конкурентоспроможності національної економіки залежить від низки чинників, серед яких визначне місце займають соціокультурні та інституціональні. Нажаль, економічні реформи, що проводились в Україні, не враховували ці чинники і тому країна значно втратила свої конкурентні позиції. Навпаки, досвід реформування економіки Японії, Китаю, так званих «Азіатських тигрів» довів, що фундаментом конкурентоспроможності національної економіки є саме культурний капітал країни, а також відповідні інститути, створені у відповідності до нього. Тому тема монографії, що рецензується, коло питань, які розв'язані в ній є своєчасними та важливими для економічної науки України.

Структурно монографія складається з вступу, п'яти розділів, висновків, списку літературних джерел та додатків.

У першому розділі роботи розглядаються теоретичні основи дослідження інституціональних передумов національної конкурентоспроможності. Важливого значення набуває теза про цінність інституціональної концепції для формування теорії національної конкурентоспроможності. Найважливішими інституціональними чинниками національної конкурентоспроможності виступають держава, освіта та ментальність. Другий розділ розкриває склад і структуру інституціонального середовища національної економіки. Автор досліджує процеси взаємодії формальних і неформальних інститутів в перехідних економіках, показує, що в таких економіках процес взаємодії інституціональних механізмів регулювання економічних практик зміщується у бік активізації неформальних регуляторів. У третьому розділі виконано аналіз впливу інституціонального середовища на рівень національної конкурентоспроможності. Аналіз рівня міжнародної конкурентоспроможності країни та рівня інституціональних індикаторів глобальної конкурентоспроможності виявив, що вони тісно пов'язані

кількісно. Автор приходиться до важливого висновку, що низька конкурентоспроможність української економіки обумовлена неузгодженістю та різновекторністю розвитку інституціонального середовища.

У четвертому розділі досліджується еволюційно-інституціональний механізм формування конкурентоспроможності економічних систем. Автор робить важливий висновок, що в епоху «економіки знань» в основі цього механізму лежать інституціональні процеси створення, накопичення, збереження і передачі організаційних знань в межах системи в формі корпоративної культури. У п'ятому розділі розглядаються аксіолого-антропологічні аспекти національної конкурентоспроможності, автор вивчає економічний менталітет нації в системі інституціональних чинників і його вплив на хід інституціональних реформ. В роботі робиться важливий висновок про те, що гальмування швидкості інституціональних реформ в Україні обумовлене цінностями українського суспільства, особливостями економічної ментальності та культури українців.

Дослідження ґрунтуються на достовірних даних звітів міжнародних організацій, зокрема Всесвітнього Економічного форуму, Всесвітнього Банку, Міжнародного валютного Фонду.

Результати дослідження мають наукову новизну. Зокрема, автором вперше доведено правомірність введення в науковий обіг поняття «інституціональна конкурентоспроможність», основними властивостями якої виступають: забезпечення стабільності господарського законодавства, формування конкурентоспроможної податкової системи, оптимізація трансакційних витрат, створення сприятливого інвестиційно-інноваційного клімату, стимулювання кластерних форм господарювання, формування ефективної мережевої структури економіки.

Дискусійним є питання відносно того, що гібридна економіка може досить довго існувати в часі в рівноважному стані. На нашу думку, цього не може відбуватись через стрімкі та кардинальні зміни в світовій соціально-економічній системі. Ці процеси та зміни мають не тільки інтенсивний вплив, але й характер революційної перебудови. І національні інституціональні системи, національна економічна політика не можуть швидко реагувати на них, згладжуючи доволі сильні кризові явища.

Позитивним є те, що результати дослідження, представлені в монографії, мають практичну цінність. Вони можуть бути

рекомендовані для використання в законотворчій діяльності при розробці програм, спрямованих на підвищення інституціональної конкурентоспроможності національної економіки, регіонів, корпорацій.

На нашу думку монографія тільки б виграла, якби автор в першому розділі ввів окремий пункт, присвячений соціокультурним, зокрема, аксіологічним основам конкурентоспроможності національної економіки, оскільки в подальших дослідженнях він приходить до висновку, що ціннісні орієнтири українського суспільства гальмують реформування економіки. Незважаючи на вказане зауваження, наукова цінність рецензованого матеріалу не знижується.

У цілому, слід зазначити, що рецензована монографія має високий рівень науково-теоретичного обґрунтування та практичну цінність. Викладений матеріал ґрунтується на глибокому системному аналізі спеціальної наукової літератури та Інтернет-ресурсів і може бути рекомендований для науковців та практиків, які досліджують інституціональні проблеми національної конкурентоспроможності, викладачів, аспірантів та студентів економічних напрямків підготовки закладів вищої освіти.

УДК 81'25 (075.8)

*І. Ю. Гусленко, Н. М. Рудницька***ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІ ПАРАДИГМИ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Теорія перекладу: для студентів 3-4 курсів ф-ту «Референт-перекладач», які навчаються за спеціальністю 035 Філологія (Переклад) / Нар. укр. акад., [каф. теорії та практики перекладу ; авт.-упор. О. А. Кальниченко]. – Харків : Вид-во НУА, 2020.– 124 с.

Навчальний посібник «Теорія перекладу» став результатом багаторічної роботи Кальниченка Олександра Анатолійовича, доцента кафедри теорії та практики перекладу ХГУ «НУА», автора численних наукових робіт і навчальних посібників з питань перекладу та перекладознавства (теорії та історії перекладу), практикуючого перекладача та редактора спільно з професором Черноватим Л. М. «Енциклопедії перекладознавства».

Мета посібника – надати огляд сучасного перекладознавства і його «поворотів» від раних підходів до перспектив перекладу у ХХІ столітті.

Видання складається з одинадцяти розділів, в яких представлені важливі для перекладачів-початківців концептуальні теоретичні і практичні питання про розвиток науки про переклад. Перекладознавство розглядається з погляду того, що саме вивчає ця наука, якими є норми перекладу, в чому полягає зв'язок між перекладом і культурою, перекладом й етикою. Міститься опис лінгвістичного перекладознавства, функціональних підходів до перекладу, дескриптивного перекладознавства, полісистемної теорії, норм перекладу. Надається характеристика культуроорієнтованому, соціологічному та когнітивному підходам до перекладу.

У посібнику відображено непростий шлях становлення перекладознавства, яке, незважаючи на тисячолітню історію перекладу як окремого виду діяльності, є відносно молодою наукою зі своїми концептуальними засадами, своїм предметом дослідження й притаманним саме їй фундаментальним основам організації наукової діяльності тощо. Автор ретельно досліджує різні філософські погляди на перекладознавство, щоб передати його сутність та скласти уявлення про сьогоднішній стан речей в науці про переклад, розглядаючи її під

різними кутами: як прикладну науку (подібно до технічних наук); як герменевтичну дисципліну, на кшталт літературознавства або концептуального аналізу в філософії; та як емпіричну гуманітарну науку (подібно до соціології або психології).

Заслуговує на увагу й те, що під час викладення основоположних та актуальних питань перекладознавства проаналізовані численні праці науковців сучасного й минулого, наведені результати досліджень видатних вітчизняних та західних учених, наводяться аргументи до критики представлених підходів, що сприяє формуванню аналітичного підходу до сприйняття студентами наукової інформації та розвитку їхнього критичного мислення.

Безумовно, навчальний посібник з теорії перекладу представляє інтерес як для студентів, які навчаються за спеціальністю «Філологія», так і для тих, хто спеціалізується в галузі перекладу і займається питаннями теорії і практики перекладу: для магістрів, аспірантів, дослідників, викладачів і перекладачів, для яких теорія перекладу є важливою частиною загальнофілологічної підготовки.

Пропонований посібник буде сприяти ефективному вивченню дисципліни «Теорія перекладу» та може бути використаний як для лекційних занять в аудиторії, так і для самоосвіти.

А. О. Хільковська

**ПРЕДСТАВЛЯЄМО КОЛЕКТИВНУ МОНОГРАФІЮ
«СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО МЕТОДОЛОГІЇ ЛІНГВІСТИЧНИХ
ТА ЛІНГВОДИДАКТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»**

Сучасні підходи до методології лінгвістичних та лінгводидактичних досліджень : монографія / Нар. укр. акад. ; під ред. Т. М. Тимошенкової. – Харків : Вид-во НУА, 2021. – 132 с.

У вересні 2021 року видавництво ХГУ «НУА» випустило у світ колективну монографію викладачів загальноакадемічної кафедри іноземних мов ХГУ НУА «Сучасні підходи до методології лінгвістичних та лінгво-дидактичних досліджень». Видання, створене колективом авторів і присвячене пам'яті професора Олени Владиславівни Тарасової, стало знаковим в історії кафедри. Саме О. В. Тарасова як провідний науковець та, у свій час, керівник кафедри, ініціювала підготовку колективної монографії та запропонувала загальний підхід до розгляду особливостей комунікації та процесу вивчення іноземних мов, який і об'єднав, такі різні, на перший погляд, дослідження з лінгвістики та лінгводидактики. Цей підхід – аналіз комунікативної діяльності у будь-якій сфері як синергетичної системи, що пов'язана безліччю зв'язків з навколишнім світом, з традиціями, історією, культурою, нормами і правилами спілкування, конкретною комунікативною ситуацією, статусом мовця, його намірами та відношенням до речей або людей навколо. Цей навколишній світ безпосередньо або опосередковано впливає на комунікацію, є її джерелом та стимулом. Предметом дослідження вчених кафедри є різні типи дискурсу (економічний, академічний, педагогічний, конфронтаційний), та на їх матеріалі розглядаються та аналізуються фактори, що визначають вибір відповідних мовних стратегій та мовленнєвих засобів, завдяки чому і відбувається ефективна та успішна комунікація. Та, навпаки, невдалий вибір комунікативних стратегій та тактик зазвичай призводить до непорозумінь та конфронтації.

О. В. Тарасова була не тільки організатором та людиною, що надихала колектив на спільну творчу працю, вона є автором п'яти розділів монографії та першим її редактором. Її допомога, поради та зауваження були неоціненними для колективу. Але, на превеликий жаль, вона не побачила закінчення цієї роботи. Виповнилося вже два

роки, як Олена Владиславівна пішла з життя. Після цього закінчення колективної монографії та підготовка її до друку стали для колективу справою честі, а роботу з остаточного редагування тексту взяла на себе професор, кандидат філологічних наук Тамара Михайлівна Тимошенко.

Таким чином, монографія представляє своїм читачам останні наукові роботи професора О. В. Тарасової на теми синергетики, які переконливо роз'яснюють, чому мова та дискурс (як мова, що використовується для певних цілей) є синергетичними системами, що знаходяться у стані динамічної рівноваги. Одна з глав професора Тарасової присвячена проблемам етики міжкультурного спілкування, що є надзвичайно актуальною у світі, що стає все більш глобальним. Автор розглядає причини, що призводять до комунікативних помилок, та труднощі подолання етноцентризму у міжкультурному спілкуванні. Ще одна глава авторства О. В. Тарасової характеризує особливості економічного дискурсу.

Н. С. Молодча присвятила свої розділи монографії дослідженню адміністративно-академічного дискурсу, вона послідовно доводить правомочність виділення адміністративно-академічного дискурсу як окремого типу та досліджує його специфічні характеристики. Цю тему продовжує К. М. Бабак у розділі про педагогічний дискурс та специфіку педагогічного спілкування, яка пов'язана з цілями та ролями мовців у процесі навчання.

Окремою сферою педагогічного спілкування є освіта дорослих, комунікація зі студентами, які отримують другу або третю вищу освіту. Проблеми цієї сфери розглядає в своєму розділі доцент кафедри Л. О. Артеменко, фахівець з багаторічним досвідом.

Та завершує монографію розділ, який презентує результати досліджень конфронтаційної мовленнєвої поведінки, які протягом останніх років на кафедрі вела А. А. Хільковська.

Ми сподіваємося, що колективна монографія може викликати зацікавлення та стати у нагоді студентам, дослідникам у галузі лінгвістика, а також практикам та управлінцям, усім, хто прагне опанувати навичками ефективної комунікації.

А. О. Івахненко

АМХЕРСТСЬКА САМІТНИЦЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Івахненко А. О. Творчість Емілі Дікінсон на перетині культур : монографія / А. О. Івахненко ; Нар. укр. акад. – Харків : Вид-во НУА, 2022.

Монографія присвячена дослідженню актуальної проблеми у сфері перекладознавства, а саме, аналізу можливостей відтворення елементів поетичного твору, що відбивають особливості джерельної культури. Монографія є результатом багаторічного дослідження творчості американської поетеси XIX століття Емілі Дікінсон та проблем перекладу її поезій українською мовою. Робота ставить за мету узагальнити результати проведених розвідок та певним чином вписати їх у коло питань, що розглядаються іншими українськими науковцями сфери поетичного перекладу. У монографії розглянуто такі питання:

- підґрунтя для виникнення унікального стилю поетеси: соціальний статус родини, отримані виховання та освіта, знайомство з провідними культурними діячами; релігійні та філософські пошуки авторки;
- тематика поезій Емілі Дікінсон, образна система її творів;
- проблеми художнього перекладу, взагалі, та поетичного перекладу, зокрема, що були висвітлені в роботах науковців-класиків та сучасників;
- підходи до перекладу поетичних творів Емілі Дікінсон в Україні: проблеми відтворення форми, змісту та стилю її текстів деякими українськими перекладачами.

Яскравими особливостями поезій Емілі Дікінсон виступають її незвична метафорика, колористика, символізм, а також сміливе поводження з пунктуацією і звичка виділяти важливі слова великою літерою. У даній роботі була зроблена спроба поєднати три аналітичні підходи до оригіналів і перекладів віршів, а саме – когнітивний, стилістичний і перекладознавчий. Аби спробувати осягнути глибину та різноманітність алюзій у текстах поетеси, було зроблено стислий нарис культурної ситуації в США XIX століття, а також викладено характерні риси центральних релігійних та літературних напрямків, що заклали підґрунтя творчості Емілі Дікінсон: пуританства, романтизму (у тому числі – так званого «темного романтизму») та трансценденталізму.

У своїй творчості американська авторка підіймає велику кількість філософських проблем, наприклад: стосунки людини та природи, людини та Бога, пошук себе як особистості, поняття смерті, успіху, любові, тощо. Дані проблеми, хоч і є широко вживаними у різних поетів, в Емілі Дікінсон отримують і незвичного оформлення, і несподіваних розв'язань: так, Бог у неї виступає то суворим суддею, то люблячим батьком, то байдужим банкіром; любовна лірика часто примушує читача сумніватися щодо об'єкта зображеного почуття: чи йде мова про любов до Бога, чи про людське кохання; релігійні переконання авторки також можна розуміти в різний спосіб: інколи вона, вочевидь, сповідує християнство, а інколи – пантеїзм тощо.

Таким чином, монографія пропонує комплексний погляд на твори американської поетеси та проблеми їхнього перекладу. Зроблені висновки можуть стати в нагоді викладачам, аспірантам, студентам та всім, то цікавиться поезією та питаннями її відтворення іншими мовами. Перспективою дослідження може стати аналіз усіх перекладів поезій Емілі Дікінсон українською мовою.

С. В. Волкова

ПРО НОВЕ СУЧАСНЕ ВИДАННЯ

Андрійчук, Н. І. (2021). *ВИМІРИ СЕМІОЗИСУ*: монографія. Львів: ПАІС, 352 с.

Вийшла друком монографія *ВИМІРИ СЕМІОЗИСУ* доктора філологічних наук, професора, професора кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка.

Праця Надії Іванівни Андрійчук – це не лише огляд і систематизація результатів семіотичних досліджень від античності до сьогодення, але також новий погляд на семіозис – дію знаків. Книга є свого роду чарівною науковою, історичною, семіотичною, лінгвістичною, етимологічною подорожжю до країни знаків, вербальних і невербальних, і знань про знаки у міждисциплінарному висвітленні. Одразу хочеться навести цитату всесвітньо відомого семіотика Джона Ділі, яка передує одній із частин рецензованої книги, а саме, «В історії науки і філософії є багато наближень до семіотичного підходу. Один із найлегших шляхів наблизитися до цілості предмета справді полягає в тому, щоб простежити такі наближення і процеси в історичному аспекті» [5] і продовжити цю ідею, рецензуючи височайшої професійної якості працю Надії Іванівни як таку, що відкриває шляхи вивчення таких процесів в історичному і мовознавчому аспектах.

Як слушно зазначає авторка у передмові до своєї книги, що «попри значущість семіотики її статус та метамова не є остаточно випрацьованими, тому дослідження семіозису, тобто тих процесів, у яких щось функціонує як знак, та вимірів цього процесу, видається актуальним» [2, с. 7].

Книга *ВИМІРИ СЕМІОЗИСУ* знайомить читача із традиційними та сучасними тлумаченнями поняття семіозису та потенціалом застосування його кодового, інформаційного та культурного вимірів у мовознавчих та перекладознавчих студіях. Надія Іванівна охопила найширше коло дослідницьких проблем: від статусу семіотики в науковому дискурсі до точок перетину семіотики та герменевтики у філософських системах античності до сучасного лінгвосеміотичного і філософського розуміння таких понять, як «знак», «семіозис»,

«знакові системи», сфокусувала нашу увагу на етимології цих понять, надала детальне вивчення і витлумачення поняття семіозису у працях Чарльза Сандерса Пірса.

«Цінності», як зазначає Надія Іванівна у вступі до монографії, «на яких вибудовується семіотика, є всеохопними, оскільки це всі системи знаків, що існують у культурі» [2, с. 9]. «Семіотика знаходить об'єкти всюди – у мові, математиці, художній літературі, в окремому літературному творі, в архітектурі, плануванні квартири, в організації сім'ї, у процесах підсвідомого, у спілкуванні тварин, у житті рослин» [3, с. 5]. З огляду на твердження Ю. Степанова, що «у сучасному контексті осмислення традиційних понять гуманітарного пізнання вагомими стають антропозорієнтовані дослідження різних вимірів семіозису, тобто тих вимірюваних змінних параметрів, які впливають на перебіг дії, у процесі якої щось стає для інтерпретатора знаком» [4, с. 3], професор Н. І. Андрейчук у своїй книзі дискутує над: а) розумінням базових семіотичних понять з урахуванням наявних традицій; б) актуальними теоретичними й прикладними аспектами семіотичних досліджень та в) різними концепціями семіозису.

У першому розділі «Семіотика: статус, об'єкт, метамова» [2, с. 13 – 94] своєї книги Надія Іванівна зосереджує увагу на статусі семіотики як науки, стрижневих одиницях метамови семіотики та динаміці розвитку основних семіотичних ідей. Тут авторкою пропонується погляд на засади процесів знакотворення в контексті розгляду філософських категорій розуміння й інтерпретації; на підходи до класифікації знаків і знакових систем з опорою на філософські категорії зв'язку та відношення.

Другий розділ книги «Семіотичний проєкт Чарльза Пірса» [2, с. 95 – 126] присвячено доктрині Чарльза Сандерса Пірса, яка є основоположною для тлумачення засад семіотики в рецензованій праці. Авторка розглядає категорії першості, другості й третьості в семіотичному проєкті Пірса та їхню роль у тлумаченні семіозису.

У третьому розділі монографії «Виміри семіозису: традиції і сучасність» [2, с. 127 – 150] Надія Іванівна аналізує виміри семіозису, що їх запропонував Чарльз Морріс, дискутує над зв'язком рівнів та вимірів семіозису, а також вимірами семіозису як дороговказами в дослідженні знаків і знакових систем.

Неабияке значення для сучасних семіотичних досліджень мають аспекти, проаналізовані у розділі 4 «Потенціал застосування вимірів

семіозису в мовознавчих студіях» [2, с. 151-186] рецензованої книги, у якому Надія Іванівна пропонує шляхи лінгвосеміотичної інтерпретації у дискурсології. Найтопікальнішим моментом цієї частини наукової розвідки шановної Надії Іванівни є витлумачення і розмежування понять «семіотичний підхід» і «семіосичний підхід» до інтерпретації дискурсу як семіозису. Ми вже знайомі з першими кроками подібної розвідки Надії Іванівни у її попередніх публікаціях, йдеться про її монографію «Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття» [1], а також статті у вітчизняних і зарубіжних журналах, проте в рецензованій книзі шановна професорка узагальнює свій накопичений досвід семіотичних і лінгвосеміотичних досліджень, охоплюючи не тільки загальновідомі підходи, а й новітніші технології, як-от, семіосичний аналіз візуальної книги з позиції мультимодального дискурсу.

Розділ 5 книги під назвою «Переклад як семіозис» [2, с. 187-212] вважаю стане необхідним науково-довідниковим джерелом для всіх тих, хто займається проблемами перекладознавства у семіотичному аспекті.

Семіотиків, філософів, логіків, мовознавців, перекладознавців та інших українських учених-гуманітаріїв може зацікавити шостий розділ книги «Переклади статей Чарльза Пірса українською мовою» [2, с. 213-306], що охоплює низку статей Чарльза Пірса у перекладах Надії Іванівни, що раніше не були перекладені українською мовою і є безпосередньо дотичні до його доктрини знаків, котра становить основу більшості сучасних семіотичних теорій, з відповідними коментарями авторки. Вважаю, що ці переклади праць Чарльза Сандерса Пірса українською мовою, стануть корисним путівником із семіотики для магістрів, аспірантів, докторантів і науковців різного рангу.

Хочеться висловити щирю подяку шановній докторині філологічних наук, професорці Надії Іванівні Андрейчук за її величезну кропітку працю, за досконалу детальну систематизацію підходів і шляхів розуміння і витлумачення ключових понять і термінів семіотики і семіології, їх різнобічне вивчення у міждисциплінарному вимірі.

Список бібліографічних посилань

1. Андрейчук, Н. І. (2011). Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 280 с.

2. Андрейчук, Н. І. (2021). *Виміри семіозису*: монографія. Львів: ПАІС, 352 с.
3. Степанов, Ю. С. (2001). *Вводная статья. В мире семиотики. Семиотика: Антология*. Москва: Академический проспект; Екатеринбург: Деловая книга, С. 5-42.
4. Степанов, Ю. С. (2010). *В трехмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства*. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 336 С.
5. Deely, J. (2009). *Augustine and Peirce. The Protosemiotic development*. Scranton: University of Scranton Press, 200 p.

References

1. Andreichuk, N. I. (2011). *Semiotyka lingvokulturnogo prostoru Anglii kintsia XV – pochatku XVII stolittya: monografiia*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoy politekniki, 280 s. (in Ukrainian).
2. Andreichuk, N. I. (2021). *Vymiry semiozysu: monografiia*. Lviv: PAIS, 352 s. (in Ukrainian).
3. Stepanov, Yu. S. (2001). *Vvodnaya stattia. V mire semiotiki. Semiotika: Antologiya*. Moskva: Akademicheskij prospect; Ekaterinburg: Delovaya kniga, S. 5-42. (in Russian).
4. Stepanov, Yu. S. (2010). *V trekhmernom prostranstve yazyka: Semioticheskiye problemy lingvistiki, folosofii, iskusstva*. Moskva: Knizhniy dom «LIBROKOM», 336 s. (in Russian).
5. Deely, J. (2009). *Augustine and Peirce. The Protosemiotic development*. Scranton: University of Scranton Press, 200 p. (in English).

Відомості про авторів

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ   **INFORMATION ABOUT
THE AUTHORS**

Астахова Валентина Іларіонівна
д-р іст. наук, проф., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
rector@nua.kharkov.ua

Astakhova, Valentyna
Dr.Sc. (History), Professor, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»

Астахов Віктор Вікторович
канд. юрид. наук, проф.,
Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
vva@nua.kharkov.ua

Astakhov, Victor
Ph.D. (Law), Professor, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»

Астахова Катерина Вікторівна
д-р іст. наук, проф., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
rector@nua.kharkov.ua

Astakhova, Kateryna
Dr.Sc. (History), Professor, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»

Ахлбер Дженні
PhD, Школа бізнесу та економіки,
Ліннеуський університет (Швеція)
svencollin@yahoo.com

Ahlberg, Jenny
PhD, School of Business and
Economics, Linnæus University
(Sweden)

Берест Тетяна Миколаївна
канд. філол. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
tmberest@ukr.net

Berest, Tatyana
Ph.D. (Philology), Associate Professor,
Kharkiv University of Humanities
«People's Ukrainian Academy»

Бочарникова Тетяна Федорівна
канд. пед. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
tatyana Bocharnikova1982@gmail.com

Bocharnykova, Tatiana
Ph.D. (Pedagogy), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»

- Вишневська Юлія Володимирівна**
канд. юрид. доц., Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
rector@nua.kharkov.ua
- Wyshnevskya, Yuliia**
Ph.D. (Law), Associate Professor, National Pedagogical Dragomanov University
- Волкова Світлана Володимирівна**
д-р філол. наук, проф., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
volkovasvitlana71@gmail.com
- Volkova, Svitlana**
Dr.Sc. (Philology), Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»
- Гога Наталія Павлівна**
канд. психол. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
kleona1811@gmail.com
- Hoha, Natalia**
Ph.D. (Psychology), Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»
- Гусленко Ірина Юріївна**
канд. пед. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
guslenkoir@hotmail.com
- Guslenko, Iryna**
Ph.D. (Pedagogy), Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»
- Зверко Тамара Василівна**
канд. соціол. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
sm@nua.kharkov.ua
- Zverko, Tamara**
Ph.D. (Sociology), Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»
- Іванова Ольга Анатоліївна**
канд. екон. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
olgaiva.nua@gmail.com
- Ivanova, Olha**
Ph.D. (Economics), Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

- Івахненко Антоніна Олександрівна**
канд. філол. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
ivakhnenkoantonina@gmail.com
- Ігнатовський Владислав
Віталійович**
аспірант, Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
rector@nua.kharkov.ua
- Кірвас Віктор Андрійович**
канд. техн. наук, проф.,
Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія» vic.kirvas@gmail.com
- Козиренко Віктор Петрович**
канд. техн. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
kvp@nua.kharkov.ua
- Козиренко Світлана Іванівна**
канд. техн. наук, доц., Харківський
національний університет
радіоелектроніки
kozyrenko.c@gmail.com
- Коллін Свен-Олоф**
PhD, проф. корпоративного
управління Сканійського вільного
університету, афілійований проф.,
Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія» (Швеція)
svencollin@yahoo.com
- Ivakhnenko, Antonina**
Ph.D. (Philology), Associate
Professor, Kharkiv University
of Humanities «People's Ukrainian
Academy»
- Ignatovsky, Vladislav**
Postgraduate Student, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»
- Kirvas, Victor**
Ph.D. (Engineering Sciences),
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»
- Kozyrenko, Victor**
Ph.D. (Engineering Sciences),
Associate Professor, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»
- Kozyrenko, Svitlana**
Ph.D. (Engineering Sciences),
Associate Professor, Kharkiv National
University of Radio Electronics
- Collin, Sven-Olof**
Ph.D. (Corporate Governance),
Professor, Free University of Scania
(Sweden), Affiliate Professor of
Kharkiv University of Humanities
«People's Ukrainian Academy»

- Кравчина Ірина Борисівна** Kravchyna, Irina
ст. викл., Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
IrinaKrav2565@gmail.com
Senior Lecturer, Kharkiv
University of Humanities
«People’s Ukrainian Academy»
- Красуля Марина Олександрівна** Krasulia, Marina
канд. техн. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
fiz@nua.karkov.ua
Ph.D. (Engineering Sciences),
Associate Professor, Kharkiv
University of Humanities «People’s
Ukrainian Academy»
- Любарець Владислава Вікторівна** Liubarets, Vladyslava
д-р пед. наук, проф., Національний
педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
rector@nua.kharkov.ua
Dr.Sc. (Pedagogy), Professor,
National Pedagogical Dragomanov
University
- Михайлова Людмила Віліївна** Mykhailova, Liudmila
канд. філол. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
germ-rom-nua@ukr.net
Ph.D. (Philology), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People’s Ukrainian
Academy»
- Молодча Наталія Сергіївна** Molodcha, Natalia
канд. філол. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
natalia.molodcha@gmail.com
Ph.D. (Philology), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «Peoples Ukrainian
Academy»
- Мохова Віолетта Сергіївна** Mikhova, Violetta
магістр ф-ту «Бізнес-управління»,
Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
rector@nua.kharkov.ua
Master of Business Administration,
Kharkiv University of Humanities
«People’s Ukrainian Academy»

Новикова Ольга Володимирівна
завідувач лабораторії планування
кар'єри, Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
rector@nua.kharkov.ua

Novykova, Olha
Head of Career Planning Laboratory,
Kharkiv University of Humanities
«People's Ukrainian Academy»

Подолскі Анна Анатоліївна
магістр ф-ту «Бізнес-управління»,
Харківський гуманітарний
університет «Народна
українська академія»
rector@nua.kharkov.ua

Podolsky, Anna
Master of Business Administration,
Kharkiv University of Humanities
«People's Ukrainian Academy»

Потапова Жанна Євгенівна
канд. філол. наук, проф.,
Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
rector@nua.kharkov.ua

Potapova, Zhanna
Ph.D. (Philology), Professor,
Kharkiv University of Humanities
«People's Ukrainian Academy»

Решетняк Олена Іванівна
д-р екон. наук, доц., Науково-
дослідний центр індустріальних
проблем розвитку НАНУ
reshetele@yandex.ru

Reshetnyak, Olena
Dr.Sc. (Economics), Associate
Professor, Industrial Policy and
Energy Security Department of the
NASU

Рубан Ліна Олегівна
канд. екон. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
linchik.ruban@gmail.com

Ruban, Lina
Ph.D. (Economy), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»

Рудницька Наталія Миколаївна
канд. філол. наук, доц.,
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
(Сівєродонецьк)
rudnytska@snu.edu.ua

Rudnytska, Nataliia
Ph.D. (Philology), Associate
Professor, Volodymyr Dahl East
Ukrainian National University
(Sievierodonetsk)

- Свіщова Євгенія Віталіївна**
канд. фіз.-мат. наук, доц.,
Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
evishchova@gmail.com
- Сvishchova, Yevheniia**
Ph.D. (Physics ad Mathematics),
Associate Professor, Kharkiv
University of Humanities
«People’s Ukrainian Academy»
- Тимошенкова Тамара Михайлівна**
канд. філол. наук, проф.,
Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
germ-rom-nua@ukr.net
- Tymoshenkova, Tamara**
Ph.D. (Philology), Professor,
Kharkiv University of Humanities
«People’s Ukrainian Academy»
- Томашевський Роман**
д-р іст. наук, проф., Поморська
академія (Польща)
trop3@op.pl
- Tomaszewski, Roman**
Dr.Sc. (History), Professor, Academia
Pomorska (Poland)
- Удовицька Тетяна Анатоліївна**
канд. іст. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
tudovitska@gmail.com
- Udovitskaya, Tatyana**
Ph.D. (History), Associate Professor,
Kharkiv University of Humanities
«Peoples Ukrainian Academy»
- Хілковська Ася Олександрівна**
доц., Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
asia.khilkovska@gmail.com
- Khilkovska, Asia**
Associate Professor, Kharkiv
University of Humanities «People’s
Ukrainian Academy»
- Цибульська Елеонора Іванівна**
канд. екон. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
ellatsib@gmail.com
- Tsybulska, Eleonora**
Ph.D. (Economics), Associate
Professor, Kharkiv University
of Humanities «People’s Ukrainian
Academy»
- Чемоданова Марина Федорівна**
канд. філол. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
marinalaoshi7@gmail.com
- Chemodanova, Marina**
Ph.D. (Philology), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People’s Ukrainian
Academy»

- Чибісова Наталія Григорівна**
канд. філос. наук, проф.,
Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
chibisova@ukr.net
- Chybisova, Nataliia**
Ph.D. (Philosophy), Professor,
Kharkiv University of Humanities
«People's Ukrainian Academy»
- Чурсіна Людмила Василівна**
канд. філол. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
lchursina592016@gmail.com
- Chursina, Liudmila**
Ph.D. (Philology), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»
- Шило Катерина Вадимівна**
аспірантка, Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
rector@nua.kharkov.ua
- Shilo, Katerina**
Postgraduate Student, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»
- Якуніна Альона Леонідівна**
студентка ф-ту «Референт-
перекладач», Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
rector@nua.kharkov.ua
- Yakunina, Alyona**
Student of the «Referent-translator»
Department, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»
- Яріз Євгеній Михайлович**
доц., Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
Eugenio2012@mail.ru
- Yariz, Yevgenii**
Associate Professor, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»

ЗМІСТ

Слово до читача	5
Трансформація соціальних функцій освіти й методів навчання: виклики і перспективи у XXI столітті	12
<i>Астахова К. В.</i> Народна українська академія: деякі маркери позитивних напрацювань дійсно ефективної моделі неперервної освіти	13
<i>Астахова В. И.</i> Не созданы мы для легких путей	24
<i>Астахов В. В.</i> Проблемы регламентации взаимоотношений учебного заведения со стейкхолдерами: правовой аспект	55
<i>Тутoshenkova Т. М.</i> The Chief Mission of Education	63
<i>Козыренко В. П., Козыренко С. И.</i> Актуальные вопросы развития информационной среды учебного заведения в условиях удаленного обучения	68
<i>Іванова О. А.</i> Організація наукової роботи в системі безперервної освіти	74
<i>Чибісова Н. Г.</i> Роль музейного освітнього простору в становленні особистості	80
<i>Красуля М. О.</i> Особливості олімпійської ідеології як складової частини виховного процесу в закладі вищої освіти	86
<i>Удовицька Т. А.</i> Актуальні чинники та «сценарії» професійного вибору сучасної молоді	95
<i>Гога Н. П.</i> Формування професійної ідентичності студентів в умовах дистанційного та змішаного навчання (досвід карантину та воєнного стану)	110
<i>Любарець В. В., Вишневська Ю. В.</i> Основні принципи освіти дорослих ..	119
<i>Томашевский Р.</i> Активізація осіб старшого віку шляхом перманентної освіти (польсько-українська перспектива XX – XXI століття)	125
Сучасне суспільство в контексті гуманітарного знання й проблеми економічного розвитку	145
<i>Цибульська Е. І., Шило К. В.</i> Управління змінами в соціально- економічних системах в умовах цифрової трансформації	146
<i>Кравчина И. Б.</i> Общетеоретические аспекты проблемы объекта уголовного правонарушения в уголовно-правовой науке	154
<i>Ігнатівський В. В.</i> Формування конкурентних переваг сучасного підприємства	166

<i>Sven-Olof Yrjö Collin, Jenny Ahlberg. Nepotism in Family Firms – a Terminology</i>	171
<i>Новикова О. В. Организация работы лаборатории планирования карьеры как инструмента формирования карьерно-профессиональных представлений и предпочтений студентов</i>	186
<i>Свіцова Є. В. Про роль та функцію математичної освіти в системі фундаментальної підготовки сучасного економіста</i>	193
Проблеми лінгвістики, лінгводидактики, літературознавства та перекладу	199
<i>Молодчая Н. С., Хильковская А. А. К вопросу об аргументации в апеллятивно-оценочном жанре в коммуникации академических администраторов</i>	200
<i>Михайлова Л. В. Складні мовленнєві акти в англомовному дискурсі та особливості їх перекладу</i>	210
<i>Гусленко І. Ю. Проблемні аспекти поняттєвого апарату перекладознавства</i>	220
<i>Івахненко А. О. Відтворення особливостей мовлення персонажа у перекладі</i>	232
<i>Потапова Ж. Є. Новела Арно Хольца та Йоганнеса Шлафа «Der erste Schultag» як соціальний протест</i>	242
<i>Яріз Є. М. Роль інформаційних технологій в реалізації викладання іноземних мов в умовах дистанційного навчання</i>	249
<i>Чемоданова М. Ф. Глобалізація та інновації: нові можливості для освіти та підготовки кадрів</i>	255
<i>Бочарникова Т. Ф. Формування професійної мобільності майбутнього філолога як передумова його конкурентоспроможності на ринку праці</i>	262
<i>Чурсіна Л. В. Формування професійної плюрилінгвальної компетентності у процесі викладання французької мови як другої іноземної мови</i>	270
Студентська трибуна	286
<i>Подолські А. А. Особливості оцінки фінансового стану суб'єкта малого підприємництва</i>	287
<i>Якунина А. Л. Форма студентов и преподавателей: история вопроса</i>	296
<i>Мохова В. С. Особливості формування клієнтського капіталу українського підприємства</i>	304

Наука в НУА	313
Дайджест лютневих конференцій НУА напередодні третього десятиліття їх проведення	
<i>Астахова К. В.</i> Абітурієнтське середовище періоду глокалізації: шляхи формування та тенденції розвитку	314
<i>Зверко Т. В.</i> Освіта дорослих: нові виклики та орієнтири (за результатами XX Міжнародної науково-практичної конференції «Освіта дорослих в умовах невизначеності: залучення, мотивація, тенденції»)	319
<i>Кірвас В. А.</i> Експертні оцінки елементів навчального процесу (Міжвузівська науково-практична конференція 20 листопада 2021 р.)	322
<i>Рубан Л. О., Цибульская Е. І.</i> Управління як чинник економічної рівноваги. За підсумками конференції молодих учених кафедри економіки та права	325
<i>Іванова О. А.</i> Зберігаємо наукові традиції (День науки в НУА – 2022)	327
<i>Гога Н. П.</i> Держава та освіта: моделі й форми сучасної взаємодії (про проведення науково-теоретичної конференції молодих учених у ХГУ «НУА»)	329
Презентація нових наукових видань	331
<i>Берест Т. М.</i> Глосарій новітньої педагогічної термінології	332
<i>Решетняк О. І.</i> Про монографію «Інституціональні основи конкурентоспроможності національної економіки»	335
<i>Гусленко І. Ю., Рудницька Н. М.</i> Теорія перекладу: історія, сучасні парадигми та перспективи розвитку	338
<i>Хильковська А. О.</i> Представляємо колективну монографію «Сучасні підходи до методології лінгвістичних та лінгводидактичних досліджень»	340
<i>Івахненко А. О.</i> Амхерстська самітниця в українських перекладах	342
<i>Волкова С. В.</i> Про нове сучасне видання	344
Відомості про авторів	348

Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» / [редкол.: К. В. Астахова (голов. ред.) та ін.]. – Харків : Вид-во НУА, 2022. – Т. 28. – 360 с.

ISSN 1993-5560

Щорічне періодичне видання «Вчені записки» Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» містить публікації результатів наукових досліджень викладачів та аспірантів академії, інших закладів вищої освіти України, зарубіжних авторів, які працюють над проблемами соціогуманітарного напрямку.

У збірнику подано результати наукових розробок з економічних, соціологічних, історичних, правових, філологічних та інших аспектів розвитку сучасної освіти.

Видання може бути цікавим для науковців, керівників сфери освіти, викладачів і студентів.

Research Bulletin of Kharkiv University of Humanities “People’s Ukrainian Academy” is an annual periodical which publishes the research results obtained by the Academy’s faculty members, as well as by scholars from the other higher educational institutions of Ukraine and international authors working on the problems in the field of Social Sciences and Humanities.

The collection contains materials that explicate economic, sociological, historical, legal, philological and other aspects of contemporary educational development.

The publication may be of interest to teachers, post-graduates, students and all those working in the sphere of education.

УДК 08

Наукове видання

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ХАРКІВСЬКОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ»**

Том XXVIII

В авторській редакції

Відповідальна за випуск *О. А. Іванова*
Комп'ютерна верстка *І. А. Трунова*

Підписано до друку 23.05.2022. Формат 84x108/32.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс». Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 20,92. Обл.-вид. арк. 18,66.
Наклад 300 пр. Зам. № 41/21.

Видавництво Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002.

Надруковано у видавництві
Народної української академії

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.